

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของ
ประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่

The Development of Buddhist Communication Innovation Process to
Reinforce Life Power of Thai People in the New Normal Age

โดย

ผศ.ดร.บุญเลิศ โอฐสุ

ดร.กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766031

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของ
ประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่

โดย

ผศ.ดร.บุญเลิศ โอฐสุ

ดร.กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766031

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

The Development of Buddhist Communication Innovation Process to
Reinforce Life Power of Thai People in the New Normal Age

BY

Asst.Prof. Dr. Boonlert Otsu

Dr. Kanokwan Karunarithiyothin

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2566

Research Project Funded

By Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800766031

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่

ผู้วิจัย: ผศ. ดร.บุญเลิศ โอธสุ
ดร.กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน

ส่วนงาน: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปีงบประมาณ: ๒๕๖๖

ทุนอุดหนุนการวิจัย: กองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

บทคัดย่อ

การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่ มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ (2) เพื่อศึกษารูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ และ (3) เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการถอดบทเรียนการสัมมนาและสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการวิจัยพบว่า นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาทจัดเป็นระบบและกลไกหนึ่งที่สามารถช่วยให้คนในสังคมมีสติและใช้ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิต พร้อมทั้งช่วยเสริมสร้างพลังใจให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีคุณค่าและมีความสุขในยุควิถีชีวิตใหม่ ส่วนรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อยู่บนแนวคิดพื้นฐานของศีลและศรัทธา โดยมีศีลเป็นข้อกำหนดและระเบียบวินัยด้านความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุขและสร้างสังคมให้เกิดความสงบเรียบร้อย

สำหรับการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ใช้แนวคิดจากคุณค่าทางจริยธรรมของไตรลักษณ์ประกอบด้วย 1) การแสวงหาและนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริงและทันสมัยอยู่เสมอ 2) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ประกอบด้วยถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับ และ 3) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำสร้างเสริมสังคมสามัคคี ยกระดับจิตใจของคนในสังคมให้สูงขึ้น ให้มีจิตสาธารณะมุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น ตลอดจนการเอาใจใส่ดูแลสังคมในทางจริยธรรมและคุณธรรมด้วย

Research Title: The Development of Buddhist Communication Innovation Process to Reinforce Life Power of Thai People in the New Normal Age

Researchers: Asst. Prof. Dr. Boonlert Otsu
Dr. Kanokwan Karunaritthiyothin

Department Graduate School,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Fiscal Year 2566 / 2023

Research Scholarship Sponsor: Thailand Science Research and Innovation Fund

ABSTRACT

The research on the Development of Buddhist Communication Innovation Process to Reinforce the Life Power of Thai People in the New Normal Age has 3 objectives, which are 1) to study the system and mechanism for knowing how to deal with life crises through innovative communication of Buddhism that strengthens life power in the new way of life, 2) to study the form of innovative communication of Buddhism that strengthens management power and life power in the new way of life, and 3) to develop and propose the development of innovative Buddhist communication processes that enhance life power in the new way of life. It is the qualitative research with in-depth interviews.

The research reveals that innovation in communicating the Buddhadharma regarding mindfulness and carelessness is organized as a system and mechanism that can help people in society be mindful and use their wisdom to consider and understand life crises. As well as helping to strengthen the mind to be able to continue living with value and happiness in the new way of life era. As for the innovative format for communicating Buddhism that strengthens executive power and life force in the new way of life, it is based on the basic concepts of precepts and faith. There are precepts as rules and discipline in the behavior of people in society to live together normally and create a peaceful society.

For the development of innovative Buddhist communication processes that enhance life power in the new way of life era, concepts from the ethical values of the Three Characteristics are used, consisting of 1) preparing and communicating truthful information; There is evidence to prove it, keeping up with the times and keeping up with events that are always changing; 2) creating and communicating information that consists of polite words, easy to understand, clear, reflects an understanding of the social situation,

reflects generosity and support of people at all levels of society; and 3) preparing and communicating information that has words to promote social harmony, raise the spirit of people in society to a higher level to have a public mind focused on providing more benefits to others, as well as taking care of society in terms of its ethics and morality.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่องนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีหัวหน้าโครงการวิจัยคือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอธสุ และอาจารย์ ดร.กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน ผู้ร่วมวิจัย ดร.สายสมร นาคลดดา ผู้ช่วยวิจัย และพระมหาชัชวาลย์ อนาลโย นิสิตปริญญาเอก ผู้สังเกตการณ์ ได้ดำเนินการวิจัยจนกระทั่งบรรลุเป้าหมายสำเร็จเสร็จสมบูรณ์เรียบร้อยด้วยดี

ในนามของผู้วิจัยและคณะ ขอนมัสการขอขอบพระคุณพระสุธีรัตนบัณฑิต,รศ.ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกกรุ๊ปทุกคนที่ช่วยดำเนินการประสานงานทุกขั้นตอนให้เป็นอย่างดี และขอขอบพระคุณผู้อำนวยการ รองผู้อำนวยการ นักวิจัย และเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ รวมถึงผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกที่ช่วยเสนอแนะเพิ่มเติม ทำให้งานวิจัยเรื่องนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยเรื่องนี้ จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่เพราะเป็นการแสวงหาและนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริงและทันสมัยอยู่เสมอ ประกอบกับการจัดทำและสื่อสารถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับ และสร้างเสริมสังคมแห่งสามัคคี ยกระดับจิตใจของคนในสังคมให้สูงขึ้น นอกจากนี้งานวิจัยเรื่องนี้สามารถนำไปเป็นแนวทางนวัตกรรมการสื่อสารในยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี และพร้อมทั้งเป็นแนวทางในการพัฒนาการสื่อสารไทยในอนาคตสืบไปอีกด้วย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอธสุ
ดร.กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน
๑๙ ธันวาคม ๒๕๖๖

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๘
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๘
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๘
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๑๐
๑.๖ กรอบแนวคิดของการวิจัย.....	๑๑
๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย.....	๑๑
๑.๘ ผลสำเร็จและความคุ้มค่าของการวิจัย.....	๑๒
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๓
๒.๑ แนวคิดเรื่องวินัยกับพลังการบริหารในพระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๒ แนวคิดเรื่องนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีใหม่ของ พระพุทธศาสนา.....	๓๔
๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีนวัตกรรมการสื่อสารและเทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ในยุควิถีชีวิตใหม่.....	๔๘
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารในพระพุทธศาสนา.....	๘๒
๒.๕ รูปแบบของพุทธวิธีการสื่อสาร.....	๑๑๕
บทที่ ๓ วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๑๒๐
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๑๒๐
๓.๒ พื้นที่การวิจัย.....	๑๒๐
๓.๓ ประชากรและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants).....	๑๒๑
๓.๔ เครื่องมือการวิจัย.....	๑๒๒
๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๑๒๒
๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๑๒๒
๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย.....	๑๒๓
บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย.....	๑๒๔
๔.๑ ผลการศึกษาเรื่องระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการ สื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่	๑๒๔

๔.๒ ผลการศึกษาเรื่องรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหาร และพลังชีวิตชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่.....	๑๓๖
๔.๓ ผลการพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่ เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่.....	๑๔๑
๔.๔ สรุปองค์ความรู้จากการวิจัยในรูปแบบแผนผัง.....	๑๔๘
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๕๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๕๐
๕.๒ อภิปรายผล.....	๑๕๑
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๕๕
บรรณานุกรม.....	๑๕๖
ภาคผนวก	๑๕๗
ผนวก ก หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อทำวิจัย.....	๑๕๘
ผนวก ข เครื่องมือการวิจัย.....	๑๖๒
ผนวก ค บทความการวิจัย.....	๑๖๔
ผนวก ง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๘๐
ผนวก จ ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ ดำเนินการมา และผลที่ได้รับของโครงการ.....	๑๘๑
ผนวก ฉ แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๑๘๓
ผนวก ช ภาพกิจกรรมการวิจัย.....	๑๙๐
ประวัติคณะผู้วิจัย.....	๒๐๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

ในช่วงเวลาที่ทุกภูมิภาคทั่วโลกต้องประสบกับภาวะวิกฤตของการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาหรือโควิด-19 (COVID-19) ร่วมกันเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนานนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๕๖๒ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน วิถีชีวิตของคนในสังคมตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับชุมชนและระดับประเทศต่างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพราะจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับเหตุการณ์และภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้น สิ่งจำเป็นในสถานการณ์ที่ผู้คนต่างจำต้องโดดเดี่ยวตนเองออกจากสังคมเพื่อความปลอดภัยแห่งชีวิต คือ การติดต่อสื่อสาร เพราะการติดต่อสื่อสารจะนำพาให้สังคมได้เชื่อมโยงถึงกันอีกครั้งผ่านการรับรู้ข้อมูลและข่าวสารของสังคมร่วมกัน การติดต่อสื่อสารในภาวะวิกฤติเพื่อการรับรู้และเผยแพร่ข้อมูลและข่าวสารที่สำคัญจะต้องทำอย่างรวดเร็วฉับไว ถูกต้องแม่นยำ ชัดเจน รัดกุม และกระตุ้นปลุกเร้า เพื่อให้คนในสังคมได้รับรู้และเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นและสามารถจัดการตนเองให้สนองตอบต่อภาวะวิกฤตินั้นได้อย่างเหมาะสม ทันทั่วถึง และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ข้อมูลข่าวสารที่รับรู้ร่วมกันนี้จะช่วยกำหนดแนวความคิดและแนวทางประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมที่จะดำเนินต่อไปในบริบทสังคมใหม่ได้ นวัตกรรมสื่อสารจึงนับว่ามีบทบาทสำคัญในการนำเสนอรูปแบบใหม่และวิธีการใหม่ในติดต่อสื่อสารที่จะช่วยหลอมรวมสังคมเข้าด้วยกันอีกครั้งในช่วงภาวะวิกฤตนี้ และรวมไปถึงแม้ภายหลังภาวะวิกฤตในบริบทของสังคมวิถีชีวิตใหม่ ด้วยการเป็นช่องทางสร้างการรับรู้และความเข้าใจในเรื่องการดำเนินชีวิตและการประพฤติปฏิบัติของสังคมที่จำต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่ การเลือกรูปแบบนวัตกรรมติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนสังคมให้เกิดการรับรู้และการเรียนรู้วิธีการจัดการกับภาวะวิกฤตนี้ได้อย่างทันทั่วถึงที่ร่วมกันนับเป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะในส่วนที่จะช่วยขับเคลื่อนการบริหารจัดการในภาวะวิกฤตจนสามารถผ่านพ้นและพลิกฟื้นคืนสู่สภาพปกติภายหลังภาวะวิกฤตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้ทำให้พัฒนาการด้านการสื่อสารนับแต่การเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา โดยลำดับ เริ่มจากการประดิษฐ์โทรเลข โทรศัพท์ วิทยุ โทรทัศน์ ดาวเทียม อินเทอร์เน็ต คอมพิวเตอร์ เว็บไซต์ สมาร์ทโฟน และสื่อสังคมออนไลน์หรือโซเชียลมีเดีย (social media) ซึ่งถือเป็นนวัตกรรมสื่อสารล่าสุดในยุคปัจจุบันที่ทรงพลังอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและแนวทางการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม อันจะนำไปสู่การสร้างกรอบความคิดใหม่และบรรทัดฐานใหม่ให้เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของคนในสังคมได้ในอนาคต จากพัฒนาการของระบบการสื่อสารข้างต้น จะเห็นว่า เทคโนโลยีใหม่ๆ ทำให้การสื่อสารนับวันจะมีประสิทธิภาพสูงขึ้น และมีบทบาทช่วยให้การรับรู้ข่าวสารและปฏิสัมพันธ์ในระหว่างบุคคลกับบุคคลและในระหว่างบุคคลกับสังคมเกิดขึ้นได้ในเกือบทุกมิติ ทั้งในแนวระนาบคือ มีการเชื่อมโยงและแพร่ขยายไปได้อย่างกว้างขวางทั่วโลก และในแนวลึกคือ มีวิธีการสื่อสารหรือมีเนื้อหาสาระที่ลุ่มลึกเจาะจงเฉพาะทาง เฉพาะบุคคล

และเฉพาะกลุ่มมากขึ้น และอาจรวมไปถึงมิติด้านเวลา กล่าวคือการสื่อสารสามารถทำได้อย่างรวดเร็ว ฉับพลันทันที (real time) มากยิ่งขึ้น และรวมไปถึงมิติด้านพื้นที่ กล่าวคือ สถานที่อาจไม่ใช่ข้อจำกัด ในการรับรู้ข่าวสารหรือทำกิจกรรมร่วมกันอีกต่อไป

หากกล่าวถึงนวัตกรรมการสื่อสารในยุคปัจจุบัน นวัตกรรมการสื่อสารในรูปแบบดิจิทัล จัดเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด องค์กรต่างๆ ได้พัฒนาระบบการทำงานที่มีการนำเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามาประยุกต์ใช้กับงานทุกด้านขององค์กร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่รากฐานของธุรกิจไปจนถึงกระบวนการส่งมอบให้กับลูกค้า (หรือที่เรียกว่า Digital Transformation) และสำหรับในแง่มุมของการติดต่อสื่อสาร ก็จะเป็นการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาประยุกต์ใช้เพื่อเพิ่มช่องทางในการติดต่อสื่อสารกับคนภายในองค์กร หรือสื่อสารกับคนภายนอก องค์กร ผ่านสื่อดิจิทัลหรือสื่อสังคมออนไลน์ (social media) ในรูปแบบต่างๆ เช่น เฟซบุ๊ก (facebook) ทวิตเตอร์ (twitter) เว็บบอร์ด (web board) เว็บบล็อก (web blog) แชทบอท (chatbot) เป็นต้น เป็นการสร้างกลยุทธ์ที่มุ่งเน้นการทำให้ลูกค้าสามารถเข้าถึงสินค้าและบริการได้จากสื่อหลากหลายช่องทาง เทคโนโลยีดิจิทัลช่วยให้ระบบการสื่อสารสามารถเชื่อมโยงข้อมูลของผู้บริโภคได้อย่างครบถ้วนรอบด้านผ่านทุกช่องทางบริการในระหว่างทุกแพลตฟอร์ม (platform) บนระบบดิจิทัล เป็นการผสานช่องทางทั้งหมดเข้าไว้เป็นหนึ่งเดียวอย่างมีประสิทธิภาพ และจะประมวลผลข้อมูลที่ได้จากทุกช่องทางนี้เพื่อออกแบบวิธีการตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค เฉพาะรายบุคคลได้ แนวโน้มพฤติกรรมและแนวทางชีวิตวิถีใหม่ของคนไทย^๑ ที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของนวัตกรรมการสื่อสารที่มีต่อการดำเนินชีวิตโดยเฉพาะในภาวะวิกฤต ดังนี้

๑. การใช้เทคโนโลยีและอินเทอร์เน็ต เทคโนโลยีการสื่อสารและอินเทอร์เน็ตจะเข้ามามีบทบาทกับการใช้ชีวิตในสังคมยุควิถีชีวิตใหม่มากขึ้นจากเดิมที่มีมากอยู่แล้ว กิจกรรมผ่านสื่อออนไลน์ จะเข้าไปอยู่ในแทบทุกจังหวะของชีวิต เช่น การเรียนออนไลน์ การทำงานออนไลน์จากที่บ้าน การประชุมออนไลน์ การซื้อสินค้าออนไลน์ การทำธุรกรรมการเงินออนไลน์ เป็นต้น

๒. การเว้นระยะห่างทางสังคม ผู้คนในสังคมจะเห็นความสำคัญของการเว้นระยะห่างที่เป็นแนวทางการใช้ชีวิตช่วงวิกฤติโควิด-19 และจะดำเนินชีวิตแบบนั้นต่อไป โดยรักษาระยะห่างทางกายภาพเพิ่มขึ้น และใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการสื่อสารและการดำเนินชีวิตมากขึ้น เพื่อลดการปฏิสัมพันธ์ซึ่งหน้าและการออกไปในสถานที่สาธารณะต่างๆ แต่เน้นการทำกิจกรรมที่บ้านมากขึ้น

๓. การดูแลสุขภาพทั้งของตัวเองและคนรอบข้าง โดยคนในสังคมเกิดความคุ้นชินจากพฤติกรรมในช่วงวิกฤติโควิด-19 ที่ต้องดูแลสุขภาพอนามัยเพื่อป้องกันการติดเชื้อ ดังนั้น พฤติกรรมการใช้

^๑ อ้างอิงข้อมูลการสำรวจของซูเปอร์โพล เผยแพร่โดยธรรมนิติ จากเว็บไซต์ <https://www.dhammarniti.co.th/new-normal/> และ ข้อมูลของกรมสุขภาพจิต จากเว็บไซต์ <https://www.dmh.go.th/news/view.asp?id=2288> ณ ๒๗ พ.ค. ๖๓ (เข้าถึงข้อมูล ๑๓ ส.ค. ๖๔)

หน้าากอนามัย และการทำความสะอาดอย่างถูกวิธี และหมั่นสังเกตตัวเองเมื่อไม่สบายจะยังคงมีต่อไป รวมถึงการหันมาใส่ใจสุขภาพด้วยการออกกำลังกาย และทำประกันสุขภาพจะมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น

๔. การสร้างสมดุลชีวิต การมีโอกาสดำรงงานที่บ้าน ทำให้ผู้คนมองเห็นแนวทางที่จะสร้างสมดุลชีวิตในช่วงระหว่างอยู่บ้านมากขึ้น และจะเป็นแนวทางในการปรับสมดุลชีวิตระหว่างชีวิตส่วนตัว ชีวิตการทำงาน และชีวิตในสังคมให้สมดุลมากยิ่งขึ้น

แนวโน้มพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตวิถีใหม่ดังกล่าวจะช่วยให้การตัดสินใจเลือกรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารเกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้งานได้มากที่สุด

สภาพการณ์ของวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากภาวะวิกฤตโรคระบาดที่เกิดขึ้น ทำให้การดำเนินชีวิตในท่ามกลางภาวะไม่ปกติของสังคมมีข้อจำกัด ในขณะเดียวกันสังคมยังต้องร่วมกันฝ่าฟันวิกฤตให้ผ่านพ้น อีกทั้งยังต้องเตรียมพร้อมในการดำเนินชีวิตวิถีใหม่ภายหลังภาวะวิกฤตอีกด้วย การสื่อสารแนวความคิดและแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้สังคมได้มีโอกาสรับรู้ร่วมกันและพร้อมใจกันผลักดันตัวเองให้ก้าวต่อไป ย่อมเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น พุทธนวัตกรรมการสื่อสารควรจะต้องถูกหยิบยกขึ้นพิจารณาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในรูปแบบที่เหมาะสมและทรงพลังเพื่อช่วยขับเคลื่อนสังคมวิถีชีวิตใหม่ให้ดำเนินต่อไปได้ในที่สุด

สำหรับสังคมไทย วิถีชีวิตแบบพุทธยังคงมีความสำคัญในเชิงความเชื่อและการเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม วัฒนธรรมและประเพณีไทยหลายส่วนเกิดขึ้นจากการนำหลักของพระพุทธศาสนามาประพจน์ปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมไทย การพิจารณาทบทวนภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับการสื่อสารที่มีมาแต่เดิมในพระพุทธศาสนานับเป็นที่น่าสนใจยิ่ง เพราะภูมิปัญญาความรู้ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าและประโยชน์ อันเป็นความจริงแท้ที่ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะได้ศึกษาเพื่อนำมาพิจารณาใช้แก้ปัญหาอันเนื่องเกี่ยวกับการสื่อสารที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่เป็นไปในทางที่มีคุณค่าเชิงคุณธรรมและเกิดประโยชน์สุขอย่างใด ๆ ก็ดี สังคมในสมัยพุทธกาลเป็นสังคมมุขปาฐะ คำว่า “การสื่อสาร” ในภาษาบาลีที่เป็นศัพท์บัญญัติเฉพาะในพระไตรปิฎกมิได้มีบัญญัติขึ้นโดยตรง จึงไม่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นเรื่องราวหรือเป็นหมวดหมู่ที่เกี่ยวกับการสื่อสารตามคำอธิบายเกี่ยวกับการสื่อสารอย่างในปัจจุบัน แต่กระนั้นก็ตาม พฤติกรรมการสื่อสารก็มีอยู่และเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกี่ยวข้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย การสื่อสารที่มีอยู่นั้นปรากฏในรูปของการสั่งสอนและเผยแผ่หลักธรรมและเนื้อหาเรื่องราวในแบบมุขปาฐะ จึงมักเกี่ยวเนื่องอยู่ในเรื่องของสัมมาวาจา หรือวาจาสุภาสิตเป็นส่วนใหญ่ มิได้ถูกจัดรวบรวมอย่างชัดเจนเฉพาะเจาะจงลงในหัวข้อเรื่องการสื่อสาร

ในช่วงเวลาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น สังคมอินเดียมีลักษณะเป็นสังคมแบบพราหมณ์ แนวคิดและการประพจน์ปฏิบัติแบบพราหมณ์มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของสังคมในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นระบบความเชื่อ แนวคิด คตินิยม และธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ลัทธิความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียในยุคก่อนพุทธกาลได้แก่ ลัทธิครูทั้ง ๖ เป็นต้น แต่ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และทรงประกาศศาสนาโดยส่งพระอรหันตสาวกทั้งหลายออกเดินทางไปในที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่ธรรมะนั้น สังคมอินเดียเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากจากการนี้ในแบบพลิกผันทั้งในด้านความคิด

พฤติกรรม และธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมจากสังคมแบบพราหมณ์มาเป็นสังคมแบบพุทธ ที่ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคม กล่าวคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบหรือกฎเกณฑ์การให้สถานภาพของบุคคลในสังคม ระบบความสัมพันธ์กันในระหว่างบุคคลในสังคม ระบบการศึกษา รวมไปถึงระบบการปกครอง นับเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่า สังคมแบบพุทธที่เกิดขึ้นใหม่ได้ทำให้วิถีชีวิตของสังคมในสมัยพุทธกาลเปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตแบบเดิมเป็นอย่างมาก จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นสังคมชีวิตวิถีใหม่ในยุคนั้น

ในสังคมแบบพุทธที่เกิดขึ้นเป็นสังคมชีวิตวิถีใหม่นี้ พระพุทธเจ้าทรงตั้งชุมชนที่เรียกว่า ภิคุสงฆ์ขึ้นตามหลักการและความมุ่งหมายที่ทรงกำหนดไว้โดยเฉพาะให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุดแก่การปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และเผยแพร่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้กว้างขวางออกไปเพื่อประโยชน์สุขของสังคมโดยรวม การตั้งชุมชนภิคุสงฆ์ขึ้นนี้ส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบสถานภาพของบุคคลในสังคม และระบบความสัมพันธ์ในระหว่างบุคคลโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะระบบวรรณะในสังคมแบบพราหมณ์ พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติระเบียบข้อบังคับต่างๆ ขึ้นเพื่อควบคุมความเป็นอยู่และประพฤติทั่วไปของภิกษุที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์นั้น ระเบียบข้อบังคับต่างๆ เหล่านี้ก็คือ พระวินัยที่เป็นประมวลบทบัญญัติที่ประกอบด้วยสิกขาบทต่างๆ อันประกอบด้วยข้อกำหนดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัว ข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมสงฆ์ และความสัมพันธ์กับคนภายนอกสังคมสงฆ์ ได้แก่ ศกฺขีทั้งหลาย ตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ รวมถึงระเบียบว่าด้วยการปกครองและการดำเนินกิจการต่างๆ ของสงฆ์ เป็นต้น โดยทรงแสดงวัตถุประสงค์ ซึ่งเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายของการบัญญัติสิกขาบท ๑๐ ประการ โดยตรัสเป็นคู่ ๆ^๒ ดังนี้

ก. ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม

๑. เพื่อความเรียบร้อยดีงามที่เป็นไปโดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์
๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์

ข. ว่าด้วยประโยชน์แก่บุคคล

๓. เพื่อช่มบุคคลผู้เกื้อยาก เพื่อกำราบคนหน้าด่านไม่รู้จักกาย
๔. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม

ค. ว่าด้วยประโยชน์แก่การเจริญธรรมพัฒนาชีวิต

๕. เพื่อปิดกั้นความเสื่อมเสียที่ก่อความเดือดร้อนในปัจจุบัน
๖. เพื่อป้องกันความเสื่อมเสียที่ก่อความเดือดร้อนในภายหน้า

ง. ว่าด้วยประโยชน์แก่ประชาชน

๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว

^๒ วินย. ๑/๒๐/๓๗, อภ.ทสก. ๒๔/๓๑/๗๔, และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผลิณมัม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙๒๑-๙๒๒.

จ. ว่าด้วยประโยชน์แก่พระศาสนา

๙. เพื่อความดำรงมั่นแห่งศีลธรรม

๑๐. เพื่อสนับสนุนวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์เหล่านี้แสดงถึงเจตนารมณ์ที่เน้นความดีงามและประโยชน์สุขของสังคมเป็นอย่างมาก โดยแบ่งเป็นประโยชน์สุขของชุมชนสงฆ์หรือของพระพุทธศาสนา และประโยชน์สุขของประชาชนผู้เลื่อมใสและจะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา^๓ การบัญญัติสิกขาบทของพระพุทธเจ้ามีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมความประพฤติและเพื่อปกครองชุมชนภิกษุสงฆ์ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสื่อสารเพื่อการบริหารงานของพระพุทธเจ้าที่ทรงทำต่อภิกษุสงฆ์ เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ได้รับรู้ข้อกำหนดและระเบียบปฏิบัติทางกายและวาจาที่ถูกต้องดีงาม อันเป็นแนวทางปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสังคมสงฆ์และสังคมโดยรวมในบริบทสังคมแบบพุทธอันเป็นชีวิตวิถีใหม่ในยุคนั้น ทั้งนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้รูปแบบการสื่อสารในการบัญญัติสิกขาบทอย่างมีขั้นตอนเช่นเดียวกันทุกครั้ง กล่าวคือ เมื่อมีเหตุการณ์หรือมีข้อร้องเรียนในเรื่องไม่ดีงามเกิดขึ้น สมควรจะบัญญัติสิกขาบท พระพุทธองค์ทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบสวนผู้กระทำการและคู่กรณีหรือผู้ร้องเรียน (หากมี) ต่อหน้าที่ประชุมสงฆ์ ด้วยวิธีการถาม-ตอบ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้กระทำการและคู่กรณีหรือผู้ร้องเรียนได้มีโอกาสดำเนินการกระทำและความคิดเห็นของตน เมื่อได้ความตามจริงแล้ว จะทรงชี้โทษของการกระทำนั้นว่า ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใส แล้วตรัสแถลงประโยชน์ที่มุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ในการบัญญัติสิกขาบท ๑๐ ประการดังกล่าวข้างต้น แล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้น ๆ ขึ้นไว้เป็นวินัยเพื่อปฏิบัติต่อไป ทั้งนี้ อาจกล่าวสรุปโดยนัยได้ว่า การบัญญัติสิกขาบทของพระพุทธเจ้าถือเป็นรูปแบบการสื่อสารเพื่อการบริหารงานคณะสงฆ์และงานพระพุทธศาสนาอันเป็นชีวิตวิถีใหม่ของสังคมในยุคนั้นให้ขับเคลื่อนไปอย่างเป็นระบบและเปี่ยมไปด้วยพลัง

ในการสื่อสารเพื่อการบริหารแต่ละครั้ง พระพุทธเจ้าทรงใช้หลัก ๔ ส.^๔ ซึ่งมีคำอธิบายเชิงประยุกต์เข้ากับการบริหารดังนี้ ๑. สันทติสนา (แจ่มแจ้ง) อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง ช่วยให้ปฏิบัติตามได้โดยง่าย ๒. สมาทปนา (จงใจ) อธิบายให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ ๓. สมุตเตชนา (แก้แค้น) ระวังให้แก้แค้น ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและกระตือรือร้นในการทำใหสำเร็จได้ และ ๔. สัมปหังสนา (ร่าเริง) สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร ซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน ในส่วนเนื้อหาสาระที่ใช้ในการสื่อสารนั้น อ้างอิงคุณลักษณะของสัมมาวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ว่า มีลักษณะ ๔ ประการ^๕ คือ

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพทิแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙๒๑-๙๒๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๕๓ และ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, <http://sathlearner.blogspot.com/2007/05/blog-post.html>, [๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๐].

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพทิแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๗๒๓.

๑. พุทธคำจริง เว้นการพูดเท็จ ๒. พุทธคำสมานสามัคคี เว้นการพูดส่อเสียด ๓. พุทธคำอ่อนหวานสุภาพ เว้นการพูดหยาบ ๔. พุทธคำมีประโยชน์ เว้นการพูดเพ้อเจ้อ

สำหรับรูปแบบของการสื่อสารนั้น โดยมากมีลักษณะเป็นการสนทนา ตอบปัญหา ได้ว่าทะเลศนาธรรม โดยมีวิธีการปฏิสัมพันธ์กับผู้รับสาร ดังนี้ ๑. ใช้การสื่อสารสองทาง ด้วยรูปแบบการสนทนา หรือแบบถาม-ตอบ ใน ๒ ลักษณะ คือ สนทนาโดยใช้เหตุผลในเชิงตรรกะ และถาม-ตอบโดยถามให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็น หรือถามเพื่อให้มีความคิดเห็นคล้อยตาม ๒. ใช้วิธีย้อนถาม (ปัญหา) ให้คิดเอง ตอบเอง ๓. ใช้วิธียกอุปมาอุปไมยประกอบ ๔. อธิบายหรือตอบคำถาม โดยเปิดโอกาสให้ซักถามได้เต็มที่ และ ๕. นำเสนอเนื้อหาสาระไปตามลำดับจากง่ายไปหายาก ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และพุ่งตรงเข้าสู่ประเด็นในทันที

ทั้งนี้ มีพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรม เรียกกันว่า องค์แห่งพระธรรมกลึก เกี่ยวกับการตรัสแสดงธรรมของพระองค์แก่ผู้อื่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงหลักการและวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการตรัสสอนหลักธรรมแก่พุทธบริษัท ดังนี้

“อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟังมิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น พึงตั้งธรรมหาอย่างไว้ในใจ คือ ๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ ๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ ๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา ๔. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อาณิส ๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น” (อง.ปญจก. ๒๒/๑๕๔/๒๐๕)^๖

อย่างไรก็ดี วิธีการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้นสามารถส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย โดยความคิดและความเชื่อเดิมถูกหักล้าง เปลี่ยนแปลง และปรับปรุงเสียใหม่ให้เป็นไปตามฐานความคิดของพุทธศาสนาแทน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปใน ๓ ลักษณะ^๗ คือ

๑. ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิม โดยเปลี่ยนจากความเชื่อในเรื่องพระเจ้าและหลักอนัตตา มาเป็นความเชื่อในเรื่องการดำเนินชีวิตด้วยหลักปฏิบัติตามทางสายกลาง โดยปฏิเสธแนวทางในการบรรลุจุดหมายปลายทางสูงสุดของมนุษย์แบบสุดโต่ง

๒. ปฏิรูป โดยการนำหลักความเชื่อเดิมที่ไม่ขัดต่อหลักใหญ่มาปรับปรุง/เปลี่ยนแปลงส่วนที่บกพร่องให้เกิดความเหมาะสม วิธีปฏิรูปนี้มีความน่าสนใจในเรื่องของลักษณะ รูปแบบ และวิธีการกล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงใช้คำเรียกขานหรือศัพท์เดิม แต่ปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหา หรือให้ความหมายเสียใหม่ พร้อมทั้งอธิบายโดยใช้การอุปมาเปรียบเทียบประกอบ ดังเช่นที่ทรงอธิบายเรื่องทางไปสู่พรหม หรือที่ทรงตอบข้อกล่าวหา ๘ ประการ หรือดังเช่นการอธิบายเรื่องทิศ ๖ เป็นต้น

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๕๒.

^๗ สุวัฒน์ จันทรจำนง, *ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๒-๑๓๓ และ ทศนีย์ เจนวิสิสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๖-๘๗.

๓. พัฒนาความคิดและความเชื่อขึ้นใหม่ โดยอาศัยหลักเหตุปัจจัย เช่น การสอนเรื่อง อริยสัจ ๔ หลักอนัตตา หลักไตรลักษณ์ อันเป็นคำสอนที่ไม่เคยมีนักปราชญ์อื่นๆ ได้เคยกล่าวไว้มาก่อน ความคิดและความเชื่อเดิมย่อมถูกหักล้าง เปลี่ยนแปลง และปรับปรุงเสียใหม่ โดยเป็นไปตามฐานคิดของพระพุทธศาสนาแทน

งานศึกษาวิจัยในเรื่องรูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมในทัศนะของพุทธศาสนาในปัจจุบัน ได้สรุปคุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไว้ ดังนี้

๑. เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความเข้าใจและความเคารพซึ่งกันและกันในระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร และต่างฝ่ายต่างมีความรับผิดชอบในการสื่อสารของตน

๒. เป็นการสื่อสารที่อยู่บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริงที่เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน

๓. เป็นการสื่อสารที่แต่ละบุคคลสามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง โดยเริ่มจากการสื่อสารกับตนเองก่อนลำดับแรก

๔. เป็นการสื่อสารที่ประกอบด้วยความสุจริต อยู่กับปัจจุบัน รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ด้วยความคิดและความเห็นที่ถูกต้อง ไม่ว่าผู้สื่อสารจะอยู่ในฐานะของผู้ส่งสารหรือผู้รับสาร และไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น

๕. เป็นการสื่อสารที่ก่อให้เกิดปัญญา

๖. เป็นการสื่อสารที่มุ่งแต่ประโยชน์ ไม่ว่าการสื่อสารนั้นจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือกับบุคคลอื่น

๗. เป็นการสื่อสารที่สร้างสรรค์ในทางที่ดีงามหรือเป็นการสื่อสารในทางบวก นำไปสู่การกระทำที่ดีงามทั้งต่อตนเองและผู้อื่น^๔

จากการศึกษาเรื่องสภาวะการณ์ในปัจจุบันที่โลกกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤติ อันเป็นเหตุทำให้สังคมและวิถีชีวิตของคนในสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากทั้งในระบบความคิดและแนวทางการประพฤติปฏิบัติ ทำให้วัตรกรรมการสื่อสารซึ่งนับว่ามีอิทธิพลค่อนข้างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและพฤติกรรมของคนในสังคม ทั้งในแง่ของการเข้าถึงกลุ่มคนได้อย่างกว้างขวางและในแง่ของเวลาอันรวดเร็ว เป็นนวัตกรรมทางเลือกที่น่าสนใจที่จะหยิบยกขึ้นศึกษา เพื่อหารูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารที่จะช่วยรองรับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี และจากการศึกษาแนวคิดและการปฏิบัติในเรื่องการสื่อสารของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล ที่ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางความคิดและทัศนคติของคนในสังคมได้อย่างสิ้นเชิงอย่างแพร่หลายกว้างขวางในระยะเวลาไม่นาน ทำให้เห็นว่า รูปแบบและวิธีการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้นนอกจากจะมีประสิทธิภาพสูงสุดในแง่ของการนำไปประยุกต์ปฏิบัติแล้ว ยังมีประสิทธิภาพสูงสุดในด้านคุณธรรมอีกด้วย เพราะการประพฤติปฏิบัตินั้นเป็นไปตามครรลองแห่งพระสัทธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้

^๔ ทศนีย์ เจนวนิธิสุข, “การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม”, *คุศณินิพนธ์พุทธศาสตรคุษณินิจิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๙๓.

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่า ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ และรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรม โดยเฉพาะในส่วนของที่จะช่วยเสริมสร้างพลังการบริหารในยุควิถีชีวิตใหม่นั้นมีรูปแบบใดได้บ้าง แล้วจึงพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

๑.๒.๒ เพื่อศึกษารูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

๑.๒.๓ เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่มีแนวคิด หลักการและแนวทางการดำเนินการอย่างไร

๑.๓.๒ รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่เป็นอย่างไร

๑.๓.๓ การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของโครงการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา/ประเด็นการวิจัย มุ่งทำการศึกษานวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมในมุมมองต่าง ๆ คือ

๑) การศึกษาแนวคิด ความเป็นมา หลักการ ระบบและกลไกการรู้เท่าทัน รูปแบบ และกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร และพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

๒) การศึกษาวิเคราะห์นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

๓) การพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ตั้งแต่ระดับนักวิชาการ ชุมชน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง

๔) การวิเคราะห์ต้นแบบและกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาในการพัฒนาประเทศไทย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่/องค์กร ทำการศึกษาวิจัยในพื้นที่ของตำบลโพธิ์สามต้น อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยเป็นการศึกษาแบบเจาะจงกับกลุ่มเป้าหมายตั้งแต่

ระดับนักวิชาการ ชุมชน และองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสัมมนากระบวนการพุทธนวัตกรรม การสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ ดังนี้

๑) นักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญ ได้แก่

- (๑) ศาสตราจารย์พิเศษ ศรีศักร วัลลิโภดม
- (๒) ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์
- (๓) พระสุธีวีรบัณฑิต, รศ. ดร.
- (๔) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาสนะ เชิดชู
- (๕) นายสวຍ สิริปริญา

๒) ผู้บริหารนโยบายตำบลโพธิ์สามต้น ประกอบด้วย

- (๑) ปลัด อบต. โพธิ์สามต้น
- (๒) รองนายก อบต. โพธิ์สามต้น

๓) ชาวบ้านหมู่บ้านในตำบลโพธิ์สามต้นที่เข้าร่วมกิจกรรม

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) โดยเป็นการศึกษาวิจัยถอดความงานสัมมนาวิชาการและการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- ๑) ผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมสื่อสาร
- ๒) ผู้บริหารองค์กรในระดับนโยบาย
- ๓) ชาวบ้านตำบลโพธิ์สามต้น

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลาในการศึกษา ตั้งแต่ ตุลาคม ๒๕๖๕ – กันยายน ๒๕๖๖

๑.๔.๕ ขอบเขตด้านแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

- ๑) แนวคิดในเรื่องวินัยและการบริหารในพระพุทธศาสนา
- ๒) แนวคิดเรื่องการสื่อสารในพระพุทธศาสนา
- ๓) ทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา (Development Media Theory)
- ๔) ทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด (Communication Technology Determinism)
- ๕) ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovations Theory)
- ๖) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพุทธนวัตกรรมสื่อสาร
- ๗) หลักพุทธธรรมเพื่อรู้เท่าทันภาวะวิกฤติ
- ๘) แนวคิดเกี่ยวกับความรู้เท่าทันสื่อและเทคโนโลยีดิจิทัล
- ๙) แนวคิดเกี่ยวกับระบบและกลไกรู้เท่าทันภาวะวิกฤติ

๑.๕ คำนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พุทธนวัตกรรมสื่อสาร (Buddhist Communication Innovation) หมายถึง การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับศาสตร์แห่งการสื่อสารและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารพุทธธรรมและแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต

กระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร (Buddhist Communication Innovation Process) หมายถึง ขั้นตอนการสร้างและการประยุกต์ใช้พุทธธรรมและนวัตกรรมทางการสื่อสาร โดยมีขั้นตอนการดำเนินการตั้งแต่การวางกรอบความคิด การวางแผน การดำเนินการ การติดตาม ประเมินผล และนำไปใช้เพื่อเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ของบุคคลและสังคม

การเสริมสร้างพลังบริหาร หมายถึง วิธีการอย่างหนึ่งที่องค์กรพัฒนาขึ้นเพื่อส่งเสริมแรงจูงใจ ความเชื่อมั่นภายในที่สามารถทำงานนั้นให้สำเร็จ โดยมีสิ่งที่บ่งชี้หรือบ่งบอกปรากฏการณ์ที่แสดงถึงความเปลี่ยนแปลง ความก้าวหน้า และความสำเร็จในมิติต่างๆ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานขององค์กร ชุมชน และหน่วยงาน โดยการกำหนดตัวชี้วัดให้เป็นไปตามเป้าหมายการดำเนินการของหน่วยงานหรือโครงการว่าเมื่อดำเนินการไปตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของโครงการนั้นๆ แล้วองค์กร ชุมชน สังคม และประเทศจะได้รับผลที่เกิดขึ้นเป็นไปตามวัตถุประสงค์นั้นๆ

การเสริมสร้างพลังชีวิต หมายถึง การนำแนวคิดพุทธนวัตกรรมการสื่อสารมาเป็นกรอบคิดและวิธีการปฏิบัติเพื่อวัดผลการเปลี่ยนแปลง ความสำเร็จ และพลังความสุขขององค์กร ชุมชน และประเทศเพื่อให้เกิดประโยชน์และความสุขจากการดำเนินการโดยมีการเสริมสร้างผลที่เกิดขึ้นในลักษณะที่หลากหลายบนพื้นฐานความสุขของชีวิตหรือเกณฑ์ชีวิตที่กำหนดขึ้น

ยุคชีวิตวิถีใหม่ (New Normal) หมายถึง วิถีชีวิตของคนในสังคมวิถีใหม่ที่เปลี่ยนไปจากเดิมในช่วงเกิดวิกฤตโรคระบาดที่รู้จักกันในชื่อ “โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา (โควิด-19) (Coronavirus Disease 2019: COVID-19) เช่น การทำกิจกรรมผ่านสื่อออนไลน์จะเข้าไปอยู่ในแทบทุกจังหวะของชีวิต ได้แก่ การเรียนออนไลน์ การทำงานออนไลน์จากที่บ้าน การประชุมออนไลน์ การซื้อสินค้าออนไลน์ การทำธุรกรรมออนไลน์ เป็นต้น รวมถึงการเว้นระยะห่างทางสังคมโดยรักษาระยะห่างทางกายภาพเพิ่มขึ้น และใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการสื่อสารและการใช้ชีวิตมากขึ้น เพื่อลดการปฏิสัมพันธ์ซึ่งหน้าและการออกไปในสถานที่สาธารณะต่างๆ

๑.๖ กรอบแนวความคิดในการศึกษาวิจัย

กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยที่แสดงภาพการดำเนินงานและผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ดังปรากฏในแผนผังด้านล่างนี้

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาวิจัย

๑.๗.๑ ได้ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่

๑.๗.๒ ได้รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่

๑.๗.๓ ได้ชุดความรู้เกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการพุทธวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่

๑.๗.๔ ได้แนวทางการพัฒนาและการประยุกต์ใช้กระบวนการพุทธวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่

๑.๗.๕ ได้มีการนำรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ไปสู่การเผยแพร่และการใช้ในระดับต่างๆ ในสังคมไทย

๑.๘ ผลสำเร็จและความคุ้มค่าของการวิจัย

๑) บุคคล ชุมชน และองค์กรที่เกี่ยวข้องสามารถนำการพัฒนากระบวนการพุทธวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาบุคคล องค์กรและสังคม

๒) ได้ชุดความรู้เกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการพุทธวัตกรรมการสื่อสารการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ที่มีความครอบคลุมในด้านแนวคิด หลักการและกระบวนการจัดการเพื่อพัฒนาบุคคลสังคม และพระพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือการพัฒนาคนและสังคม

๓) ได้ข้อเสนอแนะ บทความการวิจัยและการพัฒนากระบวนการพุทธวัตกรรมการสื่อสารการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศ

๔) รัฐบาล คณะสงฆ์ไทย ได้มีการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารการสื่อสารที่เป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ รวมทั้งมีการพัฒนาความร่วมมือในด้านการสื่อสารพุทธธรรมและวัฒนธรรมในภูมิภาค

๕) ผลการศึกษาวิเคราะห์จะเป็นรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ไปสู่การเผยแพร่และการใช้ในระดับต่างๆ ในสังคมไทย รวมทั้งความสัมพันธ์และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงในโลกยุคใหม่ที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา เพื่อจะนำไปสู่การจัดการสังคมและวัฒนธรรมที่เหมาะสม

๖) นักวิชาการและผู้สนใจ ได้รับความรู้ ความเข้าใจในการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการแนวคิดการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน

๗) ได้รูปแบบ และการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ไปสู่การเผยแพร่และการใช้ในระดับต่างๆ ในสังคมไทย

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเรื่องวินัยกับพลังการบริหารในพระพุทธศาสนา

๒.๑.๑ ที่มาของแนวคิด

เป็นที่ทราบกันดีว่า สังคมในทุกระดับนั้นมีกฎเกณฑ์และกติกาที่กำหนดขึ้นเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีของคนในสังคม คนในสังคมต้องเคารพกฎเกณฑ์และกติกาของสังคมที่ตนอยู่ ความเคารพกฎเกณฑ์และกติกาของสังคมนั้นก็คือความหมายอย่างหนึ่งของความมีวินัย ถ้าสังคมไม่มีวินัย ไม่มีความเคารพกฎเกณฑ์และกติกา สังคมก็จะเป็นไปด้วยดีไม่ได้ ความหมายในเชิงลบของวินัยมักจะอยู่ที่ความเข้าใจว่าวินัยเป็นเครื่องบังคับควบคุม แต่ความหมายในเชิงบวกที่ต้องการของวินัยนั้นคือ วินัยเป็นการจัดสรรโอกาส ทำให้ชีวิตและสังคมมีระเบียบและมีโอกาสเกิดขึ้น ทำให้เกิดความคล่องตัวในการดำเนินชีวิต ทำให้เกิดความสะดวกในการดำเนินกิจกรรมและกิจการต่างๆ ถ้าชีวิตและสังคมไม่มีระเบียบ ไม่เป็นระบบอาจทำให้สูญเสียโอกาสที่จะดำเนินชีวิตและทำกิจการของสังคมให้เป็นไปด้วยดีตลอดจนพัฒนาให้ได้ผลดีต่อไปได้ เปรียบเช่นว่าถ้าชีวิตวุ่นวาย การเป็นอยู่ของผู้คนสับสนหะเบียบไม่ได้ โอกาสในการดำเนินชีวิตที่ดีก็จะหายไป หรือการดำเนินกิจการต่างๆ ก็ต้องมีระเบียบหรือต้องอาศัยวินัยมาจัดสรรโอกาสเช่นกัน โดยเฉพาะในกิจการที่มีความสำคัญ มีความซับซ้อน มีความเป็นความตายเข้ามาเกี่ยวข้อง วินัยจะยังต้องมีความเคร่งครัดแม่นยำมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น วินัยด้านการแพทย์ เป็นต้น

ในสังคมกว้างออกไป ถ้าชีวิตคนไม่ปลอดภัย สังคมไม่มีความเป็นระเบียบ มีการทำร้ายกัน มีโจรผู้ร้าย การเดินทางไปไหนเวลาใดก็จะไม่มีความปลอดภัย ไม่มีความสะดวก เพราะมีความกลัว มีความหวาดระแวง กิจการงานของสังคมและการดำเนินชีวิตของบุคคลก็จะไม่มีความคล่องตัว ทำให้เกิดความขัดข้องเสียหายขึ้นได้ โดยนัยนี้ วินัยจึงช่วยจัดทำให้เกิดระบบระเบียบในชีวิตและสังคมขึ้น ทำให้เกิดความคล่องตัว สามารถทำกิจกรรมกิจการได้โดยสะดวกและได้ผลสำเร็จ ฉะนั้น การจัดวางวินัยจะต้องคำนึงถึงความมุ่งหมายที่ชัดเจนที่จะช่วยสร้างโอกาสและความคล่องตัวให้ชีวิตและกิจการงานต่างๆ ทำให้เกิดความมั่นใจว่า เมื่อจัดระบบระเบียบดีแล้ว โอกาสในการพัฒนาชีวิตจะเกิดขึ้นความเป็นอยู่และกิจการงานจะดำเนินไปด้วยดีมุ่งสู่จุดหมายที่ต้องการ อีกทั้งยังต้องคำนึงถึงการจัดวางวินัยเพื่อความมุ่งหมายในระยะยาวในการพัฒนามนุษย์ด้วย

ในทางพระพุทธศาสนา วินัยในความหมายพื้นฐาน คือ การฝึกให้มีความประพฤติและความเป็นอยู่อย่างมีระเบียบแบบแผน หรือการบังคับควบคุมตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผน รวมทั้งการใช้ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ เป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติและความเป็นอยู่ของคนและกิจการของหมู่ชน ซึ่งก็หมายถึงภิกษุสงฆ์และสังคมสงฆ์ ตามลำดับ อีกทั้งวินัยยังมีความหมายแฝงที่แยกแยะออกไปอีก กล่าวคือ หมายถึง การดูแลบังคับควบคุมคนให้ประพฤติให้ถูกต้องตาม

ระเบียบแบบแผน และใช้ระเบียบแบบแผนเป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติความเป็นอยู่ของคน และของกิจการของหมู่ชน อันมีนัยยะหมายถึง การปกครอง วินัยคือการจัดการให้ดี โดยเฉพาะจัดการบุคคล ให้เจริญดีงามเป็นคนที่สมบูรณ์หมดทุกข์หมดปัญหา จัดการสังคม คือ คนที่มาอยู่ร่วมกันให้สงบสุขเรียบร้อยมั่นคง จัดการเรื่องราวให้เรียบร้อยเสร็จสิ้นไปด้วยดี ความหมายของวินัยในพระพุทธศาสนาจะขัดแย้งสมบูรณ์เมื่อสัมพันธ์เชื่อมต่อเข้ากับความหมายของธรรม ธรรมเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาและหลักการ ตั้งแต่ความจริงของธรรมชาติ จนถึงหลักความประพฤติและความเป็นอยู่ที่เป็นวิถีชีวิตอันประเสริฐ วินัยเป็นการนำเอาเนื้อหาและหลักการนั้นไปปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรมขึ้นตามธรรมนั้น และสามารถแผ่ขยายกว้างขวางออกไปในสังคมมนุษย์ วินัยจัดเป็นเครื่องมือของธรรม สำหรับจัดสรรสังคมหรือชุมชนให้เป็นไปตามหลักการและความมุ่งหมายของธรรม เป็นเครื่องมือสำหรับจัดระบบแห่งวิถีชีวิตอันประเสริฐ ให้เกิดเป็นจริงขึ้น ธรรมมุ่งเนื้อหาเน้นบุคคล วินัยมุ่งรูปแบบเน้นระบบ^๙

สังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งขึ้นนับเป็นสังคมวิถีใหม่ในสมัยพุทธกาล ที่มีแนวคิดและแนวปฏิบัติแตกต่างไปจากลัทธิพราหมณ์และนักบวชนอกศาสนาอื่นๆ อันเป็นลัทธิความเชื่อและแนวการประพฤติปฏิบัติแบบดั้งเดิมเป็นอย่างมาก พระพุทธเจ้าทรงกำหนดกฎเกณฑ์และวิธีการขึ้นใหม่ เพื่อจัดระเบียบชีวิตและวางระบบสังคมของคณะสงฆ์ขึ้นใหม่ในแบบที่ไม่เคยมีมาก่อน ให้สังคมสงฆ์สามารถดำรงอยู่ร่วมกับสังคมคฤหัสถ์ภายนอกในท่ามกลางความเชื่อเดิมตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องพระวินัยและการบริหารงานในพระพุทธศาสนาจึงเป็นแนวคิดที่น่าสนใจอย่างยิ่งที่จะหยิบยกขึ้นพิจารณาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับบริบททางสังคมที่เผชิญภาวะวิกฤติและมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างพลิกผันจนกลายเป็นสังคมชีวิตวิถีใหม่อย่างเช่นในปัจจุบันได้

๒.๑.๒ ความหมาย

คำว่า “วินัย” เป็นคำที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มักใช้ควบคู่กับคำว่า “ธรรม” และคำทั้งสองนี้มีความหมายสัมพันธ์กัน ดังที่มีคำเรียกพระพุทธศาสนาว่า “ธรรมวินัย” พระพุทธศาสนาถือว่าความจริงของสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องมีอยู่แล้วในธรรมชาติเป็นเรื่องธรรมดา ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ธรรมชาติก็จะยังคงอยู่อย่างนั้นเป็นธรรมดา ธรรมชาตินี้คือ “ธรรม” การที่จะทำให้ความจริงของธรรมชาติดีผลในทางปฏิบัติ เป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ในสังคม ก็ต้องนำหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติคือธรรมนั้นมาจัดตั้ง วางเป็นระบบระเบียบ เป็นกฎเกณฑ์ในหมู่มนุษย์ การจัดตั้งกฎในธรรมชาติให้เป็นกฎระเบียบในหมู่มนุษย์นี้ เรียกว่า วินัย^{๑๐}

วินัยในความหมายเดิมแท้มีขอบเขตความหมายกว้างขวาง กล่าวคือ เป็นการจัดระบบระเบียบทั้งหมดของชีวิตและสังคมมนุษย์ เช่น การจัดระบบความเป็นอยู่เกี่ยวกับปัจจัย ๔

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรมดี ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริโอ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙๑๔-๙๑๐.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรมดี ในเครือ บริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดริโอ จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๒.

การจัดระบบสังคมให้มีความเป็นอยู่ร่วมกันด้วยดี การจัดระบบการบริหารการปกครอง การพิจารณา ตัดสินคดีความ เป็นต้น ทั้งนี้ การที่ระบบระเบียบจะตั้งอยู่ได้ด้วยดีเป็นผลสำเร็จได้ ต้องอาศัยความ เข้าใจพื้นฐานที่กล่าวแล้วข้างต้น คือ ต้องมองวินัยโยงลงไปถึงธรรม หรือโยงวินัยกับธรรมเข้าด้วยกัน ได้เป็นเบื้องแรกก่อน พระพุทธเจ้าทรงวางวินัยขึ้นมาเป็นกฎเกณฑ์ในหมู่มนุษย์ เพื่อให้ธรรมคือความ จริงตามกฎธรรมชาติที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบนั้น อำนวยผลเป็นประโยชน์แก่มนุษย์

อย่างไรก็ดี ความหมายของวินัยก็อาจพัฒนาไปตามการพัฒนาของคนด้วย โดย ในเบื้องต้นที่คนไม่มีความพร้อมเพราะไม่มีปัญญา ไม่มีความเข้าใจในเหตุผล ก็จะมีวินัยหรือ กฎเกณฑ์หรือกติกาของสังคมเป็นเรื่องบีบบังคับตน กีดกันการทำอะไรตามชอบใจตน ฉะนั้นสำหรับ คนที่ยังไม่พัฒนา วินัยจะมีความหมายเป็นเครื่องบังคับ ตลอดจนเป็นเครื่องกีดขวางความพอใจของ ตนเอง ในขั้นนี้ เมื่อปัญญาก็ไม่มี จิตใจก็ไม่พร้อม จำใจ ผืนใจ และซึ่งเคียด หรือไม่ก็ท้อแท้เป็นทุกข์ พฤติกรรมก็จะขัดแย้ง ต่อมาเมื่อเริ่มพัฒนาขึ้น มองเห็นเหตุผล วินัยจะมีความหมายเป็นเครื่องฝึก ใน ขั้นนี้ เมื่อมีปัญญา พอรู้และเข้าใจเหตุผล มองเห็นคุณค่าของกฎเกณฑ์หรือกติกานั้น จิตใจก็จะยอมรับ และอาจเต็มใจ และมีความสุขที่จะประพฤติปฏิบัติตามที่สมควร พฤติกรรมก็จะสอดคล้อง ในที่สุดเมื่อ มนุษย์พัฒนาดีแล้ว วินัยจะเปลี่ยนความหมายเป็นเรื่องของสิ่งหมายร่วมกันสำหรับที่จะได้ปฏิบัติ ถูกต้อง เพื่อจัดสรรความเป็นอยู่และกิจการให้เกิดมีโอกาสดำเนินไปอย่างดีงาม เรียบร้อย คล่องตัว สามารถปรับปรุงกฎเกณฑ์กติกาให้สอดคล้องตามธรรมได้อยู่เสมอ และนี่คือความหมายที่แท้ ของกฎเกณฑ์และกติกา เพื่อประโยชน์ในการเป็นอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดี เพื่อให้ชีวิตและสังคม ประสานสอดคล้องและเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี

วินัยเป็นเรื่องของการบัญญัติ เป็นสิ่งที่ไม่มียุ่จริงในธรรมชาติ แต่เป็นการเอา ความจริงตามธรรมชาติมาจัดวางให้เป็นระเบียบแบบแผน เพื่อให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ด้วยดีตาม ธรรมนั้น วินัยซึ่งเป็นบัญญัติของมนุษย์แยกเป็นความหมาย ๓ อย่าง คือ ๑. การจัดระเบียบระบบ ๒. ตัวระเบียบระบบหรือตัวกฎนั้น และ ๓. การฝึกคนให้ตั้งอยู่ในระเบียบระบบ นอกจากนี้ วินัยใน ความหมายกว้าง มีความหมายถึง ประมวลกฎเกณฑ์ หรือ ประมวลบทบัญญัติ คือ ระเบียบทั้งหมด แต่เมื่อแยกเป็นข้อๆ ในทางพระพุทธศาสนา เรียกแต่ละข้อนั้นว่า สิกขาบท แปลว่า ข้อศึกษา หรือ ข้อ ฝึกหัด วินัยเป็นเรื่องของการฝึกมนุษย์ บทบัญญัติแต่ละข้อที่จัดวางขึ้นถือเป็นข้อฝึกคนทั้งนั้น เรียกว่า สิกขาบท พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทก็เพื่อให้เป็นข้อฝึกหัดและเป็นข้อปฏิบัติให้บรรพชิตใน พระพุทธศาสนามีความประพฤติและการปฏิบัติที่ถูกต้องดีงามเป็นไปในแนวทางอันหนึ่งอันเดียวกันที่ จะเกิดความเรียบร้อยดีงาม มีความเป็นระเบียบแบบแผนที่สอดคล้องกับความมุ่งหมายของคณะสงฆ์ และมีความเจริญงอกงามสัมฤทธิ์ผลตามความมุ่งหมายในพระพุทธศาสนาสืบไป^{๑๑}

พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นใหม่ในบริบทสังคมใหม่เป็นสังคมของความ เชื่อใหม่ในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ที่ต่างจากสังคมนักบวชเดิมตามลัทธิความเชื่อเดิมโดยสิ้นเชิง ทรงค้นพบความจริงตามธรรมชาติแล้วทรงกำหนดหลักการที่เป็นแนวคิดและแนวปฏิบัติขึ้นใหม่เพื่อให้

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรมิกชนในเครือ บริษัทสำนักพิมพ์แพรวคอมมิวนิสต์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑.

บรรลุลความจริงตามธรรมชาติที่ทรงค้นพบใหม่นั้น พระพุทธองค์ทรงใช้พระวินัยเป็นเครื่องมือในการบริหารสังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนา โดยทรงบัญญัติสิกขาบทที่เป็นทั้งข้อห้ามและข้อพึงปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ พระวินัยมีการกำหนดครอบคลุมตั้งแต่เรื่องความเป็นอยู่ทั่วไป เช่น มีการกำหนดคุณสมบัติ หน้าที่ และวิธีการที่พึงปฏิบัติต่อกันในระหว่างสมาชิกเดิมและสมาชิกใหม่ ในระหว่างอุปสมายกับสัทธิวิหาริก และในระหว่างอาจารย์กับอันเตวาสิก การปฏิบัติต่อกิจอาพาธ ระเบียบเกี่ยวกับการแสวงหา จัดทำ เก็บรักษา และแบ่งสรรปัจจัย ๔ ระเบียบการก่อสร้างและจัดฝังที่อยู่อาศัยของชุมชนสงฆ์ ไปจนถึงระเบียบวิธีดำเนินการประชุม วิธีการดำเนินคดีและตัดสินคดี การกำหนดบทลงโทษหนักเบาแบบต่างๆ เป็นต้น เมื่อกล่าวในวงกว้าง วินัยมีความหมายครอบคลุมระบบแบบแผนเกี่ยวกับการปกครอง การบริหาร การศาล การเศรษฐกิจ การศึกษา เป็นต้น ทั้งหมดเท่าที่ชุมชนจะตกลงใช้ปฏิบัติเป็นทางการในระหว่างกัน โดยตราไว้เป็นธรรมนุญหรือข้อบังคับหรือกฎระเบียบต่างๆ ทั้งนี้ ในส่วนความหมายของพระวินัยที่เกี่ยวกับการบริหารนั้น มีนัยครอบคลุมในเรื่องของการดูแล บังคับ ควบคุมให้ภิกษุสงฆ์ประพฤติให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผน และใช้ระเบียบแบบแผนเป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติ ความเป็นอยู่ของภิกษุ และกิจการของหมู่สงฆ์ นี่ถือเป็นความหมายโดยนัยของวินัยที่เรียกว่า การปกครอง

ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนา วินัยจึงมีความหมายเป็นพื้นฐานรองรับระบบชีวิตวิถีใหม่ทั้งหมดของสังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นที่อำนวยโอกาสให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาได้ด้วยดี และเป็นแหล่งที่ภิกษุสงฆ์สามารถพัฒนาตนเองให้เจริญงอกงามได้รับประโยชน์ที่พึงได้จากพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

๒.๑.๓ หลักการสำคัญ^๒

พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรมอันเป็นความจริงในธรรมชาติ และทรงนำความจริงนั้นมาจัดวางเป็นระบบระเบียบเพื่อให้มีผลทางปฏิบัติ จากกฎในธรรมชาติที่เรียกว่า “ธรรม” มาเป็นกฎในมนุษยธรรม เรียกว่า “วินัย” กฎทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ กฎของมนุษยธรรมตั้งขึ้นได้และจะมีความหมาย ต้องอิงอาศัยความจริงของกฎธรรมชาติ ความมุ่งหมายที่ตั้งขึ้นจะต้องอยู่บนฐานของธรรมคือตัวความจริงของธรรมชาติ โดยหลักการสำคัญนั้น วินัยต้องตั้งอยู่บนฐานของธรรม คือ ต้องมีความจริงในธรรมชาติเป็นฐาน และการจัดวางกฎเกณฑ์ที่เป็นเหตุเป็นผลขึ้นในมนุษยธรรม ก็เพื่อจะให้ได้ผลตามธรรม และมีความมุ่งหมายเพื่อธรรม เพื่อให้การทำตามธรรมนั้นเกิดผลเป็นจริงขึ้น การวางกฎเกณฑ์นี้ก็เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่า มนุษย์จะปฏิบัติตามและได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติ หรือใช้กฎธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ได้ดีที่สุด การยอมรับโดยยอมปฏิบัติตาม ทำให้เกิดเป็นวินัยขึ้น และถ้าเมื่อใดการปฏิบัติเข้าถึงหลักธรรม วินัยก็จะได้ผลไปเองโดยธรรมชาติ การทำงานจะดำเนินไปอย่างจริงจังโดยไม่ต้องมีการบังคับควบคุม นี่คือความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย ดังนั้น การบัญญัติวินัยจึงมีองค์ประกอบสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑. มีปัญญา คือ เข้าถึงตัวธรรม รู้ความจริงในเรื่องนั้นๆ รู้

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริส จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙๑๔-๙๔๐.

ความถูกต้องดีงามที่พึงต้องการ ๒. เจตนาดี คือ เจตนาบริสุทธิ์ ถูกต้อง ดีงาม มุ่งผลที่สอดคล้องตามธรรมที่รู้นั้น ทั้งนี้ การปฏิบัติตามวินัยก็คือการเอาประโยชน์จากธรรมมาใช้ได้นั่นเอง เมื่อมีการปฏิบัติตามวินัยได้อย่างดีบนพื้นฐานแห่งธรรมแล้ว ก็จะทำให้สังคมมนุษย์เป็นไปด้วยดี หลักการนี้จึงแสดงถึงความหมายหลายอย่างในความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย เช่น วินัยที่ถูกต้องจะต้องตั้งอยู่บนฐานของความจริงในธรรมชาติ มิฉะนั้น วินัยก็จะไม่จริงจัง ไม่ได้ผล ไม่นั่นคง และวินัยต้องมีความมุ่งหมายเพื่อธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ความชอบธรรม ความเป็นธรรม ความดีงามของสังคม เป็นต้น

ภิกษุสงฆ์เป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเองตามหลักการและความมุ่งหมายที่ทรงกำหนดไว้เฉพาะ เพื่อให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุดแก่การปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และการเผยแผ่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้กว้างขวางออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ดังนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงบัญญัติระเบียบข้อบังคับต่างๆ ขึ้นควบคุมความเป็นอยู่และความประพฤติทั่วไปของภิกษุทั้งหลายที่เป็นสมาชิกของสงฆ์นั้น เท่าที่จะให้เกิดผลตามหลักการและวัตถุประสงค์ของพระพุทธศาสนาได้ บุคคลที่บวชเป็นพระภิกษุต่างก็เข้ามาโดยสมัครใจ จึงต้องถือว่าได้ยอมรับที่จะปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับเหล่านั้นเสมอเหมือนกันทั้งหมด ประมวลบทบัญญัติ คือระเบียบข้อบังคับทั้งหลายเหล่านั้น เรียกว่าเป็นวินัยของภิกษุสงฆ์

วินัยหรือประมวลบทบัญญัตินี้ ประกอบด้วยสิกขาบทต่างๆ ซึ่งมีทั้งข้อกำหนดความเป็นอยู่ส่วนตัว ข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุด้วยกัน และความสัมพันธ์กับคนภายนอกเช่นคฤหัสถ์ทั้งหลาย ตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระเบียบว่าด้วยการปกครองและการดำเนินกิจการต่างๆ ของสงฆ์ เป็นต้น การบัญญัติสิกขาบทเพื่อการบริหารงานคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นไปโดยวัตถุประสงค์ในการบัญญัติ ๑๐ ประการ คือ ๑. เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ ๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ ๓. เพื่อกำราบคนหน้าด่าน ๔. เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล ๕. เพื่อปิดกั้นความเสื่อมเสียที่ก่อความเดือดร้อนในปัจจุบัน ๖. เพื่อป้องกันความเสื่อมเสียที่ก่อความเดือดร้อนในเบื้องหน้า ๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส ๘. เพื่อความเลื่อมใสที่ยิ่งขึ้นไปของคนที่ยังไม่เลื่อมใสแล้ว ๙. เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ๑๐. เพื่อสนับสนุนวินัยให้หนักแน่น กล่าวคือ เมื่อมีพระภิกษุกระทำการไม่ดีไม่งามขึ้น สมควรจะบัญญัติสิกขาบท พระพุทธเจ้าทรงประชุมสงฆ์ สอบสวนผู้กระทำการได้ความตามจริงแล้ว จะทรงชี้โทษของการกระทำนั้นว่า ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสแก่คนที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของผู้เลื่อมใสอยู่แล้ว แล้วตรัสแถลงประโยชน์ที่มุ่งหมาย หรือวัตถุประสงค์ในการบัญญัติสิกขาบท เสร็จแล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบทข้อหนึ่งๆ ขึ้น

การดำรงอยู่ด้วยดีโดยไม่ละเมิดวินัย คือไม่ละเมิดสิกขาบททั้งหลายในพระวินัยนั้น เรียกว่า ศีล วินัยเป็นเครื่องฝึก ศีลเป็นการพัฒนาตัวบุคคล เป็นคุณสมบัติเฉพาะของบุคคล เมื่อคนตั้งอยู่ในวินัย ปฏิบัติตามวินัยจนกลายเป็นความประพฤติตามปกติของเขา จนเกิดเป็นคุณสมบัติของเขาขึ้นมา คุณสมบัติที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั้นเรียกว่า ศีล ศีลคือความประพฤติดีงามสุจริตที่แสดงออกทางกายและวาจา ศีลมี ๒ ระดับ คือ ๑. ศีลระดับทั่วไป ได้แก่ ระดับธรรม เป็นข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติ และ ๒. ศีลระดับเฉพาะ ได้แก่ ระดับวินัย เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติ คือกำหนดขึ้นเป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในหมู่ชน

หรือชุมชนหนึ่ง โดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหมู่คณะหรือชุมชนนั้นโดยเฉพาะ ผู้ละเมิด บทบัญญัติศีลระดับวินัยนี้ มีความผิดตามอาญาของหมู่ เพิ่มเข้ามาอีกชั้นหนึ่งจากอกุศลเจตนาที่จะได้รับผลตามกฎแห่งกรรมของธรรมชาติ สิกขาบททำให้ศีลระดับธรรมกลายมาเป็นศีลระดับวินัย เพราะวินัยคือประมวลแห่งสิกขาบททั้งหลาย การฝึกคนให้มีวินัย คือการฝึกคนให้มีศีลนั่นเอง การฝึกขั้นนี้เป็นการฝึกพฤติกรรม ซึ่งในระบบการศึกษาจะต้องโยงไปถึงสมาธิและปัญญาด้วยจึงจะได้ผลจริง

ความสำนึกในการรักษาศีลแยกเป็น ๒ ด้าน คือ ๑. การฝึกหัดขัดเกลาตนเอง เพื่อความก้าวหน้าในคุณธรรมที่ยิ่งๆ ขึ้นไป และ ๒. การคำนึงถึงประโยชน์ของผู้อื่นหรือของสังคม ประโยชน์ส่วนรวมอย่างแรก คือ ความดำรงอยู่ด้วยดีของชุมชนสงฆ์และของพระศาสนา ประโยชน์ส่วนรวมอีกอย่างหนึ่งคือประโยชน์สุขของประชาชนผู้เลื่อมใสและจะเลื่อมใสนั่นเอง ทั้งนี้ บรรดา บทบัญญัติทั้งหลายในพระวินัยนั้น บทบัญญัติที่ยืนยันถึงการให้ความสำคัญแก่ส่วนรวมได้ดีที่สุด คือ บทบัญญัติเกี่ยวกับสังฆกรรมต่างๆ อันได้แก่ การดำเนินกิจการของสงฆ์ โดยภิกษุร่วมกันคิดร่วมกันพิจารณา ความสำคัญของวินัยอยู่ที่การฝึกคนให้มีศีล ความมีวินัยหรือศีลนี้เป็นรุ่งอรุณของการศึกษา พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย ย่อมมีแสงเงินแสงทองขึ้นมาก่อน ฉันทใด ชีวิตที่ดีงามจะเกิดขึ้น โดยมีความถึงพร้อมด้วยศีลหรือความมีวินัยนี้เป็นสิ่งบ่งบอกเบื้องต้นแรกด้วย ฉันทนั้น ถ้าคนตั้งอยู่ในวินัย มีศีลแล้ว ก็มั่นใจได้ว่าชีวิตที่ดีงามจะเกิดขึ้น เท่ากับว่าพระพุทธเจ้าตรัสให้คำรับรองไว้ว่า ศีลหรือความมีวินัยเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา เป็นสัญญาณว่ามนุษย์จะมีการพัฒนาและมีชีวิตที่ดีงามต่อไป

ในส่วนเรื่องหลักการบริหารงานคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้านั้น เมื่อเริ่มประกาศศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมก่อนทรงบัญญัติวินัย ดังข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์มหาวีรังก์ พระวินัยปิฎก เล่ม ๑ สรุปความว่า พระสารีบุตรกราบทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทและยก ปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวก เพื่อให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน ซึ่งประมวลความว่าน่าจะเป็น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในราวพรรษาที่ ๑๒ ภายหลังการตรัสรู้ พระบรมศาสดาทรงใช้ธรรมเป็นเครื่องมือ ควบคุมจิตใจเพื่อวางรากฐานภายในให้มั่นคงก่อน ต่อมาจึงทรงบัญญัติวินัยเพื่อใช้เป็นเครื่องมือ ควบคุมกายและวาจาที่แสดงออกมาจากฐานของจิตใจนั้น ในสมัยต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรง ปกครองพระสงฆ์สาวกโดยพระองค์เอง โดยตั้งหลักธรรมเป็นอุดมคติในการประพฤติธรรมบน อุดมการณ์สูงสุดเพื่อการจาริกแสดงธรรม ประกาศพรหมจรรย์ เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนและเพื่อ เกื้อการุณย์แก่ชาวโลก ต่อมาเมื่อสังคมสงฆ์ขยายตัว พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติพระวินัยและใช้พระ วินัยเป็นกฎระเบียบและเป็นเครื่องมือในการปกครองและให้การศึกษาแก่คณะสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ต้องอยู่ ภายใต้อำนาจพระวินัยและต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพื่อจุดมุ่งหมายแห่งการออกจากทุกข์และการ บรรลุมรรคผลนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสังคมสงฆ์ โดยมุ่งประโยชน์ ๓ ประการ และทรงให้ความสำคัญกับจุดมุ่งหมายในทุกระดับ คือ ๑. ทิฐุธัมมิกัตถ์ คือ ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตที่เป็นไปในปัจจุบันที่ภิกษุจะพึงได้รับ ซึ่งจะเห็นได้จากพุทธประสงค์ที่ ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน ๒. สัมปรายิกัตถ์ คือ การ ดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในภายหน้า และ ๓. ปรมัตถ์ คือ การดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อ ประโยชน์สูงสุดและเพื่อมุ่งสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

พระพุทธร่องค์ทรงใช้พระธรรมวินัยเป็นหลักสากลในการปกครอง โดยถือธรรมเป็นใหญ่กว่าตัวบุคคล พระพุทธร่องค์ทรงแสดงธรรมและทรงบัญญัติวินัย เพื่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา ดูแลชีวิตความเป็นอยู่และกิจกรรมของสงฆ์ให้ถูกต้องตามพุทธรบบัญญัติ เพื่อเกื้อกูลทั้งประโยชน์ส่วนตนและเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ทั้งภายในสังคมสงฆ์เอง และสังคมภายนอก คือประชาชนทั่วไปอีกด้วย และทรงวินิจฉัยอธิกรณ์หรือตัดสินคดีความของภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เองในฐานะที่ทรงเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดีและเป็นผู้ช่วยตามพุทธรบประสงค์ พร้อมพระโมคคัลลานะและพระเถระทั้งหลาย ผู้เป็นสังฆมิตรและสังฆปริณายกเป็นหมู่ๆ ทรงมอบให้สงฆ์เพื่อเป็นสมานสังวาสกัน (มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน) เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยและต้องมีมติเป็นเอกฉันท์เป็นสำคัญ

ต่อมาในช่วงกลางถึงปลายพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้ทรงกระจายอำนาจให้คณะสงฆ์ปกครองกันเองในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป คือ ในขั้นแรก ทรงอนุญาตให้พระสาวกแต่ละรูปที่ไปเผยแผ่พุทธศาสนาบวชกุลบุตรได้ ต่อมาทรงยกเลิกวิธีนี้แล้วอนุญาตให้คณะสงฆ์เป็นผู้บวชกุลบุตรแทน โดยการประชุมร่วมกัน (เรียกว่า ทำสังฆกรรม) โดยมีพระเถระซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ปกครองดูแลศิษย์ให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลเป็นการปกครองภายในศาสนจักรเอง ฝ่ายอาณาจักรหรือฝ่ายรัฐไม่เข้ามายุ่งเกี่ยว แต่เข้ามาช่วยอุปถัมภ์อารักขาบ้างในบางคราว และฝ่ายพุทธศาสนจักรเองก็ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง ไม่แสดงธรรมขัดแย้งกับกฎหมายบ้านเมือง ไม่ปฏิบัติให้ผิดพระราชกำหนด/กฎหมายของบ้านเมือง เช่น ไม่บวชข้าราชการซึ่งมิได้รับอนุญาตจากทางราชการให้บวช เป็นต้น

หลักในการปกครองสงฆ์ของพระพุทธเจ้านั้น คือ ให้ยึดถือพระธรรมวินัยเป็นหลักใหญ่ในการปฏิบัติ มากกว่าการยึดถือตัวบุคคล ทรงให้ความสำคัญแก่พุทธบริษัททั้ง ๔ ในการทำนุบำรุงและสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตนเอง แบ่งงานกันทำในลักษณะที่สอดคล้องกลมกลืนและเอื้อเพื่อต่อกัน ไม่แยกภาคสงฆ์และภาคประชาชนออกจากกัน นอกจากนี้ยังทรงให้ความเคารพต่อธรรมเนียมนิยมของกันและกันตามพระธรรมวินัย โดยมุ่งผลคือความสามัคคีและความผาสุกของคณะสงฆ์ตามพุทธรบบัญญัติอีกด้วย พุทธวิธีในการบริหารงานคณะสงฆ์ด้วยธรรมวินัยของพระพุทธเจ้ามีหลักการคือ

๑. ภิกษุจะต้องปกครองตนหรือฝึกตนเองให้มีคุณสมบัติที่จะปกครองคนอื่นให้ได้เสียก่อน กล่าวคือ บุคคลจะต้องปรับปรุงความคิดเห็นของตนให้ถูกต้องตรงตามหลักพระธรรมวินัย ให้พระธรรมวินัยปรากฏในตัวบุคคล เป็นการปกครองตัวเองขั้นหนึ่งก่อน เมื่อบุคคลมีพระธรรมวินัยปรากฏในใจตนแล้ว ก็ย่อมรู้จักปกครองกายและใจของตนได้อย่างเป็นระเบียบดังตามกำลังแห่งพระธรรมวินัยนั้น จากนั้นจึงค่อยปกครองหมู่คณะหรือบุคคลอื่นที่ควรปกครองหรือฝึกบุคคลที่ควรฝึก

๒. ใช้หลักการสงเคราะห์ คือ การช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อเป็นอุบายยึดเหนี่ยวและประสานใจกันไว้ (สังคหวิธี)

๓. ใช้วิธีข่มหรือกำราบคนที่ควรข่มหรือกำราบ เพื่อดึงโทษตามพระธรรมวินัย (นิคคหวิธี)

๔. ใช้วิธีการยกย่องคนที่ควรยกย่อง (ปคคหวิธี)

ทั้งนี้ พระธรรมวินัยของพระพุทธองค์นั้นมีเกณฑ์ในการตัดสินว่าเป็นพระธรรมวินัยหรือไม่อยู่ ๘ ประการ ดังที่ได้ทรงแสดงไว้ในโคตมสูตร คือ พระธรรมวินัยนั้นต้องเป็นไปตามหลักการหรือวัตถุประสงค์เหล่านี้ คือ ๑. เพื่อความคลายกำหนด ๒. เพื่อความปราศจากทุกข์ ๓. เพื่อความไม่พอกพูนกองกิเลส ๔. เพื่อความมกน้อย ๕. เพื่อความสันโดษ ๖. เพื่อความสงัด ๗. เพื่อการประกอบความเพียร ๘. เพื่อความเลื่อง่าย พระธรรมวินัยใดที่มีลักษณะสอดคล้องเป็นไปตามหลักการทั้ง ๘ ประการนี้ จึงชื่อว่าเป็นพระธรรม เป็นพระวินัย และเป็นคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา

กล่าวโดยสรุป หลักการในการบริหารงานคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้า คือ การยึดถือพระธรรมวินัยเป็นหลัก แล้วอาศัยคุณธรรมต่างๆ ของพระอริยสาวกเป็นเครื่องสนับสนุนเกื้อกูลและถือเคารพธรรมเนียนิยมของกันและกันตามพระธรรมวินัย โดยมุ่งผลคือความสามัคคีและความผาสุกของคณะสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ ภิกษุจะต้องครองตนโดยฝึกฝนตนเองตามหลักพระธรรมวินัยให้มีคุณสมบัติที่จะปกครองคนอื่นให้ได้เสียก่อน แล้วจึงค่อยฝึกคนอื่นหรือหมู่คณะที่สมควรฝึกในภายหลังเพื่อการบริหารงานคณะสงฆ์และกิจการของพระศาสนาอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

๒.๑.๔ ประเภท/องค์ประกอบ

วินัยแบ่งตามกลุ่มของผู้ปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเป็น ๒ ส่วน คือ ๑. อาคารยวินัย คือ วินัยของคฤหัสถ์ เป็นกรอบควบคุมวิถีชีวิต และแนวทางประพฤติปฏิบัติสำหรับผู้ครองเรือน เช่น การสมาทานศีล ๕ ศีล ๘ หรือ กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น และ ๒. อนาคารยวินัย คือ วินัยของบรรพชิต เป็นกรอบควบคุมวิถีชีวิต และแนวทางประพฤติปฏิบัติสำหรับนักบวช เช่น ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล และปัจฉัยสันนิสิตศีล เป็นต้น

วินัยที่จะวางไว้เต็มรูปบริบูรณ์ก็คือวินัยของสงฆ์ เพราะคณะสงฆ์เป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งขึ้นเอง เมื่อได้ทรงตั้งขึ้นแล้ว ก็ทรงวางระเบียบแบบแผนไว้ให้ครบถ้วน สำหรับการที่จะดำรงชุมชนหรือสงฆ์นั้นไว้ วินัยเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ด้วย แต่เรามักจะมองไปที่วินัยของพระ เช่น เมื่อมองว่าเป็นระเบียบความประพฤติส่วนตัวของภิกษุสงฆ์ที่เคร่งครัด แต่วินัยของพระสงฆ์แท้จริงมีความหมายกว้างมาก วินัยที่กล่าวถึงส่วนมากนั้นมักจะได้แก่วินัยที่อยู่ในปาฏิโมกข์ ที่โดยมากเป็นเรื่องความประพฤติส่วนตัวของภิกษุ วินัยอีกส่วนหนึ่งที่มีอยู่ เรียกว่า วินัยนอกปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นเรื่องที่กำหนดระบบแบบแผนกิจการต่างๆ ในชุมชนที่เรียกว่าสงฆ์ทั้งหมด เริ่มตั้งแต่เรื่องของการศึกษาอบรมภิกษุสงฆ์ เรื่องระเบียบการจัดสรรปัจจัย ๔ เรื่องวิธีการแต่งตั้งผู้รับผิดชอบการงานในกิจการของสงฆ์ เรื่องวิธีดำเนินกิจการส่วนรวมของสงฆ์ เรื่องการพิจารณาตัดสินคดีความที่เกิดขึ้นในหมู่ของสงฆ์ เรื่องการดำเนินความสัมพันธ์กับชาวบ้าน เป็นต้น

อย่างไรก็ดี สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาบัญญัติขึ้นในท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์นับแต่ช่วงกลางพุทธกาลเป็นต้นมานั้น ไม่มีการจัดแบ่งหมวดหมู่ ไม่มีการจัดลำดับความสำคัญ และไม่มีการเรียงลำดับข้อ อันเนื่องมาจากพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมและบัญญัติสิกขาบทตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ต่อมาเมื่อมีการสังคายนาครั้งที่ ๑ ภายใต้การนำของพระมหากัสสปเถระ จึงได้มีการพิจารณาจัดแบ่งสิกขาบทจำนวน ๒๒๗ ข้อ ออกเป็นหมวดเรียงลำดับตามความสำคัญของการถือปฏิบัติเคร่งครัดอันประกอบด้วย ปาราชิก ๔ สังฆาติเสส ๑๓ อนียต ๒ นิสสัคคีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทศนียะ ๔ เศขยวัตร ๗๕ และอธิกรณสมณะ ๗ ตามลำดับ

สิกขาบทดังกล่าวจัดเป็นอาณัติปาฏิโมกข์ ประกอบด้วยสิกขาบทอันเป็นพุทธบัญญัติรวม ๒๒๗ ข้อ เรียกว่า อาทิพรหมจริยกาสิกขา (สิกขาบทในปาฏิโมกข์) ที่ภิกษุสงฆ์ได้รับพระพุทธานุญาตให้สวดกันเองในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน อย่างไรก็ตาม ยังมีพุทธบัญญัติในฝ่ายขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เรียกว่า อภิสมาจาริกาสิกขา (สิกขาบทนอกปาฏิโมกข์) ซึ่งมีสิกขาบทอยู่เป็นจำนวนมาก และนับเป็นส่วนแยกจากกันกับสิกขาบทในปาฏิโมกข์ หากกล่าวโดยภาพรวมแล้ว อาทิพรหมจริยกาสิกขา และ อภิสมาจาริกาสิกขา มิได้นับเนื่องเป็นประเภทของภิกษุปาฏิโมกข์ แต่เป็นประเภทของพุทธบัญญัติในระดับพระวินัยที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก ที่เป็นสิกขาบทในสองฝ่ายดังนี้

๑. อาทิพรหมจริยกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษอบรมในฝ่ายบพบัญญัติหรือข้อปฏิบัติที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ หรือสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณัติเพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด โดยการปรับอาบัติตามสถานะแห่งโทษหนักบ้าง เบาบ้าง ซึ่งภิกษุสงฆ์ได้รับพระพุทธานุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน สิกขาบทหลักในอาทิพรหมจริยกาสิกขา เรียกอีกอย่างว่า สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ จัดอยู่ในหมวดสุดตวิวงศ์ที่ปรากฏในส่วนแรกของพระวินัยปิฎกมีจำนวน ๒๒๗ ข้อ จำแนกเป็นปาราชิก ๔ สังฆาติเสส ๑๓ อนียต ๒ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทศนีย์ ๔ เสาขีวัตร ๗๕ และอธิกรณสมณะ ๗ สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์นั้นปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ละเมิดไว้ครบทุกข้อเรียงลำดับตามโทษสถานหนักและเบา คือ ปาราชิก สังฆาติเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทศนีย์ ทุกกฏ และ ทุพภาสิต

๒. อภิสมาจาริกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษอบรมหรือสิกขาฝ่ายอภิสมาจารที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับมารยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงาม สำหรับชักนำความประพฤติและความเป็นอยู่ของภิกษุสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้นไป และเพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ สิกขาบทหลักในอภิสมาจาริกาสิกขา มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สิกขาบทนอกพระปาฏิโมกข์ จัดอยู่ในหมวดชั้นธกะที่ปรากฏในส่วนที่สองของพระวินัยปิฎก สิกขาบทฝ่ายอภิสมาจารนี้ไม่ได้บอกจำนวนแน่นอนเหมือนสิกขาบทที่มีในพระปาฏิโมกข์ อาบัติที่ปรับแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดในหมวดนี้มีแต่ถุลลัจจัยกับทุกกฏเท่านั้น และทุกกฏในที่นี้เป็นแต่เพียงโทษของการละเมิดธรรมเนียม (วิติกมมะ) ซึ่งรายละเอียดของอภิสมาจารมี ๒ ลักษณะ คือ ๑. ลักษณะข้อห้าม มีปรับอาบัติโดยตรง คือ ถุลลัจจัยและทุกกฏ บางแห่งไม่ได้ปรับอาบัติโดยตรง เป็นแต่กล่าวว่า อย่า ไม่ เป็นคำแนะนำสั่งสอนก็มี ลักษณะข้อห้ามนี้มีอยู่ในกถาทั้งหลาย อันกล่าวเป็นเรื่องๆ ไป เมื่อภิกษุไม่เอื้อเพื่อ ปรับทุกกฏดุจเดียวกับในเสขีวัตร และ ๒. ลักษณะข้ออนุญาต บางแห่งการอนุญาตเป็นเหมือนข้อห้าม เช่น อนุญาตเพื่อปิดประตูก่อนแล้วจึงนอนในเวลากลางวัน บางแห่งเป็นการอนุญาตที่มีข้อแม้ หากไม่ทำตามต้องทุกกฏ เช่น อนุญาตให้ฉันสัตตาคาฬิก (ของที่ใช้บริโภคได้ภายใน ๗ วัน) ในยามวิกาลต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยจึงให้ฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุปัจจัยและฉัน ให้ปรับทุกกฏ และข้อความที่ว่า ควรอย่างนั้นๆ จะเรียกว่าเป็นข้ออนุญาตโดยอ้อมก็ได้ เมื่อไม่ทำตามเช่นนี้ จะปรับทุกกฏ เพราะไม่เอื้อเพื่อก็ได้

กล่าวโดยสรุปคือ ภิกษุปาฏิโมกข์ เป็นอาณัติปาฏิโมกข์ เป็นอาทิพรหมจริยกาสิกขา หรือ สิกขาบทในปาฏิโมกข์ ประกอบด้วยพุทธบัญญัติรวม ๒๒๗ สิกขาบท ที่มุ่งจะรักษาสังคม

สงฆ์ไว้ในไตรสิกขา เพื่อเกื้อหนุนประโยชน์แห่งตนในการเจริญไตรสิกขาและประโยชน์แก่สังคม โดยรวมในฐานะเป็นแหล่งอำนาวยุทธธรรมได้อย่างมั่นใจ

๒.๑.๕ กระบวนการ/วิธีการพัฒนาหรือส่งเสริม

วินัยในความหมายกว้างคือระบบระเบียบทั้งหมดของชีวิตและสังคมมนุษย์นั้น จะตั้งอยู่ได้ดีเป็นผลสำเร็จได้ ต้องเข้าถึงธรรมคือความจริงของกฎธรรมชาติก่อน ต้องอาศัยความเข้าใจ พื้นฐานที่มองวินัยโยงไปถึงธรรม หรือโยงวินัยกับธรรมเข้าด้วยกันได้เป็นเบื้องต้นแรกก่อน จึงจะสามารถ จัดตั้งกฎเกณฑ์ของมนุษย์ที่เรียกว่าวินัยได้เป็นผลสำเร็จ เพราะฉะนั้น การบัญญัติวินัย คือ การจัดตั้ง รูปแบบวาระระบบระเบียบต่างๆ ของสังคม จึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๒ ประการ คือ ๑. มีปัญญา คือ เข้าถึงตัวธรรม รู้ความจริงในเรื่องนั้นๆ รู้ความถูกต้องดีงามที่พึงต้องการ และ ๒. มีเจตนาดี คือ เจตนา บริสุทธิ์ถูกต้องดีงาม มุ่งผลที่สอดคล้องตามธรรมที่รู้นั้น การปฏิบัติตามวินัยบนพื้นฐานแห่งธรรมได้ อย่างดี ก็จะทำให้สังคมมนุษย์เป็นไปด้วยดีบนหลักการความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย การบัญญัติ วินัยที่ไม่สอดคล้องกับธรรม คือไม่เป็นไปเพื่อความดีงามที่เป็นหลักความจริง หรือขาดปัญญา รู้ไม่เท่า ถึงหลักความจริงคือหลักธรรมในธรรมชาติ การบัญญัติวินัยนั้นก็จะเป็นการพร่อง ไม่เป็นธรรม ไม่สอดคล้อง กับธรรม วินัยนั้นก็จะไม่สัมฤทธิ์ผล^{๑๓}

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ความมีวินัยหรือศีลนั้น เป็นแสงเงินแสงทองอย่างหนึ่ง ของชีวิตดีงาม กล่าวคือ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่เกื้อหนุนกัน ๗ ประการเปรียบเหมือนแสงเงินแสง ทอง ๗ สี ทั้งนี้ มีหลักการที่ว่า องค์ประกอบอย่างหนึ่งจะเกิดขึ้นโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นซึ่งจะ มาช่วยเสริมกัน ดังนั้น ในการสร้างวินัยเราก็คอาจอาศัยองค์ประกอบในชุดของมันนี้มาเกื้อหนุน องค์ประกอบสำคัญที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดมี ๓ อย่าง คือ ๑. กัลยาณมิตร เป็นบุคคลที่มีการฝึกฝน พัฒนาดีแล้วในความมีศีลมีวินัย มีคุณธรรม ซึ่งจะ เป็นผู้ นำ และเป็นแบบอย่างในการช่วยสร้าง พฤติกรรมที่ดีมีวินัยมีคุณธรรมได้ ๒. ฉันทะ คือความรักดี ใฝ่ดี ใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ ปรารถนาในสิ่งดีงาม ต้องการให้ชีวิตของตนดีงาม ต้องการให้สังคมดีงาม ความมีฉันทะต่อเพื่อนมนุษย์ก็จะแสดงออกเป็น ความเมตตา กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยภายนอกที่จะช่วยให้ฉันทะเกิดขึ้นเป็นปัจจัยภายในตัวเอง สร้าง แรงจูงใจใฝ่ดีใฝ่สร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นอยู่ในตัว ทำให้ฝึกตัวตามวินัยและทำแต่สิ่งดีงาม ๓. อัตตสัมปทา คือ การพัฒนาตนเองให้สมบูรณ์พร้อมในศักยภาพของตน ซึ่งจะเกิดเป็นจิตสำนึกใฝ่เรียนรู้และใฝ่ ฝึกฝนพัฒนาดตนเองอยู่เสมอ จิตสำนึกนี้จะ เป็น แกน ของ การ ศึกษา มองสิ่งที่เกิดขึ้นรอบข้างเป็นเวทีของ การฝึกตนเป็นโอกาสของการเรียนรู้ ทำให้เกิดความเต็มใจ พอใจ ตั้งใจ และมีความสุขในการทำงาน หรือศึกษาเล่าเรียน ทำให้การฝึกวินัยเป็นเรื่องง่ายได้

วิธีการเสริมสร้างวินัยมีหลายรูปแบบ ได้แก่ สร้างวินัยด้วยการทำให้เป็น พฤติกรรมเคยชิน ใช้วินัยที่ลงตัวแล้วคือวัฒนธรรมมาช่วย สร้างวินัยด้วยระบบสัมพันธ์องค์กรรวม สร้าง

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ผลิตภัณณ์ ในเครือ บริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดริโอ จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๐.

วินัยโดยใช้ปัจจัยอื่นช่วยเสริม สร้างวินัยด้วยแรงหนุนของสภาพจิตใจ สร้างวินัยโดยใช้กฎเกณฑ์ บังคับ^{๑๔}

๑. *สร้างวินัยด้วยการทำให้เป็นพฤติกรรมเคยชิน* เป็นวิธีการฝึกวินัยโดยทำให้เป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ หรือสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ จนกลายเป็นความเคยชิน กล่าวคือ มนุษย์ทำพฤติกรรมอะไร อย่างไร ในเวลาที่เจอเหตุการณ์หรือมีสถานการณ์หนึ่งๆ เกิดขึ้น เมื่อเจอสถานการณ์อย่างนั้นอีก ก็จะมีแนวโน้มที่จะทำพฤติกรรมอย่างนั้นซ้ำอีก เมื่อทำอย่างนั้นหลายครั้งเข้า ก็เกิดความเคยชิน กลายเป็นพฤติกรรมเคยชินไป เราก็ใช้ความเคยชินเป็นวิธีการพื้นฐานเบื้องต้นในการสร้างวินัย โดยทำให้เกิดเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ดีขึ้น

๒. *ใช้วินัยที่ลงตัวแล้วคือวัฒนธรรมมาช่วย* วัฒนธรรมเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่สร้างวินัยแบบพฤติกรรมเคยชิน เป็นวินัยที่กลายเป็นวิถีชีวิต กล่าวคือ ถ้าในหมู่คณะของเราปฏิบัติอะไรให้เป็นวินัยที่ลงตัวจนกลายเป็นวัฒนธรรม คนที่เข้ามาใหม่สู่ชุมชนและวัฒนธรรมนั้น ก็จะเป็นไปอย่างนั้นเอง สำหรับพฤติกรรมเคยชินโดยวิธีของวัฒนธรรมนี้ หากเกิดในสังคมที่มีการสร้างสรรค์ถ่ายทอดเรื่องระเบียบวินัยกันมาก่อน ก็จะได้เปรียบ เพราะคนรุ่นหลังหรือผู้มาใหม่จะเข้าสู่วินัยโดยติดพฤติกรรมเคยชินไปเอง ตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมการเข้าแถวก็มีมาเองจากการถ่ายทอดตามความเคยชิน ทำให้วินัยได้กลายเป็นวิถีชีวิต

๓. *สร้างวินัยด้วยระบบสัมพันธ์องค์รวม* การฝึกวินัยจะได้ผลดี ต้องอาศัยระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาบูรณาการกันด้วย คือเป็นระบบองค์รวมที่รวมประสานกัน หมายความว่า ในการฝึกฝนพัฒนามนุษย์หรือการศึกษานี้จะต้องให้องค์ประกอบ ๓ ส่วน คือด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ประสานไปด้วยกัน ทำให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์ แล้วสิ่งที่ฝึกนั้นก็กลายเป็นชีวิตจริงของเขา ฉะนั้นเวลาเราฝึกทำอะไรอย่างหนึ่งจึงต้องดูทั้งสามด้าน คือ ๑. ด้านพฤติกรรม ถ้าเขามีพฤติกรรมที่ดีด้วยความเคยชินก็ดีแล้ว ๒. ด้านจิตใจ ถ้าเขามีความพึงพอใจหรือมีความสุขในการทำพฤติกรรมนั้น พฤติกรรมนั้นจะมั่นคงยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นทางด้านจิตใจจะต้องคอยดูว่าทำอย่างไรจะ让他ตั้งอยู่ในวินัยด้วยความสุข มีความพึงพอใจ ๓. ด้านปัญญา ถ้าเขามีความรู้เข้าใจเหตุผล มองเห็นคุณค่า มองเห็นประโยชน์ของการกระทำหรือพฤติกรรมนั้น ความรู้ความเข้าใจนั้นก็มาหนุนองค์ประกอบฝ่ายจิตใจ ทำให้เขายังมีความพึงพอใจและมีความสุขในการปฏิบัติตามพฤติกรรมนั้นยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งด้านปัญญาคือความรู้ความเข้าใจนั้น และด้านจิตใจคือความสุขความพอใจ ต่างก็มาหนุนให้พฤติกรรมดีงามนั้นยิ่งหนักแน่นมั่นคงลงตัว องค์ประกอบสามส่วนนี้ คือ พฤติกรรม สภาพจิตใจ และปัญญา จะต้องพัฒนาด้วยกัน เสริมซึ่งกันและกัน หากไม่มีการพัฒนาไปด้วยกัน อาจจะกลายเป็นการบังคับ ถ้าการบังคับเกิดขึ้น จิตใจของคนไม่มีความสุข และจะทำด้วยความจำใจ และพร้อมที่จะละเมิด แล้วต่อไปก็อาจจะเกิดปัญหา การไม่ทำด้วยปัญญา ก็จะทำให้ไม่เห็นเหตุผลในเรื่องนี้ และเกิดเป็นความสงสัย ทำให้เกิดความลังเลที่จะทำในที่สุด ฉะนั้น จะต้องฝึกวินัยให้้องค์ประกอบสัมพันธ์กันพร้อมทั้ง ๓ ด้านนี้

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด*, หน้า ๑๖-๒๔.

๔. *สร้างวินัยโดยใช้ปัจจัยอื่นช่วยเสริม* วินัยจะทำให้เกิดความสุข และประพัตติปฏิบัติด้วยความพึงพอใจ โดยใช้ปัจจัยอย่างอื่นมาช่วยอีกก็ได้ เช่น มีกัลยาณมิตร ความเป็นกัลยาณมิตร เป็นตัวเสริมในการสร้างวินัยจากพฤติกรรมที่เคยชินได้โดยทำหน้าที่หนุนองค์ประกอบทั้ง ๓ ด้าน คือ ๑. เป็นต้นแบบที่ดีของพฤติกรรม (ศีล) ๒. มีความรัก ทำให้เกิดความอบอุ่น มีความเป็นกันเอง พร้อมทั้งศรัทธาและความสุข (จิตใจ) ๓. กัลยาณมิตร รู้เหตุรู้ผล สามารถบอกได้ว่าทำอย่างนั้นแล้วมีผลอย่างไร ทำให้เข้าใจเหตุผลและเห็นคุณค่าในสิ่งที่ทำ (ปัญญา) องค์ประกอบเสริมด้านศรัทธาและความรักที่พ่วงอยู่กับความมีกัลยาณมิตรนับเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยทำให้วินัยเกิดได้ง่าย

๕. *สร้างวินัยด้วยแรงหนุนของสภาพจิตใจ* วิธีหนึ่งซึ่งเอาปัจจัยด้านจิตใจมานำ คือ การตั้งเป็นอุดมคติในจิตใจ ทำให้ใจมีความฝักใฝ่มุ่งมั่นอย่างแรง แต่วินัยแบบนี้อาจจะเร่งเร้าให้เกิดมานะขึ้น มานะในระดับต้นๆ นี่เป็นความภูมิใจ แต่ถ้าแรงไปจะกลายเป็นดูถูกดูหมิ่นคนอื่น ตลอดจนเป็นการแข่งขันแย่งชิงความเป็นใหญ่ มุ่งความเด่นความดัง ซึ่งมีภัยอันตรายอยู่ด้วย เพราะฉะนั้น ต้องใช้แต่ในขั้นต้น แล้วรีบเปลี่ยนไปใช้ปัจจัยตัวอื่นที่เป็นฝ่ายดี ถ้าใช้มานะตลอดไปจะก่อให้เกิดปัญหาในระหว่างมนุษย์ คือ รักษากลุ่มของตัวเองได้ แต่ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งกับกลุ่มอื่น แล้วทำให้เกิดสภาพจิตไม่ดี คือการดูถูกดูแคลน ความทะนงตัวหยิ่งลำพอง ตลอดจนการคิดกำจัดคนอื่นต่อไปอีก ไม่ประกอบด้วยปัญญาที่แท้จริง วิธีนี้ทางธรรมจึงไม่สนับสนุน ถ้าจะใช้ก็ต้องรีบสร้างปัจจัยที่ดีมาสืบทอดต่อไป

๖. *สร้างวินัยโดยใช้กฎเกณฑ์บังคับ* การสร้างวินัยโดยใช้กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ บังคับควบคุม โดยมีการลงโทษ วิธีนี้ก็สร้างวินัยได้แต่เป็นวิธีที่ไม่ดีและไม่ถูกต้อง ไม่เข้ากับหลักการของธรรม เป็นวิธีการที่ไม่ถูกธรรม คือไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ศีลเกิดจากการฝึกให้มีขึ้นในตัวคน ฉะนั้น การกดหรือบีบบังคับนี้ ถ้าอำนาจยังอยู่ก็อยู่ได้ แต่พออำนาจที่กดบีบหมดไปเมื่อไร คนก็จะละเมิดวินัย ทำให้ปั่นป่วนเสียหายไปหมด ฉะนั้นในสังคมที่อยู่ได้ด้วยกฎข้อบังคับ แล้วใช้อำนาจบีบบังคับกัน ถึงแม้จะมีวินัยอยู่ได้ แต่เมื่อไรอำนาจที่กดบีบนั่นหายไป สังคมนั้นก็ปั่นป่วนอีก ไม่ได้ผลอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม การใช้กฎเกณฑ์ข้อบังคับนี้ บางครั้งได้ผล ในเมื่อกฎเกณฑ์นั้นไม่บีบบังคับรุนแรงเกินไป และมีช่วงเวลายาวพอที่จะให้คนผ่านเข้าสู่ความเคยชินจนเขาไม่รู้ตัว พอกลายเป็นความเคยชินไปแล้ว ก็เข้าสู่กฎธรรมชาติตามวิธีแรก คือเป็นวินัยพื้นฐานที่เกิดขึ้นโดยการสร้างพฤติกรรมเคยชิน กลายเป็นเรื่องของความเคยชินตามธรรมชาติ ที่มารับทอดจากการใช้อำนาจบีบบังคับ ซึ่งถือเป็นวิธีการที่ได้ผล การใช้กฎหมายหรือกฎเกณฑ์ข้อบังคับมาฝึกวินัยให้คนมีศีลนี้ มีวิธีที่จะทำให้ได้ผล โดยต้องไม่ให้อยู่แค่เป็นการใช้อำนาจกดบีบบังคับและลงโทษ แต่ต้องให้จิตใจของคนเกิดความรู้สึกสำนึกกว่าเป็นการฝึก โดยให้เขารู้เข้าใจมองเห็นเหตุผลและประโยชน์ของการปฏิบัติตามกฎข้อบังคับนั้นๆ ความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกในการฝึกนี้จะทำให้เกิดมีความพึงพอใจหรือความเต็มใจขึ้นมาในระดับหนึ่งที่จะทำตาม และก็ทำให้ได้ผล ซึ่งก็คือทำให้เข้าสู่ระบบการศึกษาที่แท้จริง โดยมีองค์ประกอบสามส่วน คือพฤติกรรม สภาพจิตใจ และปัญญา เข้ามาประสานกัน

๒.๑.๖ การประยุกต์ใช้

วินัยนั้นเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติด้วย เรื่องนี้เป็นไปตามหลักการที่แยกเป็นธรรมฝ่ายหนึ่งกับวินัยฝ่ายหนึ่ง

ตามหลักการนี้ มนุษย์เราดำเนินชีวิตอยู่ในโลกโดยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ที่แยกง่ายๆ เป็นสองส่วน คือ ๑. ความสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกัน และ ๒. ความสัมพันธ์กับความจริงของกฎธรรมชาติ ในด้านหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เราก็ต้องรักษาให้ดี แต่พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่ง ความสัมพันธ์ก็ต้องกับโลกของธรรมชาติ เราก็ละเลยไม่ได้ เพราะถึงอย่างไร ทั้งชีวิตเราและคนอื่นทุกคน รวมทั้งสังคมทั้งหมด ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติทั้งนั้น มนุษย์จะต้องรักษาทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และรักษาความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติไว้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงประทานหลักเกณฑ์ที่ทำให้เกิดดุลยภาพ ซึ่งเมื่อเราปฏิบัติตามก็จะเกิดระบอบองค์รวมที่สมบูรณ์ขึ้น เป็นดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์ในหมู่มนุษย์เองกับระบบของความสัมพันธ์กับธรรมชาตินั่นเอง ความสัมพันธ์นี้กล่าวโดยสรุปคือ

ก) เราจะต้องรักษาความสัมพันธ์ที่ดำรงระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง คือ ตัวเรากับมนุษย์คนอื่น ว่าเราจะต้องมีความเกื้อกูลช่วยเหลือมีน้ำใจต่อกัน ในสถานการณ์ ๓ อย่าง คือ ๑. ในยามที่เขาอยู่เป็นปกติสุข เราก็มิมีไตรจิตมิตรภาพ มีความปรารถนาดี เรียกว่า เมตตา ๒. ในยามที่เขาตกต่ำลงเดือดร้อนเป็นทุกข์ประสบปัญหา เราก็มิเห็นใจพลอยหวนใจด้วย ปรารถนาจะช่วยเหลือปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ เรียกว่า กรุณา และ ๓. ในยามที่เขาขึ้นสูงประสบความสำเร็จได้มีสุข เราก็มิมีความยินดีด้วยพลอยส่งเสริมสนับสนุน เรียกว่า มุทิตา ทางธรรมท่านก็ให้หลักที่จะปฏิบัติไว้พร้อม คือ ยามปกติเราก็ใช้เมตตา ในยามที่เขาตกต่ำเราก็ใช้กรุณา ยามเขาขึ้นสูงเราก็ใช้มุทิตา นี่คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ต้องระวังมิให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไปกระทบต่อตัวธรรม ตัวหลักการ ตัวความจริงความดีงามที่เป็นเหตุเป็นผลในกฎธรรมชาติ ตลอดจนความจริงความดีงามตามกฎเกณฑ์แห่งเหตุผลที่มนุษย์ได้มาจัดวางเป็นกฎในหมู่มนุษย์คือวินัย กล่าวคือ ถ้าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไปกระทบต่อตัวหลักการที่เป็นตัวธรรมหรือวินัย เราจะต้องหยุดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ใน ๓ ข้อข้างต้นนั้น เพื่อเปิดโอกาสให้แก่การทำหน้าที่ของธรรมวินัย อันนี้เป็นจุดที่สำคัญมาก คือจะต้องให้ตัวธรรมตัววินัยนั้นได้แสดงหลักแสดงผลออกมา หมายความว่ามนุษย์จะต้องปฏิบัติตามตัวหลักการตัวกฎเกณฑ์ที่เป็นความจริงหรือที่ตกลงไว้ คือตัวธรรม ส่วนตัววินัยนั้น กฎเกณฑ์แห่งจริยธรรม และหลักการแห่งความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ตลอดจนกฎหมายกติกาสังคมจะต้องนำออกมาให้เกิดการปฏิบัติ

ข) ส่วนสถานการณ์ที่ ๔ จะเป็นกรณีที่ความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างบุคคลในข้อ ๑, ๒, ๓ จะส่งผลกระทบเสียหายหรือทำลายหลักการแห่งความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ความเป็นธรรม ความชอบธรรม ในธรรมดาแห่งธรรมชาติ (ธรรม) ก็ดี ที่บัญญัติจัดวางเป็นกฎหมาย กฎเกณฑ์กติกาสังคมมนุษย์ (วินัย) ก็ดี เราจะต้องหยุดหรือระงับการปฏิบัติในข้อ ๑, ๒, ๓ เสีย และปล่อยให้มีการปฏิบัติตามหลักการแห่งธรรมและวินัย เพื่อให้ธรรมตั้งอยู่ในโลกต่อไป การปฏิบัติในกรณีนี้ คือ การมีท่าทีเป็นกลาง โดยวางเฉยต่อบุคคล ไม่เข้าไปก้าวล่วงแทรกแซงขัดขวางการแสดงผลของธรรมหรือวินัย คือให้บุคคลนั้นรับผลตามธรรมตามวินัย เรียกว่า อุเบกขา ถ้ามนุษย์มีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันอย่างเดียวโดยไม่คำนึงถึงหลักการแห่งธรรมวินัย ก็เกิดผลร้าย คือมีการช่วยเหลือกันระหว่างบุคคลจนกระทั่งมองข้ามกฎหมายกติกาสังคม อันนี้จะเห็นได้ในบางสังคม ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นใหญ่ จนอาจถึงขั้นละเมิดกฎหมายกติกาสังคม ก็ไม่เอาใจใส่ มองข้ามไป

ไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้น ทำให้หลักการทั้งในความจริงของธรรมชาติและในสังคมมนุษย์ที่เรียกว่าธรรมวินัย เลื่อนลงจากหาลงไป กลายเป็นว่า หมู่มนุษย์ไม่ปฏิบัติตามธรรมและวินัย เหมือนกับร่วมนกันหรือสมคบกันทำลายตัวธรรมตัววินัยลงไปเสีย แล้วผลร้ายก็จะเกิดแก่สังคมของมนุษย์เองในระยะยาว

ในทางตรงข้าม ถ้าเราจะเอาแต่กฎเกณฑ์กติกา ละเลยการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างบุคคล มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลน้อย คนไม่เอาใจใส่กัน ก็จะกลายเป็นระบบตัวใครตัวมัน ทุกคนรับผิดชอบต่อกฎเกณฑ์กติกา ต่อหลักการ ต่อตัวธรรม ตัววินัย กฎหมายหรือกติกาว่าอย่างไรก็ตามนั้น ในระหว่างนี้ตัวใครตัวมัน ไม่เกื้อกูล ไม่ช่วยเหลือ ไม่มีน้ำใจ ในสังคมแบบนี้ ก็เอียงไปอีกชีวิตแห้งแล้ง ขาดความอบอุ่น มนุษย์จะมีความเครียด จิตใจไม่สบาย และถ้าขาดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์จนเกินควรถึงขีดหนึ่ง คนจะเริ่มเกิดโทสะ แค้นเคืองว่าไม่มีใครเอาใจใส่กันเลย ไม่ช่วยเหลือกันเลย ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้มีดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์ในหมู่มนุษย์กับความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติ ซึ่งถ้ารักษาไว้ให้พอดี สังคมก็จะสมดุล โลกมนุษย์ก็มีสันติสุข

แนวคิดดังกล่าวเกี่ยวข้องกับวินัยโดยที่วินัยนั้นอยู่ในส่วนของกฎเกณฑ์กติกาที่เนื่องมาจากธรรม หมายความว่า เราจะต้องให้ความสำคัญแก่วินัย ที่เป็นมาตรฐานของสังคม เช่น กฎหมาย กฎเกณฑ์ กติกา และระเบียบต่างๆ อย่าวัดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไปเด่นเหนือวินัย ในบางสังคมเหตุสำคัญที่วินัยไม่สามารถเกิดขึ้นก็เพราะว่าประชาชนเอาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมากเกินไป มีการอุปถัมภ์กัน ช่วยเหลือกัน จนกระทั่งคนจำนวนหนึ่งที่ไม่พัฒนาตน ก็ได้แต่คอยรอพึ่งพาคนอื่น เพราะสามารถหวังความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่ ญาติมิตร เพื่อนฝูง เป็นต้น ในกรณีอย่างนี้ การช่วยเหลือเกื้อกูลที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นตัวเด่นเกินไป สังคมก็เสียดุลยภาพ เพราะคนขาดอุเบกขา กฎเกณฑ์ กติกา หลักการทั้งตามธรรมชาติและของสังคมคือตัวธรรมวินัยถูกละเลย ส่วนในบางสังคม ความสัมพันธ์มีน้ำใจช่วยเหลือกันระหว่างบุคคลนี้ หากไม่เอาใจใส่ เอาแต่หลักการและตัวกฎเกณฑ์กติกา เรื่องตัวคนไม่เกี่ยว ทุกคนรับผิดชอบตัวเอง ว่าไปตามกฎ จนกระทั่งเลยเถิด ก็กลายเป็นตัวใครตัวมัน ฉะนั้น การปฏิบัติในเรื่องนี้จึงยาก เพราะต้องคอยระวังว่าทำอย่างไรจึงจะเกิดความพอดี นี่คือการพอดีอย่างหนึ่งที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ ดุลยภาพ ระหว่างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติ และอันนี้ก็คือหลักพรหมวิหารนั่นเอง พรหมวิหารประกอบด้วย ๑. เมตตา ความรักความปรารถนาดีมีเมตริกัณยามปกติ ๒. กรุณา ความพลอยห่วงใยเห็นใจอยากช่วยเหลือยามเขตกต่ำเดือดร้อน ๓. มุทิตา ความพลอยยินดีอยากส่งเสริมสนับสนุนยามเขาขึ้นสู่ความดีงาม สุขความสำเร็จ ๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลางไม่ก้าวก่ายแทรกแซง เมื่อเขาจะต้องรับผิดชอบ ตามธรรม ตามวินัย

สามข้อแรกวางไว้สำหรับรักษาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในหมู่มนุษย์ ที่บอกสั้นๆ ว่า ยามเขาอยู่ดีเป็นปกติเรามีเมตตาเมตริกัณยามเขตกต่ำเรามีกรุณา ยามเขาได้ดีมีมุทิตามุทิตา นี่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ซึ่งถ้าสังเกตจะเห็นว่าเป็นเรื่องที่หนักไปทางด้านความรู้สึก ไม่ต้องใช้ปัญญา แต่พอความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นี้ส่งผลเสียหายไปกระทบต่อตัวธรรม ตัววินัย ตัวหลักการ ตัวกฎกติกาขึ้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะต้องยุติลง เพื่อรักษาตัวธรรมตัววินัยนั้นไว้ ฉะนั้น จึงต้องหยุดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไว้แล้วให้ปฏิบัติตามธรรมวินัย คือดำเนินการตาม

หลักการ กฎเกณฑ์ กติกา ถ้าหมู่มนุษย์ปฏิบัติอยู่ในดุลยาพอนนี้สังคมก็จะไม่เสียหลักและจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี เป็นอันว่า การที่จะรักษาวินัยไว้ได้ เราจะต้องให้ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีขอบเขต มิฉะนั้นวินัยก็จะสำเร็จยาก วินัยจึงอาศัยพรหมวิหารข้อที่ ๔ คือ อุเบกขา อุเบกขาคือต้องวางที่เฉยดู ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง ช่วยเหลือส่งเสริมบุคคลให้เสียกระบวนการของธรรมวินัย ให้หลักการหรือกฎเกณฑ์แห่งธรรมและวินัยได้แสดงตัวของมันออกมาด้วยปฏิบัติการแห่งปัญญาที่เรียบสงบไม่หวั่นไหวไปตามความรู้สึก อุเบกขา แปลว่า วางที่เฉยดู ไม่ใช่เฉยทึง ไม่ใช่เฉยเมย ไม่ใช่เฉยเมิน แต่เฉยมอง คือคอยมองดูอยู่ ถ้าเกิดการพลาดพลั้ง เพลี่ยงพล้ำเมื่อใด ก็พร้อมที่จะเข้าไปแก้ไขทันที ถ้าถึงเวลาต้องช่วยเหลือเมื่อไรก็เข้าไปช่วยเหลือทันที แต่ที่เฉยมองก็เพราะจะเปิดโอกาสให้การปฏิบัติจัดการต่างๆ ดำเนินไปตามความรับผิดชอบของเขา ต่อตัวหลักเกณฑ์กติกาแห่งธรรมและวินัย ถ้าเราเปิดโอกาสให้คนได้รับผิดชอบต่อการกระทำของเขาตามหลักข้ออุเบกขานี้ ก็จะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้างวินัย ซึ่งทำให้สังคมมีดุลยาพ

เมื่อคนมีคุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้ ท่านเรียกว่ามี พรหมวิหาร ซึ่งแปลว่า ธรรมประจำใจของพระพรหม บุคคลผู้นั้นจะเป็นผู้อยู่ในฐานะเป็นพรหม พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนควรทำตัวให้เป็นพรหม พระพรหมนั้นตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก และบำรุงเลี้ยงรักษาโลกไว้ พูดสั้นๆ ว่าเป็นผู้สร้างสรรค์และอภิบาลโลก พระพุทธเจ้าสอนให้เราทุกคนเป็นพรหม เมื่อเราเป็นพรหมแล้วเราจะได้ช่วยกันสร้างโลกนี้ แล้วเราทุกคนก็มาช่วยกันบำรุงรักษาทำให้โลกนี้อยู่ด้วยดี เจริญมั่นคง เมื่อเรามีคุณสมบัติ ๔ ประการนี้ เราจะเป็นพรหม เพราะทุกคนจะเป็นผู้ที่สร้างสรรค์อภิบาลโลกนี้ ดำรงรักษาโลกนี้ให้อยู่ในสันติสุข มนุษย์ที่เป็นพรหมก็คือมนุษย์ที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีคุณสมบัติ ๔ ประการ อันเรียกว่า พรหมวิหาร ที่จะรักษาความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างมนุษย์ไว้ได้ โดยมีดุลยาพพอดีกับการรักษาความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติ กล่าวคือ มนุษย์เองก็อยู่ร่วมกันด้วยดี และหลักความจริงแท้ที่เป็นตัวธรรมพร้อมทั้งกฎที่มนุษย์ได้จัดวางขึ้นเป็นวินัย ซึ่งเป็นระเบียบระบบในหมู่มนุษย์ ก็คงอยู่ได้ด้วย

สำหรับแนวทางการประยุกต์ใช้วินัยเพื่อการบริหารงานในพระพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น หลักการบริหารงานคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้า คือ การยึดถือพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง แล้วอาศัยคุณธรรมต่างๆ ของพระอริยสาวกเป็นเครื่องสนับสนุนเกื้อกูล และถือเคารพธรรมเนียบนิยมของกันและกันตามพระธรรมวินัย โดยมุ่งผลคือความสามัคคีและความผาสุกของคณะสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ ภิกษุจะต้องฝึกฝนตนเองตามหลักพระวินัย อันได้แก่ พุทธบัญญัติหรือสิกขาบททั้งหลาย ให้มีคุณสมบัติอันพึงมีในการครองตนอย่างครบถ้วนบริสุทธิบริบูรณ์เสียก่อน แล้วจึงค่อยฝึกคนอื่นหรือหมู่คณะที่สมควรฝึกในภายหลัง เพื่อยกระดับให้การบริหารงานคณะสงฆ์และกิจการของพระศาสนาโดยรวมมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

การฝึกฝนตนเองตามพุทธบัญญัติให้มีคุณสมบัติอันพึงมีอย่างครบถ้วนบริสุทธิบริบูรณ์ที่จะสามารถฝึกฝนและปกครองคนอื่นได้นั้น หมายถึง ภิกษุจะต้องปรับปรุงความคิดเห็นของตนให้ถูกต้องตรงตามพุทธบัญญัติหรือสิกขาบทตามหลักพระธรรมวินัย ให้พระธรรมวินัยปรากฏในตัวของแต่ละบุคคล เพื่อฝึกฝนการครองตัวเองขึ้นหนึ่งก่อน เมื่อบุคคลมีพระธรรมวินัยปรากฏในใจตนแล้ว ก็ย่อมรู้จักครองกายและใจของตนได้อย่างเป็นระเบียบและดีงามตามกำลังแห่งพระธรรมวินัยนั้น

จากนั้นภิกษุจึงค่อยปกครองหมู่คณะหรือบุคคลอื่นที่สมควรปกครองหรือฝึกบุคคลที่สมควรฝึกในภายหลัง เพื่อให้เกิดสามัคคีธรรมในหมู่คณะในอันที่จะปฏิบัติกิจการงานของคณะสงฆ์ให้ดำเนินไปได้ได้อย่างเรียบร้อย งดงาม และนำเคารพเลื่อมใสศรัทธา โดยอาจใช้วิธีการต่างๆ ในการส่งเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกันตามหลักสามัคคีธรรม ได้แก่ ๑. ใช้หลักการสงเคราะห์ (สังคหวิธี) คือ การช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อเป็นอุบายยึดเหนี่ยวและประสานใจกันไว้ในระหว่างภิกษุสงฆ์ด้วยกัน ๒. ใช้วิธีชมหรือการาบบุคคลที่ควรชมหรือการาบ (นิคคหวิธี) เพื่อเป็นการลงโทษตามพระธรรมวินัย หรือ ๓. ใช้วิธีการยกย่องคนที่ควรยกย่อง (ปคคหวิธี) เพื่อแสดงความตระหนักและการยอมรับในคุณความดีของบุคคลและเพื่อเสริมสร้างกำลังใจให้แก่กัน

ทั้งนี้ วัตรปฏิบัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายในพระพุทธศาสนาที่ผู้คนต่างยกย่องว่าดีงามนั้นต่างเป็นไปตามหลักการของศีล ๓ ระดับ (จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล) อันถือเป็นหลักการเพื่อการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรมและการปฏิบัติตนในระเบียบแบบแผนอยู่เสมอ และเป็นที่มาของสิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์อีกด้วย หลักการบริหารงานคณะสงฆ์ตามพระวินัย โดยใช้หลักการของภิกษุปาฏิโมกข์ อันประกอบด้วยศีลสิกขาบท และข้อวัตรที่ทรงบัญญัติ รวมทั้งสังฆกรรมนั้น เป็นหลักการที่สร้างความยั่งยืนในการฝึกฝนและพัฒนาตนเองและพัฒนาสังคมสงฆ์โดยรวมตามพุทธบัญญัติ เป็นหลักการของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติโดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีความเมตตาและเกื้อกูลต่อกัน มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของหมู่คณะในการพิจารณาและตัดสินใจ (เช่น การประชุมสงฆ์ในการบัญญัติสิกขาบท และการปรบอาบัติ) การให้ภิกษุทุกรูปมีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมหรือพิธีกรรมของสงฆ์ (เช่น การทำอุโบสถสังฆกรรมสวดปาฏิโมกข์) การให้อำนาจในการบริหารงานแก่พระสาวก (เช่น การอุปสมบทโดยพระสาวก อุปัชฌาย์วัตร สัทธีวิหาริกวัตร) การทำงานเป็นทีมตามหลักสามัคคีธรรม (เช่น การตัดเย็บจีวร การตัดสินอธิกรณ์) ซึ่งทั้งหมดนี้ได้มีการพัฒนาไปพร้อมๆ กันเป็นองค์รวมของการบริหารงานคณะสงฆ์ ตามกระบวนการบริหารจัดการงานและคนที่มีประสิทธิภาพยิ่งของพระพุทธเจ้า

สังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาลมีกิจกรรมและสังฆกรรมที่ทำให้ภิกษุทั้งหลายได้พัฒนาตนเองอยู่หลายประการ และมีกระบวนการที่มีประสิทธิภาพในการกล่อมเกลาภิกษุสงฆ์ให้พัฒนาความรู้ ความคิด และความประพฤติร่วมกันไปโดยพร้อมเพรียงกันในหมู่สงฆ์ กิจกรรมประการหนึ่งก็คือการทำอุโบสถ การทำสังฆอุโบสถเป็นแบบแผนการปฏิบัติร่วมกันของภิกษุสงฆ์ที่คอยกระตุ้นเตือนสำนึกของภิกษุสงฆ์อย่างสม่ำเสมอทุกปักษ์ แม้ภิกษุที่ไม่สนใจศึกษาสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติ ก็จะได้รู้ได้จากการฟังปาฏิโมกข์ในวันอุโบสถ ภิกษุไม่สามารถอ้างได้ว่า ตนเองไม่รู้บทบัญญัติในปาฏิโมกข์ และสำหรับพระอรหันต์แล้ว การเข้าร่วมทำอุโบสถนั้น นอกจากจะเป็นการช่วยรักษาพุทธประเพณีแล้ว ยังมีส่วนในการแนะนำภิกษุอื่น เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับพระวินัยในที่ประชุมสงฆ์ด้วย ตลอดเวลาของการเป็นภิกษุ การศึกษาปาฏิโมกข์เป็นสิ่งที่จะต้องกระทำทุกปักษ์ โดยศึกษาร่วมกันในที่ประชุมสงฆ์

การศึกษาปาฏิโมกข์เป็นการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต ทั้งในส่วนที่เป็นภาคทฤษฎี คือ เนื้อความในพระปาฏิโมกข์ และภาคปฏิบัติ คือ การตรวจสอบการกระทำของตนทั้งทางกายและวาจา สำหรับวินัยส่วนที่เป็นหน้าที่ต่อส่วนรวม มีความสำคัญมากต่อการพัฒนาสังคมสงฆ์

เพราะสังคมสงฆ์มีสมาชิกที่มีพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ที่แตกต่างกัน พระพุทธเจ้าทรงวางระบบการบริหารคณะสงฆ์ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ร่วมกันเป็นอย่างยิ่ง โดยทรงกำหนดให้มีการประชุมสงฆ์ หรือที่เรียกว่า สังฆกรรม ที่มีหลายรูปแบบตามลักษณะของเรื่องที่น่าเข้าพิจารณาในที่ประชุมสงฆ์ ตั้งแต่การพิจารณารับคนเข้ามาบวชเป็นภิกษุ การลงโทษภิกษุสงฆ์ การทบทวนวินัย ปวารณา ล้วนเป็นความรับผิดชอบของภิกษุทุกรูปในแต่ละอารามที่จะต้องร่วมประชุมทุกครั้ง การประชุมสงฆ์สมัยพุทธกาลมีลักษณะพิเศษ คือ ภิกษุซึ่งเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์มีสิทธิ์แสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจในการทำงานทุกอย่างของสงฆ์โดยอิสระ ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันรับผิดชอบในสังคมสงฆ์ และภิกษุที่เข้าร่วมประชุมก็ได้เรียนรู้ประสบการณ์ร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมซึ่งกันและกันให้เจริญพัฒนาไปถึงเป้าหมายสูงสุดของตนเอง รวมทั้งเอื้อต่อความมั่นคงของสังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนาด้วย การประชุมสงฆ์ทำให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้และพัฒนาตนเองขึ้นในหมู่คณะ นอกจากนี้ ในกรณีที่เกิดปัญหาขึ้นในหมู่คณะ ภิกษุสงฆ์ก็จะประชุมร่วมกันเพื่อพิจารณาแก้ไขปัญหา เรียกว่า อธิกรณสมณะ หรือ การระงับอธิกรณ์ หลักการของอธิกรณสมณะแสดงให้เห็นชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์และทรงให้สงฆ์ปกครองกันเองโดยหลักพระธรรมวินัยโดยแท้ ไม่ทรงให้ความสำคัญแก่บุคคลหรือคณะบุคคลเป็นการเฉพาะ ภิกษุทุกรูปมีหน้าที่รับผิดชอบต่อทุกปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์

พระวินัยเอื้อเพื่อให้สังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้และฝึกฝน เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคมรอบข้างอย่างยั่งยืนโดยแท้ เพราะสามารถสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมสงฆ์ควบคู่ไปกับการพัฒนาตนเอง รวมทั้งการอยู่ร่วมกันด้วยดีกับสังคมคฤหัสถ์ภายนอกด้วย ซึ่งนับว่าเป็นตัวอย่างในการนำมาประยุกต์ใช้กับการบริหารงานในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

๒.๑.๗ สรุป^{๑๕}

พระพุทธศาสนานับสร้างคุณสมบัติอันพึงมีภายในตนตามหลักไตรสิกขาให้ได้เสียก่อน ซึ่งในบริบทของพระวินัยในส่วนของภิกษุปาฏิโมกข์นี้ ภิกษุฝึกตนให้มีคุณสมบัติอันพึงมีภายในตนแล้ว จึงจะทำให้จิตใจยึดมั่นและปฏิบัติตามคุณธรรมเพื่อการบริหารตนได้ นักบริหารที่ประสบความสำเร็จในการบริหารตนเอง ถือว่าเป็นผู้มีฐานชีวิตที่แข็งแกร่ง เป็นผู้มีปัจจัยหนุนนำที่จะทำให้สามารถบริหารคนและบริหารงานได้ประสบความสำเร็จ ทำให้มีความสง่างามในท่ามกลางหมู่คณะ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมอง บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น ผู้ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึกผู้อื่น เพราะตนนั้นแลฝึกได้ยากยิ่ง”

การบริหารคณะสงฆ์บนหลักการของภิกษุปาฏิโมกข์ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเป็นแบบอย่างไว้นั้น มุ่งยึดถือสิกขาบททั้งหลายในพระธรรมวินัยเป็นที่ตั้งและเป็นเป้าหมายหลัก แทนการยึดถือตัวบุคคลหรือกฎระเบียบเล็กน้อยเป็นสำคัญ มุ่งยึดหลักสามัคคีธรรมของหมู่คณะด้วยการมี

^{๑๕} สายสมร นาคลดดา, “ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือการบริหารงานคณะสงฆ์และการบริหารงานองค์กร”, *ดุสิตนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

ส่วนร่วมในการช่วยเหลือและสนับสนุนกิจการของสงฆ์และสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันในทุกฝ่าย มีการยืดหยุ่นและปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ตามกาลเทศะอันควรและสอดคล้องกับหลักการพื้นฐานแห่งพุทธบัญญัติ รวมทั้งสอดส่องดูแลและป้องปรามการจาบจ้วงพระพุทธศาสนาและการประพฤติกว้างละเมิดต่างๆ ทั้งนี้ แนวปฏิบัติในการบริหารงานคณะสงฆ์ปัจจุบันตามหลักการแห่งภิกขุปาฏิโมกข์ มีสาระในภาพรวมดังนี้

๑. การตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์จะต้องเป็นไปเพื่อการบริหารงานคณะสงฆ์ภายใต้กรอบพระธรรมวินัย เพื่อใช้เป็นหลักเกณฑ์และวิธีการในการดำเนินกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาอย่างเหมาะสมแต่ไม่ให้ขัดแย้งกับพระธรรมวินัยและกฎหมาย ทั้งนี้ เพื่อการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ และเพื่อการปกป้องคุ้มครองพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ไม่ให้ถูกบิดเบือน เลียนแบบ หรือละเมิด

๒. ให้อำนาจการตัดสินใจกิจการบริหารงานคณะสงฆ์อยู่ที่ประชุมคณะสงฆ์ หากจะต้องมีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฝ่ายรัฐควรจะหลีกเลี่ยงการเขียนบทบัญญัติที่มีข้อกำหนดตายตัวให้บุคคลใดมีอำนาจกระทำการใดได้โดยพลการ

๓. สร้างความรู้และความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงผลแห่งการประพฤติปฏิบัติตามพุทธบัญญัติและหลักพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัดอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอด้วยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยอาจมีการกำหนดให้บรรพชิตได้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยอย่างต่อเนื่องตราบเท่าที่ยังครองเพศบรรพชิตอยู่ รวมทั้งส่งเสริมการศึกษาทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติให้กับพุทธบริษัททั้ง ๔ ด้วย

๔. มุ่งส่งเสริมให้คณะสงฆ์ประชุมกันเนื่องนิตยตามหลักอปริหานิยธรรม เพื่อสร้างโอกาสแห่งการพบปะ พุดคุยหารือ ทำความเข้าใจ และแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ในระหว่างกัน โดยอาจมีบทบัญญัติให้จัดทำกลไกการติดตามดูแลเรื่องการประชุมคณะสงฆ์ในทุกระดับ

๕. ส่งเสริมให้คณะสงฆ์สามารถพิจารณาดีความของสงฆ์ (อธิกรณ์) ที่ประพฤติกว้างละเมิดสิกขาบท กว้างละเมิดพระธรรมวินัย ให้เสร็จสิ้นอย่างรวดเร็ว ไม่เยิ่นเย้อ ไม่ยืดเยื้อ และมีประสิทธิภาพ โดยอาจมีบทบัญญัติเรื่องการจัดตั้งกลไกพิจารณาดีความอย่างเคร่งครัดในทุกระดับ

๖. มุ่งส่งเสริมให้ภิกษุสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานคณะสงฆ์ โดยอาจมีบทบัญญัติเรื่องให้มีการอุปโลกน์ผู้ที่มีความเหมาะสม อันเป็นการบอกกล่าวแก่ที่ประชุมให้ได้รับทราบโดยพร้อมเพรียงกัน ตามหลักพระธรรมวินัย

๗. มุ่งเน้นการป้องกันการกว้างละเมิดและกระบวนการลงโทษภิกษุผู้ประพฤติกว้างละเมิดให้รัดกุมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยอาจมีบทบัญญัติที่เน้นเรื่องการศึกษาและปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดและเข้มงวด และกำหนดกลไกการตรวจสอบ/ตรวจตราที่เข้มแข็ง

๘. สนับสนุนการป้องกันการกว้างละเมิดและการลงโทษภิกษุผู้ประพฤติกว้างละเมิด โดยอาจมีการระบุโทษแก่ผู้มีส่วนร่วมในการกระทำผิดบทบัญญัติแห่งพระธรรมวินัย และไม่ปิดกั้นช่องทางการตรวจสอบการประพฤติปฏิบัติของภิกษุสงฆ์

๙. ส่งเสริมให้มีการนำหลักพุทธธรรม (เช่น อปริหานิยธรรม ๗) มาประยุกต์ใช้เป็นกลไกการบริหารงานและการแก้ไขปัญหาการบริหารงานของคณะสงฆ์ และเพิ่มคุณภาพชีวิตของ

พุทธบริษัทบนพื้นฐานของศีลธรรม พร้อมมีบทบัญญัติให้คณะสงฆ์ทำหน้าที่ผู้สอน/ผู้เผยแผ่หลักธรรมอย่างมีระบบ โดยภิกษุสงฆ์ผู้สอนหรือเผยแผ่นั้นจะต้องได้รับการฝึกฝนอบรมให้เป็นผู้ที่เข้าใจหลักธรรมอย่างถ่องแท้และมีความเชี่ยวชาญในเรื่องหลักธรรมอย่างแท้จริง

๑๐. ส่งเสริมให้ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานคณะสงฆ์และงานพระพุทธศาสนา โดยอาจกำหนดแนวทางหรือกลไกในการเข้าร่วมและบทบาทของภิกษุสงฆ์ในการนี้

อย่างไรก็ดี ในการนี้ ได้มีผลการศึกษาวิจัยของหน่วยงานภาครัฐที่ได้จัดทำข้อเสนอแนะแนวทางในการดำเนินการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในเรื่องรูปแบบของการปกครองคณะสงฆ์ไทยในอนาคตไว้ในระดับหนึ่ง เพื่อมุ่งให้การบริหารงานคณะสงฆ์เป็นระบบคุณธรรมอย่างแท้จริง เป็นที่ยอมรับ และมีความเจริญตั้งมั่นสืบไป อีกทั้งเพื่อให้พระธรรมวินัยได้รับการคุ้มครองจากการล่วงละเมิดและลบล้างอีกด้วย ดังนี้

๑. กลไกในการปกครองคณะสงฆ์ไทยในอนาคตภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับปรับปรุงแก้ไขใหม่และพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ควรเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนในทุกภาคส่วน ทั้งในระดับรัฐบาลและประชาชนทั่วไป ได้มีส่วนร่วมให้การสนับสนุนและส่งเสริมพระราชบัญญัติทั้งสองดังกล่าว

๒. พระราชบัญญัติทั้งสองฉบับนั้นมีการจัดวางรูปแบบ ทิศทาง และระบบโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ไทยในอนาคต มีการกำหนดสถานะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับทิศทางการปกครองคณะสงฆ์ไทยในอนาคต มีการกำหนดมาตรการในการอุปถัมภ์/คุ้มครองพระพุทธศาสนาโดยภาครัฐอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคุ้มครองหลักพระธรรมวินัยและสาระสำคัญของพระพุทธศาสนามิให้ถูกบิดเบือนหรือล่วงละเมิด

๓. ควรมีการจัดทำแนวนโยบายที่จะกำหนดแนวทางการบริหารงานคณะสงฆ์ตามพระธรรมวินัย เน้นการบริหารเป็นรายกองงานครอบคลุมกิจการของคณะสงฆ์ทุกด้านทั้งในและต่างประเทศ

๔. การพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์และนิคหกรรมควรดำเนินการตามหลักพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดโดยปราศจากการแทรกแซงจากทุกองค์กร

๕. อำนาจการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ควรอยู่ที่ที่ประชุมสงฆ์ตามหลักพระธรรมวินัย

๖. มุ่งส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เข้มแข็ง และเพิ่มประสิทธิภาพในการฝึกฝนอบรมภิกษุสงฆ์และสามเณร ให้เป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ มีปฏิปทางดงาม น่าเลื่อมใสศรัทธา หมั่นเจริญไตรสิกขาตามพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด เสริมสร้างจริยธรรม ศีลธรรม และคุณธรรมให้กับสังคมแบบพุทธโดยรวมในอนาคตต่อไป

๗. มุ่งส่งเสริมให้คณะสงฆ์ประชุมกันเนืองนิตย์ตามหลักสิกขาปฏิบัติธรรม ๗

๘. มุ่งส่งเสริมให้คณะสงฆ์สามารถพิจารณาอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ อันเกิดจากการล่วงละเมิดพระธรรมวินัยให้เสร็จสิ้นและยุติเรื่องราวลงได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

๙. มุ่งส่งเสริมให้คณะสงฆ์ทั่วไปมีส่วนร่วมในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา โดยมุ่งเน้นในเรื่องการป้องกันและการลงโทษผู้กระทำความผิดด้านธรรมวินัยอย่างมี

ประสิทธิภาพและเด็ดขาดมากขึ้น รวมทั้งเรื่องความเข้มงวดกวดขันในการสอดส่องดูแลพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของภิกษุสงฆ์

๑๐. ส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่ามีส่วนร่วมในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและนำพุทธธรรมไปใช้ในการแก้ไขปัญหา เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่สมบูรณ์ และมีความตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมตลอดไป

หลักการของภิกษุปาฏิโมกข์กับหลักการบริหารงานสมัยใหม่มีกรอบแนวคิดและวิธีปฏิบัติที่สอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันในแง่ของการแบ่งส่วนงานการบริหารเป็น ๓ ส่วน คือ บริหารตนเอง บริหารคน และบริหารงาน โดยในบริบทของสังคมสงฆ์นั้น หมายถึง

๑. การฝึกฝนตนเองของภิกษุสงฆ์ให้มีความรู้และความเข้าใจในสิกขาบท ที่ถือเป็นกฎเกณฑ์และกรอบปฏิบัติของสังคมสงฆ์อย่างถ่องแท้และปฏิบัติตามนั้นได้อย่างถูกต้องครบถ้วน บริบูรณ์ จนเป็นผู้มีศีลาจารวัตรที่เพียบพร้อม และมีคุณสมบัติที่จะสามารถฝึกฝนผู้อื่นต่อไป

๒. การบริหารคณะสงฆ์ให้ภิกษุทั้งหลายสามารถประพฤติปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ อันเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตตามวิถีทางแห่งบรรพชิตและเป็นกฎกติกา/มารยาทที่จะต้องยึดถือร่วมกันได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์เช่นกัน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่สงฆ์ และเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีกับสังคมภายนอกหรือสังคมคฤหัสถ์

๓. การบริหารงานคณะสงฆ์ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยบนหลักการ แนวคิด และวิธีการปฏิบัติที่เป็นแบบแผนเดียวกันตามหลักพระธรรมวินัย เพื่อความเป็นเอกภาพและความเป็นปึกแผ่นของสังคมสงฆ์ ทั้งนี้ โดยมุ่งผลในภาพรวมเพื่อให้ภิกษุสงฆ์ได้เรียนรู้หลักการและวิธีการที่จะทำให้ศีลบริสุทธิ์จนถึงขั้นรู้และเข้าใจอย่างถ่องแท้ และสามารถนำมาประพฤติปฏิบัติได้โดยไม่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน ตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายได้ถือปฏิบัติมาแล้ว

ส่วนการเสริมสร้างวินัยในการปฏิบัติเพื่อฝึกฝนคนให้มีศีล มีแนวคิดเรื่องวิธีการปฏิบัติดังนี้

๑. ต้องสร้างพฤติกรรมเคยชินให้เกิดขึ้น โดยทำให้เป็นไปตามธรรมชาติจนกลายเป็นวิถีชีวิต โดยอาจใช้วัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่แล้วเป็นตัวช่วย เพราะวัฒนธรรมเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่สร้างพฤติกรรมเคยชิน

๒. ใช้ระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาบูรณาการกันแบบองค์รวมที่จะต้องประสานกัน การฝึกฝนเพื่อพัฒนาคนจะต้องมีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ประสานไปด้วยกัน ทำให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์ เพื่อให้สิ่งที่ฝึกนั้นกลายเป็นวิถีชีวิตจริงของคนๆ นั้นไปเอง

๓. พัฒนาองค์ประกอบ ๓ ส่วนดังกล่าวเพื่อช่วยส่งเสริมซึ่งกันและกัน คือ

๓.๑ ด้านพฤติกรรม โดยสร้างพฤติกรรมเคยชินเดิมที่มีอยู่แล้ว

๓.๒ ด้านจิตใจ โดยสร้างความสุขและความพึงพอใจในพฤติกรรมเคยชินที่เกิดขึ้นนั้น เพื่อให้พฤติกรรมที่พึงประสงค์มีความมั่นคงยิ่งขึ้น

๓.๓ ด้านปัญญา โดยสร้างความรู้และความเข้าใจในเหตุผล เพื่อทำให้มองเห็นคุณค่าและประโยชน์ของพฤติกรรมหรือการกระทำนั้น เพื่อหนุนองค์ประกอบฝ่ายจิตใจให้มี

ความพึงพอใจและมีความสุขในการปฏิบัติตามพฤติกรรมนั้นยิ่งขึ้นไปอีก หนุนให้พฤติกรรมที่ตั้งมานั้น ยิ่งหนักแน่นมั่นคงมากขึ้น

ตามหลักแห่งพระธรรมวินัย ภิกษุสงฆ์จะต้องยึดถือสิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ จำนวน ๒๒๗ ข้อ อันเป็นข้อห้าม ข้อปฏิบัติ และข้อวัตรต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นในการควบคุมความประพฤติให้สุจริตทั้งทางกายและวาจาอย่างบริสุทธิบริบูรณ์ สิกขาบทแต่ละข้ออาจมีจุดมุ่งหมายในการฝึกฝนและพัฒนาภิกษุสงฆ์ในด้านต่างๆ ที่ไม่เหมือนกัน ที่เกิดขึ้นในทางกายและวาจา

ในส่วนของการบริหารงานสมัยใหม่ แนวคิดของการบริหารงานสมัยใหม่ มุ่งเน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นผู้ที่มีทักษะ ความรู้ และความสามารถที่หลากหลายและมีความสามารถมากที่สุด เพื่อสร้างความเป็นเลิศขององค์กรในการบรรลุเป้าหมายสูงสุดขององค์กร หลักการบริหารงานสมัยใหม่ที่ประสบความสำเร็จและเป็นที่ยอมรับคือ การบริหาร ๓ ปัจจัย ได้แก่ บริหารตน บริหารคน และบริหารงาน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นหลักในการบริหารงานให้มีความมั่นคง และมีความสอดคล้องกับหลักการของภิกขุปาฏิโมกข์ คือ ภิกษุสงฆ์ครองตนโดยปรับปรุงความคิดเห็นของตนเองให้ถูกต้องตรงตามพุทธบัญญัติ ควบคุมตนเองให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม และปฏิบัติตนในระเบียบแบบแผนอยู่เสมอให้พระธรรมวินัยปรากฏในตัวเอง เพื่อให้มีคุณสมบัติอันพึงมีที่จะสามารถฝึกฝนและปกครองภิกษุทั้งหลาย และสามารถบริหารงานขององค์กรคณะสงฆ์โดยรวมได้

วิธีการของภิกขุปาฏิโมกข์นั้นเน้นไปที่การบริหารบุคคลเป็นสำคัญ กล่าวคือเป็น การบริหารตนเองและบริหารคนในหมู่คณะให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ซึ่งในการบริหารตนและหมู่คณะนั้น ส่วนมากมักจะเป็นการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของบุคคล เป็นการพัฒนาทางกาย คือ การ กระทำ ควบคู่ไปกับจิตใจภายใน คือ ความคิด/จิตสำนึก ซึ่งมีพัฒนาการในทางปฏิบัติ ๖ ขั้นตอนตามลำดับ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ บุคคลพยายามฝึกฝนตนเองให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบขององค์กร เพราะเกรงกลัวการลงโทษ จนเกิดเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ปลอดจากการทำผิดกฎระเบียบ ทั้งนี้ โดยองค์กรและบุคลากรเองจะต้องสร้างแรงจูงใจภายในตัวบุคคล และกระตุ้นให้ประพฤติดี เช่น การกำหนดมาตรการลงโทษผู้ฝ่าฝืน (ทำดีเพราะความกลัวการลงโทษ)

ขั้นที่ ๒ สร้างความพึงพอใจในพฤติกรรมเคยชินที่ด้นั้นๆ สร้างทัศนคติและจิตสำนึกที่ดี โดยสร้างแรงจูงใจภายนอกกระตุ้นให้คนประพฤติดี เช่น การให้รางวัลตอบแทนพฤติกรรมที่ดีนั้น (ทำดีเพราะได้รับผลตอบแทน)

ขั้นที่ ๓ เมื่อได้รางวัลตอบแทนความดีที่กระทำแล้วจากขั้นที่ ๒ คนย่อมยึดถือปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ขององค์กร หรือจรรยาบรรณวิชาชีพตามความคาดหวังของสังคม เพื่อสร้างการยอมรับในสังคมอย่างต่อเนื่องยิ่งขึ้น ด้วยการปฏิบัติตามความคาดหวังนั้น (ทำดีเพราะถูกคาดหวัง)

ขั้นที่ ๔ เมื่อมีความพอใจ และมีความสุขใจจากการกระทำความดีดังกล่าว การยึดถือปฏิบัติอยู่เสมอย่อมสร้างมโนธรรมให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล โดยในขั้นตอนนี้ บุคคลจะรักษาระเบียบปฏิบัติขององค์กร/ของสังคมตามหน้าที่ด้วยตนเองอย่างเคร่งครัด เนื่องมาจากการยอมรับจากสังคมแล้วในขั้นที่ ๓ (ทำดีเพราะมีวิจารณ์ญาณเช่นนั้น)

ขั้นที่ ๕ พัฒนาการต่อจากขั้นการพัฒนาตนเองให้มีคุณธรรม/จริยธรรมประจำใจ จนกลายเป็นพฤติกรรมความดีตามมาตรฐานของสังคมแล้ว บุคคลก็จะเริ่มหันมาใส่ใจต่อสังคมรอบข้างมากขึ้น และรู้สึกถึงการรับผิดชอบต่อสังคมและสภาพแวดล้อมที่ตนเองพึงกระทำ โดยยึดหลักการทำตามสัญญาประชาคมเพื่อประโยชน์ส่วนรวม (ทำดีตามมาตรฐานของสังคม มุ่งทำดีเพื่อส่วนรวม)

ขั้นที่ ๖ มีคุณธรรม จริยธรรม สามัคคีธรรม เป็นขั้นตอนที่บุคคลพัฒนาตนเอง โดยสมบูรณ์จากภายนอกเข้าสู่ภายใน จากส่วนหยาบทางกายสู่ส่วนที่ละเอียดประณีตภายในจิตใจ มีการยึดหลักการคุณธรรมสากลโดยคำนึงถึงความถูกต้องและความยุติธรรมเป็นสำคัญ มีอุดมคติและคุณธรรมประจำใจ ยึดหลักจริยธรรมของตนอย่างมีสติ ด้วยความยุติธรรม ละอายและเกรงกลัวต่อบาปอันเป็นหลักการเพื่อบุคคลในขั้นนี้สิ่งที่ “ถูก” และ “ผิด” จะถูกตัดสินจากมโนธรรมภายในของแต่ละบุคคลเอง

กล่าวโดยสรุป แนวคิดของการประยุกต์ใช้พระวินัยคือภิกขุปาฏิโมกข์เป็นเครื่องมือในการบริหารองค์กรในยุคปัจจุบันตามแนววิถีพุทธจะช่วยเสริมสร้างมิติของการพัฒนาด้านคุณธรรม จริยธรรม และสามัคคีธรรมให้เกิดขึ้นในองค์กรการทำงานของคฤหัสถ์ได้ แนวทางการประยุกต์ใช้ภิกขุปาฏิโมกข์เพื่อการบริหารองค์กรนั้น สามารถทำได้ใน ๓ แนวทาง คือ (๑) ประยุกต์ใช้หลักการของภิกขุปาฏิโมกข์เป็นกรอบการจัดวางองค์การทำงานที่เข้มแข็ง (๒) ประยุกต์ใช้สาระสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ตามหลักไตรสิกขาเป็นกรอบในการบริหารคนให้มีคุณธรรมและจริยธรรมในการทำงาน และ (๓) ประยุกต์ใช้วิธีการของภิกขุปาฏิโมกข์ที่เน้นความพร้อมเพรียงและความเป็นเอกภาพเป็นกรอบการบริหารงานที่สร้างจริยธรรมและสามัคคีธรรมในหมู่คณะ โดยมุ่งผลลัพธ์ให้เกิดองค์การทำงานตามแนววิถีพุทธที่มีหลักธรรมและศีลสิกขาบทเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวปฏิบัติในการบริหารตนให้มีคุณธรรม บริหารคนให้มีจริยธรรม และบริหารงาน ที่คำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมและยึดหลักสามัคคีธรรมเป็นที่ตั้ง.

๒.๒ แนวคิดเรื่องวัตรกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีใหม่ของพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ ที่มาของแนวคิด

พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษยโลกมายาวนานกว่า ๒๕๐๐ ปีแล้ว ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่นาน คือ มีการประกาศเผยแผ่สืบทอดพระสัทธรรมในหมู่พุทธสาวกกันมาโดยลำดับ จากคนกลุ่มหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยพุทธสาวกเหล่านั้นต่างยึดถือเอาอุดมคติในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ตรัสประทานเป็นพระโอวาทในคราวส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูป ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในท้องถิ่นคามนิคมต่างๆ เป็นครั้งแรก ที่มีใจความว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวตาและ

มนุษย์ทั้งหลาย...”^{๑๖} ดังนี้ เป็นต้น เป็นหลักวิสัยทัศน์ในการทำหน้าที่ประกาศพระสัทธรรมแก่ประชาชนอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งนำเอาอุดมการณ์ หลักการ และวิธีการของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงประทานเป็นพระโอวาทปาติโมกข์เมื่อคราวประชุมพระอรหันตสาวกครั้งใหญ่ที่เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต ณ พระวิหารเวฬุวัน มาเป็นพันธกิจและกลยุทธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งจากการที่บรรดาพุทธสาวกได้ช่วยกันประกาศเผยแผ่หลักพระธรรมคำสั่งสอนอันประเสริฐของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้เอง ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองดำรงคงอยู่อย่างยั่งยืนตราบมาจนถึงทุกวันนี้

การประกาศเผยแผ่หลักการดำรงชีวิตอันประเสริฐหรือหลักพระพุทธศาสนา ภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมวลมนุษยชาติ เพราะเป็นจุดปฐมนิเทศแห่งพระพุทธศาสนา และประดิษฐานได้อย่างมั่นคงดำรงประโยชน์เกื้อกูลก่อให้เกิดสันติสุข แก่จิตวิญญาณของมวลมนุษย์และสรรพสัตว์อย่างนับประมาณมิได้ ทั้งยังเป็นบ่อเกิดแห่งอารยธรรมอันสูงส่งของโลก เป็นรากฐานแห่งคุณธรรมและจริยธรรมที่ดีเยี่ยมของสังคมโลก แม้ในกาลต่อมา วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะและวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมโลกทุกภาคส่วนต่างล้วนมีรากฐานแนวคิดคติธรรมมาจากหลักพระพุทธศาสนา จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ได้ด้วยการประกาศและเผยแผ่สัจธรรมความจริงอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เพื่อให้เกิดกระบวนการศึกษาปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา อันส่งผลเป็นความหลุดพ้นจากวิญญูทุกข์ได้ในที่สุด การประกาศเผยแผ่หลักธรรม จึงมีความสำคัญยิ่งต่อสถานการณ์พระพุทธศาสนาทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพราะเป็นเครื่องแสดงถึงภาวะความเจริญรุ่งเรืองหรือภาวะความเสื่อมถอยแห่งพระพุทธศาสนาอย่างมีอาจปฏิเสธได้ กล่าวเฉพาะประเทศไทย เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า สังคมไทยในอดีตส่วนใหญ่ได้รู้จักเข้าใจ และเข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนอันประเสริฐของพระพุทธองค์จนสามารถเลือกสรรนำไปบูรณาการเชิงปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ก่อให้เกิดเป็นวิถีพุทธคือวิถีไทย ดำรงชีวิตอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ก็เพราะอาศัยการเสียสละทุ่มเทชีวิตอุทิศเวลาช่วยกันประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชนไทยทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ผู้มีวิสัยทัศน์อันกว้างไกลมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีต่อชาติบ้านเมืองไทยนั่นเอง

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอดีตกาลนั้น พระสงฆ์จะเลือกสรรหลักธรรมนำมาเทศนาสั่งสอนปลูกฝังศีลธรรมให้ประชาชนมีมาตรฐานชีวิตในแนวพุทธ สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข มีศรัทธาที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ คือ ความคิดดีคิดชอบก่อปรด้วยเหตุผลมองเห็นคุณค่าประโยชน์ที่ได้จากการเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาแล้วช่วยกันทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมาตราบเท่าทุกวันนี้

คำสอนของพระพุทธเจ้าจัดเป็นชุดข้อมูลความรู้ใหม่ในสมัยพุทธกาล ขัดแย้งกับคำสอน ความเชื่อ และการประพฤติปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่เดิมในสังคมสมัยนั้น พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งระบบคำสอนและความเชื่อถืออย่างใหม่ให้แก่สังคม ทรงสั่งสอนและสามารถเผยแผ่คำสอนไปในท่ามกลางบริบทของสังคมและสิ่งแวดล้อมเดิมที่ยังคงมีความเชื่อเดิมฝังรากลึกอยู่จนแพร่หลายได้

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๙-๕๐.

อย่างกว้างขวางภายในระยะเวลาอันสั้น ส่งผลให้เกิดความเชื่ออย่างใหม่ แนวคิดและแนวประพฤติปฏิบัติแบบใหม่ รวมไปถึงวิถีชีวิตของสังคมแบบใหม่ในหมู่ชนทั่วทั้งชมพูทวีป หลักการและวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการประกาศและประดิษฐานพระพุทธศาสนาในชมพูทวีปได้อย่างมั่นคงนับเป็นสิ่งทรงคุณค่ายิ่งต่อการเรียนรู้และนำมาปรับใช้ในสังคมที่ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันในวงกว้าง อันเป็นผลกระทบที่เกิดจากเหตุการณ์สำคัญหรือภาวะวิกฤติบางประการ ตัวอย่างในปัจจุบันเช่น สังคมทั่วโลกต้องเผชิญกับภาวะวิกฤติโรคระบาดโควิด-19 ที่ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนและสังคมทุกระดับต้องเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง สังคมวิถีชีวิตแบบใหม่จำเป็นจะต้องเข้าใจบริบทของการดำเนินชีวิตในรูปแบบใหม่ และเรียนรู้แนวคิดและแนวทางปฏิบัติใหม่ร่วมกัน เพื่อขับเคลื่อนสังคมให้ดำเนินต่อไปได้ด้วยดีภายหลังภาวะวิกฤติ

๒.๒.๒ ความหมาย

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาหาบุคคลที่สมควรแสดงธรรมโปรด เพื่อทรงประกาศธรรมและเผยแผ่ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ ทรงพิจารณาเห็นว่าปัญจวัคคีย์ หรือ กลุ่มนักรบ ๕ รูป ที่มีท่านโกณฑัญญะเป็นหัวหน้า ผู้เคยเฝ้าติดตามปรนนิบัติพระองค์เพื่อหวังความสำเร็จในการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระองค์แล้วจะได้ตรัสสั่งสอนธรรมแก่พวกตนบ้าง เป็นผู้สมควรที่จะได้รับฟังพระธรรมเทศนากันครั้งแรก เพราะมีอุปนิสัยวาสนาบารมีพร้อมที่จะตรัสรู้ธรรมได้ พระพุทธองค์จึงเสด็จไปทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ด้วยพระธรรมเทศนากันครั้งแรกที่เรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันเป็นบทพระธรรมเทศนาที่แสดงถึงการหมุนกงล้อธรรมจักรที่ไม่เคยมีผู้ใดในไตรโลกเคยหมุนได้มาก่อน โดยเป็นเชิงสัญลักษณ์ว่าพระพุทธองค์ทรงประกาศธรรมที่ได้ตรัสรู้เป็นจุดเบื้องต้นแห่งการเผยแผ่และก่อตั้งประดิษฐานพระพุทธศาสนาแล้ว

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนาจบลง ท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน อันเป็นสัญญาณว่าพระองค์ทรงเผยแผ่พระสัทธรรมได้สำเร็จมีอนุพุทธสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว และเมื่อท่านโกณฑัญญะทูลขอบวชประพฤติพรหมจรรย์เป็นพระภิกษุในพระธรรมวินัย พระพุทธองค์ได้ทรงประทานอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทให้ด้วยพระวาจาว่า “ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” และด้วยพระวาจาประทานอนุญาตเอหิภิกขุอุปสัมปทานี้ ก็เป็นอันสำเร็จการบรรพชาอุปสมบทของท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งนับว่าเป็นภิกษุสงฆสาวกรูปแรกในพระพุทธศาสนา อันเป็นเหตุให้มีพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ครบบริบูรณ์ในโลก ดังนั้น จึงถือว่า การที่พระพุทธองค์ได้เสด็จไปแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์ จนพระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นนี้เป็นปฐมเหตุจุดเริ่มต้นแห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งนี้ นับว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นองค์พระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนาทรงประสบผลสำเร็จอย่างสูงยิ่งในการประกาศเผยแผ่ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ซึ่งทรงใช้เวลาเพียง ๔ เดือน ก็สามารถประกาศธรรมและก่อตั้งประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้ได้อย่างมั่นคงดำรงประโยชน์สุขแก่ประชาชนในดินแดนชมพูทวีป

การแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์เพื่อประกาศธรรมและเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าจนเกิดพระรัตนตรัยขึ้นในพระพุทธศาสนานี้ มีความหมายตามนัยของการสื่อสารอย่างสมบูรณ์และเป็นการสื่อสารที่ทรงประสิทธิภาพอย่างยิ่ง กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเนื้อหาของธรรมอันมีความลุ่มลึกประณีตอย่างยิ่งแก่ปัญจวัคคีย์ ปัญจวัคคีย์รับฟังธรรมที่ทรงแสดง หัวหน้าปัญจวัคคีย์ฟังแล้วเข้าใจเนื้อหาแห่งธรรมที่ทรงแสดงนั้นอย่างแจ่มแจ้งจนได้บรรลุธรรมขั้นต้นตามจุดหมายแห่งการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า กระบวนการส่งสารและรับข้อธรรมดังกล่าวเป็นกระบวนการสื่อสารที่จัดว่าบรรลุวัตถุประสงค์สูงสุด เพราะเป็นปฐมบทที่ทำให้พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในโลกและเผยแผ่ไปอย่างกว้างขวางจนสามารถประดิษฐานตั้งมั่นอยู่ได้ยืนนานตราบถึงปัจจุบัน

ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจเป็นพระบรมศาสดาประกาศเผยแผ่ศาสนาธรรมที่ตรัสรู้ เริ่มตั้งแต่ทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ ทรงโปรดยสกุลบุตรพร้อมสหาย จนมีพระอรหันตพุทธสาวกเกิดขึ้นในโลกจำนวน ๖๐ องค์ คือ พระปัญจวัคคีย์ ๕ พระยสะพร้อมพระที่เป็นสหายอีก ๕๕ และได้ทรงส่งพระอรหันตสาวกเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนายังหมู่บ้าน ตำบล หรือนิคมชนบทต่างๆ ของชมพูทวีป โดยทรงประทานพระโอวาทซึ่งถือเป็นอุดมคติในการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวตาและมนุษย์ทั้งหลาย พวกเธออย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายพวกที่มีกิเลสธุลีในจักษุน้อยก็มีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์เหล่านั้นย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมได้จักมีอยู่...”^{๑๗}

พระพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นถึงจุดหมายและอุดมคติในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่เผยแผ่พระสัทธรรมของพระสงฆ์สาวก ซึ่งมุ่งให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลและประโยชน์สุขแก่ประชาชนอย่างแท้จริง มิได้มุ่งเพื่อประโยชน์ให้คนมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก หรือมุ่งเพื่อประโยชน์ของผู้เผยแผ่เองแต่อย่างใด

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในที่นี้ หมายถึงการนำเอาหลักธรรมคำสอนอันประเสริฐอันเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ที่เกิดจากพระปัญญาตรัสรู้ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไปถ่ายทอดให้ประชาชนได้เรียนรู้และน้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนเหล่านั้นไปประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อให้เป็นคนดีมีศีลธรรมประกอบด้วยคุณธรรมมีเมตตาเป็นต้น เกิดความสงบสุขทั้งชาติปัจจุบันและภพหน้า จากคนกลุ่มหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยยึดเอาอุดมคติอุดมการณ์ หลักการ และวิธีการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ตรัสไว้

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๙-๕๐ (ฉบับฉลองสิริราชสมบัติ พุทธศักราช ๒๕๔๙)

กล่าวโดยสรุป ความหมายของการสื่อสารในพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล นั้น มีนัยมุ่งเน้นไปที่การประกาศธรรม การแสดงธรรมเทศนาสั่งสอน เพื่อถ่ายทอดและเผยแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนาให้คนในสังคมได้รับรู้ถึงความคิดใหม่ หลักการใหม่ และแนวประพฤติปฏิบัติใหม่ โดยมีพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์สาวก เป็นแกนนำหลักในการประกาศธรรมออกสู่ชาวโลก ภารกิจสำคัญก็คือ การฝึกคนให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้และความเข้าใจในข้อเท็จจริงและสภาวะของสรรพสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นได้ตามที่ควรจะเป็น ให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม ไม่ให้มองเห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา ทั้งนี้ ก็เพื่อความตั้งมั่นด้วยดีของพระพุทธศาสนาเป็นประการสำคัญ แต่สำหรับความหมายของการสื่อสารในปัจจุบันก็จะอาจขยายครอบคลุมไปในหลายมิติมากขึ้นตามสถานการณ์ต่างๆ ของสังคม วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ วิถีชีวิต และปัจจัยการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไป อันจะช่วยเกื้อกูลให้การสื่อสารในพระพุทธศาสนาสามารถเข้าถึงประชาชนได้แพร่หลายกว้างขวางมากขึ้น แต่ยังไม่ถึงหลักการและจุดมุ่งหมายสำคัญของพระสัทธรรมแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒.๒.๓ หลักการสำคัญ

พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์เต็มไปด้วยศาสดาที่เป็นเจ้าลัทธิต่างๆ มากมาย และคำสอนของพระพุทธองค์ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาเดิม ขัดแย้งกับความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้น เช่น การทำลายความเชื่อถือเรื่องวรรณะ เป็นต้น ทรงจัดตั้งระบบคำสอนและความเชื่อถืออย่างใหม่ให้แก่สังคม การกระทำเช่นนี้ให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางย่อมเป็นงานยากอย่างยิ่ง นอกจากนี้ ขอบเขตงานเทศนาสั่งสอนและเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้ากว้างขวางและลุ่มลึกเป็นอย่างมาก พระพุทธองค์ต้องเสด็จไปสั่งสอนและเผยแผ่ธรรมในหลายพื้นที่ทั่วทั้งชมพูทวีป และพบปะคนทุกระดับของสังคม ซึ่งมีระดับความเป็นอยู่ ความเชื่อถือ การศึกษาอบรม นิสัยใจคอ และสติปัญญาหลากหลายแตกต่างกัน นับตั้งแต่พระราชาลงมาจนถึงระดับชาวบ้านทั่วไป แต่ก็ทรงสามารถสั่งสอนเผยแผ่ธรรมให้คนเหล่านั้นเข้าใจและยอมรับ พระพุทธองค์ว่าเป็นพระบรมศาสดาได้ สิ่งเหล่านั้นนับเป็นประจักษ์พยานภายนอกที่แสดงให้เห็นความสามารถอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี พระพุทธศาสนาเจริญตั้งมั่นและแพร่หลายมาได้ตลอดระยะเวลา นับเป็นพันๆ ปี มีคณะสงฆ์ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันใหญ่และสำคัญดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ล้วนเป็นผลงานยอดเยี่ยมและยิ่งใหญ่ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเครื่องยืนยันถึงพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอนและเผยแผ่พระศาสนาของพระองค์ ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายต่างเคารพบูชาและยกย่องเทอดทูนพระองค์ในฐานะทรงเป็นผู้สั่งสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

อย่างไรก็ตาม แม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะลุ่มลึกแตกต่างกันเป็นหลายระดับ แต่สาระสำคัญที่เป็นแกนกลาง ยังคงเป็นแนวเดียวกันคือ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือ มีชีวิตอยู่อย่างผู้รู้จักชีวิต รู้เท่าทันกระแสโลก ไม่มัวงายปล่อยตัวตกเป็นทาสของกิเลสและความทุกข์ ไม่ถูกหลอกลวงไปตามกระแส แต่สามารถมีจิตวิจิตใจที่เป็นอิสระ รู้จักควบคุมกิเลสของตนไว้ในแนวทางที่พึงปรารถนาได้บ้าง ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับและได้ประสพกับความขัดข้องปรวนแปร ความเดือดร้อนลำบาก ความสูญเสีย ความ

เจ็บปวด และปัญหาชีวิตต่างๆ อันเกิดจากความอยาก ความต้องการ ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าความทุกข์ อย่างแน่นอน ไม่ว่าจะต้องการหรือไม่ต้องการ จะยอมรับหรือไม่ยอมรับก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิตที่จะเป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุดได้ก็คือ ชีวิตที่กล้ารับรู้ปัญหาและกล้ายอมรับความจริงเหล่านี้ ตั้งทัศนคติที่ถูกต้อง และจัดการแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้องให้ดีที่สุด การหลีกเลี่ยงที่จะรับรู้ไม่ช่วยให้พ้นจากความทุกข์ ไม่เป็นการแก้ปัญหาก็ได้พบความสุขอย่างแท้จริงได้ ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนเป็นข้อแรกก็คือเรื่องความทุกข์ อันเป็นปัญหาที่มนุษย์พึงรับรู้และพึงจัดการแก้ไขได้โดยถูกต้อง และภารกิจของพระพุทธศาสนาและระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนาก็คือ การช่วยมนุษย์ให้แก้ปัญหของตนได้ตามที่ควรจะเป็นด้วยการพัฒนาปัญญาบนพื้นฐานของหลักธรรม ให้เกิดทัศนคติที่ถูกต้อง ไม่มองและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา

เนื่องจากปัญญาเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นและพัฒนาขึ้นในตัวบุคคลนั้นเองเท่านั้น ไม่เป็นของที่ผู้อื่นจะยึดเยียดหรือบังคับให้รับไว้ได้ การสั่งสอนหรือถ่ายทอดความรู้จึงต้องใช้วิธีการแห่งปัญญา คือ ผู้เรียนหรือผู้รับข้อมูลความรู้ต้องมีอิสระในการใช้ความคิดในการสืบค้นแสวงหาความจริงต่างๆ ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจขึ้นในตน ไม่มีการบังคับให้เชื่อ ผู้เรียนเป็นผู้มีส่วนร่วมและได้ลงมือกระทำให้มากที่สุดเท่าที่จะช่วยทำให้เกิดปัญญานั้นขึ้นในตัวเองได้ ผู้เรียนจะต้องเชื่อมั่นในหลักการ วิธีการ และสมมติฐานต่างๆ ที่ตนได้ตั้งขึ้นในระบบการเรียนรู้นี้ โดยมีเหตุผลเป็นฐานรองรับอย่างเพียงพอว่า จะทำให้ดำเนินไปสู่จุดหมายได้อย่างแท้จริง และเป็นสิ่งที่จะพิสูจน์ได้ต่อไปตามลำดับในระหว่างดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้น สำหรับในส่วนของผู้สอนหรือถ่ายทอดความรู้นั้นก็จะต้องสอนให้ตรงกับความถนัดและความสนใจของผู้เรียน ซึ่งอาจจะปรับเปลี่ยนเนื้อหาและวิธีการต่างกันไปตามอุปนิสัยหรือความถนัดของผู้เรียนเท่าที่จะช่วยให้เขาเข้าใจหลักธรรมได้ดี ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การสอนให้ตรงกับระดับสติปัญญาและระดับชีวิตของผู้เรียน เนื้อหาที่คล้ายคลึงกันแต่แสดงแก่ต่างคนต่างวาระ อาจจะมีสาระต่างชั้นต่างระดับกัน และใช้วิธีสอนและถ่ายทอดที่ต่างกัน ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงความแก่กล้าของอินทรีย์ของผู้ฟังในการแสดงธรรม ทรงพิจารณาว่าผู้ฟังมีสติปัญญาอยู่ในระดับใด ได้รับการศึกษาอบรมมาในทางใด มากน้อยเพียงใด ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร จะต้องแสดงเรื่องอะไรผู้ฟังจึงจะเข้าใจ และสามารถนำไปใช้เป็นคุณประโยชน์แกชีวิตของเขาได้ ทั้งนี้ ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตั้งหลักธรรม ๕ อย่างไว้ดังพุทธพจน์ที่ได้ตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรม ดังนี้

“อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น พึงตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ ๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ ๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ ๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา ๔. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อาภิส ๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น”^{๑๘}

กล่าวโดยสรุป หลักการสำคัญของการสื่อสารในพระพุทธศาสนา คือ การช่วยให้บุคคลได้พัฒนาปัญญาขึ้นภายในตนเองจากการฟังธรรม ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงของ

^{๑๘} อก.ปณจก. ๒๒/๑๕๙/๒๐๕

สภาวะต่างๆ ที่ถูกต้อง ให้มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง สามารถปฏิบัติและจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์ตน คือความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุด และประโยชน์ผู้อื่น คือสามารถช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้

๒.๒.๔ ประเภท/องค์ประกอบ^{๑๙}

หลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบสรุปได้เป็น ๒ ประเภท คือ ๑. ประเภทที่เป็นสังขธรรม คือ ส่วนที่ว่าด้วยธรรมชาติบริสุทธิ เป็นคำสอนที่อธิบายกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลาย ว่าเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปอย่างไร ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับความคิดความชั่ว (หรือที่เรียกว่า พระสัทธรรม) และ ๒. ประเภทที่เป็นระบบจริยธรรม คือ ส่วนที่ว่าด้วยหลักปฏิบัติ ที่แบ่งออกเป็นหลักปฏิบัติสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และหลักปฏิบัติเฉพาะตนเพื่อความหลุดพ้นจากพันธนาการหรือกองทุกข์ทั้งปวง (หรือที่เรียกว่า พระวินัย) และเนื่องจากการสื่อสารเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกันระหว่างบุคคล อันเกิดจากการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารจากบุคคลหนึ่งไปสู่การรับรู้ของบุคคลหนึ่งหรือบุคคลอื่นอีกจำนวนมาก ดังนั้น หลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารจึงจะอยู่ในส่วนที่เป็นระบบจริยธรรม อันได้แก่ หลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของสังคม และเกี่ยวข้องกับคุณค่าของพฤติกรรมในระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารจำแนกได้เป็น ๒ แบบ ได้แก่ ๑. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และ ๒. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ทั้งนี้ ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนานั้น กิจกรรมหรือการกระทำของบุคคลจะแบ่งได้เป็น ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือที่เรียกว่า กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม อย่างไรก็ตาม กระบวนการของการสื่อสารส่วนใหญ่จะมีจุดมุ่งเน้นที่การกระทำทางกายและทางวาจาเป็นสำคัญ เนื่องจากเป็นช่องทางการสื่อสารที่สามารถถ่ายทอดความคิดและข้อมูลข่าวสารในระหว่างบุคคลให้เกิดการรับรู้และสามารถกระทำสิ่งที่พึงประสงค์ตามความคิดและข้อมูลข่าวสารที่ได้รับนั้นได้เป็นผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมายหรือเจตนาที่ตั้งไว้

ดังได้กล่าวข้างต้น หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทที่เป็นสังขธรรม และ ประเภทที่เป็นระบบจริยธรรม สิ่งที่เราควรทำความเข้าใจก็คือ ลักษณะของการสั่งสอนและเผยแผ่คำสอนก็จะแตกต่างกันตามประเภทของข้อมูล กล่าวคือ คำสอนประเภทสังขธรรมเป็นข้อเท็จจริง หลักสำคัญจะอยู่ที่ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริง การสื่อสารถ่ายทอดจึงเป็นเพียงการมุ่งหาวิธีการที่จะทำให้ผู้รับสารเข้าใจตามที่สื่อสารให้เกิดเป็นพหุสัจจะเป็นใหญ่ ส่วนหลักธรรมคำสอนประเภทระบบจริยธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่าในทางความประพฤติปฏิบัติ การสื่อสารที่ได้ผลดี นอกจากจะให้เกิดความเข้าใจแล้ว จะต้องให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่าความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย ซึ่งเป็นผลสำเร็จที่สำคัญมากสำหรับการสั่งสอนและเผยแผ่คำสอนประเภทระบบจริยธรรมนี้ และมักทำได้ยากกว่าผลสำเร็จของประเภทแรก เพราะ

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑).

ต้องการคุณสมบัติขององค์ประกอบในการสั่งสอนและเผยแผ่ทุกส่วนนับตั้งแต่คุณสมบัติส่วนตัวของผู้สอนและเผยแผ่เป็นต้นไป และยิ่งในงานประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาที่จะทำให้คนจำนวนมากยอมรับด้วยวิธีการแห่งปัญญาด้วยแล้ว ก็ยิ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก ตัวอย่างสำคัญได้แก่ การพิจารณาหลักการเทศนาสั่งสอนและเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า จะเริ่มตั้งแต่คุณสมบัติของผู้สอน อันได้แก่ พระบรมศาสดา ซึ่งหากแสดงตามแนวพุทธคุณ จะแยกออกได้เป็น ๒ ส่วนคือ เป็นคุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอก คือ บุคลิกภาพ อย่างหนึ่ง และคุณสมบัติภายใน อันได้แก่ คุณธรรมต่างๆ อย่างหนึ่ง

คุณสมบัติภายนอกของผู้สอนอันได้แก่บุคลิกภาพนั้น ได้แก่ รูปร่างลักษณะทางสรีระ การกล่าววาจา อากัปกิริยา มารยาท เป็นต้น ในด้านบุคลิกภาพนั้น จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระบุคลิกลักษณะอันสง่างามควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการ ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะและตรัสวาจาสะสลายน้อมนำจิตใจ และทรงมีอากัปกิริยามารยาทที่สง่างาม งามอาจ และสงบเยือกเย็น ส่วนในแง่คุณสมบัติภายใน คือ คุณธรรมต่างๆ นั้น พระพุทธเจ้าทรงมีพระพุทธานุภาพในแง่คุณธรรมเป็นอันมาก ตัวอย่างที่คุ้นกันดี ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ อาศัยพระมหากรุณาคุณนี้เอง พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จออกประกาศพระศาสนา โปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระปัญญาคุณและพระวิสุทธิคุณ เป็นที่ปรากฏ และเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริง

ความกรุณาที่แสดงออกในทางการอบรมสั่งสอน เป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการ คือ ๑. น่ารัก เป็นที่ไว้วางใจและสนิทสนม ๒. น่าเคารพ ทำให้เกิดความอบอุ่นใจ ปลอดภัย เป็นที่พึ่งได้ ๓. น่ายกย่อง ในฐานะเป็นผู้ทรงคุณความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ๔. รู้จักพูด คอยให้คำแนะนำ ตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี ๕. อดทนต่อถ้อยคำ พร้อมรับฟังคำซักถามด้วยความอดทน ไม่เบื่อง่าย ๖. กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้ ๗. ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย พระพุทธศาสนาถือว่าความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้นอยู่ในฐานะกัลยาณมิตร คือเป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม องค์คุณทั้ง ๗ นี้เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

นอกจากองค์ประกอบด้านเนื้อหาและผู้สอนแล้ว ข้อควรคำนึงสำคัญประการต่อมาก็คือ ผู้รับสาร ที่อาจมีลักษณะนิสัยและภูมิหลังต่างกันตามสภาพแวดล้อมและชาติกำเนิดของแต่ละบุคคล การสื่อสารถ่ายทอดข้อมูลความรู้จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงวิธีการและรูปแบบการสื่อสารที่เหมาะสมตามความแตกต่างเฉพาะระหว่างบุคคลด้วย เช่น การคำนึงถึงจิตในการเรียนรู้ของบุคคล การรู้ระดับความสามารถส่วนตัวของบุคคล รวมไปถึงการคำนึงถึงความพร้อมในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคลด้วย ตัวอย่างเช่นที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาความแก่รอบของอินทรีหรือญาณของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปในการเทศนาสั่งสอนด้วยว่า ในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลาหนึ่งๆ เขาควรจะได้เรียนรู้หรือรับรู้อะไร เรียนได้แค่ไหน หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้นควรให้เขารับรู้ได้หรือยัง เป็นต้น ในการสั่งสอนหรือเผยแผ่ข้อมูลความรู้นั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญ การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสั่งสอนและถ่ายทอดความรู้สำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจและนำเข้าสู่เนื้อหาสาระที่ต้องการสอนหรือที่ต้องการถ่ายทอดได้

๒.๒.๕ กระบวนการ/วิธีการพัฒนาหรือส่งเสริม

ในด้านกระบวนการหรือวิธีการพัฒนา พระพุทธเจ้าจะทรงเริ่มต้นสอนจากสิ่งที่รู้ เห็น และเข้าใจง่ายหรือเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้ เห็น และเข้าใจได้ยาก หรือสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัด คือ อริยสัจ ๔ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากและลึกซึ้ง และหาทางแก้ไขต่อไป นอกจากนี้ พระพุทธองค์จะทรงสอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพุทธานุพิทธานุสัทธานุสัจจน เป็นต้น และถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็ทรงสอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการพาไปชมนางอัปสรเทพธิดาให้เห็นกับตา เป็นต้น ทรงสอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ และสอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

ในการสอนสิ่งที่มีความหมาย ที่ผู้เรียนควรจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตนเอง หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย พระพุทธองค์จะตรัสด้วยพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ:-

๑. ไม่ตรัสคำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น

๒. ไม่ตรัสคำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น

๓. คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น
ทรงเลือกกาลที่จะตรัส

๔. ไม่ตรัสคำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ แม้เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น

๕. ไม่ตรัสคำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ แม้เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น

๖. คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่พอใจของคนอื่น ทรงเลือกกาลที่จะตรัส

ในส่วนที่เกี่ยวกับตัวผู้เรียน พระพุทธเจ้าทรงรู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างของแต่ละบุคคล เช่น คำนึงถึงจริต ๖ คือ ราคจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต และทรงรู้ระดับความสามารถของบุคคล โดยทรงยกบัว ๓ เหล่าขึ้นมาเปรียบเทียบกับบุคคล ๔ ประเภท ดังนี้:-

ก. บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน เพียงยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เรียกว่า อุคฆมฺมิตฺตัญญู เทียบกับบัวพันธุ์น้ำ แต่พอรับสัมผัสศรีศมิตะวัน ก็บาน ณ วันนั้น

ข. บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตฺตัญญู เทียบกับบัวพันธุ์น้ำ จักบานต่อวันรุ่งขึ้น

ค. บุคคลผู้พอจะหาทางคอยชี้แจงแนะนำใช้วิธีการยกเยื้องให้เข้าใจได้ต่อๆ ไป เรียกว่า ไนยยะ เทียบกับบัวพันธุ์น้ำ จักบานในวันต่อๆ ไป

ง. บุคคลผู้แก้ปัญหา มีดวงตามืดมิด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า ปทปรมะ เทียบกับบัวจมใต้น้ำ น่าจะเป็นภิกษาแห่งปลาและเต่า

นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงคำนึงถึง ความพร้อม ความสุกงอม ความแกรอบแห่งอินทรีย์ หรือญาณของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไป ด้วยว่าในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง ทรงสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกด้วยการให้นำ ผ้าขาวไปลูบคลำ เป็นต้น การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการ แสวงความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบเสรี ซึ่งหลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่ง ต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้ เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าได้มองเห็น ความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ หลักนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาใน รูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น:-

ก. ลอให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ชี้ข้อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้ เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ตัวเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำชี้ช่องทางเข้าสู่ความรู้ในการนี้ ผู้สอนมักกลายเป็นผู้ถามปัญหา แทนที่จะเป็นผู้ตอบ

ข. มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิ หรือข่มกัน นอกจากนี้ พระพุทธองค์ทรงเอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไป ตาม ควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์ และทรงช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา เช่น เรื่องพระจูฬปัน ถกที่กล่าวแล้ว เป็นต้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับการสอน ซึ่งในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่าง หนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความ สนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นโดยจะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหา ธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้า ด้วยเรื่องที่เขาเข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงสนทนากับควาญช้าง ก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิถีฝึกช้าง พบขวานาก็สนทนาเรื่องการทำนา พบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพทหรือเรื่องธรรมของพราหมณ์ บางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสนใจ หรือที่เขา รู้ นั้นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้

การสร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดภัย โปร่ง เพลิดเพลิน ช่วยผู้เรียนไม่ให้ตึง เครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว และมุ่งให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียสละผู้อื่น แม้เมื่อมีผู้มา ทูลถามเรื่องคำสอนของเจ้าลัทธิต่างๆ ว่าของใครผิดใครถูก พระองค์ก็จะไม่ทรงตัดสิน แต่จะทรง แสดงหลักธรรมให้เขาฟัง คือให้เขาคิดพิจารณาตัดสินเอาด้วยตนเอง และแม้เมื่อแสดงธรรมตามปกติ ในที่ประชุมสาวก ก็ไม่ทรงยกยอ และไม่ทรงรุกรานในที่ประชุม ทรงชี้แจงให้รู้เข้าใจชัดเจนไปตามธรรม

ผู้สอนควรสอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ด้วยความรู้สึกว่า เป็นเรื่องจริงจัง มี คุณค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียนและของงานสั่งสอนนั้น ไม่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชนชั้นต่ำ ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ขวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย ดัง

พุทธพจน์ ที่ตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรมดังนี้:- “การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ ๑. เราจกกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ ๒. เราจกกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ ๓. เราจกแสดงด้วยอาศัยเมตตา ๔. เราจกไม่แสดงด้วยเห็นแก่อาภิส ๕. เราจกแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น”^{๒๐}

๒.๒.๖ การประยุกต์ใช้

ในพระพุทธศาสนา ปัญญาเป็นธรรมใหญ่ที่สุด พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุญคุณตราบาป ธรรมทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง”^{๒๑} พระพุทธเจ้าทรงเทศนาสั่งสอนเผยแผ่ธรรมก็เพื่อการฝึกอบรมกาย วาจา ใจ และพัฒนาสติปัญญาของมวลมนุษย์ให้สูงขึ้นเพื่อให้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญามากขึ้น และได้รู้แจ้งสัจธรรมของชีวิตตามความเป็นจริง ตามหลักไตรสิกขา อันประกอบด้วย สีลสิกขา (ศีล) จิตสิกขา (สมาธิ) และปัญญาสิกขา (ปัญญา) การศึกษาที่พัฒนาชีวิตและพัฒนาคนนั้น ในที่สุดก็มุ่งให้พัฒนาปัญญา ปัญญาที่จะเป็นพุทธปัญญานั้น ต้องพัฒนาให้รู้ ให้เข้าใจ ให้มองเห็นสิ่งต่างๆ แจ่มชัด เข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย มองดูสิ่งทั้งหลายตามสภาพความจริง สามารถแยกแยะวิเคราะห์ ออกได้ เช่น ให้อำนาจสิ่งนี้ประกอบด้วยอะไรบ้าง มันประกอบกันอย่างไร จึงเป็นรูปร่างอย่างนั้นอย่างนี้ วิเคราะห์และสังเคราะห์ได้หมดแล้วก็สืบสาวต่อไปอีกว่า มันเป็นอย่างนั้นมันมีเหตุปัจจัยอะไร สัมพันธ์กันสืบเนื่องส่งต่อกันมาอย่างไร จึงมาเป็นสิ่งนี้ อย่างนี้ เรียกว่าสืบสาวเหตุปัจจัย คนที่จะแก้ปัญหาได้เก่งต้องมีปัญญาที่สามารถสืบสาวเหตุปัจจัยได้

เมื่อมีปัญญาดีแล้ว สามารถคิดพิจารณาเห็นว่า สิ่งใดดีสิ่งใดไม่ดี สิ่งใดเป็นประโยชน์สิ่งใดไม่เป็นประโยชน์ คนก็จะควบคุมจัดการแก้ไขสิ่งต่างๆ ได้ จะรู้จักจัดการการดำรงอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์ในสังคมให้เป็นการอยู่ร่วมกันที่ดีในสังคมที่ดีได้ ปัญญาจะทำให้เกิดอิสรภาพ ทั้งทางกาย วาจา และใจ จิตใจก็ต้องอาศัยปัญญาขึ้นาจึงจะเป็นจิตใจที่ดี มีอิสระ และเป็นสุข

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๒๒} กล่าวว่า ปัญญามีมากมายหลายชื่อ เช่น ปัญญาชื่อว่าญาณ ชื่อว่าวิชา ชื่อว่าวิมัสสา ชื่อว่าสัมปชัญญะ เป็นต้น แต่มีปัญญาชุดหนึ่งที่เหมาะกับการนำไปใช้กับการรับรู้ข่าวสารข้อมูล นั่นคือ ปฏิสัมภिता แปลว่า ปัญญาแตกฉาน เนื่องจากปัจจุบันเป็นยุคข่าวสารข้อมูล ที่มีเนื้อหาสาระมากมาย เป็นยุคเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ที่ทำให้มีเครื่องมือสื่อสารที่ทันสมัยเกิดขึ้นมากมาย มีรูปแบบและวิธีการสื่อสารต่างๆ มากมาย ซึ่งคนในสังคมยุคข่าวสารข้อมูลนี้ก็จะต้องรับหรือใช้ข่าวสารข้อมูลนั้นให้เป็น ใช้ให้ได้ผลดี และใช้ให้เก่ง มีประโยชน์สร้างสรรค์เกื้อกูลทั้งต่อชีวิตส่วนตัวและชีวิตการทำงาน ที่จะต้องสื่อสารเชิงปฏิสัมพันธ์กับคนในสังคม ปฏิสัมภिताหรือปัญญาแตกฉานที่ใช้ในการรับ ส่ง สร้าง และใช้ข่าวสารข้อมูลนั้นมี ๔ อย่าง ซึ่งถ้าเอาไปใช้ให้ได้ผลด้วยปัญญา ก็จะช่วยให้เราสามารถรับมือกับข่าวสารข้อมูลได้เป็นอย่างดี

^{๒๐} อก.ปณจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๔/๒๐๕.

^{๒๑} อก.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๘/๑๑๔.

^{๒๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ปฏิสัมภिता ๔ ที่ฉายแสงแห่งพุทธปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญดีมั่นคงการพิมพ์, ๒๕๖๔).

และใช้เทคโนโลยีเพื่อการสื่อสารได้อย่างชาญฉลาด สามารถเป็นนาย ไม่ใช่เป็นลูกน้องของมัน ไม่กลายเป็นทาสของข้อมูลข่าวสาร และไม่เป็นเหยื่อของเทคโนโลยี เราต้องใช้ข่าวสารข้อมูลให้เป็น เอาข่าวสารข้อมูลมาใช้งานให้สำเร็จประโยชน์ตามเป้าประสงค์ พร้อมไปกับการพัฒนาปัญญาของเราให้แตกฉาน เพื่อก้าวไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์ ๔ เพื่อพัฒนาตนเองให้มีความเจริญก้าวหน้า และประสบความสำเร็จสมความมุ่งหมาย เป็นประโยชน์ทั้งแก่ชีวิต แก่สังคม แก่โลกนี้ ทั้งโลกมนุษย์และโลกของธรรมชาติได้ในที่สุด

ปัญญาแตกฉาน ๔ อย่าง หรือ ปฏิสัมพันธ์ ๔ ได้แก่ ๑. ปัญญาแตกฉาน ในความหมาย (อัตถปฏิสัมพันธ์) ๒. ปัญญาแตกฉานในหลัก (ธัมมปฏิสัมพันธ์) ๓. ปัญญาแตกฉานในภาษาสื่อสาร (นิรุตติปฏิสัมพันธ์) และ ๔. ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ (ปฏิกานปฏิสัมพันธ์)

๑. *ปัญญาแตกฉานในความหมาย (อัตถปฏิสัมพันธ์)* คือ เมื่อเราได้ฟังหรืออ่านอะไร ทุกคำที่ได้ยินได้ฟังหรือได้อ่านนั้น เรารู้และเข้าใจความหมายได้ตลอดทั้งหมด ไล่ไปตามลำดับได้ ทุกถ้อยคำ ซึ่งเราสามารถทดสอบหรือฝึกตัวเองได้โดยเวลาอ่านหนังสือ เราก็ตรวจสอบตัวเองไปด้วย อ่านไปก็ถามตัวเองไปว่า เข้าใจความหมายแน่หรือไม่ ตลอดไปจนจบ ต้องถามต้องตรวจสอบตัวเองว่า รู้และเข้าใจถ้วนทั่ว ได้รายละเอียดทั้งหมดครบทุกอย่างไปจนตลอดหรือไม่ บ้างก็ใช้วิธีว่า อ่านหนังสือไปได้หน้าหนึ่ง ก็ถามตัวเองว่า หน้านี้เขาบอกเนื้อความอะไรบ้าง พออ่านจบบท ก็ถามอีก บทนี้ว่าอะไรบ้าง นึกทวนในใจได้ทั้งหมด เมื่ออ่านจบเล่มก็จะได้อรรถาธิบายครบถ้วนทุกประการ นี้เรียกว่า ปัญญาแตกฉานในความหมายหรือในอรรถ

๒. *ปัญญาแตกฉานในหลัก (ธัมมปฏิสัมพันธ์)* คือ การจับหลักได้ กล่าวคือ เมื่อรู้และเข้าใจความหมายของทุกถ้อยคำหรือรายละเอียดทั้งหมดตามที่กล่าวไว้ในปฏิสัมพันธ์ข้อที่ ๑ แล้ว ก็มาจับใจความของคำสอน เรื่องราว หรือของหนังสือนั้น เามาสรุปว่าทั้งหมดนั้นว่าด้วยอะไร หรือมีใจความ มีสาระสำคัญว่าอย่างไร เราสามารถฝึกได้โดยเมื่ออ่านหนังสือไปได้หน้าหนึ่งแล้ว หรืออ่านไปจบหัวข้อหนึ่งแล้ว รู้เข้าใจชัดแล้ว ก็ให้ถามตัวเองว่า หน้านี้หรือหัวข้อนี้มีใจความสรุปว่าอย่างไร และอีกขั้นหนึ่งคือ ถ้าจะให้ดีจริง ก็เอาเนื้อความที่สรุปได้หรือใจความนั้นมาตั้งเป็นหัวข้อได้ด้วย ซึ่งหัวข้อที่ตั้งขึ้นนี้จะสั้นกว่าสรุปความ แต่ต้องให้ได้ใจความตรงประเด็น เป็นหัวใจของเรื่อง ถ้าทำได้ถึงขั้นนี้ จะเป็นผู้แตกฉาน จัดการข่าวสารข้อมูลได้

ปัญญาแตกฉานข้อที่ ๒ นี้คล้ายจะย้อนกับข้อที่ ๑ คือ ข้อที่ ๑ ได้รายละเอียดรู้และเข้าใจความหมายตลอดหมดทั้งสิ้น รวมทั้งสามารถจำแนกแจกแจงวิเคราะห์ความหมายขยายความ (เป็นด้านขยายความ) ส่วนข้อที่ ๒ เอรายละเอียดที่รู้และเข้าใจตลอดทั้งหมดนั้นมาจับใจความจับหลัก จับสาระ จับประเด็นได้ และสามารถสรุปได้ ตั้งหัวข้อได้ (เป็นด้านย่อความหรือสรุปจับใจความ) เรียกว่าเป็นปัญญาแตกฉานในหลัก วิธีฝึกทั้งสองข้อที่ทำได้เป็นประจำคือ เมื่อเห็นชื่อหรือหัวข้ออะไรสั้นๆ ก็ลองคิดชี้แจงอธิบายขยายความ ออกไปเป็นอย่างนี้ๆ เสร็จแล้วก็ย้อนกลับจับใจความของทั้งหมดนั้นสรุป หรือตั้งหัวข้อของเราขึ้นมาใหม่ ถ้าได้ฝึกได้ศึกษาอย่างนี้อยู่บ่อยๆ เราก็จะสามารถจัดการกับข่าวสารข้อมูลที่ได้รับได้อย่างมีปัญญารองรับ ปัญญาแตกฉานในข้อ ๑ และ ๒ นี้เป็นฝ่ายรับข้อมูลเข้ามา

๓. ปัญหาแตกฉานในภาษาสื่อสาร (นิรุตติปฏิสัมพันธ์) หรือปัญหาแตกฉานในการสื่อสารนั่นเอง ข้อนี้เป็นการแสดงออกหรือเอาข่าวสารข้อมูลมาใช้งานขั้นต้นหรือในขั้นพื้นฐานคือการสื่อสารพูดจา พูดให้คนอื่นฟัง เขียนให้คนอื่นอ่าน ในขั้นนี้ต้องสามารถสื่อสารพูดจาให้ได้ผลที่ควรจะได้ หรือได้ผลอย่างที่ต้องการ เช่น พูดให้ผู้ฟังเข้าใจได้อย่างที่เราต้องการให้เขาเข้าใจ พูดให้ผู้ฟังเชื่อได้อย่างที่เราต้องการให้เขาเชื่อ พูดให้ผู้ฟังทำได้อย่างที่เราต้องการให้เขาทำ แต่ต้องมีใจสะอาด สุจริต พูดเพื่อให้ดีแก่เขา และเพื่อให้เขาดีแก่ทุกอย่างทุกคน ไม่ใช่พูดปลุกระดมเพื่อการร้าย การพูดจาสื่อสารด้วยปัญหาแตกฉานนี้เป็นภาคแสดงออกหรือภาคปฏิบัติ เป็นการใช้ผลจากปัญหาแตกฉาน ๒ ข้อแรกที่เป็นภาครับนั้นมาสนอง ทั้งในการพูดชี้แจงอธิบายขยายความแจ่มแจ้งรายละเอียด และในการสรุปบอกใจความหรือระบุชี้จุด เป็นต้น ถ้าฝึกในภาครับมาดีแล้ว ภาคแสดงออกก็จะสามารถทำได้

นอกจากการพูดให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจได้ถูกต้องแล้ว พร้อมกันนั้น ก็จะต้องมีท่าทีท่วงทำนองและถ้อยคำในการสื่อสาร ตั้งแต่บอกเล่าถ่ายทอดและสนทนาโต้ตอบที่ถูกต้องดีงามเหมาะสม เช่น พูดด้วยท่าทีแห่งมิตรไมตรี ปรารถนาดี มีเมตตา มีกิริยาอาการสุภาพ ใช้ถ้อยคำสุภาพ ไพเราะ สละสลวย ชัดเจน กระชับรัดกุม มีพลัง คมคาย คำที่ตรงตามความเหมาะสมของสถานการณ์ พูดชัดถ้อยชัดคำ นุ่มนวล หรือฉาดฉาน ไม่อู้อี้บอ ไม่อึกอึก ไม่อ้อมอ้อม ไม่พูดรว เป็นต้น นอกจากนี้ ยังอาจพิจารณาขยายช่องทางการสื่อสารเพิ่มขึ้น ด้วยการส่งเสริมการใช้ภาษาต่างประเทศเพิ่มขึ้น

๔. ปัญหาแตกฉานในความคิดทันการ (ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์) ข้อนี้เป็นปัญหารวบรวมอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อมีความรู้และมีข่าวสารข้อมูล พร้อมทั้งประสบการณ์ความสามารถจากการทำ พูด คิดตามแนวปัญหาแตกฉาน ๓ ข้อแรกแล้ว ก็ได้สะสมเพิ่มเติมมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งความรู้ความคิดที่สะสมไว้นั้น เวลาเกิดปัญหาเฉพาะหน้าขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาที่จะต้องแก้ไขด้วยวาจาโต้ตอบ หรือเป็นปัญหาที่เป็นเรื่องราวเหตุการณ์อันเป็นปมติดขัดบีบคั้นที่จะต้องแก้ไขด้วยปฏิบัติการ ก็ตาม เรามีความแจ่มชัดในข้อมูลและความรู้ ความคิดที่ได้สะสมไว้นั้นซึ่งอาจกระจัดกระจายอยู่ สามารถเอามาเชื่อมโยง ปรับปรุง และจัดสรรให้เข้ากัน สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ให้ใช้ประโยชน์ได้เหมาะสม เข้ากับกรณี เข้ากับเหตุการณ์ แก้ไขปัญหาได้ฉับพลันทันการ เป็นการตอบคำถามได้ตรงจุดแก่ความสงสัยได้ฉับพลัน หรือเป็นการจัดการแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้า จัดทำดำเนินการเรื่องราวให้สำเร็จได้เหมาะสมทันการณ์ เป็นการมีไหวพริบในการพูดจาโต้ตอบ หรือแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันทั่วทั้ง ปัญหาแตกฉานในความคิดทันการนี้เป็นปัญหาภาคใช้งานหรือภาคปฏิบัติการ ที่เรียกว่าเป็นสุดยอดแห่งปัญหาแตกฉานทั้งหมด

๒.๒.๗ สรุป

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงมีรูปแบบและวิธีการที่ทรงใช้สื่อสารเผยแผ่ธรรมอันหลากหลาย ที่สอดคล้องสัมพันธ์กับกลุ่มผู้รับสาร การสื่อสารของพระพุทธเจ้ามีวัตถุประสงค์ในการเปลี่ยนแปลงความคิดและความเชื่อของสังคมทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม กลุ่มผู้รับสารที่พระพุทธเจ้าทรงทำการสื่อสารด้วย แบ่งเป็นกลุ่มต่าง ๆ คือ ๑. กลุ่มผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็ว ซึ่งต่อมาได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาไปยังส่วนอื่นๆ ของสังคม ๒. กลุ่มผู้นำผู้ปกครอง เป็นกลุ่มผู้รับสารที่มีอำนาจในสังคม ๓. กลุ่มผู้รับสารที่มีแนวความคิดและความเชื่อที่

แตกต่าง ได้แก่ นักบวชลัทธิอื่น และ ๔. กลุ่มผู้รับสารที่เป็นสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมที่มีแนวคิดและวิธีการดำเนินชีวิตตามแนวคิดของสังคม ได้แก่ พวกคหบดี และพราหมณ์ พระพุทธองค์ในฐานะเป็นผู้ส่งสารได้สื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มต่างๆ ของสังคมเหล่านี้ด้วยเนื้อหาและรูปแบบหรือวิธีการสื่อสารต่างกันไป ตามที่ได้ทรงพิจารณาถึงภูมิหลังของผู้รับสาร หรือวัตถุประสงค์เฉพาะรายบุคคลแล้ว เช่น การสื่อสารเพื่อช่วยแก้ไขปัญหา หรือปรับความคิดเห็นของผู้รับสาร หรือเพื่อเตรียมความพร้อมของผู้รับสารในเบื้องต้นก่อน โดยทรงพิจารณารวมกับบริบทเฉพาะของการสื่อสารในครั้งนั้นๆ ด้วย

ในขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาในระดับโครงสร้างของสังคม พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าผู้รับสารเหล่านั้นเป็นใครหรือมีสถานะอย่างไรในสังคม ซึ่งต่างล้วนเป็นผู้มีบทบาทหรืออิทธิพลที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ ความคิดเห็นหรือการกระทำของผู้รับสารกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ล้วนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การสื่อสารที่เกิดขึ้นกับผู้รับสารที่หลากหลายและครอบคลุมทุกระดับและทุกองค์ประกอบของโครงสร้างสังคม ย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยรวมและเป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์ ดังเช่นที่สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลเปลี่ยนแปลงจากสังคมพราหมณ์ไปเป็นสังคมพุทธ

การสื่อสารในพระพุทธศาสนามีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อประโยชน์สุขตามธรรมอย่างแท้จริงของมหาชน อย่างไรก็ตามการเข้าถึงประโยชน์สุขตามแนวทางของพระพุทธศาสนาต้องอาศัยปัญญา ดังนั้น วิธีการสื่อสารจึงต้องเป็นวิธีการที่สามารถทำให้ชนทั้งหลายเกิดปัญญา เพื่อสามารถเข้าถึงประโยชน์ตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาได้ การสื่อสารเพื่อสร้างปัญญานั้นมีรูปแบบและวิธีการสื่อสารที่ต้องพิจารณาทั้งจากผู้ส่งสารและผู้รับสาร กล่าวคือ ผู้ส่งสาร ต้องคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดแก่ผู้รับสาร โดยสื่อสารด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆ ที่จะทำให้ผู้รับสารเกิดปัญญา ในส่วนของผู้รับสารก็ต้องคำนึงถึงการรับสารด้วยการตั้งใจฟังและพิจารณาใคร่ครวญอย่างมีสติ ประพฤติปฏิบัติด้วยดี ฝึกฝนอบรมตนตามหลักไตรสิกขาให้เกิดปัญญาในที่สุด ขอสังเกต คือ ในทัศนะของพระพุทธศาสนา การสื่อสารที่จะก่อให้เกิดปัญญาเพื่อเข้าถึงประโยชน์ตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาได้นั้น มิได้พิจารณาแต่เฉพาะองค์ประกอบด้านผู้ส่งสารเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านผู้รับสารด้วย โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่ผู้รับสารจะได้รับ มิใช่ประโยชน์ที่ผู้ส่งสารจะได้รับ ดังนั้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนา จึงได้มีหลักธรรมคำสอนและแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้รับสารเพื่อให้มีกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้อง โดยผู้รับสารสามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง เกิดการพัฒนาตนเอง อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตนเองเป็นลำดับขั้นไปในที่สุด ที่ถือว่าประโยชน์เพื่อตน วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ คือ เป็นการสื่อสารที่มุ่งให้เกิดปัญญา ซึ่งจะนำไปสู่ประโยชน์สุขทั้งโดยส่วนตนและโดยส่วนรวม อันจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นได้โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มเกิดขึ้นจากภายในตนเองส่วนบุคคล แล้วขยายไปสู่บุคคลอื่นๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคมในทางที่เป็นประโยชน์สุข รวมกันจากภายในสู่ภายนอก การสื่อสารเชิงพุทธเป็นการสื่อสารที่มีสัมมาทิฐิอยู่เบื้องหลัง ซึ่งจะทำให้เกิดปัญญาและประโยชน์แก่สังคม นอกจากนี้ยังเป็นการสื่อสารที่ประกอบด้วยการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องประกอบด้วยสติและแนวทางปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา

อันเป็นวิถีทางของการสื่อสารที่นำไปสู่ผล คือการเปลี่ยนแปลงสังคมในทิศทางที่เป็นประโยชน์สุขแก่สมาชิกของสังคม

๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีนวัตกรรมการสื่อสารและเทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในยุควิถีชีวิตใหม่

๒.๓.๑ ที่มาของแนวคิด

เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย และการศึกษา ล้วนเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การสื่อสารถือเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้การดำเนินงานด้านการพัฒนาเป็นไปได้อย่างสะดวก ช่วยผลักดันการพัฒนาให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งสังคมและประเทศจะพัฒนาได้นั้น ประชาชนจะต้องได้รับความรู้พื้นฐานเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม และวิถีชีวิตที่สอดคล้องเข้ากันได้กับสภาพสังคมที่ผันแปรไปตามเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น การสื่อสารกับกลุ่มคนในสังคมจึงจะเป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาอย่างแท้จริง ระบบการสื่อสารที่มีศักยภาพจะสามารถเข้าถึงกลุ่มคนในสังคมที่หลากหลายได้อย่างทั่วถึง และสามารถรับส่งข่าวสารข้อมูลได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็ว เพื่อให้เกิดผลในด้านการพัฒนาที่จะส่งผลให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในมิติต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นได้ นวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในหลายด้าน เช่น การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง การเปลี่ยนแปลงเชิงการขยายตัวและขนาด การเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรม การเปลี่ยนแปลงเชิงวัฒนธรรม เป็นต้น ทั้งนี้ ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่จะต้องนำมาพิจารณาด้วย อันได้แก่ ระบบวัฒนธรรม ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรในท้องถิ่น สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และเครือข่ายการสื่อสาร เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งเน้นให้นวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเป็นการกระตุ้นการใช้นวัตกรรมการสื่อสารเพื่อให้เกิดการสร้าง การปรับปรุง/เปลี่ยนแปลง การพัฒนา การรักษาองค์ความรู้ และการปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของบุคคล ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นไปในทิศทางการพัฒนาที่มุ่งหวังและครอบคลุมการพัฒนาในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับบุคคล กลุ่มชุมชน สังคม ไปจนถึงระดับประเทศให้ดำรงอยู่ในสภาพที่ดีขึ้น

อย่างไรก็ดี นวัตกรรมการสื่อสารที่เป็นเครื่องมือเพื่อการพัฒนาควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสาร ทั้งในฐานะผู้รับสารและผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรมและสร้างเนื้อหาในการสื่อสาร ปัจจัยสำคัญของนวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการพัฒนา คือ เนื้อหา ซึ่งเนื้อหาที่ผลิตและถ่ายทอดในชุมชนหนึ่งๆ จะเป็นข่าวสารข้อมูลที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดสำหรับชุมชนนั้นๆ เพราะเกี่ยวข้องโดยตรงและสอดคล้องกับสภาพของผู้รับสาร เทคโนโลยีอันทันสมัยในยุคปัจจุบันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบและวิธีการสื่อสารในยุคปัจจุบันได้รับการพัฒนาเป็นอย่างมากแบบก้าวกระโดด ทำให้เกิดนวัตกรรมด้านการสื่อสารขึ้นมากมาย แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนารูปแบบและวิธีการสื่อสารเพื่อพัฒนาก็ควรจะต้องเริ่มจากสภาพความเป็นจริงที่มีอยู่ในปัจจุบัน และมีลักษณะสอดคล้องกับสิ่งที่สังคมปัจจุบันมีอยู่ให้มากที่สุด เพื่อให้เกิดการยอมรับแบบค่อยเป็นค่อยไป และลดแรงเสียดทานที่จะทำให้เกิดการต่อต้านและปฏิเสธ อันจะส่งผลเสียหายต่อการพัฒนาได้ ทั้งนี้ การ

สื่อสารข้อมูลข่าวสารหรือองค์ความรู้ใด ในรูปแบบใด หรือด้วยวิธีการใดก็ตาม จะต้องคำนึงถึงหลักของมนุษยธรรมและคุณธรรมเป็นสำคัญ กล่าวคือ การสื่อสารและการใช้สื่อต้องถือเอาคนเป็นเป้าหมาย มิใช่ถือเอาเทคโนโลยีหรือผลกำไรเป็นเป้าหมายหลัก การสื่อสารต้องช่วยให้คนในสังคมเชื่อมั่นในระบบคุณค่าดั้งเดิมอันดีงามที่ตนมีอยู่ และแม้หากจะมีการเปลี่ยนแปลงใดเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงนั้นก็ควรจะต้องสอดคล้องกับคุณค่าเดิม

นวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ดีควรเป็นการสื่อสารที่ทำให้ประชาชนเข้าใจความหมายของ “การเป็นชุมชน” อย่างแท้จริง และในขอบเขตของความหมายที่กว้างขวางขึ้น การสื่อสารจะต้องช่วยสร้างความเข้าใจให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจปัญหาและสภาพแวดล้อมของชุมชนของตน เช่น ชาวบ้านจำเป็นต้องรู้ว่าเหตุใดในหมู่บ้านของตนจึงแห้งแล้ง ทั้งที่ในอดีตเคยสมบูรณ์ การรู้สาเหตุที่แท้จริงนั้นเป็นก้าวสั้นๆ ก้าวหนึ่ง แต่เป็นก้าวสำคัญที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองของชุมชน สังคมที่มีการสื่อสารที่ดีควรมีเครือข่ายการสื่อสารที่หลากหลาย และครอบคลุมพื้นที่เป้าหมายได้ทั่วถึงและกว้างขวาง ทำให้ประชาชนติดต่อสื่อสารกันได้อย่างสะดวกรวดเร็วทั้งภายในและภายนอกชุมชนหรือพื้นที่ของตน และสามารถรับรู้ข่าวสารได้เท่าทันสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

นวัตกรรมการสื่อสารในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการพัฒนาจำเป็นจะต้องนำปัจจัยแวดล้อมอื่นมาพิจารณาร่วมด้วยตามคุณลักษณะเฉพาะของชุมชนที่ต่างกันไป เพื่อบูรณาการการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมายและตอบสนองความต้องการของคนในสังคมโดยรวมให้ได้มากที่สุด ปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ได้แก่ ๑. ระบบวัฒนธรรมความเป็นอยู่ ขนบประเพณี และคติความเชื่อของชุมชน ๒. ทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าทางภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน มีศักยภาพนำการพัฒนา มีกำลังกายและกำลังทรัพย์ ๓. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่นับเป็นทุนทรัพย์ทางปัญญาและทุนทรัพย์ทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น สภาพทางภูมิศาสตร์เชิงพื้นที่ของชุมชนที่ส่งผลต่อการสร้างงานอาชีพ ๔. ระบบการสื่อสารภายในชุมชน เช่น ชาวบ้านส่วนใหญ่รับรู้ข้อมูลข่าวสารภายนอกจากแหล่งใดบ้าง จากสื่อมวลชนหรือจากการพูดคุยกัน ในแต่ละวันชาวบ้านจับกลุ่มคุยกันในเวลาใดและสถานที่ใด ใครเป็นผู้นำความคิดเห็น ใครคือบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือ สื่ออะไรบ้างที่มีอยู่แล้วในชุมชน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป นวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ดี ควรมีลักษณะที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายสามารถมีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้นๆ โดยสื่อที่ใช้ควรมีความหลากหลายและเหมาะสมกับลักษณะของชุมชน ทั้งนี้ เพื่อจะได้สร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารได้โดยง่าย การสื่อสารข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ใหม่เชิงนวัตกรรมสู่ชุมชนในบริบทแวดล้อมหนึ่งๆ จำเป็นจะต้องมีหลักการเชิงทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้องมารองรับ เพื่อการออกแบบกิจกรรมและการกำหนดข้อมูลองค์ความรู้ที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนหรือกลุ่มผู้รับสารเป้าหมาย และเพื่อรับรองความสามารถในการนำไปประยุกต์ใช้จริงให้เกิดประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๓.๒ ความหมาย

นวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการพัฒนา หมายถึง กระบวนการสื่อสารในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่มีมุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ ทศนคติและ

พฤติกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาในทุกระดับ นวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ดีควรมีลักษณะที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้นๆ ได้ โดยสื่อที่ใช้ควรมีความหลากหลาย ทั้งนี้ เพื่อจะได้สร้างการรับรู้และความเข้าใจที่สอดคล้องกันระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารได้อย่างกว้างขวาง

ในขณะที่กระบวนการพัฒนาสังคมหรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กำลังดำเนินไปนั้น การสื่อสารในสังคมได้ทำหน้าที่สำคัญคือ ให้ข่าวสาร ชักจูงใจ และให้ความรู้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริม สนับสนุน และขยายงานพัฒนาทางสังคม การสื่อสารในลักษณะนี้เรียกว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้^{๒๓}

๑. *การให้ข่าวสาร* ในการพัฒนาประเทศนั้น ประชาชนจะต้องได้รับข่าวสารที่เป็นประโยชน์และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนา การสื่อสารโดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อมวลชนจึงควรมีบทบาทในการส่งเสริมให้เกิดความรู้และสร้างเสริมประสบการณ์ โดยการนำเสนอข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาให้ประชาชนได้รับรู้ และทำให้ทราบว่าคุณค่าหรือสังคมอื่นเป็นอย่างไร สื่อมวลชนจะเป็นตัวการสำคัญในการนำเรื่องราวของการพัฒนาต่างๆ มาทำให้เป็นที่น่าสนใจและนำเสนอต่อประชาชน และสร้างความปรารถนาในสิ่งที่ดีกว่าเดิมทั้งในระดับบุคคลและระดับประเทศ ให้เกิดขึ้น สื่อมวลชนมีส่วนสำคัญในการสร้างบรรยากาศของการพัฒนา โดยการให้ข่าวสารแก่ประชาชน เพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจในด้านการพัฒนา โดยการแสดงให้เห็นเทคโนโลยีที่ทันสมัย และชีวิตในสังคมที่พัฒนา อันจะทำให้ประชาชนมีสายตาที่กว้างไกลและย้อนมาเปรียบเทียบกับตัวเอง เพื่อตัดสินใจมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางในอนาคต

๒. *การจูงใจ* บทบาทของสื่อมวลชนในประเทศกำลังพัฒนา คือ การจูงใจให้ประชาชนเปลี่ยนวิถีชีวิต และตัดสินใจเข้าร่วมโครงการพัฒนาอย่างจริงจัง ด้วยการแสดงความคิดเห็น สนับสนุนโครงการพัฒนาของรัฐบาล และชี้แนะการตัดสินใจของประชาชน โดยมีบทบาทเป็นแหล่งข่าวสารสำหรับการสื่อสารระหว่างบุคคล การเผยแพร่ข่าวสารผ่านสื่อมวลชน มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้ประชาชนหรือผู้ที่มีอิทธิพลต่อบุคคลอื่นได้รับเอาข่าวสารไปถ่ายทอดอีกต่อหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ตัดสินใจได้ดีขึ้น นอกจากนี้ สื่อมวลชนยังสามารถสร้างชื่อเสียงและสถานภาพทางสังคมให้แก่บุคคลได้ โดยอาจจะกล่าวยกย่องหรือเอ่ยถึงอยู่เสมอซึ่งจะทำให้ความคิดและนโยบายของบุคคลเหล่านั้นมีความน่าเชื่อถือ การให้ความสนใจของสื่อมวลชนต่อโครงการพัฒนาต่างๆ จะทำให้ประชาชนเข้าร่วมในการพัฒนา อันจะทำให้บุคคลนั้นได้รับสถานภาพไปด้วย การส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายอย่างกว้างขวางโดยทำให้เกิดการพูดคุยและแสดงความคิดเห็น เพื่อสะท้อนไปยังรัฐบาลให้นำไปพิจารณากำหนดนโยบายในการพัฒนาประเทศ สื่อมวลชนสามารถมีบทบาทในการเผยแพร่บรรทัดฐานที่ดีของสังคม และหลีกเลี่ยงการเผยแพร่บรรทัดฐานรุนแรงให้ประชาชนรับรู้ เพื่อช่วยให้สังคมอยู่ในกรอบหรือบรรทัดฐานที่วางไว้ ในการพัฒนาประเทศสื่อมวลชนสามารถสร้างทัศนคติใหม่ๆ หรือเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ไม่พึงแน่น รวมทั้งเบี่ยงเบนทัศนคติเดิมได้ เพราะถ้าประชาชนมีความรู้สึก

^{๒๓} ประมว สตะเวทิน, *หลักนิเทศศาสตร์*, (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙-๕๐.

ว่าการปฏิบัตินั้นไม่แตกต่างจากการปฏิบัติอันเดิมหรือเป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย จะทำให้เกิดการยอมรับได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ สื่อมวลชนยังสามารถช่วยปลูกฝังรสนิยมที่ดี โดยการสร้างความคุ้นเคยกับสิ่งต่างๆ แก่ประชาชน เช่น ดนตรี ศิลปะ อันมีผลต่อรสนิยมของบุคคล ในประเทศที่กำลังพัฒนา วัฒนธรรมเป็นสะพานเชื่อมโยงที่ดีที่สุดของประชาชนในชาติ

๓. การให้ความรู้ ในการพัฒนาประเทศ เมื่อประชาชนได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนาจนเกิดความรู้สึกทะเยอทะยานและตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต หน้าที่ต่อไปของรัฐบาลคือ การให้การศึกษาและให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องการอ่านออกเขียนได้ การเมืองการปกครอง การสาธารณสุข การเกษตร การช่าง ซึ่งการสื่อสารโดยเฉพาะสื่อมวลชนสามารถให้ข้อมูลความรู้ที่จำเป็นสำหรับการปรับตัวของประชาชนให้เข้ากับการพัฒนาประเทศได้

๒.๓.๓ หลักการของทฤษฎีวิวัฒนาการสื่อสารและเทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในยุควิถีใหม่

๒.๓.๓.๑ ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Communication for Development Theory)^{๒๔}

ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Communication for Development Theory) ของแดเนียล เลิร์นเนอร์ (Daniel Lerner, 1972) แบ่งการพัฒนาเป็น ๒ ระดับคือ ระดับสังคม เรียกว่า การพัฒนาประเทศ และระดับบุคคล เรียกว่า การทำให้คนทันสมัย (Modernization) โดยเลิร์นเนอร์ได้เสนอขั้นตอนการพัฒนาสังคมมนุษย์ว่า จะเริ่มจากสังคมดั้งเดิมผ่านสังคมที่กำลังเปลี่ยนไปสู่สังคมสมัยใหม่ และชี้ให้เห็นว่าระบบการสื่อสารในสังคมดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่มีลักษณะแตกต่างกัน ซึ่งในสังคมดั้งเดิมนั้นระบบการสื่อสารเป็นการติดต่อโดยอาศัยปากเปล่า การแลกเปลี่ยนข่าวสารจำกัดอยู่เฉพาะภายในกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องเพียงส่วนน้อย เนื้อหาข่าวสารส่วนใหญ่เป็นเรื่องของระเบียบข้อบังคับความประพฤติของสมาชิกภายในกลุ่ม และผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการติดต่อสื่อสารมักเป็นผู้ที่มีตำแหน่งทางสังคมสูง ส่วนในสังคมสมัยใหม่นั้น ระบบการติดต่อสื่อสารเป็นในรูปแบบการติดต่อสื่อสารโดยอาศัยสื่อกลาง (Mediated Systems) การแลกเปลี่ยนข่าวสารจึงขยายขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมไปถึงกลุ่มชนต่างๆ ที่กระจัดกระจายกันอยู่ เนื้อหาข่าวสารมักเป็นการรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกกลุ่มชน และผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการสื่อสารมักเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมและมีความชำนาญในด้านนี้โดยตรง ทั้งนี้เลิร์นเนอร์ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาการสื่อสารว่าจะเริ่มจากปากเปล่า ในสังคมเดิมไปสู่ระบบสื่อกลาง (Media) ในสังคมสมัยใหม่ ดังนั้น การพัฒนาระบบการสื่อสารจึงคู่ขนานไปกับการพัฒนาสังคมด้วย

ประเด็นสำคัญตามข้อเสนอของเลิร์นเนอร์ คือ การพัฒนาระบบการสื่อสารถือเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาระบบสังคมส่วนรวมทั้งหมด และมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาส่วนอื่นๆ ในสังคมด้วย อันได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม เลิร์นเนอร์กล่าวว่า

^{๒๔} Daniel Lerner, *Communication for Development Administration in Southeast Asia*, (New York: Asia Society – SEADAG, 1972).

“ระบบการสื่อสารเป็นทั้งเครื่องบ่งชี้ (Index) และตัวแทน (Agent) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคมใหญ่ทั้งหมด แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุผล ระหว่างปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกันที่กระบวนการพัฒนาเริ่มต้น ดังเช่น ไก่กับไข่ต่างก็เป็นสาเหตุซึ่งกันและกัน

๒.๓.๓.๒. ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation Theory)^{๒๕}

ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation Theory) ของ เอฟเวอร์เรท เอ็ม. โรเจอร์ส (Everett M. Rogers, 1983) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมภายนอกเข้าไปสู่สังคมหนึ่ง มากกว่าจะเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นนวัตกรรมขึ้นภายในสังคมนั้นๆ เอง และนวัตกรรมที่แพร่กระจายถ่ายทอดกันมานั้นอาจมีลักษณะเป็นนามธรรมเป็นเชิงสัญลักษณ์ เช่น แนวความคิด ซึ่งมองเห็นและถ่ายทอดได้ยาก หรืออาจเป็นรูปธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของหรือพฤติกรรม ซึ่งมองเห็นและถ่ายทอดได้ง่ายกว่า ทั้งนี้ นวัตกรรมที่มักเป็นที่ยอมรับกันได้ง่ายในวงกว้างจะมีลักษณะ ๕ ประการ คือ ๑. มีประโยชน์มากกว่า/ดีกว่าของเดิม ๒. สอดคล้องกับวัฒนธรรมของสังคมผู้รับนวัตกรรม ๓. ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ๔. แยกให้ยอมรับเป็นส่วนๆ ได้ และ ๕. มองเห็นได้/เข้าใจได้ง่าย

ทฤษฎีนี้มีหลักการที่ว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายสิ่งใหม่หรือนวัตกรรมจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง และสังคมนั้นยอมรับสิ่งใหม่หรือนวัตกรรมนั้น ซึ่งอาจเป็นความรู้ ความคิด วิทยาการ เทคนิค วิธีการ และเทคโนโลยีใหม่ๆ การแพร่กระจายนวัตกรรมดังกล่าวมีตัวแปรหรือองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. *ตัวของนวัตกรรมที่จะแพร่กระจายไป* นวัตกรรมที่จะแพร่กระจายออกไปสู่สังคมและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมโดยทั่วไปมีส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นความคิด และส่วนที่เป็นวัตถุสิ่งของ ซึ่งนวัตกรรมใดจะได้รับการยอมรับหรือไม่นั้น นอกจากจะเกี่ยวกับตัวผู้รับและระบบสังคมแล้ว ตัวของนวัตกรรมเองก็จะต้องมีคุณลักษณะเป็นที่ยอมรับได้และแพร่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางได้ ตามคุณลักษณะ ๕ ประการที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น คือ ๑. ดีกว่าของเดิม ๒. สอดคล้องกับวัฒนธรรมเดิม ๓. ไม่ซับซ้อน ๔. แยกยอมรับเป็นส่วนๆ ได้ ๕. เข้าใจได้ง่าย/นำไปใช้งานได้

๒. *ชนิดของการสื่อสารที่ใช้แพร่กระจายนวัตกรรม* การสื่อสารที่ทำให้นวัตกรรมแพร่กระจายไปสู่การรับรู้ของคนในสังคมในวงกว้างได้อย่างรวดเร็วในช่วงเวลาที่เหมาะสมเป็นสิ่งสำคัญ สื่อกลางที่จะใช้รับและส่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรมจากผู้ส่งสารต้นทางไปสู่ผู้รับสารกลุ่มเป้าหมายปลายทาง อันจะส่งผลทำให้นวัตกรรมนั้นแพร่กระจายจากแหล่งกำเนิดไปสู่ผู้ใช้หรือผู้รับนวัตกรรมได้ตามเป้าประสงค์ ถือเป็นปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ ดังนั้น ชนิดหรือประเภทของการสื่อสารที่ทรงประสิทธิภาพและเหมาะสมจึงมีความสำคัญต่อ

^{๒๕} Everett M. Rogers, *Communication of Innovations: A Cross-Culture Approach*, (New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster, Inc., 1971) และ Everett M. Rogers, *Diffusion of Innovations*, Third Edition, (New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster, Inc., 1983).

การสร้างการยอมรับนวัตกรรมของคนในสังคมเป็นอย่างมาก

๓. *เวลาหรืออัตราการยอมรับนวัตกรรม* กระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมหรือกระบวนการที่จะทำให้คนในสังคมได้รู้จักนวัตกรรมอันเป็นแนวความคิดใหม่หรือเป็นสิ่งของใหม่ที่อาจเป็นการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่แล้ว และนำมาคิดค้นวิธีการสร้างหรือปรับเปลี่ยนทำให้เป็นของใหม่ หรืออาจเป็นการคิดค้นและสร้างเป็นของใหม่ขึ้นมาในครั้งแรก เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั้น จำเป็นต้องอาศัยจังหวะเวลาเริ่มต้นที่ดีและระยะเวลาแพร่กระจายที่เหมาะสมเข้ากับสภาพการณ์ของสังคมโดยรวม มีการดำเนินการไปตามลำดับและขั้นตอนที่เหมาะสมภายใต้เงื่อนไขเวลาที่เหมาะสม เพื่อให้คนในสังคมได้รับรู้ ปรับตัว ปรับความคิด ยอมรับ และนำนวัตกรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างกว้างขวางได้เป็นอย่างดีในที่สุด ในส่วนของเรื่องอัตราการยอมรับนวัตกรรมนั้น มีความหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างระยะเวลากับปริมาณการยอมรับนวัตกรรมของสมาชิกในสังคม เป็นการวัดจากจำนวนสมาชิกในสังคมที่ยอมรับนวัตกรรมนั้นในช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งเป็นการวัดความสำเร็จของการเผยแพร่วัตกรรมมากกว่าจะเป็นการพิจารณาคุณสมบัติของบุคคลที่ยอมรับนวัตกรรม นอกจากนี้ คุณสมบัติที่ดีกว่าของนวัตกรรมหนึ่งๆ ก็มีแนวโน้มจะได้รับการยอมรับจากสมาชิกในสังคมได้รวดเร็วกว่า ยิ่งไปกว่านั้น อัตราการยอมรับในนวัตกรรมอย่างเดียวกันก็จะแตกต่างกันไปตามระบบของสังคมแต่ละระบบด้วย

๔. *ระบบสังคมของผู้รับนวัตกรรม* ระบบสังคมจะมีอิทธิพลต่อการแพร่กระจายและการรับนวัตกรรมของสมาชิกในสังคมนั้นๆ กล่าวคือ ระบบของสังคมที่มีบรรทัดฐานและค่านิยมที่ยอมรับและสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมและทางวัฒนธรรมค่อนข้างมาก จะเป็นระบบที่เอื้อต่อการยอมรับนวัตกรรมได้มากกว่า ทั้งในแง่ของความเร็วและปริมาณการรับนวัตกรรม ดังนั้นเมื่อมีนวัตกรรมแพร่กระจายเข้ามา สังคมก็จะยอมรับได้ง่าย การแพร่กระจายจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่วนสังคมที่ยังมีความเชื่อและทัศนคติเชิงอนุรักษ์ หรือมีขนบธรรมเนียมและประเพณีที่องถิ่นที่สืบเนื่องต่อกันมายาวนาน ก็จะมีลักษณะตรงกันข้าม ซึ่งอาจเป็นปัจจัยส่งผลให้การแพร่กระจายนวัตกรรมเกิดขึ้นได้ช้ากว่า ใช้ระยะเวลานานกว่า และมีอัตราการรับนวัตกรรมที่น้อยกว่า หรืออาจไม่ยอมรับเลยก็ได้

ส่วนเรื่องการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้น เป็นเรื่องของกระบวนการทางความคิดและการตัดสินใจในระดับปัจเจกบุคคล ซึ่งตามทฤษฎีนี้จะแบ่งเป็นกระบวนการ ๕ ขั้นตอน คือ ๑. ขั้นตระหนักรู้ ๒. ขั้นสนใจ ๓. ขั้นประเมินการ ๔. ขั้นทดลอง และ ๕. ขั้นยอมรับหรือปฏิเสธ ทั้งนี้ โดยผู้ยอมรับนวัตกรรมอาจรับได้เร็วหรือช้าแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับข้อคำนึงทางวัฒนธรรมที่เหมือนหรือแตกต่างกันของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ และในการยอมรับนวัตกรรมนั้น มีข้อสังเกตว่า พฤติกรรมและบุคลิกลักษณะของคนในสังคมที่ยอมรับนวัตกรรมนั้นมีแตกต่างกันไป แบ่งได้เป็น ๕ กลุ่ม คือ ๑. กลุ่มผู้ริเริ่มรับนวัตกรรมก่อนคนอื่น (มักเป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีการศึกษาสูง กล้าเสี่ยงกล้าทดลอง) ๒. กลุ่มผู้รับนวัตกรรมเร็วส่วนแรก (มักเป็นผู้มีทัศนคติที่ดีต่อการเปลี่ยนแปลง เป็นผู้ได้รับการยกย่องและนับถือจากคนในสังคม เป็นผู้นำทางความคิดในท้องถิ่น) ๓. กลุ่มผู้รับนวัตกรรมเร็วส่วนมาก (มักเป็นผู้ยอมรับบรรทัดฐานของสังคมว่ามีความสำคัญมาก ดังนั้น ถ้ามีผู้คนยอมรับกันมาก ก็จะปฏิบัติตามด้วย) ๔. กลุ่มผู้รับนวัตกรรมช้าส่วนมาก (มักเป็นผู้ยอมรับนวัตกรรมเพราะความ

จำเป็นทางเศรษฐกิจ หรือมีแรงกดดันทางสังคม เป็นผู้มีความระแวง ข้างสงสัย ลังเล) และ ๕. ผู้รับนวัตกรรมช้าที่สุด (มักเป็นผู้ยึดมั่นอยู่กับประเพณีอย่างเคร่งครัด ไม่สนใจโลกภายนอก ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง)

ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมนี้เป็นที่ยอมรับทั่วโลกและได้รับการอ้างอิงอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “กระบวนการยอมรับนวัตกรรม” (Adoption Process) ซึ่งมี ๕ ขั้นตอน ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น โดยมีคำอธิบายเดิมว่า คือ กระบวนการตัดสินใจในการยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม เป็นกระบวนการทางความคิดที่เกิดขึ้นในสมองของบุคคลนับตั้งแต่ขั้นตอนแรกของการรับรู้หรือมีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมไปจนถึงขั้นตอนการตัดสินใจที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม และถึงขั้นตอนการยืนยันตัดสินใจรับนวัตกรรมในที่สุด กระบวนการยอมรับนวัตกรรม ๕ ขั้นตอน มีรายละเอียดดังนี้

๑. ขั้นตระหนักรู้ (Awareness Stage) คือ การที่บุคคลได้รับรู้และตระหนักว่า ได้มีแนวคิดหรือวิทยาการใหม่ที่เป็นนวัตกรรมเกิดขึ้น แต่ยังไม่มีความรู้เรื่องเนื้อหาสาระและรายละเอียดอย่างลึกซึ้ง การตระหนักรู้ที่สำคัญของกระบวนการยอมรับ ได้แก่ การตระหนักรู้ที่สามารถกระตุ้นให้เกิดความสนใจที่จะศึกษาความรู้เรื่องนวัตกรรมเพิ่มเติม หรือการตระหนักรู้ที่จะนำไปสู่ขั้นตอนต่อไปของกระบวนการยอมรับ เพราะการตระหนักรู้แต่ละครั้งไม่จำเป็นจะต้องมีกระบวนการยอมรับขั้นอื่นๆ ตามมาเสมอไป ดังนั้น การตระหนักรู้เรื่องที่ตรงกับปัญหาความต้องการ หรือเรื่องที่สามารถมองเห็นประโยชน์ที่จะเกิดตามมาได้อย่างชัดเจนเหล่านี้ ย่อมกระตุ้นให้เกิดความสนใจได้ง่ายกว่าการตระหนักรู้ในเรื่องทั่วไป

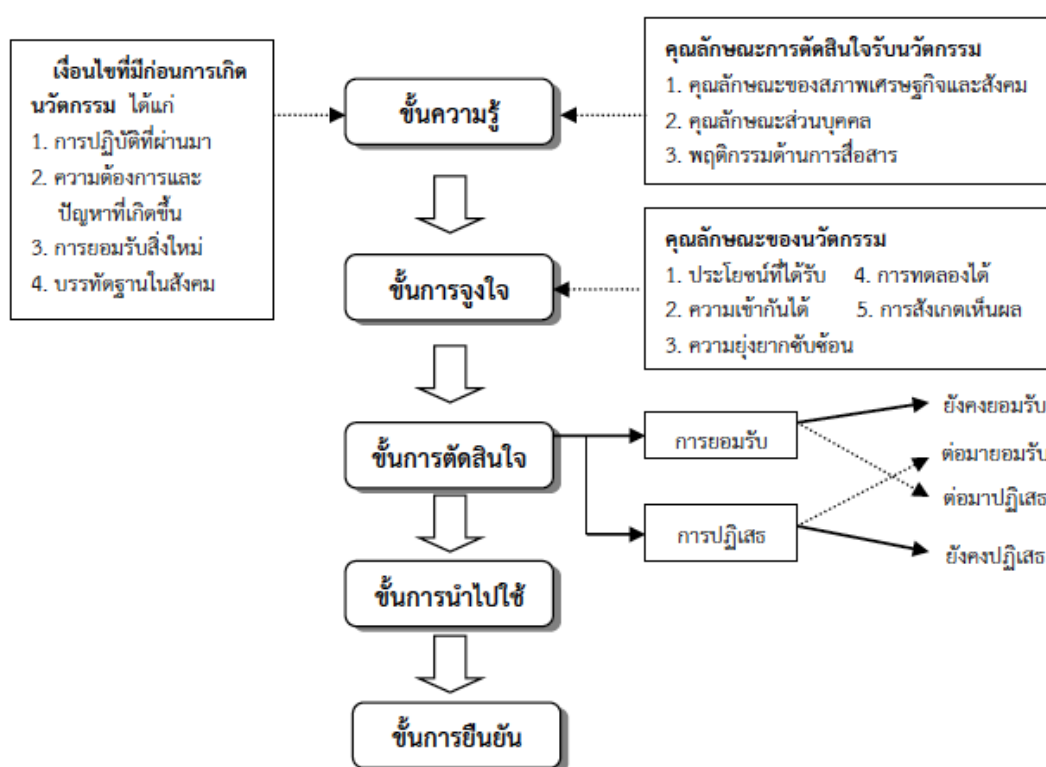
๒. ขั้นสนใจ (Interest Stage) คือ การที่บุคคลเกิดความสนใจที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมเพิ่มเติม ขั้นตอนนี้ยังไม่มี การประเมินนวัตกรรมเข้ากับสถานการณ์ที่แท้จริงของแต่ละบุคคล เป็นเพียงแค่ต้องการความรู้เพิ่มเติม สิ่งสำคัญในขั้นตอนนี้ ได้แก่ ความรู้ และความสนใจที่จะศึกษาหาความรู้ของบุคคล นอกจากจะขึ้นอยู่กับกระบวนการทางความคิดแล้ว ยังขึ้นอยู่กับลักษณะจิตใจของบุคคลนั้นด้วย เช่น เป็นคนชอบความทันสมัย ชอบความเปลี่ยนแปลง มีทัศนคติที่ดีตามบรรทัดฐานของระบบสังคมสมัยใหม่ สิ่งเหล่านี้จะช่วยกระตุ้นให้เกิดการแสวงหาความรู้ในขั้นตอนนี้ได้เป็นอย่างดี

๓. ขั้นประเมินการ (Evaluation Stage) บุคคลใช้กระบวนการทางความคิด เพื่อประเมินนวัตกรรมให้เข้ากับลักษณะและสถานการณ์ของตน ขั้นตอนนี้เป็นการทดลองในระดับความคิด ถ้าบุคคลรู้สึกว่าการนวัตกรรมมีคุณค่าและมีประโยชน์ ก็จะลงมือทดลองทำในขั้นตอนที่ ๔ ซึ่งเป็นการทดลองในภาคปฏิบัติ ความสำคัญของขั้นตอนนี้ คือ การสร้างความรู้สึกที่ดีต่อนวัตกรรม เพราะความรู้และข้อมูลต่างๆ ในขั้นตอนที่ ๒ จะเป็นรากฐานของขั้นประเมินการนี้ คือ การประเมินผลสำเร็จและต่อเนื่องไปยังกระบวนการในขั้นตอนที่ ๔

๔. ขั้นทดลอง (Trial Stage) คือ การได้ลงมือทดลองเพียงบางส่วนในสถานการณ์จริงของบุคคล เป็นการย้ำความแน่ใจว่า ผลลัพธ์จะดีจริงอย่างที่คิดในขั้นประเมินหรือไม่ ในขั้นตอนนี้ ความรู้เกี่ยวกับวิธีการจะมีความสำคัญมาก เพราะจะมีผลต่อเนื่องไปถึงขั้นตอนการตัดสินใจที่จะยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรม หรือการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ตามมา

๕. ขั้นยอมรับ (Adoption Stage) คือ ขั้นสุดท้ายของกระบวนการตัดสินใจที่จะยอมรับนวัตกรรม ในขั้นตอนนี้จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่สามารถสังเกตเห็นได้ง่ายกว่าในขั้นตอนอื่นๆ

ต่อมาได้มีการปรับปรุงกระบวนการยอมรับนวัตกรรมใหม่ให้ทันสมัย ถูกต้องและสอดคล้องกับสภาพสังคมมากขึ้น โดยเรียกว่า “กระบวนการตัดสินใจรับนวัตกรรม” (Innovation-Decision Process) แบ่งออกเป็น ๕ ขั้นตอน ดังแสดงในภาพด้านล่างนี้

รูปที่ ๒.๑ แบบจำลองกระบวนการตัดสินใจรับนวัตกรรม^{๒๖}

แบบจำลองกระบวนการตัดสินใจรับนวัตกรรมข้างต้น มีคำอธิบายของแต่ละขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ ๑ ขั้นความรู้ (knowledge) กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม เริ่มต้นเมื่อบุคคลได้สัมผัสนวัตกรรม และเริ่มศึกษาหาข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจถึงหน้าที่ของนวัตกรรมนั้น ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมที่บุคคลได้รับในขั้นนี้สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ด้าน ดังนี้

^{๒๖} กนกพร ฉิมพลี, การสื่อสารเพื่อการพัฒนาสังคม, [หนังสืออิเล็กทรอนิกส์], นครราชสีมา: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๖๑, แหล่งที่มา: <http://aritbooks.nrru.ac.th/?q=/public/viewcourse/takebook/39/> [๒๕ มี.ค. ๒๕๖๖].

- **ด้านที่ ๑ รู้จักตัวนวัตกรรม** ความรู้ที่ทำให้เกิดการตื่นตัวเกี่ยวกับนวัตกรรม เป็นความรู้ที่ว่านวัตกรรมเกิดขึ้นแล้ว และนวัตกรรมนั้นสามารถทำหน้าที่อะไรบ้าง

- **ด้านที่ ๒ รู้วิธีการใช้นวัตกรรม** ความรู้ด้านนี้ได้จากการติดต่อสื่อสารกับ สื่อมวลชน การติดต่อกับหน่วยงานที่เผยแพร่นวัตกรรม หรือจากการเข้าร่วมประชุม การรู้วิธีการใช้นวัตกรรมจะช่วยให้ำนนวัตกรรมไปใช้งานได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ นวัตกรรมยังมีความซับซ้อนมากขึ้น คนจึงจำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการใช้นวัตกรรมให้มากขึ้น การไม่รู้วิธีการใช้มีแนวโน้ม จะทำให้เกิดการปฏิเสธนวัตกรรมได้มาก

- **ด้านที่ ๓ รู้หลักการของนวัตกรรม** ความรู้ด้านนี้เป็นความรู้เรื่องหลักเกณฑ์ เบื้องหลังของนวัตกรรม ซึ่งช่วยให้ำนนวัตกรรมบรรลุผล เช่น ความรู้เกี่ยวกับเชื้อโรคและการระบาดของ เชื้อโรคซึ่งช่วยให้เข้าใจว่าการไปฉีดวัคซีนหรือการสร้างส้วมให้ถูกสุขลักษณะจึงจะช่วยป้องกันเชื้อโรค ได้ นอกจากนี้ บุคคลจะมีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือลักษณะ ด้านต่างๆ ของแต่ละ สรุปลได้ ๓ ด้าน ดังนี้

๑. สถานภาพทางเศรษฐกิจและการศึกษา ผู้มีระดับการศึกษาสูง มีสถานภาพทางสังคมสูง มีรายได้ดีจะเป็นผู้ที่มีโอกาสได้รับความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมได้เร็วกว่า

๒. พฤติกรรมการเปิดรับสาร ผู้ที่เปิดกว้าง เปิดรับสารจากสื่อมวลชน ติดต่อกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง และมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม มักจะเป็นผู้ที่ได้รับความรู้เกี่ยวกับ นวัตกรรมได้เร็วกว่าผู้ที่มีลักษณะตรงกันข้าม

๓. บุคลิกภาพแบบเปิด ผู้ที่มีความสนใจใฝ่เรียนรู้ ชอบติดต่อกัน ที่ กว้างขวาง ไม่รังเกียจการติดต่อประสานงานกับผู้อื่น จะเป็นผู้รับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมได้เร็ว อย่างไรก็ตาม ผู้ที่มีความรู้เรื่องนวัตกรรมไม่จำเป็นต้องยอมรับนวัตกรรมนั้นมาใช้เสมอไป เพราะการยอมรับ นวัตกรรมยังขึ้นอยู่กับคุณลักษณะอย่างอื่น เช่น ทศนคติและความเชื่อส่วนบุคคล เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้ที่มีความรู้เรื่องนวัตกรรม แม้ถ้าไม่ได้พิจารณาเห็นว่านวัตกรรมนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อตนก็อาจ ตัดสินใจไม่ยอมรับนวัตกรรมก็ได้

ขั้นที่ ๒ ขั้นการจูงใจ (Persuasion) ในขั้นนี้บุคคลจะสร้างทัศนคติชอบ หรือไม่ชอบนวัตกรรม กิจกรรมทางความคิดของบุคคลในขั้นความรู้เป็นเรื่องของความเห็นหรือการ รับรู้ ส่วนกิจกรรมทางความคิดในขั้นการจูงใจเป็นเรื่องของอารมณ์หรือความรู้สึก โดยบุคคลมี พฤติกรรมสำคัญคือแสวงหาข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับนวัตกรรม เพื่อศึกษาว่าจะเหมาะสมกับตัวเขาทั้งใน สภาพปัจจุบันและในอนาคตหรือไม่อย่างไร บุคคลจะมีการพัฒนาแนวความคิดเชิงประเมินเกี่ยวกับ นวัตกรรมนั้น ซึ่งเป็นการพิจารณาคุณค่าของนวัตกรรมว่า เมื่อรับนวัตกรรมมาใช้ จะมีผลลัพธ์ด้านใด ติดตามมา จะมีประโยชน์ต่อตัวเขามากน้อยเพียงใด ถ้ามีประโยชน์มาก จะมีความรู้สึกทางบวก แต่ถ้า คิดว่าไม่มีประโยชน์หรือมีประโยชน์น้อยต่อตัวเขา จะพัฒนาความคิดทางลบ

ขั้นที่ ๓ ขั้นการตัดสินใจ (Decision) ในขั้นนี้บุคคลจะกระทำกิจกรรมซึ่ง นำไปสู่การเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม การจะตัดสินใจยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมนั้น ขึ้นอยู่กับ ๒ ขั้นตอนที่ผ่านมาด้วย ถ้าบุคคลมีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม มีความรู้สึกชอบและเห็น

ประโยชน์ของนวัตกรรมนั้น บุคคลก็มีแนวโน้มที่จะตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้น นอกจากนี้ การตัดสินใจที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมยังขึ้นอยู่กับลักษณะของนวัตกรรมอีกด้วย ถ้านวัตกรรมนั้นสามารถแยกส่วนย่อยให้มีการทดลองใช้ได้ บุคคลก็จะมีแนวโน้มที่จะตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้นมากขึ้น ขั้นตอนนี้มีความสำคัญมาก การที่บุคคลจะเลือกทางใดเป็นผลมาจากขั้นความรู้และขั้นการสนใจและการพิจารณาลักษณะนวัตกรรมว่าสอดคล้องกับฐานะทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีของตนหรือไม่

ขั้นที่ ๔ ขั้นการนำไปใช้ (Implementation) กระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมในขั้นตอนต้นๆ เป็นเรื่องของความรู้และความคิด แต่ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนการลงมือทำ เมื่อบุคคลตัดสินใจรับนวัตกรรมนั้นไปใช้ เขาจะต้องรู้ว่าจะสามารถหาวัตกรมนั้นมาจากไหน นำไปใช้อย่างไร และเมื่อนำไปใช้จะเกิดปัญหาอย่างไร และจะสามารถแก้ปัญหาได้อย่างไร บุคคลจึงพยายามแสวงหาข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับนวัตกรรม ดังนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และวิธีการสื่อสาร จึงมีบทบาทที่จะช่วยบุคคลให้ได้รับสิ่งที่ตนต้องการในขั้นตอนนี้ รวมถึงขั้นดัดแปลงแก้ไขด้วย การยอมรับและการรับนวัตกรรมไปใช้จะดำเนินไปเรื่อยๆ ขึ้นอยู่กับลักษณะของวัตกรมนั้น ซึ่งอาจรวมไปถึงการที่นวัตกรรมใหม่นี้ได้ผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรด้วย

ขั้นที่ ๕ ขั้นการยืนยัน (Confirmation) ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมในบุคคลส่วนใหญ่ กล่าวคือ เมื่อบุคคลได้ตัดสินใจที่จะยอมรับหรือไม่ยอมรับแล้ว บุคคลจะแสวงหาข้อมูลข่าวสาร แรงเสริม เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจของแต่ละบุคคล และเมื่อยอมรับนวัตกรรมแล้ว ก็จะพยายามศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความมั่นใจในการรับข่าวสารข้อมูล การได้รับคำแนะนำและได้เห็นความสำเร็จของการใช้นวัตกรรม จะมีอิทธิพลต่อขั้นตอนการยืนยันมาก

กระบวนการตัดสินใจสามารถนำไปสู่การยอมรับหรือการปฏิเสธได้ ผู้ที่หยุดยอมรับนวัตกรรม (Discontinuance) เป็นผู้ที่ตัดสินใจปฏิเสธนวัตกรรมหลังจากได้ยอมรับไปแล้ว การหยุดยอมรับนี้อาจเกิดขึ้นได้เพราะบุคคลนั้นอาจเกิดความรู้สึกไม่พึงพอใจต่อนวัตกรรม หรือเพราะวัตกรมนั้นถูกแทนที่ด้วยความคิดใหม่กว่า และมีความเป็นไปได้ว่าบุคคลจะยอมรับนวัตกรรมหลังจากการตัดสินใจปฏิเสธไปแล้ว การยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมเป็นกระบวนการทางความคิดและจิตใจของบุคคล เป็นการตัดสินใจด้วยตัวเองของบุคคลนั้น ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะจูงใจให้คนยอมรับและนำนวัตกรรมไปใช้ตามที่มุ่งหวังได้ เพราะการจูงใจให้เกิดการยอมรับและนำนวัตกรรมไปประยุกต์ใช้แท้จริงแล้วมิได้ขึ้นอยู่กับเทคนิคและศิลปะในการจูงใจเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับแนวความคิดหรือวิธีการ ตลอดจนปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับแนวความคิดใหม่ เช่น สภาพทางเศรษฐกิจที่ต่างกันของคนในสังคม สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่เคร่งครัดต่างกัน สภาพทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ที่อาจมีผลให้เกิดแนวโน้มในการยอมรับนวัตกรรมที่เร็วกว่าและมากกว่า เป็นต้น

๒.๓.๓.๓ ทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด (Communication Technology Determinism Theory)

ทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด (Communication Technology Determinism Theory) โดยแฮโรลด์ อินนิส (Harold Innis) และ มาร์แชล แม็คลูฮัน (Marshall McLuhan) มีแนวคิดที่ว่า เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารแต่ละชนิดจะเหมาะสมกับโครงสร้างของสังคมแต่ละแบบ และนวัตกรรมสื่อหรือเทคโนโลยีการสื่อสารสามารถขับเคลื่อนให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา โดยเทคโนโลยีจะช่วยขยายประสบการณ์ของมนุษย์ให้แผ่กว้างออกไป การเปลี่ยนแปลงในตัวเทคโนโลยีการสื่อสารทุกครั้งจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งนี้เพราะเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นพื้นฐานของทุกสังคม โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับสังคมและระดับปัจเจกบุคคล รวมถึงในด้านการสื่อสารเองด้วย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในด้านโครงสร้าง ขนาด และพฤติกรรมของสังคม

การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการสื่อสาร จากระบบกลไก (mechanics) และระบบอะนาล็อก (analog) แบบมีสาย (wire) ที่เคยเป็นระบบเดี่ยว (stand-alone) มาเป็นระบบดิจิทัล (digital) แบบไร้สาย (wireless) เชื่อมโยงเป็นโครงข่ายครอบคลุมได้ทั่วโลก (global network) ทำให้ระบบเศรษฐกิจกระจายตัวและเชื่อมโยงกับประเทศต่างๆ ในทุกภูมิภาคทั่วโลก ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างของสังคมด้วย ตัวอย่างเช่น เมื่อเทคโนโลยีเปลี่ยนผ่านจากแอนะล็อกสู่ดิจิทัล ส่งผลให้กระบวนการผลิตข่าวโทรทัศน์มีการปรับตัวโดยการเลือกใช้เทคโนโลยีมาใช้อำนวยความสะดวกในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดหมายข่าว การจัดวางลำดับข่าว การถ่ายทำในพื้นที่ การเขียนและตรวจแก้บทข่าว การตัดต่อ จนถึงการออกอากาศรายงานข่าว เทคโนโลยีช่วยให้ข่าวที่ผลิตออกมามีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ ทั้งความเร็วทันต่อเหตุการณ์ ข้อมูลถูกต้อง ครบถ้วน เจาะลึก และมีการนำเสนอที่มีความสมจริงเหมือนอยู่ในเหตุการณ์

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างไร้ขีดจำกัดส่งผลกระทบอย่างมากต่อการพัฒนาการสื่อสารของคนในสังคม การสื่อสารในยุคนี้จึงต้องสร้างขึ้นจากเงื่อนไขและปัจจัยที่มีเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดทิศทาง กลุ่มนักทฤษฎีเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนด เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สนใจวิเคราะห์หลังการผลิตในส่วนที่เป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และเมื่อนำมาประยุกต์ใช้ในแวดวงสื่อมวลชน ก็จะหมายถึงความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารและนวัตกรรมการสื่อสารทั้งหลายที่จะเกิดขึ้น

แนวคิดของการศึกษาเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนดกับสังคมนั้นพิจารณาใน ๒ มุมมอง คือ (๑) เมื่อเทคโนโลยีทางการสื่อสารได้เปลี่ยนแปลงไป จะสร้างผลกระทบอะไรให้เกิดขึ้นกับระดับสังคม สถาบัน และปัจเจกบุคคลบ้าง บนความเชื่อว่าเทคโนโลยีเป็นสาเหตุหลักในการขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงให้เกิดส่วนอื่น ๆ และ (๒) ในมุมมองกลับกัน ภายใต้เงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอะไรบ้างที่จะเป็นตัวกำเนิดแก่ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีแบบต่าง ๆ แนวคิดที่สองนี้จะมองว่าเงื่อนไขสังคมนั้นจะเป็นตัวสาเหตุหลัก

เดอนิส แม็คควีล (Denis McQuail, 1994) นักทฤษฎีการสื่อสารชาวอังกฤษ ได้ประมวลคุณลักษณะเด่น ๆ ของแนวคิดทฤษฎีของกลุ่มนี้ว่า ๑. เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นพื้นฐานของทุกสังคม ๒. เทคโนโลยีแต่ละชนิดจะเหมาะสมกับรูปแบบโครงสร้างสังคมแต่ละอย่าง ๓. การใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม ๔. การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี

การสื่อสารในแต่ละครั้งจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามมาเสมอ ส่วนนักทฤษฎีด้านเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดที่สำคัญจากประเทศแคนาดา คือ แฮโรลด์ อินนิส (Harold Innis) และ มาร์แชล แม็คลูฮัน (Marshall McLuhan) มีทัศนะพื้นฐานต่อเทคโนโลยีในสองทางคือ อินนิสมองว่า พัฒนาการที่ก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารนั้นเป็นไปเพื่อช่วยรักษาลักษณะโครงสร้างอำนาจที่ล้าหลัง เพราะเป็นอำนาจที่รวมศูนย์อยู่ในคนกลุ่มเล็กๆ กลุ่มเดียว ในขณะที่แม็คลูฮันสนใจว่า ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารได้ช่วยขยายประสบการณ์อันจำกัดของปัจเจกบุคคลให้กว้างขวางออกไปมากขึ้นทุกที ทั้งในแง่มิติของเวลา (รวดเร็วขึ้น) และพื้นที่ (ไร้พรมแดนและเอาชนะระยะทางมากขึ้น) สำหรับความสนใจเรื่องสื่อกับประสบการณ์ของมนุษย์นั้น แม็คลูฮันไม่ได้สนใจ “เนื้อหาข่าวสาร” แต่สนใจ “รูปแบบหรือสื่อ” บนพื้นฐานทฤษฎีที่ว่า “สื่อก็คือข่าวสาร” (The medium is the message) เขามองว่าสื่อคือสาระสำคัญของความเจริญ มีพลังมากกว่า เป็นตัวกำหนดที่ชัดเจนมากกว่าตัวภาษาที่ใช้สื่อสาร บริบททางสังคมในการใช้สื่อคือสิ่งสำคัญ เพียงแค่การเปลี่ยนรูปแบบของสื่อก็จะสร้างผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับประสบการณ์ของมนุษย์แล้ว

แนวคิดของเอ็ฟเวอร์เรท โรเจอร์ส (Everett Rogers) ในฐานะที่เป็นนักนิเทศศาสตร์และป็นนักคิดกลุ่มเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดคือ “ปัจจัยด้านเทคโนโลยีการสื่อสารผสมผสานกับปัจจัยอื่น ๆ จะรวมตัวกันเป็นสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงในสังคม” โรเจอร์สมองว่าเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญอย่างยิ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ทว่าปัจจัยตัวนี้ต้องทำงานร่วมกับปัจจัยตัวอื่น ๆ โรเจอร์สได้ค้นคว้าคุณลักษณะของสื่อสมัยใหม่ที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันและชี้ให้เห็นว่าคุณลักษณะสำคัญของสื่อแบบใหม่จะมีผลต่อเนื่องไปถึงการเปลี่ยนแปลงประสบการณ์ของมนุษย์ และการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยคุณลักษณะของสื่อสมัยใหม่มี ๓ ประการ คือ

๑. มีการโต้ตอบ/ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (interactivity) ซึ่งแต่เดิมนั้นคุณสมบัติที่จะสื่อสารโต้ตอบกันในระหว่าง ๒ ฝ่ายนั้น จะมีอยู่แต่เฉพาะในการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบเผชิญหน้าเท่านั้น (face-to-face communication) หากเริ่มมีการใช้สื่อกลางแบบใดเข้ามาเกี่ยวข้องกับลักษณะของ “การโต้ตอบอย่างฉับพลันทันที” จะสูญหายไป แต่สื่อสมัยใหม่ เช่น อีเมล โซเชียลมีเดียจะสามารถสร้างเงื่อนไขให้เกิดการโต้ตอบอย่างฉับพลันทันที อันจะทำให้มิติด้านเวลาและพื้นที่ของการสื่อสารเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก

๒. เป็นปัจเจก/สลายกลุ่ม (individualize/demassified) แต่เดิมนั้นรูปแบบการสื่อสารจะเป็นแบบสื่อมวลชนสร้างกลุ่มผู้รับสารแบบเป็น "กลุ่มก้อน" (massified) ขึ้นมา ทุกคนจะดูรายการทุกอย่างเหมือนกันในช่วงเวลาเดียวกัน แต่นับวันความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารจะทำให้ผู้รับสารสามารถเลือกใช้สื่อตามเวลาและพื้นที่ที่ตนเองต้องการได้มากขึ้น ตัวอย่างเช่น การดูรายการทีวีออนไลน์ที่เลือกดูรายการได้เอง ระบบการเรียนการสอนผ่านสื่อออนไลน์ ที่ผู้เรียนเลือกเรียนด้วยตนเองในเวลาใดก็ได้ ณ สถานที่ใดก็ได้ เป็นต้น

๓. สื่อสารแบบแยกย่อย/แบ่งส่วน (asynchronous nature of new communication) คุณลักษณะประการหนึ่งของสื่อแบบใหม่ คือ มีการแยกย่อยหรือแบ่งส่วนของเนื้อหาที่นำมาใช้สื่อสารได้ โดยไม่ต้องนำเสนอเรื่องราวทั้งหมดในคราวเดียวกัน ตัวอย่างเช่น การเสนอข่าวสารจะไม่ทำเป็นข่าวยาวต่อเนื่องกันทีเดียว แต่จะมาแบบแยกย่อยเป็นส่วน เช่น ข่าวสั้นทุกชั่วโมง

โดยที่ผู้รับสารจะต้องมาประกอบสารเอาเอง อุปกรณ์คอมพิวเตอร์ก็เช่นกัน สามารถจะแยกชื่อเป็นส่วน ๆ แล้วนำมาประกอบเอง มาเพิ่มเติมเองภายหลังได้ นอกจากนี้ ยังเพิ่มศักยภาพในการเก็บรักษาข่าวสารข้อมูลของสื่อเอาไว้ด้วย โดยวิธีการเก็บรักษาข้อมูลข่าวสารสามารถแยกเก็บไว้ในที่ต่างๆ ได้

การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทางเทคโนโลยี ส่งผลกระทบถึงโลกของข่าวสาร ในขณะเดียวกันเครื่องมือสื่อสารใหม่ ๆ ก่อให้เกิดลักษณะที่เรียกว่า การลดทอนขนาดหรือการลดทอนกลุ่มก้อนของกลุ่มคน (de-massified) ขึ้นในกลุ่มสื่อมวลชน ผู้รับสารสามารถเลือกรับสื่อที่ตนพอใจ เป็นช่องทางการเปิดรับข่าวสารได้มากขึ้น เทคโนโลยีการสื่อสารมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้สามารถพิจารณาได้จากความแตกต่างด้านเวลาของการแสดงพฤติกรรมของบุคคลคนเดียวกัน ซึ่งผลต่างของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะทำให้เห็นถึงผลกระทบซึ่งเกิดขึ้นจากการใช้สื่อเหล่านี้ ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นจากปัจจัย ๒ อย่าง คือ ๑. ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วยบริบทสังคมแวดล้อม เช่น ระบบเศรษฐกิจ การศึกษา วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เทคโนโลยี ระบบสังคม แบบแผนปฏิบัติทางสังคม ระบบสาธารณูปโภค เป็นต้น และ ๒. ปัจจัยภายในตัวบุคคล คือ ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งการเปลี่ยนแปลงก็จะเป็นไปตามปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น นักวิชาการสื่อสารมองว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสื่อใหม่นี้ เป็นผลที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล จึงมีความซับซ้อนและแปรปรวนสูง ทำให้การศึกษาในเรื่องผลกระทบของสื่อใหม่ไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่าที่ควร นักวิชาการจำนวนมากได้ลงความเห็นว่ สื่อใหม่นี้เป็นสาเหตุสำคัญหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับความสนใจก็คือ กลุ่มของเด็กและเยาวชน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ยอมรับและใช้สื่อใหม่ในอัตราที่สูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ จึงย่อมเกิดผลกระทบโดยตรงต่อกลุ่มนี้ก่อนกลุ่มอื่น ๆ อย่างที่งานวิจัยเคยพบว่าผลกระทบของโทรทัศน์และคอมพิวเตอร์จะเกิดขึ้นกับกลุ่มเยาวชนมากกว่าผู้ใหญ่

สำหรับผลกระทบของเทคโนโลยีการสื่อสารรูปแบบใหม่ นักวิชาการทางสังคมศาสตร์มีความเห็นว่า เทคโนโลยีการสื่อสารได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม และได้ให้ทัศนะว่า การแพร่กระจายของเทคโนโลยีการสื่อสาร คือ การพัฒนาและการแพร่กระจายของเทคโนโลยีทางสังคม (social technology) ด้วย เนื่องจากในระบบสังคมประกอบไปด้วยปัจเจกบุคคลที่มีการสื่อสารทางข้อมูลตลอดเวลา บางครั้งการเปลี่ยนแปลงอาจเกิดขึ้นโดยคนในสังคมไม่ทันรู้ตัว หรืออาจเห็นไม่เด่นชัดในระยะเวลานั้นใกล้ แต่บางเทคโนโลยีก็สามารถเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็ว เช่น การใช้โทรศัพท์มือถือของคนในสังคมปัจจุบัน อาจเรียกได้ว่าเทคโนโลยีการสื่อสารสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิด โครงสร้างทางสังคม และพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอย่างมากด้วย ในการวิเคราะห์ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง พบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจเจกบุคคลและในระบบสังคม เป็นผลมาจากการยอมรับหรือการปฏิเสธนวัตกรรมนั่นเอง ผลกระทบจากเทคโนโลยีการสื่อสารรูปแบบใหม่แบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ ผลกระทบที่ต้องการให้เกิด เป็นผลกระทบตามหน้าที่ของนวัตกรรมที่มีต่อบุคคลหรือต่อสังคม ผลกระทบนี้จะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลและสังคม สำหรับผลกระทบที่ไม่ต้องการให้เกิดขึ้น เป็นผลกระทบจากนวัตกรรมที่อาจก่อให้เกิดโทษต่อบุคคลและสังคม

ประเภทที่ ๒ ผลกระทบทางตรง เป็นการเปลี่ยนแปลงของบุคคลหรือสังคมซึ่งเกิดขึ้นในทันทีเมื่อยอมรับนวัตกรรมนั้น สำหรับผลกระทบทางอ้อม เป็นการเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดจากผลกระทบของผลกระทบทางตรง

ประเภทที่ ๓ ผลกระทบที่คาดการณ์ไว้ล่วงหน้า คือการเปลี่ยนแปลง อันเกิดจากนวัตกรรมซึ่งรู้ได้ว่าจะเกิดต่อสมาชิกในสังคม ส่วนผลกระทบที่ไม่คาดการณ์ไว้ล่วงหน้า เป็นการเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่สามารถรู้ล่วงหน้าได้

สำหรับผลกระทบของเทคโนโลยีที่มีต่อสังคมมีดังนี้

๑. ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมในประเด็นของคุณภาพชีวิต ความสัมพันธ์ในครอบครัว กิจกรรมในครอบครัว ความสัมพันธ์ทางสังคม ความพึงพอใจในบทบาททางเพศ การพัฒนาทางความรู้ การใช้เวลา ค่านิยม และพฤติกรรมการค้นหาข่าวสาร

๒. ผลกระทบต่อระบบสังคมโดยการเพิ่มและลดช่องว่างของการสื่อสารระหว่างผู้ที่เปิดรับข่าวสารมากกับผู้ที่เปิดรับข่าวสารน้อย กิจกรรมชุมชน ความสนใจของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป

๓. ผลกระทบต่อการจัดการ การเข้าถึง และการมีส่วนร่วมในระบบการสื่อสารที่มีอยู่เดิม

จากแนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนด จะเห็นได้ว่าเทคโนโลยีการสื่อสารมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงประสบการณ์ของมนุษย์ในสังคม ด้วยลักษณะการสื่อสารที่มีปฏิสัมพันธ์โต้ตอบกันได้ในทันทีโดยไม่มีข้อจำกัดด้านเวลาและพื้นที่ผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต และสามารถมองเห็นภาพได้หลากหลายมิติเสมือนจริงมากขึ้น เช่น มีห้องสนทนาบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตผ่านสื่ออุปกรณ์คอมพิวเตอร์ ที่สามารถโต้ตอบกันได้อย่างฉับพลันทันที โดยเลือกใช้ตามเวลาและพื้นที่ที่ต้องการได้มากขึ้น

๒.๓.๓.๔ แนวคิดเรื่องเทคโนโลยีดิจิทัลกับการสื่อสารในโลกวิถีใหม่^{๒๗}

๒.๓.๓.๔.๑ เทคโนโลยีดิจิทัลกับชีวิตวิถีใหม่

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ทำให้ผู้คนมีการปรับตัวเพื่อให้มีชีวิตรอดด้วยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมดำรงชีวิตที่ต่างไปจากวิถีเดิม โดยปรับวิถีการดำรงชีวิตแบบใหม่ เพื่อให้ปลอดภัยจากการติดเชื้อควบคู่ไปกับความพยายามรักษาและฟื้นฟูสุขภาพทางเศรษฐกิจและสังคม นำไปสู่การคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่และเทคโนโลยีใหม่ รวมไปถึงมีการปรับแนวคิด วิสัยทัศน์ วิธีการจัดการ ตลอดจนพฤติกรรมที่เคยทำมาเป็นกิจวัตร เกิดการเบี่ยงเบนออกจากความคุ้นเคยอันเป็นปกติมาแต่เดิมในหลายมิติ ทั้งในด้านอาหาร การแต่งกาย การรักษาสุขอนามัย การศึกษาเล่าเรียน การสื่อสาร การทำธุรกิจ เป็นต้น ซึ่งสิ่งใหม่เหล่านี้ได้กลายเป็นความปกติใหม่ เป็นชีวิตวิถีใหม่ (New Normal) และเมื่อเวลาผ่านไปก็จะกลายเป็นความคุ้นชินและกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตปกติของผู้คนในสังคมในที่สุด

^{๒๗} ยิง ภู่วรรณ และ ยืน ภู่วรรณ, *ชีวิตวิถีใหม่และความฉลาดทางดิจิทัล*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://learningdq-dc.ku.ac.th/> [๒๗ มี.ค. ๒๕๖๖].

ชีวิตวิถีใหม่ (New normal) จึงหมายถึงการใช้ชีวิตในรูปแบบใหม่ของผู้คนในสังคม พร้อมทั้งจะก้าวไปกับความปกติใหม่ โดยประกอบด้วยวิถีปฏิบัติ การลงมือทำ วิธีคิด วิธีเรียนรู้ วิธีสื่อสาร และการจัดการ ที่เปลี่ยนแปลงไป และในที่สุดก็จะกลายเป็นความคุ้นชินเพราะถูกบังคับให้ปรับตัวไปกับการระบาดของโรคโควิด-19 ชีวิตวิถีใหม่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจครั้งใหญ่ การทำกิจกรรมบางอย่าง ซึ่งแต่เดิมไม่ค่อยได้พบเห็น จะกลายมาเป็นสิ่งที่พบเห็นกันจนคุ้นเคยเป็นเรื่องธรรมดา

วิกฤติการณ์โควิด-19 และพัฒนาการทางเทคโนโลยีเป็นแรงกดดันให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้าสู่วิถีของการนำเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามาใช้ในชีวิตประจำวันมากขึ้น อีกทั้งยังเป็นช่วงจังหวะเดียวกับที่ทั่วโลกกำลังให้ความสำคัญในเรื่องเทคโนโลยีดิจิทัลและเตรียมพร้อมรับการใช้ระบบดิจิทัลในอนาคตให้มากขึ้น องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนต่างให้ความสนใจในการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาประยุกต์ใช้แทนการทำงานรูปแบบเดิม ดังนั้น การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลจึงจะไม่จำกัดอยู่แค่ในวงแคบอีกต่อไป แต่จะเป็นบรรทัดฐานใหม่ (New Normal) ของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กับคนรุ่นใหม่ที่จะพร้อมรับเทคโนโลยีใหม่ เช่น อินเทอร์เน็ตของสรรพสิ่งหรือไอโอที (Internet of Things: IoT) ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) เครื่องจักรอัตโนมัติ และหุ่นยนต์ การใช้ระบบคลาวด์ (Cloud) สื่อใหม่ ข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นอย่างมาก เทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามามีบทบาทสำคัญได้เร็วขึ้น ทำให้มีการใช้บริการรูปแบบใหม่ๆ เช่น การเรียนการสอนออนไลน์ การทำงานที่บ้าน การซื้อขายของออนไลน์ การประชุมออนไลน์ การทำงานรูปแบบใหม่ ที่เปลี่ยนวิถีการทำงานมาสู่การใช้ระบบดิจิทัลได้เร็วขึ้น มีการใช้เอกสารสิ่งพิมพ์ในรูปแบบข้อมูลดิจิทัลกว้างขวาง

เมื่อวิกฤติโควิด-19 ทำให้มีมาตรการปิดเมืองหรือล็อกดาวน์ (lockdown) การปรับตัวของคนในสังคมก็เริ่มขึ้น มีแพลตฟอร์มบริการดิจิทัลแบบออนไลน์เกิดขึ้นมากมาย เช่น การซื้อขายสินค้าออนไลน์ ที่ผู้ซื้อและผู้ขายพบกันบนแพลตฟอร์มบริการ ผู้ขายนำสินค้ามาวางให้ผู้ซื้อเห็น มีธุรกิจการค้าออนไลน์เพิ่มขึ้น เทคโนโลยีดิจิทัลที่เป็นแพลตฟอร์มบริการออนไลน์ ทำให้เกิดการเชื่อมระหว่างผู้ผลิตติดต่อกับผู้ซื้อโดยตรงได้ พ่อค้าคนกลางจะถูกลดบทบาทความสำคัญลง โดยแพลตฟอร์มการตลาดออนไลน์และการส่งสินค้าได้เติบโตขึ้น จนกลายเป็นพฤติกรรมของผู้บริโภคต่อไป มีสินค้าให้เลือกได้เกือบทุกชนิด เมื่อมีความต้องการซื้อขายสินค้า หรือขอรับบริการต่างๆ บนแพลตฟอร์มเพิ่มขึ้น ธุรกิจบริการจัดส่งสินค้าหรือลอจิสติกส์ (logistics) ก็เติบโต ยิ่งขณะเกิดวิกฤติโควิด ต้องลดการเดินทางไปนอกสถานที่ และถูกจำกัดให้อยู่บ้าน การใช้บริการขนส่งได้เพิ่มมากขึ้น มีการซื้อสินค้าและอาหาร จนเป็นเรื่องปกติวิสัยที่พบเห็นทั่วไป

เมื่อมีการซื้อขายออนไลน์ การจ่ายเงิน การโอนย้ายเงินก็ตามมา สังคมจึงเป็นสังคมไร้เงินสด ช่วงการระบาดของโรคโควิด-19 ผู้คนกลัวการหยิบจับธนบัตรหรือเหรียญ เพราะกลัวการติดเชื้อไวรัสโควิด-19 การใช้จ่ายเงินแบบโอนเงินด้วยข้อมูลดิจิทัลจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญ การจ่ายผ่านคิวอาร์โค้ด บัตรเครดิต โอนเงินผ่านทางสมาร์ทโฟนเป็นเรื่องที่พบเห็นจนเป็นวิถีปกติใหม่ ชีวิตวิถีใหม่ จึงเกี่ยวข้องกับการบริการใหม่ๆ ที่ใช้แพลตฟอร์มการบริการดิจิทัลอีกมากมาย เช่น การ

เรียนการสอนออนไลน์ การเรียกใช้บริการต่าง ๆ ผ่านแพลตฟอร์ม (platform) ที่สามารถเรียกผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ (mobile phone) แบบสมาร์ทโฟน (smart phone) ได้

ชีวิตวิถีใหม่ใช้เครื่องมืออุปกรณ์ทางดิจิทัลที่ทันสมัยช่วยทำงานมากขึ้น อินเทอร์เน็ตเป็นโครงสร้างพื้นฐาน มีการพัฒนาแพลตฟอร์มที่ทำให้เกิดกิจกรรมบริการออนไลน์ เทคโนโลยีแห่งอนาคตจึงอยู่บนฐานอินเทอร์เน็ตที่ประกอบด้วยสามเรื่องหลัก คือ ๑. ไอโอที (IoT-Internet of Things) อุปกรณ์ทุกสิ่งทุกอย่างเชื่อมต่อเข้ากับอินเทอร์เน็ต ๒. การจัดเก็บและประมวลผลข้อมูลบน คลาวด์ (Cloud) ที่สามารถเก็บข้อมูลได้จำนวนมาก เพื่อให้เข้าถึงและใช้งานร่วมกัน มีหน่วยคำนวณประมวลผลบนคลาวด์ (Cloud Computing) ที่สามารถประยุกต์การทำงานให้กับผู้ใช้ได้จำนวนมาก และ ๓. การประมวลผลข้อมูล และนำข้อมูลจำนวนมากมาหาศาล (Big Data) ที่อยู่บนคลาวด์มาใช้ให้เกิดประโยชน์

ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ๓ ด้านนี้ ทำให้เกิดการพัฒนาแพลตฟอร์มการประยุกต์ใช้งานด้านต่าง ๆ อีกทั้งยังเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างการผลิตในอุตสาหกรรม เป็นการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ ๔ (Industry 4.0) ซึ่งมีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตมาใช้กระบวนการทางดิจิทัล (Digitization) ซึ่งเป็นผลมาจากการใช้ไอโอที (IoT) ที่อยู่ในรูปการทำงานของเครื่องกลอัตโนมัติแบบเชื่อมต่อเป็นระบบ มีเซ็นเซอร์ใช้งานจำนวนมากเพื่อตรวจจับและเก็บข้อมูลรวมไปถึงเทคโนโลยีคลาวด์ (Cloud) ที่เป็นทีเก็บและประมวลผลข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) มีการใช้คลาวด์ทั้งในระดับธุรกิจ อุตสาหกรรม รวมถึงการใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ หรือเอไอ (AI) ช่วยสังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลจำนวนมากด้วย เอไอจะเป็นเทคโนโลยีที่ประยุกต์ใช้กว้างขวาง เกิดขึ้นใหม่อีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นแพลตฟอร์มบริการต่าง ๆ หรืออุปกรณ์ใหม่ เช่น อุปกรณ์ดิจิทัลที่ใช้ส่วนตัว สมาร์ทโฟน สมาร์ทวอตช์ เครื่องพิมพ์สามมิติ (3D Printing) หุ่นยนต์ช่วยงานต่าง ๆ เป็นต้น

เนื่องจากการเชื่อมต่อเข้าสู่แพลตฟอร์มแบบออนไลน์สะดวกต่อการให้บริการ ผู้ให้บริการกับผู้รับบริการติดต่อกันได้สะดวกขึ้น รูปแบบธุรกิจจึงเป็นแบบเศรษฐกิจแบ่งปัน (Share Economy) เป็นการทำงานร่วมกันบนแพลตฟอร์มดิจิทัล ธุรกิจจะให้ความสำคัญกับธุรกิจหลัก (Core Business) ที่ตนเองถนัด เพื่อความคล่องตัวต่อการแข่งขัน งานเบื้องหลัง เช่น ธุรกิจการบัญชี การเงิน จะหันมาใช้บริการจากภายนอก (Outsource) หรือการแบ่งปันด้านการบริการ (Share Service) เพื่อลดต้นทุน การใช้โปรแกรมจัดการธุรกิจบนคลาวด์ที่มีบริการ โดยผู้เชี่ยวชาญคอยดูแลให้ จะช่วยประหยัดต้นทุนธุรกิจได้

อย่างไรก็ดี ผู้คนในยุคชีวิตวิถีใหม่ที่มีชีวิตและสังคมบนโลกออนไลน์ ก็ควรต้องคำนึงถึงการมีจริยธรรม ทศนคติ ค่านิยม และบุคลิกภาพที่เชื่อมโยงสอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบใหม่ที่มีเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ และอยู่ในโลกวิถีใหม่อย่างมีความสุข ดังนั้น การพัฒนาทักษะของคนในยุควิถีใหม่จึงไม่ใช่แค่การเรียนรู้ เฉพาะเรื่องที่เป็นพื้นฐานแบบเดิม เช่น ภาษา วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เท่านั้น แต่ต้องเน้นการพัฒนาทักษะทางดิจิทัลและการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลอย่างชาญฉลาด ปลอดภัย และเหมาะสมอีกด้วย

๒.๓.๓.๔.๒ เทคโนโลยีดิจิทัลกับการสื่อสารในโลกวิถีใหม่

พัฒนาการทางด้านสื่อเปลี่ยนแปลงไปตามเทคโนโลยี เริ่มจากการใช้เว็บ (World Wide Web-WWW) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ทำให้เปลี่ยนแปลงจากสื่อกระดาษ และการรับรู้ข่าวสารแบบเดิม เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เปลี่ยนไปเป็นสื่อใหม่แบบอิเล็กทรอนิกส์มากขึ้น การใช้ข้อมูลข่าวสารในรูปแบบที่แสดงผลด้วยคอมพิวเตอร์ทำให้การสื่อสารและการส่งข้อมูลดิจิทัลทำได้รวดเร็วและสะดวกมากขึ้น ส่งผลต่อวิถีชีวิตและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งทางด้านบวกและลบ ทำให้เกิดสังคมใหม่ที่เรียกว่า สังคมไซเบอร์ และเมื่อมีการรวมกันของผู้คนผ่านโลกออนไลน์ที่อยู่บนเครือข่าย ทำให้เกิดเครือข่ายสังคม (Social network) ดังตัวอย่างที่เห็นกันในทุกวันนี้ เช่น เกมออนไลน์ กลุ่มสนทนา การสร้างกลุ่มและเครือข่ายสังคมอื่น ๆ ในไซเบอร์สเปซ รวมถึงการทำงานออนไลน์ การโพสต์ข้อความ การส่งภาพ คลิปแบบต่าง ๆ เป็นต้น

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๕๐ เริ่มมีการพัฒนาการสื่อสารโต้ตอบกันบนเว็บ การสื่อสารบนโลกอินเทอร์เน็ตจึงเปลี่ยนไปอีกระดับหนึ่ง ระบบสื่อสารแบบออนไลน์ บวกกับแนวคิดใหม่นำมาใช้ในการออกแบบเชิงนวัตกรรมและสังคม รวมกันเป็นสื่อสังคม สื่อใหม่ที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของสื่อเดิม จนมีความสำคัญมากในยุคปัจจุบัน และมีผลต่อชีวิตวิถีใหม่ สื่อแบบเดิมเป็นการส่งข่าวสารสู่กลุ่มมวลชน ใช้วิธีการกระจายข่าว ผ่านหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ข่าวสารแบบนี้เป็นข่าว “เราบอกคุณว่า....” ผู้รับข่าวสารจะเป็นผู้รับข่าวสารทางเดียว บางข่าวจะผ่านไปอย่างรวดเร็ว หากไม่ได้ดูหรือรับรู้ขณะนั้น ก็จะเรียกกลับคืนได้ยากต่อมาเมื่อการสื่อสารดีขึ้น มีการโต้ตอบกลับจากผู้รับข่าวสารได้บ้าง เช่น การโฟนอิน การส่งข้อความสั้นหรือเอสเอ็มเอส (sms) การโต้ตอบกลับทางอินเทอร์เน็ต สถานีโทรทัศน์และวิทยุหลายแห่งใช้วิธีให้ผู้รับฟังโต้ตอบกลับ การกระจายข่าวแบบนี้จึงเป็น “บอกเราว่าคุณคิดอย่างไร ตามที่เราบอกคุณ” ต่อมา เมื่อถึงยุคออนไลน์ การรับรู้ข่าวสารเปลี่ยนไปมาก มีการสร้างเครือข่ายสังคม การเชื่อมโยงระหว่างกันจนเป็นกลุ่ม เปลี่ยนวิธีการรับข่าวสารมาเป็นวิธีการพูดคุยสนทนากัน และรับข่าวสารแบบทันทีทันใด ในยุคเครือข่ายสังคมออนไลน์จึงเป็นวิธีการรับข่าวสารแบบ “บอกซึ่งกันและกันว่า....” ที่ข่าวสารกระจายได้ทุกทิศทาง และยากที่จะปิดกั้นได้

การพูดคุยและบอกซึ่งกันและกัน เป็นธรรมชาติของผู้คน ที่ต้องการจะคุยกับคนที่ตนเองรู้จักและเข้าใจกัน สนใจหรือรับรู้ในเรื่องที่มีความไว้วางใจระหว่างกัน ซึ่งจะกระจายข่าวสารแบบปากต่อปาก จึงสร้างกลุ่มเพื่อน กลุ่มผู้สนใจรวมได้มาก เห็นได้ชัดว่าการรวมกลุ่มของคนในสังคมใหม่จึงแตกต่างจากเดิม ในยุคชีวิตวิถีใหม่ ผู้คนที่อยู่อาคารชุดเดียวกัน อยู่หน่วยติดกัน อาจไม่เคยคุยกันเลย ผู้คนอาจพูดคุยหรือรู้จักกับคนที่อยู่ห่างไกลผ่านทางเทคโนโลยีมากกว่า เพราะต้องการคนพูดคุยในกลุ่มที่มีความคิดแนวเดียวกัน หรือเป็นเพื่อนกันในโลกไซเบอร์มากกว่า สังคมสมัยใหม่จึงแตกต่างจากสมัยก่อน ที่ไม่มีทางเลือกที่จะให้ติดต่อกับคนที่ห่างไกลแบบบนโลกไซเบอร์ได้ ต้องพูดคุยแบบเห็นหน้ากัน ต้องอยู่ใกล้กันจึงจะคุยกันได้ ตัวอย่างของสื่อสังคมในยุคปัจจุบัน เช่น เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ ไลน์ อินสตราแกรม ยูทูบ เป็นต้น ที่เชื่อมโยงกลุ่มคนเข้าเป็นเครือข่ายสังคม สื่อสังคมได้รับการพัฒนามาในรูปแบบแพลตฟอร์ม ผู้พัฒนาเข้าใจความรู้สึก นึกคิด ความนิยมของผู้คน จึงออกแบบให้มีการตอบสนองต่อพฤติกรรมของผู้ใช้ ให้ตรงใจ ตรงกับสนิยมผู้ใช้ เพื่อให้ผู้ใช้อยากใช้ โดยเข้าใจหลักจิตวิทยา และธรรมชาติของการสื่อสารที่ผู้คนที่สื่อสารระหว่างกัน

เก็บข้อมูลการใช้ในอดีตมาวิเคราะห์ เช่น ใครชอบดู หรือพูดคุย หรือกดไลค์ ในเรื่องใด ก็จะนำเสนอในเรื่องนั้นมาให้มากขึ้น ผู้คนจึงสนทนากันในกลุ่มที่ตนเองสนใจได้ตรงใจมากกว่า หรือชอบร่วมกิจกรรมในกลุ่มกันเอง โดยให้นำเสนอ หรือโต้ตอบ รองรับเนื้อหาที่เป็นทั้งข้อความ รูปภาพ วิดีโอ ทำให้ผู้ใช้สามารถคุยกันและส่งข่าวสารระหว่างกันในเรื่องที่เข้าใจกันได้ง่ายกว่า

เมื่อสื่อสังคมมีลักษณะเป็นแพลตฟอร์ม ที่ทุกคนอยู่บนแพลตฟอร์ม เป็นทั้งผู้สื่อข่าว และผู้รับข่าวสาร ซึ่งต่างจากในอดีตอย่างมาก ที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้รับข่าวสาร มีหน่วยงานหรือองค์กรเป็นผู้สื่อข่าว หาข่าว แล้วมานำเสนอ เมื่อสื่อใหม่เป็นแพลตฟอร์ม การนำเสนอข่าวสารข้อมูลของผู้คนบนโลกออนไลน์ จึงโน้มเอียงไปในทางที่จะเสนอในสิ่งที่ตนเองชื่นชอบ หรือแนวคิดและทัศนคติของตนเองมากกว่า ทำให้ข้อมูลข่าวสารมีมากมายหลากหลาย และมีท่วมท้น แต่การบริโภคข่าวสาร ผู้คนก็จะเลือก หรือในบางแพลตฟอร์ม ก็จะมีการใช้เอไอวิเคราะห์ความชื่นชอบ และนำข่าวสารป้อนให้ในหน้าจอ (Feed) ของผู้บริโภค สื่อใหม่และสื่อสังคมจะให้ความสำคัญในการตอบสนองความต้องการของผู้ใช้ เช่น มีปุ่มให้กดไลค์ เพื่อแสดงความชื่นชอบเท่านั้น อย่างไรก็ตาม สื่อสังคมนี้จะมีบทบาทสำคัญในยุคชีวิตวิถีใหม่ เพราะเป็นการกระจายข่าวได้อย่างรวดเร็ว มีการส่งต่อ ในวงกว้าง หรือส่งข่าวได้ด้วยตนเอง

อินเทอร์เน็ตทำให้การสื่อสารระหว่างกันพัฒนาไปมาก สังคมออนไลน์จึงเป็นสังคมที่เกิดการรวมกันเป็นเครือข่ายสังคม ต่างจากในอดีตที่คนจะเข้าร่วมในกิจกรรมใด ต้องเดินทางมาหากัน อยู่ต่อหน้ากัน แต่การเข้าเครือข่ายสังคมในปัจจุบัน ผู้คนสามารถเข้าสู่โลกออนไลน์เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมในเครือข่ายสังคม สามารถสร้างตัวตนใหม่ สร้างตัวตนสมมุติบนเครือข่ายได้ เทคโนโลยีบนอินเทอร์เน็ตทำให้สื่อสารได้ตอบโต้ทันที เก็บข้อมูล และประมวลผลได้มากบนระบบคลาวด์ มีผลทำให้เกิดการสร้างข้อมูลข่าวสารในโลกวิถีใหม่ได้ ดังนี้

- **ผลิตข้อมูลได้เร็ว** เพราะทุกคนมีสมาร์ตโฟน เก็บข้อมูลได้ทั้งการถ่ายภาพ ถ่ายคลิป บันทึกเสียง หรือเขียนข้อความ ทำให้ส่งข้อมูลเข้าหากันได้ ปัจจุบันข้อมูลมีช่วงเวลาที่ใช้งานสั้นลงมาก โดยเฉพาะข้อมูลบางประเภทมีการเปลี่ยนแปลงเร็วมาก จำเป็นต้องมีการปรับปรุงข้อมูลตลอดเวลา
- **ผลิตข้อมูลได้มาก** เพราะข้อมูลข่าวสารมีมากมาย และต้องรับรู้ได้เร็ว
- **ผลิตได้ในต้นทุนต่ำ** ในอดีตการสร้างข้อมูลในรูปสิ่งพิมพ์ วิดีทัศน์ ตลอดจนการผลิตรายการเผยแพร่ต้องใช้เงินลงทุนสูง ปัจจุบันสื่อทางด้านดิจิทัลสามารถผลิตได้ด้วยต้นทุนการผลิตต่ำกว่าเดิมมาก
- **มีประโยชน์ เข้าถึงง่าย ใช้งานง่าย** การเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย ทุกที่ที่เข้าอินเทอร์เน็ตได้ สืบค้นได้ง่าย มีระบบเรียกค้น จึงมีประโยชน์ตามความต้องการของผู้ใช้
- **มีการโต้ตอบและตอบสนองได้รวดเร็ว** ข้อมูลที่อยู่ในรูปสื่อดิจิทัล มีลักษณะการโต้ตอบสองทางแบบออนไลน์ การโต้ตอบเหล่านี้ทำให้โมเดลการบริการข้อมูลข่าวสารบนแพลตฟอร์มสามารถส่งและรับข้อมูลได้ เช่น เมื่อมีการโพสต์ในสื่อสังคม ก็จะมีคนเข้ามาคอมเมนต์ได้

เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการสื่อสารในโลกวิถีใหม่จะมีบทบาทมากยิ่งขึ้นในอนาคต พัฒนาการจะเพิ่มขึ้นทั้งทางด้านเนื้อหา ปริมาณ และ เทคโนโลยีที่ใช้กันได้ง่ายขึ้น มีการ

สร้างอุปกรณ์พกพารุ่นใหม่ ๆ เช่น สมาร์ทโฟน ให้ใช้งานเข้าถึงสื่อได้ง่าย และทุกหนแห่ง โดยสื่อใหม่ที่มีการพัฒนาให้ก้าวหน้าจะมีแบ่งแยกเป็น

- เครือข่ายสังคม (Social networking) ตัวอย่างเช่น เฟซบุ๊ก ยูทูบ ทวิตเตอร์ ไลน์ เป็นต้น รวมถึงโปรแกรมการวิเคราะห์ข่าวสารบนเครือข่ายสังคม
- การทำงานร่วมกันในสังคม (Social collaboration) ตัวอย่างเช่น สารานุกรมวิกิพีเดีย การเขียนบล็อก เว็บกระดาน การทำงานร่วมกันเฉพาะกลุ่ม และการใช้ข้อมูลข่าวสารร่วมกันในกลุ่มที่เรียกว่า คราวด์ซอร์ซซิง (crowdsourcing)
- สำนักพิมพ์ของสังคม (Social publishing) เป็นการพัฒนาเทคโนโลยีที่สังคมหรือกลุ่มคนช่วยกันสร้างเนื้อหา สร้างสิ่งพิมพ์อิเล็กทรอนิกส์ เก็บสื่อของสังคมไว้ ตัวอย่างเช่น ยูทูบ วิกิพีเดีย การแชร์รูปภาพฟลิค (flickr)
- การรับฟังความคิดเห็นจากสังคม (Social feedback) ใช้เป็นที่รับฟังความคิดเห็นของสังคม โดยการนำเสนอเนื้อหาข่าวสารแล้วดูปฏิกิริยาตอบกลับ ตัวอย่างเช่น ยูทูบ รูปภาพฟลิค (flickr) และ แอมะซอน (Amazon) เป็นต้น
- ใช้ประโยชน์ในวงการธุรกิจและการทำงาน เช่น การทำงานที่บ้าน การประชุมออนไลน์ การเรียนออนไลน์ การสื่อสารระหว่างกัน การทำงานร่วมกัน เช่น โปรแกรมประชุมออนไลน์ซูม (ZOOM), เว็บเบ็กซ์ (Webex) กูเกิ้ลมีท (Google Meet) ทีม (Team) เป็นต้น

เมื่อข้อมูลข่าวสารมีจำนวนมากและเพิ่มขึ้น พัฒนาการทางเครื่องมือในการค้นหาก็จะพัฒนาตาม การทำเหมืองข้อมูลที่จะขุดค้นหาข้อมูลข่าวสารที่ต้องการ และยังนำเอาข้อมูลที่ค้นหาได้มาวิเคราะห์/สังเคราะห์ในเชิงสังคม โดยเน้นการวิเคราะห์และแปลผลความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เหตุการณ์ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเรื่องราว ค้นหาความรู้และแนวคิดใหม่จากข้อมูลในสื่อสังคมออนไลน์ มีการศึกษาวิจัยใช้เอไอเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ แนวโน้มการดำเนินชีวิตวิถีใหม่ของประชากรโลกในยุคดิจิทัลโดยเฉพาะในด้านที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารมีดังนี้

๑. การสื่อสารเพื่อการศึกษา จะพัฒนาไปสู่ระบบการเรียนรู้ทางไกล ผู้เรียนและผู้สอนสื่อสารบทเรียนและการทำบททดสอบผ่านอุปกรณ์ที่เชื่อมต่อกับระบบออนไลน์ ระบบการศึกษาแบบออนไลน์จะขยายตัวเพิ่มขึ้น แม้จะผ่านพ้นวิกฤติโควิด-19 ไปแล้วก็ตาม

๒. การสื่อสารการตลาด จะขยายตัวแบบทวีคูณในภาคการตลาดออนไลน์จากข้อสังเกตว่า ร้านค้าออนไลน์ต่างขายสินค้าได้เพิ่มมากขึ้นหลายเท่ากว่าปกติทั้งในช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 และแม้หลังผ่านพ้นการระบาดไปแล้ว หลายฝ่ายคาดการณ์ว่าการสื่อสารการตลาดแบบออนไลน์จะได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้นอย่างแน่นอน

๓. การสื่อสารเพื่อความบันเทิง จะมีการใช้พื้นที่ออนไลน์เพื่อสื่อสารด้านความบันเทิงกันอย่างแพร่หลาย การสตรีมมิ่งความบันเทิงผ่านระบบออนไลน์เฟื่องฟูขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ผู้ประกอบการเจ้าของเนื้อหาความบันเทิงต่างมีรายได้หรือลูกค้าเพิ่มขึ้นจากเดิมอย่างมีนัยสำคัญ และเมื่อผ่านพ้นภาวะวิกฤติไปแล้ว ผู้คนก็น่าจะติดใจในความสะดวกและการเข้าถึงง่ายของสื่อออนไลน์กันยิ่งกว่าช่วงที่ผ่านๆ มา ซึ่งก็คาดการณ์กันว่าน่าจะมีเติบโตกันไปอีกยาวนานเลยทีเดียว

สภาพแวดล้อมใหม่อันเกิดจากโรคระบาดทำให้คนในสังคมต่างต้องปรับตัวกันเป็นอย่างมาก โดยมีเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นตัวช่วยที่สำคัญ ในอนาคตเมื่อเราสามารถผ่านพ้นวิกฤติไปได้แล้ว ชีวิตวิถีใหม่ก็จะกลายเป็นวิถีชีวิตปกติธรรมดาในรูปแบบหนึ่งเท่านั้น เพราะคนต่างก็สามารถปรับตัวให้เคยชินและอยู่ร่วมกันกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้มากขึ้นได้

๒.๓.๔. ประเภท/องค์ประกอบ

การนำหลักการและแนวคิดในทางทฤษฎีออกมาแปลงเป็นแนวปฏิบัติ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้จัดทำแผนงานหรือกิจกรรมที่เหมาะสมและทำให้เกิดผลสำเร็จตามเป้าประสงค์ จำเป็นต้องมีแบบแผนทางความคิดในการมองประเด็นพัฒนาทางสังคมที่ชัดเจน มุมมองใหม่จะช่วยให้เห็นข้อเท็จจริงของธรรมชาติได้อย่างละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น มองเห็นประเด็นปัญหาตามความเป็นจริงได้อย่างรอบด้านมากขึ้น อันจะนำไปสู่การมองเห็นวิธีใหม่ที่จะใช้ในการแก้ไขปัญหาเดิมที่เกิดขึ้นอยู่เป็นประจำแต่ไม่เคยแก้ไขได้ แบบแผนทางความคิดในการมองโลกตามจริงนี้ เรียกว่า กระบวนทัศน์ ปัญหาที่เกิดขึ้นในโลกอาจมีความซับซ้อนแตกต่างกันไป ที่ไม่อาจแก้ไขได้ด้วยกระบวนทัศน์แบบเดิมๆ จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาและการพัฒนาได้

๒.๓.๔.๑ กระบวนทัศน์เทคโนโลยี^{๒๘}

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ต่อเทคโนโลยีที่มีอยู่เดิม จะนำไปสู่การสร้างนวัตกรรมในมุมมองใหม่ที่ยังไม่เคยมีใครมองเห็นได้ คำว่า “กระบวนทัศน์ (Paradigm)” หมายถึง กรอบความคิดหรือแนวทางทั่วไปที่ใช้ในการมองโลก หรือแบบของการคิดที่ใช้เป็นแนวทางการศึกษาวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือเป็นแนวทางในการจัดระบบในสังคม (อ้างอิงพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐) เป็นมุมมองเฉพาะที่มองไปยังปัญหาหรือประเด็นที่สนใจประเด็นใดประเด็นหนึ่งซึ่งเป็นมุมมองที่เกิดจากชุดข้อมูลเดียวกัน แต่ผู้มองอาจมองเห็นภาพหรือให้คำอธิบายกับชุดข้อมูลนั้นแตกต่างกัน ด้วยการใช้เหตุผลสนับสนุนที่ต่างกัน ตัวอย่างที่มักนำมาใช้อธิบายคำว่า “กระบวนทัศน์” ก็คือการใช้ภาพมาอุปมาอุปไมยเพื่อให้เกิดความเข้าใจขึ้นได้ชัดเจน ภายใต้ภาพเดียวกัน หรือ ชุดข้อมูลเดียวกันนี้ บางคนอาจมองเห็นภาพกระต่าย แต่บางคนอาจมองเห็นเป็นภาพนก ซึ่งอธิบายชี้แจงได้อย่างชัดเจนว่า เหตุใดจึงเห็นเป็นภาพเช่นนั้น เรียกได้ว่า “ถูกทั้งคู่” แต่ความสำคัญของการสร้างกระบวนทัศน์ก็คือ ปรากฏการณ์ที่จะทำให้คนเกิดความสามารถในการแก้ปัญหาใหม่ๆ ที่เห็นกันอยู่ทุกวันแต่ไม่เคยแก้ไขได้ เกิดมุมมองใหม่ที่นำไปใช้แก้ปัญหานั้นๆ ได้ สถานการณ์เช่นนี้ มักนิยมเรียกกันว่า “การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift)” คนที่มองเห็นภาพในครั้งแรกเป็นหัวเปิด เมื่อเกิดการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ขึ้นได้ ก็จะสามารถมองเห็นภาพเป็นหัวนกได้ เกิดมุมมองใหม่ต่อชุดข้อมูลเดิม โดยไม่ต้องเปลี่ยนแปลงข้อมูลเดิมแต่อย่างใด

^{๒๘} เรวัต ตันตยานนท์, กระบวนทัศน์เทคโนโลยี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.bangkokbiz-news.com/blogs/columnist/112185> [๒๗ มี.ค. ๒๕๖๖].

คำว่า “กระบวนทัศน์ (Paradigm)” มีการนำมาใช้เป็นครั้งแรก โดยนักฟิสิกส์ชาวอเมริกัน ชื่อ ธอมัส คูห์น (Thomas Kuhn, 1962) ซึ่งนำมาใช้อธิบายว่า เหตุใดองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จึงสามารถมีการพัฒนาให้สูงขึ้นได้เรื่อยๆ ในขณะที่วิชาวิทยาศาสตร์ เป็นเพียงความพยายามอธิบาย “ชุดข้อมูล” เดิมของธรรมชาติเท่านั้นเอง คูห์นพบว่า การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทำให้นักวิทยาศาสตร์เกิดมุมมองใหม่ ทำให้มองข้อเท็จจริงในธรรมชาติแยกย่อยเป็นสาขาหรือแขนงต่างๆ ได้มากมาย และในแต่ละมุมมอง หรือแต่ละ “กระบวนทัศน์” ก็จะสามารถเจาะลึกลงไปเพื่อค้นหาความจริงของธรรมชาติได้อย่างละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น แนวความคิดของธอมัส คูห์น สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการสร้างสรรค์นวัตกรรมให้เกิดขึ้นกับสินค้าหรือบริการที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีเป็นส่วนสำคัญในการความสร้างพึงพอใจหรือสนองตอบความต้องการของลูกค้าได้ ผู้ที่เกี่ยวข้องในวงการการสร้างนวัตกรรม เรียกแนวคิดนี้ว่า กระบวนทัศน์เทคโนโลยี (Technological Paradigm)

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ต่อเทคโนโลยีที่มีอยู่เดิม จะนำไปสู่การสร้างนวัตกรรมในมุมมองใหม่ที่ยังไม่เคยมีใครมองเห็นได้ ความจริงแล้ว เทคโนโลยีต่างๆ จะประกอบด้วยองค์ประกอบใน ๒ ส่วนหลัก ได้แก่ เรื่องของความรู้ (know-how) ทางวิทยาศาสตร์ที่อยู่เบื้องหลังของเทคโนโลยี และเรื่องของเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ต้องนำมาใช้ประกอบ ยกตัวอย่างเช่น เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ จะประกอบด้วยองค์ความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของอิเล็กทรอนิกส์ วิธีการคำนวณ ซึ่งเป็นความรู้ที่มาจากวิทยาศาสตร์ และเครื่องมืออุปกรณ์ประกอบ เช่น ชิปประมวลผล จอแสดงผล และอุปกรณ์ป้อนข้อมูล เป็นต้น การเปลี่ยนกระบวนทัศน์เทคโนโลยีที่จะนำไปสู่การสร้างนวัตกรรมขึ้นได้อาจทำได้ทั้งกระบวนทัศน์ทางความรู้ และกระบวนทัศน์ทางอุปกรณ์ประกอบ

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์เทคโนโลยี จะนำไปสู่การเกิด “เส้นทางเดิน” ของเทคโนโลยีที่แตกต่างกัน ในแต่ละกระบวนทัศน์ของเทคโนโลยี อาจเกิดเส้นทางการพัฒนาเทคโนโลยีไปในเส้นทางต่างๆ แตกแขนงกันออกไป ซึ่งในบางเส้นทางก็จะมีมีความโดดเด่นมาก บางเส้นทางก็อาจมีความโดดเด่นน้อย และเส้นทางเดินต่างๆ กัน อาจทำให้เกิดผลกระทบซึ่งกันและกันได้ ตัวอย่างเช่น ในเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์ กระบวนทัศน์หลักจะเริ่มต้นจากการพัฒนาหลอดสุญญากาศและทรานซิสเตอร์เพื่อใช้ในอุตสาหกรรมวิทยุ แต่ได้พัฒนาไปในเส้นทางอื่นๆ เช่น อุตสาหกรรมโทรทัศน์ อุตสาหกรรมคอมพิวเตอร์ และอุตสาหกรรมการสื่อสาร เป็นต้น

เส้นทางของเทคโนโลยีหนึ่งอาจพัฒนาล่าช้าลง เนื่องจากเส้นทางอื่นพัฒนาไปไม่ทัน เช่น การลดขนาดของเครื่องคอมพิวเตอร์จะขึ้นอยู่กับการพัฒนาขนาดของหน่วยความจำหรือหน่วยประมวลผล ทำให้การพัฒนานวัตกรรมต้องหยุดรอซึ่งกันและกัน ความสำเร็จของการสร้างนวัตกรรม จึงอยู่ที่การเลือกกระบวนทัศน์เทคโนโลยี และเส้นทางเดินของเทคโนโลยีให้เหมาะสมกับความรู้ความชำนาญ ความมุ่งมั่น และวิสัยทัศน์นวัตกรรมของธุรกิจ รวมถึงสถานภาพและความแข็งแกร่งด้านการเงิน การลงทุน และความพร้อมของบุคลากร

ปัจจัยที่จะมีส่วนในการปรับเปลี่ยนเส้นทางเดินของเทคโนโลยี ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกอื่นๆ ค่อนข้างมาก ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของสถานะทางเศรษฐกิจที่จะส่งผลกระทบต่อตลาดและต้นทุนการผลิต และการสนับสนุนจากนโยบายของรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นเตรียมสาธารณูปโภคพื้นฐาน การสร้างสภาพแวดล้อมที่จะเอื้อต่อการพัฒนาเทคโนโลยีเป้าหมาย หรือ การกำหนด

กฎระเบียบที่อาจเอื้อหรือเป็นอุปสรรคต่อการสร้างนวัตกรรม เป็นต้น การสร้างความรู้ความเข้าใจกับ กระบวนทัศน์เทคโนโลยี และเส้นทางเดินเทคโนโลยีจึงอาจเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อความคิด สร้างสรรค์ในการสร้างนวัตกรรมที่พึงประสงค์

๒.๓.๔.๒ กระบวนทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

กระบวนทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบ่งสาระสำคัญได้เป็น ๓ ยุค^{๒๙}

๑. *กระบวนทัศน์การพัฒนากระแสหลัก (Dominant Paradigm)* เป็น กระบวนทัศน์การพัฒนาที่เน้นเรื่องการพัฒนาประเทศโลกที่สามให้มีความทันสมัยแบบตะวันตก ซึ่ง กระบวนทัศน์นี้เป็นกระบวนทัศน์ที่ถูกนำมาใช้เกือบทั่วโลก คุณลักษณะสำคัญของกระบวนทัศน์การ พัฒนากระแสหลัก ดังนี้

๑.๑ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมอย่างเป็นเส้นตรง มีความก้าวหน้าแบบขั้นบันได เมื่อเกิดแล้วมีแต่ก้าวรุดไปข้างหน้า ไม่มีกระบวนการย้อนกลับ

๑.๒ การพัฒนาหมายถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง และการทำหน้าที่ใหม่ๆ ของสถาบันสังคม

๑.๓ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจ ด้วยการใช้เทคโนโลยีที่ลงทุนสูง

๑.๔ การวางแผนดำเนินการพัฒนาต้องอาศัยการวางแผน จากส่วนกลาง และกระบวนการพัฒนาทั้งหมดสามารถแบ่งออกได้เป็นขั้นตอนอย่างชัดเจน

๑.๕ สาเหตุของความด้อยพัฒนานั้นมาจากปัจจัยภายใน เช่น การไม่รู้ หนังสือ การขาดทักษะในการทำงานของประชากร ดังนั้น การพัฒนาจำเป็นต้องนำปัจจัยจาก ภายนอก เช่น เงินทุน เทคโนโลยี เข้ามาช่วยสนับสนุนให้เกิดความก้าวหน้าและทันสมัยในสังคม

อย่างไรก็ตาม หลังจากประเทศโลกที่สามได้นำแนวคิดของกระบวนทัศน์ การพัฒนากระแสหลักไปใช้ กลับพบว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นไม่เป็นไปตามที่คาดไว้ โดยการเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้ถูกแบ่งสรรอย่างยุติธรรม ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย มากยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ถึงแม้จะพบว่าในสังคมจะมี “ความทันสมัย” เช่น มีถนน ไฟฟ้า น้ำประปา แต่ ยัง ไม่มีการ “พัฒนา” สถาบันต่างๆ ทางสังคมติดตามมา เช่น ปัญหาการล่มสลายของสังคมชนบท หรือสถาบันครอบครัวมีความคลอนแคลน

ท่ามกลางปรากฏการณ์เหล่านี้จึงทำให้กระบวนทัศน์การพัฒนาแบบกระแส หลักได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ในหลายประเด็น เช่น เป็นกระบวนทัศน์ที่ยึดเอากรอบของชาติใดชาติหนึ่ง เป็นศูนย์กลาง โดยมองข้ามความแตกต่างที่หลากหลายของประเทศต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ทรัพยากรธรรมชาติ หรือวัฒนธรรม รวมถึงเป็นการใช้กรอบวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม ที่มองว่าสิ่งที่ ประเทศพัฒนาแล้ว (ประเทศที่ทันสมัย) มีอยู่เป็นสิ่งที่ดีทั้งหมด ส่วนสิ่งที่ประเทศด้อยพัฒนามีอยู่นั้น

^{๒๙} Singhal A. & Stapitanond P., “The Role of Communication in Development: Lessons Learned from a Critique of the Dominant, Dependency, and Alternative Paradigms” *The Journal of Development Communication*, Vol. 7 No. 2: (1996): 11-25

ล้วนเป็นสิ่งที่ไร้ค่าทั้งสิ้น นอกจากนั้น ยังได้ให้ความสนใจแต่มิติเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว และยังเป็น การสนใจเพียงมิติเชิงปริมาณเท่านั้น จึงทำให้เกิดความสนใจแต่เพียงอัตราการเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจและรายได้ประชาชาติ โดยไม่ได้ใส่ใจกับคุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคม

๒. *กระบวนทัศน์การพัฒนาแบบพึ่งพา (Dependency Paradigm)* ได้มีการ พัฒนาขึ้นมาในช่วงทศวรรษ ๑๙๖๐ โดยมีเนื้อหาที่ต่อต้านกระบวนทัศน์การพัฒนาระแสหลัก เพราะ เชื่อว่า แนวคิดการพัฒนาแบบเบื้องบนสู่ล่าง (Top-down Approach) นั้นเป็นกลไกในการพัฒนา ความสัมพันธ์ที่เน้นการพึ่งพาระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศที่ด้อยพัฒนา ซึ่งผลที่เกิดขึ้น ตามมาก็คือการดูดซับเอาทรัพยากรและความมั่งคั่งจากประเทศด้อยพัฒนาไปเลี้ยงประเทศที่พัฒนา ดังนั้น หากประเทศด้อยพัฒนายังคงใช้แนวคิดการพัฒนาแบบกระบวนทัศน์การพัฒนาระแสหลักอยู่ ก็จะไม่สามารถพัฒนาตนเองขึ้นมาได้ ซึ่งการที่ประเทศด้อยพัฒนาจะสามารถพัฒนาดังนั้นจำเป็นที่ จะต้องตัดขาดตัวเองจากประเทศศูนย์กลาง (ซึ่งก็คือประเทศที่พัฒนาแล้ว) รวมทั้งออกมาจาก เศรษฐกิจระบบตลาดโลกและต้องมียุทธศาสตร์พึ่งพาตนเอง (Self-reliance) แทนการพึ่งพาผู้อื่น อย่างไรก็ตาม กระบวนทัศน์การพัฒนาแบบพึ่งพาก็ได้รับการวิจารณ์ว่าเป็นการมองข้ามอุปสรรคใน การพัฒนาที่มาจากปัจจัยภายใน เช่น ปัญหาการเมืองภายในประเทศ ปัญหาการคอร์รัปชันของ เจ้าหน้าที่รัฐ เนื่องจากกระบวนทัศน์นี้เชื่อว่าอุปสรรคที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศเกิดจากปัจจัย ภายนอก ซึ่งได้แก่ การเอารัดเอาเปรียบจากประเทศศูนย์กลางนั่นเอง ทั้งที่ในความจริงแล้วปัจจัย ภายในเหล่านี้ล้วนสามารถส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทั้งสิ้น

๓. *กระบวนทัศน์การพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative Paradigm)* เป็น กระบวนทัศน์ที่ไม่เชื่อว่าการพัฒนาจะมีสูตรสำเร็จเพียงสูตรเดียว เพราะในแต่ละสังคมต่างก็มีแนวคิด ในการพัฒนาที่หลากหลายแตกต่างกัน โดยกระบวนทัศน์นี้จะลดลักษณะ “ความเป็นสากล” ของ แนวคิดการพัฒนาให้น้อยลง แต่จะเพิ่มสัดส่วนของลักษณะ “ความเป็นท้องถิ่น” ให้มากขึ้น นั้น หมายความว่า บางสังคมอาจจะถือเอาความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย ในขณะที่บางสังคม อาจจะกำหนดเอาการมีวิถีแบบพอเพียงเป็นเป้าหมายก็ได้ ดังนั้น เมื่อเป้าหมายในการพัฒนามีความ แตกต่างกันจึงทำให้วิธีการที่แต่ละสังคมจะบรรลุเป้าหมายของตนจึงมีความแตกต่างกันไปด้วย แนวคิดการพัฒนาในกระบวนทัศน์นี้จะเน้นมิติความเป็นมนุษย์และความหลากหลาย โดยไม่ได้มุ่งเน้น ที่มิติด้านเศรษฐกิจมากเท่าที่ผ่านมา โดยเชื่อว่าแต่ละสังคม เชื้อชาติ หรือกลุ่มนั้นต่างก็มีอัตลักษณ์ และมีเส้นทางในการพัฒนาที่แตกต่างกันไป ดังนั้น กิจกรรมการพัฒนานั้นจะต้องออกแบบในรูปแบบ ของโครงการเล็กๆ ที่มีความเหมาะสมกับสิ่งที่ประชาชนต้องการ อย่างไรก็ตาม กระบวนทัศน์การ พัฒนาแบบทางเลือกนี้ก็ได้รับข้อวิจารณ์ว่า มีลักษณะที่ค่อนข้างเป็น “อุดมคติ” อย่างมาก ซึ่งอาจจะ ทำให้เห็นภาพและกำหนดนโยบายต้องพบกับความลำบากอยู่บ้างที่จะต้องแปลงแนวคิดนามธรรม ให้ออกมาเป็นแนวทางปฏิบัติ

๒.๓.๕. กระบวนการ/วิธีการพัฒนาหรือส่งเสริม

๒.๓.๕.๑ พัฒนาขีดความสามารถในการสื่อสารดิจิทัล

ตามลักษณะของทฤษฎีสื่อสาร SMCR ของเดวิด เค. เบอร์โล (David K. Berlo, 1960) ที่ได้กล่าวถึงองค์ประกอบในการสื่อสาร ๔ ส่วนคือ ผู้ส่งสาร (Source) ข้อมูลข่าวสาร (Message) ช่องทางการสื่อสาร (Channel) ผู้รับสาร (Receiver) นี้ ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อขีดความสามารถของผู้ส่งและรับสารที่จะสื่อสารความหมายนั้นได้เป็นผลสำเร็จหรือไม่เพียงใด ได้แก่

๑. ทักษะในการสื่อสาร หมายถึง ทั้งผู้ส่งและผู้รับสารควรจะมีทักษะและความชำนาญในการส่งและรับสาร เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในระหว่างกัน เช่น ผู้ส่งสารต้องพูดด้วยภาษาที่ถูกต้องและชัดเจน มีท่วงทำนองและลีลาในการพูด มีการแสดงสีหน้าท่าทางที่เหมาะสม จูงใจ หรือต้องเขียนสารด้วยถ้อยคำสำนวนที่ถูกต้องสละสลวย เป็นต้น ส่วนผู้รับสารก็ต้องมีทักษะในการฟังที่ดี ฟังถ้อยคำภาษาที่สื่อสารมารู้เรื่อง หรืออ่านข้อความที่ส่งมาเข้าใจ เป็นต้น

๒. ทักษะคติ เป็นทัศนคติของผู้ส่งและผู้รับสาร ถ้าทั้งสองฝ่ายมีทัศนคติที่ดีต่อกันก็จะทำให้การสื่อสารได้ผลดี เพราะทัศนคติมีความเกี่ยวข้องไปถึงการยอมรับซึ่งกันและกันระหว่างผู้ส่งและผู้รับสาร ถ้าผู้รับสารมีความนิยมชมชอบในตัวผู้ส่งสารก็มักจะมีความเห็นคล้อยตามได้ง่าย แต่ถ้าในทางตรงกันข้าม ก็อาจจะมีความคิดเห็นขัดแย้งได้

๓. ระดับความรู้ ถ้าผู้ส่งและผู้รับสารมีระดับความรู้ที่ทัดเทียมกันก็จะทำให้การสื่อสารระหว่างกันเข้าใจได้ง่าย แต่ถ้ามีระดับความรู้แตกต่างกัน ก็อาจจะต้องมีการปรับปรุงความยากง่ายของภาษาหรือถ้อยคำสำนวนของข้อมูลข่าวสารที่จะใช้สื่อสารระหว่างกัน เช่น ไม่ใช่ศัพท์วิชาการ ไม่ใช่สำนวนสลับซับซ้อน ไม่ใช่ภาษาต่างประเทศ เป็นต้น

๔. ระบบสังคมและวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มีส่วนในการกำหนดพฤติกรรมของคนในพื้นที่หรือในประเทศหนึ่งๆ ซึ่งอาจเกี่ยวข้องไปถึงขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติต่างกันในพื้นที่หรือในประเทศนั้นๆ เช่น วัฒนธรรมความเป็นอยู่ การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโส เป็นต้น

๒.๓.๕.๒ เรียนรู้และตระหนักถึงชีวิตวิถีใหม่และทักษะการสื่อสารใหม่

ชีวิตวิถีใหม่ในสภาพที่มีสิ่งแวดล้อมทางดิจิทัลอยู่รอบตัว มีเครื่องมือเครื่องใช้และอุปกรณ์แบบดิจิทัล คู่ขนานกับการใช้อินเทอร์เน็ต ผนวกกับการแพร่ระบาดของโควิด-19 ที่เป็นเหมือนตัวช่วยเร่ง ทำให้คนในสังคมหันมากิจกรรมทางออนไลน์มากขึ้น มีการใช้สื่อสังคมแบบใหม่ๆ มีการสื่อสารข้อมูลในหลากหลายรูปแบบ ทั้งข้อความ ภาพ คลิปวิดีโอ

นอกจากนี้ ในระดับสังคมประชาชนยังได้มีส่วนร่วมกับการใช้ดิจิทัลตามนโยบายของรัฐ ในฐานะเป็นพลเมืองดิจิทัลมากยิ่งขึ้น การเรียกว่าเป็นพลเมืองดิจิทัลนั้น หมายถึงผู้ที่ใช้ระบบดิจิทัลทำกิจกรรมออนไลน์บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตเป็นประจำและมีความรู้ความสามารถที่จะใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมที่เหมาะสมในสังคม มีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกันและมีความรับผิดชอบกับการใช้เทคโนโลยี รู้กติกา/มารยาททางสังคมดิจิทัล รวมถึงความเสี่ยง ภัยคุกคาม และรับรู้ว่าจะไรคือข้อมูลส่วนบุคคลอะไรคือข้อมูลสาธารณะ ร่วมช่วยสร้างสรรสังคมและประเทศชาติให้ดีขึ้น และในมุมกลับกัน รัฐบาลในฐานะเป็นผู้บริหารบ้านเมือง ย่อมต้องใช้ข้อมูลดิจิทัลเพื่อบริการประชาชนเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาของสังคมโลกที่เปลี่ยนไป และเพื่อการดำเนินการที่โปร่งใส มีธรรมาภิบาล (Good governance) หรือมีกิจกรรมกับประชาชนได้ดีของรัฐเอง

เทคโนโลยีดิจิทัลจะสามารถเชื่อมโยงและช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการสื่อสารแบบสองทางระหว่างประชาชนกับรัฐได้ในทุกมิติ เช่น การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในเรื่องที่เกี่ยวกับการกำหนดนโยบายสาธารณะ จากรัฐสู่ประชาชน ให้ประชาชนได้รับรู้และเข้าถึงข้อมูลได้กว้างขวางและครอบคลุม โปร่งใส และรวดเร็ว เป็นการเพิ่มโอกาสและช่องทางการรับรู้และการตอบสนองต่อข้อมูลข่าวสารในระหว่างกัน ทำให้รัฐสามารถประเมินความต้องการของประชาชนได้ดีขึ้น และลดปัญหาการขัดแย้งในการบริหารงาน

อย่างไรก็ดี กระบวนการเป็นพลเมืองดิจิทัลที่นอกเหนือไปจากการทำกิจกรรมออนไลน์บนโลกอินเทอร์เน็ตแล้ว ยังรวมถึงความเป็นพลเมืองทางสังคมปกติภายใต้กรอบหลักที่ประกอบด้วยขนบธรรมเนียม ประเพณีนิยม วิถีปฏิบัติ อุดมการณ์ คุณธรรม จริยธรรม ที่ต้องคำนึงถึงอีกด้วย ในขณะที่ส่วนของการเป็นพลเมืองดิจิทัลก็จำเป็นต้องดำรงอยู่ เพื่อส่งเสริมโอกาสทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกันในยุคใหม่ และเพิ่มการมีส่วนร่วมทางการเมืองและสังคม ด้วยการใช้นโยบายดิจิทัลเป็นตัวช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาในฐานะพลเมืองของสังคมด้วย

๒.๓.๕.๓ พัฒนาทักษะดิจิทัลเพื่อรองรับชีวิตวิถีใหม่

เมื่อสิ่งแวดล้อมทางดิจิทัลทำให้รูปแบบและพฤติกรรมการเรียนรู้ของคนในสังคมเปลี่ยน กระบวนการทำงานและวิถีการดำเนินชีวิต รวมถึงพฤติกรรมของผู้คนจึงเปลี่ยนตามไปด้วย มีกระบวนการใหม่ๆ ที่เกี่ยวกับการใช้ดิจิทัลเกิดขึ้นมากมาย ตัวอย่างเช่น การซื้อขายสินค้าออนไลน์ การใช้บริการภาครัฐแบบออนไลน์ การทำงานจากที่บ้าน การเรียนการสอนออนไลน์ การใช้จ่ายเงินแบบดิจิทัล การใช้บริการสาธารณะรูปแบบต่างๆ ออนไลน์ เป็นต้น เทคโนโลยีดิจิทัลทำให้เกิดสื่อสังคมรูปแบบใหม่ที่มีวิธีการสื่อสารใหม่ ทำให้ติดต่อสื่อสารและการรวมตัวกันของสังคมแตกต่างกันไปจากยุคก่อน กระบวนการทางดิจิทัลมีบทบาทสำคัญอย่างสูงในการช่วยเพิ่มประสิทธิภาพให้กับ การสื่อสาร ยิ่งเมื่อมีเหตุการณ์แพร่ระบาดของโรคโควิด-19 เกิดขึ้นในวงกว้างทั่วโลก คนในสังคมก็ยิ่งต้องหันมาพึ่งพาเทคโนโลยีดิจิทัลในการดำรงชีวิตมากขึ้น เพื่อความอยู่รอดปลอดภัยและรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบันให้มากที่สุด ทักษะดิจิทัลจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก

ในท่ามกลางภาวะวิกฤติ รัฐบาลมีนโยบายเด่นชัดที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีกิจกรรมออนไลน์มากขึ้น และหน่วยงานรัฐก็ได้เพิ่มการบริการออนไลน์ผ่านระบบดิจิทัลด้วยเช่นกัน ทักษะดิจิทัลเพื่อชีวิตวิถีใหม่จึงเริ่มจากความสามารถในการใช้อุปกรณ์ดิจิทัล ความสามารถในการอ่านและเขียนแบบดิจิทัล จากเอกสาร สิ่งพิมพ์ หนังสือ ข้อมูล ข่าวสาร ที่ปัจจุบันกำลังถูกแทนที่ด้วยระบบดิจิทัล คนรุ่นใหม่พบกับการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว มีข้อมูลข่าวสารมากเกิน ใช้อุปกรณ์ดิจิทัลทำงานเร็ว ข่าวสารข้อมูลเปลี่ยนแปลงเร็ว จึงต้องปรับเปลี่ยนตัวเอง ลักษณะของคนในยุคใหม่นี้มักชอบอ่านข้อความผ่านหน้าจอ มักอ่านข้อความที่ไม่ยาวเกินไป หากข้อมูลมีมาก ก็จะใช้วิธีการกวาดสายตา ดูกระจัดกระจายหลากหลายเรื่อง เป็นการอ่านหนังสือดิจิทัลแบบออนไลน์ ที่มักอ่านกันเป็นส่วนๆ ตามที่ตนเองสนใจเท่านั้น ที่สำคัญคือการอ่านเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบของการอ่านตามที่ชอบและรับรู้เพื่อความบันเทิง หากต้องการให้คนรุ่นใหม่อ่านหรือเขียน จะต้องมีส่วนหนึ่งสั้นๆ ใช้จินตภาพมาก เช่น อินโฟกราฟิก หรือภาพเคลื่อนไหว หากทำคลิปเพื่อการเรียนการสอนสำหรับคนยุคนี้ ต้องทำแบบ

สั้นๆ แยกเป็นส่วนย่อยมีใจความกระชับเพียง ๑-๒ นาที ลักษณะพิเศษของคนยุคนี้คือ บริโภคข้อมูลข่าวสาร และอยู่กับสื่อสังคมออนไลน์

ทักษะดิจิทัลที่จำเป็นควบคู่ไปกับการอ่านและเขียนดิจิทัล คือ การใช้สื่อสารสนเทศ ทักษะดิจิทัลในเรื่องนี้จึงเกี่ยวกับทักษะพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล มีความเข้าใจและใช้ประโยชน์ข้อมูลที่เป็นต่อการใช้ในชีวิตประจำวัน เรียนรู้ผ่านอินเทอร์เน็ตได้อย่างมีประสิทธิภาพ และรู้จักประยุกต์แสวงหา สร้างความรู้ใหม่ได้ เมื่อเข้าถึงแหล่งความรู้ได้ง่าย ทักษะที่จำเป็นอีกประการหนึ่งจึงเป็นทักษะการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เน้นตัวเองเป็นศูนย์กลาง เข้าใจ วางแผน และเรียนศาสตร์ที่ตนสนใจ กระตือรือร้น เข้าเรียนเอง และทำโครงการของตัวเองโดยไม่ต้องรอให้ครูเป็นผู้ป้อนข้อมูลให้

การอ่านออกเขียนได้ทางดิจิทัลเป็นทักษะขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่คนในยุคชีวิตวิถีใหม่จะนำไปใช้ดำเนินชีวิตในอนาคต และเป็นพื้นฐานการสร้างทักษะดิจิทัลอื่นๆ ที่จำเป็นเพื่อการก้าวสู่เศรษฐกิจดิจิทัลของประเทศไทยในอนาคต ทั้งนี้ กรอบความรู้ภายใต้ทักษะดิจิทัลประกอบด้วย

- **ทักษะในการใช้สื่อ** คือ ทักษะในการรู้เท่าทันสื่อ สามารถสร้างสรรค์สื่อ ใช้สื่อ เพื่อการสื่อสาร เพื่อการเรียนรู้ และสร้างคุณค่าให้กับตัวเองและสังคม แยกแยะสื่อที่เป็นความจริงและความเห็นออกจากกันได้ รู้ผลกระทบ และผลที่ติดตามมาจากการใช้สื่อดิจิทัล

- **ทักษะในการใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร** คือ ทักษะการใช้สื่อและอุปกรณ์ดิจิทัล เพื่อการติดต่อสื่อสาร ทำงานร่วมกัน ทำกิจกรรมทางสังคมทางออนไลน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และควรมีความรู้เท่าทันสถานการณ์/สถานการณ์ของข้อมูลข่าวสาร รู้ผลกระทบของการให้ข้อมูลข่าวสารที่ผิดทั้งศีลธรรมและจริยธรรม

- **ทักษะในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล** รู้จักและเข้าใจเทคโนโลยีดิจิทัลพื้นฐาน ใช้อุปกรณ์ดิจิทัลและบริการออนไลน์ได้ จัดการดูแลอัตลักษณ์ความเป็นตัวตนของตนเองบนโลกออนไลน์ได้ สร้างสรรค์ประโยชน์จากการใช้ข้อมูลสื่อสาร และจัดการดูแลด้านความปลอดภัยทั้งของตนเองและของข้อมูลในการสื่อสารดิจิทัลได้ เช่น รหัสผ่าน ลายนิ้วมือ เลขบัตรประชาชน ความมั่นคงปลอดภัยบนเครือข่าย และการป้องกันความเสี่ยง โดยใช้งานอย่างรู้คุณค่า มีคุณธรรมและจริยธรรม และมีความรับผิดชอบต่อสังคม

- **ทักษะการใช้ข้อมูลข่าวสารเพื่อประโยชน์เชิงวิชาการ** รู้จักแหล่งเรียนรู้ คลังความรู้ ฐานข้อมูลวิชาการ การอ้างอิงแหล่งความรู้ มีความเป็นผู้ใฝ่รู้ ใฝ่ค้นคว้าหาสิ่งใหม่ เพื่อเสริมความเป็นผู้เชี่ยวชาญ การเรียนรู้จากสื่อดิจิทัล การทำวิจัยสร้างสรรค์ผลงานผ่านระบบดิจิทัล

๒.๓.๕.๔ พัฒนาทักษะดิจิทัลเพื่อความเป็นพลเมืองดิจิทัล

ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น "พลเมืองดิจิทัล" หมายถึง พลเมืองผู้ใช้งานสื่อดิจิทัลและสื่อสังคมออนไลน์อย่างเข้าใจบรรทัดฐานของการปฏิบัติตัวให้เหมาะสม และมีความรับผิดชอบในการใช้เทคโนโลยีการสื่อสารในยุคดิจิทัลเพื่อสื่อสารข้อมูลทางสื่อสังคมออนไลน์ และสามารถปรับตัวให้เข้ากับชีวิตวิถีใหม่ ในฐานะสมาชิกของโลกดิจิทัล โดยมุ่งเน้นความเป็นธรรมในสังคม ปฏิบัติและรักษาไว้ซึ่งกฎเกณฑ์ คุณธรรม และจริยธรรม เพื่อสร้างความสมดุลและความสุขในการอยู่ร่วมกันของสังคม

การเป็นพลเมืองดิจิทัลนั้น มีทักษะสำคัญ ๘ ประการ ที่ควรบ่มเพาะให้เกิดขึ้นกับพลเมืองดิจิทัลทุกคน ในศตวรรษที่ ๒๑ ดังนี้^{๓๐}

๑. ทักษะในการรักษาอัตลักษณ์ที่ดีของตนเอง (Digital Citizen Identity)

กล่าวคือ ต้องมีความสามารถในการสร้างสมดุล บริหารจัดการ และรักษาอัตลักษณ์ที่ดีของตนเองไว้ให้ได้ ทั้งในส่วนของโลกออนไลน์และโลกทางกายภาพ โดยตอนนี้ประเด็นเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ออนไลน์ถือเป็นปรากฏการณ์ใหม่ ที่ทำให้บุคคลสามารถแสดงออกถึงความเป็นตัวตนต่อสังคมภายนอกโดยอาศัยช่องทางการสื่อสารผ่านเว็บไซต์เครือข่ายสังคมในการอธิบายรูปแบบใหม่ของการสื่อสารแบบมีปฏิสัมพันธ์ทางอินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นการแสดงออกเกี่ยวกับตัวตนผ่านเว็บไซต์เครือข่ายสังคมออนไลน์ต่างๆ

๒. ทักษะในการรักษาข้อมูลส่วนตัว (Privacy Management) กล่าวคือ

ดุลพินิจในการบริหารจัดการข้อมูลส่วนตัว โดยเฉพาะการแชร์ข้อมูลออนไลน์เพื่อป้องกันความเป็นส่วนตัวทั้งของตนเองและผู้อื่นเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องมีอยู่ในพลเมืองดิจิทัลทุกคน และพวกเขาจะต้องมีความตระหนักในความเท่าเทียมกันทางดิจิทัล เคารพในสิทธิของบุคคลของทุกคน รวมถึงต้องมีวิจารณญาณในการรักษาความปลอดภัยของข้อมูลตนเองในสังคมดิจิทัล รู้ว่าข้อมูลใดควรเผยแพร่ ข้อมูลใดไม่ควรเผยแพร่ และต้องจัดการความเสี่ยงของข้อมูลส่วนบุคคลบนเครือข่ายในสื่อสังคมดิจิทัลได้ด้วย

๓. ทักษะในการคิดวิเคราะห์และการมีวิจารณญาณที่ดี (Critical Thinking)

กล่าวคือ ความสามารถในการวิเคราะห์แยกแยะระหว่างข้อมูลที่ถูกต้องและข้อมูลที่ผิด ข้อมูลที่มีเนื้อหาดีและข้อมูลที่เข้าข่ายอันตราย รู้ว่าข้อมูลลักษณะใดที่ถูกส่งผ่านมาทางออนไลน์แล้วควรตั้งข้อสงสัย หากคำตอบให้ชัดเจนก่อนเชื่อและนำไปแชร์ ด้วยเหตุนี้ พลเมืองดิจิทัลจึงต้องมีความรู้ความสามารถในการเข้าถึง ใช้ สร้างสรรค์ ประเมิน สังเคราะห์ และสื่อสารข้อมูลข่าวสารผ่านเครื่องมือดิจิทัล ซึ่งจำเป็นต้องมีความรู้ด้านเทคนิคเพื่อใช้เครื่องมือดิจิทัล เช่น คอมพิวเตอร์ สมาร์ทโฟน แท็บเล็ต ได้อย่างเชี่ยวชาญ รวมถึงมีทักษะในการรู้คิดขั้นสูง เช่น ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ที่จำเป็นต่อการเลือก จัดประเภท วิเคราะห์ ตีความ และเข้าใจข้อมูลข่าวสาร มีความรู้ และทักษะในสภาพแวดล้อมดิจิทัล การรู้ดิจิทัล โดยมุ่งให้เป็นผู้ใช้ที่ดี เป็นผู้เข้าใจบริบทที่ดี และเป็นผู้สร้างเนื้อหาทางดิจิทัลที่ดีในสภาพแวดล้อมสังคมดิจิทัล

๔. ทักษะในการจัดสรรเวลาหน้าจอ (Screen Time Management)

กล่าวคือ ทักษะในการบริหารเวลากับการใช้อุปกรณ์ยุคดิจิทัล รวมไปถึงการควบคุมเพื่อให้เกิดสมดุลระหว่างโลกออนไลน์และโลกภายนอก นับเป็นอีกหนึ่งความสามารถที่บ่งบอกถึง ความเป็นพลเมืองดิจิทัล ได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นที่รู้กันอยู่แล้วว่า การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศที่ขาดความเหมาะสม

^{๓๐} ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม, **ทักษะดิจิทัลก้าวสู่พลเมืองในศตวรรษที่ ๒๑**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.ops.go.th/main/index.php/knowledge-base/article-pr/1355-goto-citizens> [๒๗ มี.ค.๒๕๖๖].

ย่อมส่งผลเสียต่อสุขภาพโดยรวม ทั้งความเครียดต่อสุขภาพจิตและเป็นสาเหตุก่อให้เกิดความเจ็บป่วยทางกาย ซึ่งนำไปสู่การสูญเสียทรัพย์สินเพื่อใช้รักษา และเสียสุขภาพในระยะยาวโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

๕. *ทักษะในการรับมือกับการคุกคามทางโลกออนไลน์ (Cyberbullying Management)* กล่าวคือ จากข้อมูลทางสถิติล่าสุด สถานการณ์ในเรื่อง Cyber bullying ในไทย มีค่าเฉลี่ยการกลั่นแกล้งล้อเลียนบนโลกออนไลน์ในรูปแบบต่างๆ ที่สูงกว่าค่าเฉลี่ยโลกอยู่ที่ร้อยละ ๔๗ และเกิดในรูปแบบที่หลากหลาย อาทิเช่น การด่าทอกันด้วยข้อความหยาบคาย การตัดต่อภาพ การสร้างข้อมูลเท็จ รวมไปถึงการตั้งกลุ่มออนไลน์กีดกันเพื่อนออกจากกลุ่ม เป็นต้น ดังนั้น ว่าที่พลเมืองดิจิทัลทุกคน จึงควรมีความสามารถในการรับรู้และรับมือการข่มขู่คุกคามบนโลกออนไลน์ได้อย่างชาญฉลาด เพื่อป้องกันตนเองและคนรอบข้างจากการคุกคามทางโลกออนไลน์ให้ได้

๖. *ทักษะในการบริหารจัดการข้อมูลที่ใช้งานทั้งไว้บนโลกออนไลน์ (Digital Footprints)* กล่าวคือ มีรายงานการศึกษาวิจัยยืนยันว่า คนรุ่น Baby Boomer คือ กลุ่มคนที่เกิดในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๗-๒๕๐๕ มักจะใช้งานอุปกรณ์คอมพิวเตอร์หรือโทรศัพท์เคลื่อนที่ของผู้อื่น และเปิดใช้งาน Wi-Fi สาธารณะ เสร็จแล้วมักจะละเลย ไม่ลบรหัสผ่านหรือประวัติการใช้งาน มีอัตราส่วนถึงร้อยละ ๔๓ ซึ่งมีความเสี่ยงมากที่จะถูกผู้อื่นสวมสิทธิ ขโมยตัวตนบนโลกออนไลน์ และเข้าถึงข้อมูลส่วนบุคคลได้อย่างง่ายดาย ดังนั้น ความเป็นพลเมืองดิจิทัล จึงต้องมีทักษะความสามารถที่จะเข้าใจธรรมชาติของการใช้ชีวิตในโลกดิจิทัลว่า จะหลงเหลือร่องรอยข้อมูลทิ้งไว้เสมอ รวมไปถึงต้องเข้าใจผลลัพธ์ที่อาจเกิดขึ้น เพื่อการดูแลสิ่งเหล่านี้อย่างมีความรับผิดชอบ

๗. *ทักษะในการรักษาความปลอดภัยของตนเองในโลกออนไลน์ (Cybersecurity Management)* กล่าวคือ ความสามารถในการป้องกันข้อมูลด้วยการสร้างระบบความปลอดภัยที่เข้มแข็งและป้องกันการโจรกรรมข้อมูลไม่ให้เกิดขึ้นได้ ถ้าต้องทำธุรกรรมกับธนาคารหรือซื้อสินค้าออนไลน์ ก็ควรเปลี่ยนรหัสผ่านบ่อยๆ และควรหลีกเลี่ยงการใช้คอมพิวเตอร์สาธารณะ และหากสงสัยว่าข้อมูลถูกนำไปใช้หรือสูญหาย ควรรีบแจ้งความและแจ้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทันที

๘. *ทักษะในการใช้เทคโนโลยีอย่างมีจริยธรรม (Digital Empathy)* กล่าวคือ ความสามารถในการเห็นอกเห็นใจและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่นบนโลกออนไลน์ พลเมืองดิจิทัลที่ดีจะต้องรู้ถึงคุณค่าและจริยธรรมในการใช้เทคโนโลยี ต้องตระหนักถึงผลพวงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่อาจเกิดจากการใช้อินเทอร์เน็ต รวมถึงรู้จักสิทธิและความรับผิดชอบออนไลน์ อาทิเช่น เสรีภาพในการพูด การเคารพทรัพย์สินทางปัญญาของผู้อื่น การปกป้องตนเองและชุมชนจากความเสียหายออนไลน์ เช่น การกลั่นแกล้งออนไลน์ การแพร่ภาพลามกอนาจาร อีเมลขยะหรือสแปม (Spam) เป็นต้น

๒.๓.๕.๕ พัฒนาทักษะความฉลาดทางอารมณ์เชื่อมโยงกับทักษะการสื่อสารดิจิทัล

การสื่อสารด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่มีการสื่อสารอารมณ์ด้วยรูปแบบวิธีเฉพาะ มีการสร้างคำ สร้างภาษา หรือหาวิธีการเลียนเสียง เช่น การส่งรูปภาพหรือสติ๊กเกอร์สื่ออารมณ์แบบต่าง ๆ สิ่งให้เห็นชัดคือการมีทักษะใหม่ ๆ ทางด้านดิจิทัลเกิดขึ้นมาก คนรุ่นใหม่เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ส่วนใหญ่จากการใช้งาน และประสบการณ์ที่ได้จากการลงมือทำ แต่ความสำคัญของการพัฒนาโดยเฉพาะใน

กลุ่มเด็กและเยาวชน คือการปลูกฝังในสิ่งถูกต้อง ทักษะความฉลาดทางอารมณ์จะต้องได้รับการปลูกฝัง เรียนรู้และฝึกฝนในแนวทางที่ดี เพื่อที่ว่าเมื่อเติบโตไป เด็กและเยาวชนจะมีความฉลาดทางดิจิทัล เป็นพลเมืองดิจิทัลที่มีคุณภาพของประเทศชาติสืบไป

พื้นฐานของความฉลาดทางอารมณ์บนโลกดิจิทัลเป็นเรื่องหนึ่งที่สำคัญ เป็นทักษะความสามารถในการรับรู้สื่อทางอารมณ์ในการโต้ตอบระหว่างบุคคลในรูปแบบดิจิทัล ให้เกียรติและเคารพผู้อื่น มีทักษะความสามารถในการสื่อสารและทำงานร่วมกับผู้อื่น เคารพชื่อเสียงและความสัมพันธ์ระหว่างกัน

ความฉลาดทางอารมณ์จึงเป็นความสามารถในการรับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกที่ส่งผ่านการตอบสนองบนแพลตฟอร์มดิจิทัล สามารถส่งผลต่อพฤติกรรม ความคิด จินตนาการ หรือแม้แต่การสร้างสรรค์ ริเริ่ม การตัดสินใจ อารมณ์ของมนุษย์ มีความละเอียดอ่อน ไม่ใช่เครื่องจักรที่ทำงานภายใต้กลไก อารมณ์ของมนุษย์ที่ถ่ายทอดผ่านแพลตฟอร์มและเทคโนโลยีดิจิทัล เช่น การพูดผ่านโทรศัพท์ การส่งข้อความบนไลน์ การโพสต์บนเฟซบุ๊ก การเขียนอีเมล ข้อความ ไปจนถึงการส่งรูปวาดหน้าการ์ตูนที่แสดงอารมณ์ เช่น อีโมติคอน (Emoticon) และอีโมจิ (Emoji) สติกเกอร์ ล้วนแล้วแต่สื่ออารมณ์ทั้งสิ้น

การสอนเด็กตั้งแต่ยังเยาว์วัย ตามสภาพการใช้เทคโนโลยี ทั้งที่บ้านและโรงเรียน จึงมีความสำคัญ เพื่อให้สามารถรับมือหรือเข้าใจและประมวลผลอารมณ์ความรู้สึกได้ การถ่ายทอดอารมณ์มีการใช้พื้นที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตามการพัฒนาเทคโนโลยี การเตรียมพร้อมทางด้านจิตใจจึงกลายเป็นเรื่องที่สำคัญ ทักษะความฉลาดทางอารมณ์ทางดิจิทัล จะช่วยทำให้คนสามารถเข้าถึงสังคมดิจิทัล และทำกิจกรรมบนโลกออนไลน์ ด้วยความเอาใจใส่ และเข้าใจความรู้สึกของคนอื่น มีน้ำใจและความรู้สึกเห็นใจ ช่วยเหลือและสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่น ๆ เพื่อเข้าถึงสังคมดิจิทัลอย่างมีความสุข

ทักษะความฉลาดทางอารมณ์เชื่อมโยงกับทักษะการสื่อสารทางดิจิทัล เพราะเป็นความสามารถของการสื่อสาร พูดคุย ส่งข่าวสารบนโลกออนไลน์ มีปฏิสัมพันธ์ ร่วมกันทำกิจกรรมกับผู้อื่นโดยใช้เทคโนโลยี ใช้เครือข่ายสังคมและสื่อดิจิทัลร่วมกับผู้อื่นบนโลกออนไลน์ โดยรับผิดชอบและตระหนักถึงผลกระทบจากการกระทำ การโพสต์ข้อความ รูปภาพ หรือคลิป จนมีผู้รับรู้ความรู้สึกนั้น ดังนั้น เราจึงต้องเข้าใจความรู้สึกของผู้พบเห็นสื่อเหล่านั้นด้วย และยังสามารถ สืบค้นและติดตามสื่อ ใช้สื่อเพื่อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในการใช้งานสื่อสังคม จะพบว่ามีการข่าวสารจำนวนมาก เผยแพร่มาจากผู้คนมากมาย หลายระดับ อาจมีจุดประสงค์แอบแฝง มีการโน้มน้าวความคิด ข้อมูลที่ได้รับทางออนไลน์ที่เผยแพร่กันมาต่อ ๆ ควรมีการตั้งข้อสงสัยและตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ข้อมูลบนอินเทอร์เน็ตมีมาก ต้องรู้ว่าเนื้อหาอะไร เป็นสาระ มีประโยชน์ สามารถวิเคราะห์และประมวลข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่มาจากรากหลายที่ โดยเมื่อใช้งานสื่อออนไลน์ประเภทที่มีการป้อนข่าว (Feed) ส่วนใหญ่จะมีไอคอนยิววิเคราะห์พฤติกรรมผู้ใช้ว่า ชอบอ่านเรื่องอะไร กดไลก์ กดแชร์เรื่องอะไร หรือวิเคราะห์ทัศนคติความชอบ และจะป้อนข้อมูลประเภทนั้นมาให้ จนทำให้เสพติดการบริโภคสื่อได้

๒.๓.๖ การประยุกต์ใช้

๒.๓.๖.๑ นวัตกรรมการสื่อสารกับการพัฒนาบทบาทกลุ่มคนในสังคม

คุณภาพของประชากรในประเทศ เป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาสังคมและประเทศชาติ ซึ่งในการพัฒนาของแต่ละประเทศจะต้องมีความเข้าใจสภาพของคนในประเทศแต่ละกลุ่ม ประชากรที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศไทยมีหลากหลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มสตรี กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มคนพิการ และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส ซึ่งการประยุกต์ใช้นวัตกรรมการสื่อสารกับการพัฒนาบทบาทของกลุ่มคนในสังคม ๕ กลุ่มนี้มีรายละเอียดความเป็นไปได้ ดังนี้

๑. **กลุ่มเด็กและเยาวชน** การพัฒนาเด็กและเยาวชนเป็นไปตามแผนพัฒนาเด็กและเยาวชน พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ จัดทำโดยสำนักส่งเสริมและพิทักษ์เยาวชน ในสำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส คนพิการ และผู้สูงอายุ โดยการสื่อสารถูกนำไปใช้ในการพัฒนาเด็กและเยาวชน สรุปความในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารได้ดังนี้

๑.๑ ปลุกฝังให้เด็กและเยาวชนมีความผูกพันกับครอบครัว มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทยมีคุณธรรม จริยธรรม เคารพสิทธิผู้อื่น รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล มีจิตสาธารณะ รักสิ่งแวดล้อม สามารถใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างปลอดภัย

๑.๒ สร้างกระบวนการการเรียนรู้ให้เด็กและเยาวชนในการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดความรู้ที่ผสมผสานกับประสบการณ์ตรง และสามารถจัดการกับความรู้อื่นๆที่ตนเองมีได้

๑.๓ สร้างแหล่งเรียนรู้อย่างต่อเนื่องทั้งระดับชุมชน ท้องถิ่นและระดับชาติ ในรูปแบบต่างๆ เช่น ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ ศูนย์เทคโนโลยีและสารสนเทศ ศูนย์กีฬา ศูนย์วัฒนธรรมและศิลปะ เป็นต้น

๑.๔ ส่งเสริมการพัฒนาสื่อให้เป็นสื่อที่สร้างสรรค์และมีความปลอดภัย รวมถึงให้สื่อมวลชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเด็กและเยาวชน เพื่อสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยผลิตและเผยแพร่ความรู้ในเชิงสร้างสรรค์ เช่น การส่งเสริมสุขภาพจิต การสืบสานวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมอันดีงาม การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ของเด็กและเยาวชน เป็นต้น ทั้งนี้ ควรให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในการผลิตและเผยแพร่สื่อด้วย

๑.๕ การให้ความรู้ตลอดจนให้คำปรึกษาแนะนำเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาเด็กและเยาวชนที่ประสบปัญหาทั้งในโรงเรียน ครอบครัวและชุมชน เช่น การให้ความรู้เกี่ยวกับเพศศึกษา ครอบครัวศึกษา รวมถึงทักษะในการใช้ชีวิตที่ถูกต้องและเหมาะสมกับเด็กและเยาวชน

๑.๖ สร้างกระบวนการสื่อสารระหว่างกลุ่มองค์กรเด็กและเยาวชน โดยให้มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีการจัดฝึกอบรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ร่วมกันในการพัฒนาบุคลากรด้านเด็ก ตลอดจนการปรับเปลี่ยนเจตคติของบุคลากรในการปฏิบัติต่อเด็กและครอบครัว โดยให้คำนึงถึงสิทธิเด็ก ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และจรรยาบรรณในการปฏิบัติงาน

๑.๗ พัฒนาองค์ความรู้ โดยมีการศึกษาวิจัย อีกทั้งมีการจัดทำฐานข้อมูลด้านเด็กและเยาวชนทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ เพื่อใช้ในการสืบค้น โดยเฉพาะระบบข้อมูลสารสนเทศด้านโครงสร้างของเด็กและเยาวชน สถานการณ์เด็กและเยาวชน แหล่งบริการ และ

บุคลากรที่เป็นคลังปัญญาเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน เพื่อที่จะสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาและติดตาม ประเมินผลการคุ้มครองการส่งเสริมและพัฒนาเด็กและเยาวชน

๒. *กลุ่มสตรี* ประเทศไทยมีประชากรที่เป็นสตรีมากกว่าครึ่งหนึ่งของประชากรทั้ง ประเทศ และสตรีมีอายุขัยเฉลี่ยสูงกว่าชาย และมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในอนาคต ตลอดจนมีบทบาทที่ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เช่น การเป็นหัวหน้าครอบครัว การเป็นคุณแม่เลี้ยงเดี่ยว การเป็น โสัด และการเป็นผู้นำ เป็นต้น ดังนั้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสตรีและการเปิดโอกาสให้สตรีได้ พัฒนาตนเองอย่างเต็มความสามารถจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมตามไปด้วย โดยบทบาท ของการสื่อสารกับการพัฒนาสตรี สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

๒.๑ รณรงค์และประชาสัมพันธ์ โดยสร้างความเชื่อในเรื่องความเสมอภาค ระหว่างหญิงชาย ผ่านทางสื่อมวลชนต่างๆ เพื่อปลูกฝังเจตคติที่ดีต่อสตรีให้เกิดขึ้นในครอบครัวและ สังคม และให้สื่อมวลชนเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเพื่อให้ความรู้และสร้างความเข้าใจในการผลิตสื่ออย่าง สร้างสรรค์ เพื่อสร้างความตระหนักเกี่ยวกับศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และความเสมอ ภากระหว่างหญิงและชาย เช่น นำเสนอสาระที่ไม่ละเมิดสิทธิสตรี นำเสนอภาพลักษณ์สตรีในทางที่ เหมาะสม นำเสนอกฎหมายและมาตรการคุ้มครองสิทธิของสตรี เป็นต้น

๒.๒ พัฒนาหลักสูตรสื่อการเรียนการสอน ซึ่งเน้นเนื้อหาสาระเรื่องคุณค่า ความเป็นมนุษย์ การเคารพสิทธิ ความเสมอภากระหว่างหญิงชาย

๒.๓ จัดฝึกอบรมให้ความรู้แก่สตรีในด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะ อย่างยิ่งเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อให้สตรีสามารถใช้เทคโนโลยีต่างๆ เพื่อประกอบอาชีพและเพิ่ม คุณภาพชีวิต

๒.๔ ผลิตงานวิจัยที่เป็นการสร้างองค์ความรู้ในเชิงนโยบายเกี่ยวกับสตรี เช่น ความเสมอภากระหว่างชายหญิง สุขภาพของสตรี การลดความรุนแรง การพิทักษ์สิทธิของเด็กหญิง และสตรีที่ถูกคุกคามทุกรูปแบบ การเพิ่มโอกาสและศักยภาพของสตรีทางเศรษฐกิจและสังคม

๒.๕ ส่งเสริมและสนับสนุนสถาบันการศึกษาให้ทำงานวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาองค์กรสตรี หรือทำวิจัยเพื่อประเมินและติดตามผลของกลไกการทำงานขององค์กรสตรี ในทุกด้านและทุกระดับ

๒.๖ จัดกิจกรรมทั้งในระดับครอบครัวและสังคมอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง เพื่อให้สตรีเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและสามารถดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี

๓. *กลุ่มผู้สูงอายุ* การสื่อสารมีบทบาทในการพัฒนาผู้สูงอายุ ดังนี้

๓.๑ รณรงค์ให้สังคมตระหนักถึงความจำเป็นของการเตรียมการเข้าสู่การ เป็นผู้สูงอายุ

๓.๒ เผยแพร่ภูมิปัญญาของผู้สูงอายุและให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านต่างๆ ในสังคม

๓.๓ สนับสนุนสื่อทุกประเภทให้มีรายการเกี่ยวกับผู้สูงอายุ โดยผู้สูงอายุ สามารถเข้าถึงสื่อและเผยแพร่ข่าวสารได้ด้วยตนเอง

๓.๔ ประชาสัมพันธ์ให้ผู้สูงอายุทราบถึงสิทธิและผลประโยชน์ต่างๆ เช่น

อัตราค่าโดยสารของระบบขนส่งสาธารณะ และระบบขนส่งมวลชนต่างๆ ที่ลดหย่อนให้แก่ผู้สูงอายุ

๓.๕ พัฒนาระบบข้อมูลด้านผู้สูงอายุให้ถูกต้องและทันสมัย โดยมีระบบฐานข้อมูลด้านผู้สูงอายุที่ง่ายต่อการเข้าถึงและสืบค้น

๓.๖ ให้การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่ผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุมีความรู้ความเข้าใจ มีทักษะในการพึ่งพาตนเอง

๓.๗ ให้ผู้สูงอายุเข้าถึงช่องทางในการติดต่อสื่อสารทางเทคโนโลยีและบริการสาธารณะอย่างทั่วถึง

๔. *กลุ่มคนพิการ* การสื่อสารมีบทบาทในการพัฒนากลุ่มคนพิการ ดังนี้

๔.๑ พัฒนาการศึกษาศาสนาของคณพิการ โดยพัฒนาสื่อด้านการเรียนการสอนสำหรับคนพิการ ให้มีมาตรฐานและรูปแบบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความสามารถ ทั้งการศึกษาในสายสามัญและสายอาชีพ มีระบบการเรียนแบบทางไกลออนไลน์ โดยเปิดโอกาสให้คนพิการสามารถเข้าถึงได้อย่างทั่วถึง เช่น การจัดบริการทางการศึกษาให้แก่คนตาบอดควรที่จะต้องมีเครื่องอำนวยความสะดวกและอุปกรณ์การศึกษา ได้แก่ เครื่องพิมพ์อักษรเบรลล์ โปรแกรมแปลงอักษรสิ่งพิมพ์เป็นอักษรเบรลล์ เครื่องบันทึกเสียง เครื่องพิมพ์ดีด หนังสือเสียง (เทป) คนช่วยอ่านหนังสือ คนช่วยเขียนข้อสอบ หรือสำหรับคนหูหนวกต้องการวิธีโอภาษามือ ดังนั้น สถาบันการศึกษาต้องพัฒนาการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสารของคนหูหนวกให้สามารถสื่อสารได้ทั้งภาษาเขียน ภาษามือ และสื่อความหมายในสังคมกับคนปกติได้

๔.๒ ขยายโอกาสการเรียนรู้ของคนพิการ โดยให้คนพิการมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อมวลชน เช่น ส่งเสริมให้มีล่ามภาษามือมากขึ้นสำหรับคนหูหนวกที่ต้องรับชมรายการโทรทัศน์ จัดทำรายการที่เป็นประโยชน์ต่อคนพิการ เพื่อคนหูหนวกจะได้รับทราบข่าวสารอย่างรวดเร็วและทันต่อเหตุการณ์ ถือเป็นบริการทางสังคมที่เอื้อต่อคนพิการ

๔.๓ พัฒนาช่องทางการสื่อสารอื่นๆ ที่มีความหลากหลายสำหรับคนพิการ เพื่อที่จะให้เขาเหล่านั้นได้มีความรู้ด้านสารสนเทศและข้อมูลข่าวสาร

๔.๔ เพิ่มช่องทางการประชาสัมพันธ์ผ่านทางสื่อออนไลน์ โดยใช้เป็นสื่อกลางสำหรับประชาชนทั่วไปและคนพิการให้ได้รับทราบถึงความปลอดภัยทางสังคม หรือมีกิจกรรมใดที่คนพิการสามารถเข้าร่วมได้ ซึ่งจะเป็นช่องทางที่คนพิการสามารถถ่ายทอดประสบการณ์ปัญหาและทัศนคติของพวกเขาสู่สังคมและผู้พิการรายอื่นๆ

๕. *กลุ่มผู้ด้อยโอกาส* การสื่อสารมีบทบาทในการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส ดังนี้

๕.๑ ปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนในสังคมที่มีทัศนคติต่อผู้ด้อยโอกาสในทางบวก เช่น ให้การยอมรับในความสามารถของผู้ด้อยโอกาส

๕.๒ ส่งเสริมให้สื่อมวลชนเป็นสื่อกลางในการนำเสนอปัญหา ความต้องการสถานการณ์ด้านผู้ด้อยโอกาสระหว่างกลุ่มผู้ด้อยโอกาสกับภาคประชาสังคม ภาคเอกชน ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติที่ต้องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส เช่น เผยแพร่ความรู้ใหม่ๆ ให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติเกี่ยวกับผู้ด้อยโอกาส เผยแพร่กิจกรรมการรวมกลุ่มของผู้ด้อยโอกาสสู่สังคมทั้งในประเทศและต่างประเทศเพื่อสร้างความเข้าใจที่ดี รวมไปถึงการ

นำเสนอกลุ่มผู้ด้อยโอกาสที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตในสังคมออกสู่สาธารณะ เช่น กลุ่มผู้พ้นโทษ กลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวี เพื่อให้สังคมยอมรับผู้ด้อยโอกาสเพิ่มขึ้น

๕.๓ ศึกษา วิจัย พัฒนาและจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้ด้อยโอกาส เพื่อให้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับผู้ด้อยโอกาส เพื่อที่จะได้นำองค์ความรู้เหล่านั้นไปใช้ในการส่งเสริมพัฒนา ศักยภาพและคุ้มครองพิทักษ์สิทธิผู้ด้อยโอกาส

๕.๔ รณรงค์ให้ภาครัฐให้ความสำคัญกับความมั่นคงของมนุษย์ของผู้ด้อยโอกาสควบคู่ไปกับความมั่นคงของรัฐ

๕.๕ ประชาสัมพันธ์องค์ความรู้ใหม่ๆ ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติงานกับผู้ด้อยโอกาสและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

๕.๖ ส่งเสริมความรู้ความเข้าใจให้สังคม ให้อยอมรับและปฏิเสธต่อผู้ด้อยโอกาสอย่างเหมาะสม โดยมีการรณรงค์ประชาสัมพันธ์สร้างความรู้ความเข้าใจเพื่อปรับเปลี่ยน ค่านิยมโดยผ่านสื่อมวลชนและมีการสอดแทรกเรื่องสิทธิในความเป็นมนุษย์ไว้ในการเรียนการสอนทุกระดับ

๕.๗ ใช้สื่อในการเสนอข่าวสารข้อมูลของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสอย่างสร้างสรรค์ โดยตระหนักต่อกระบวนทัศน์ใหม่ๆ ในการพิทักษ์คุ้มครองสิทธิของผู้ด้อยโอกาส

การสื่อสารเพื่อการพัฒนามุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ ทศนคติ และพฤติกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาสังคมในทุกระดับ การสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ดีควรมีลักษณะที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้นๆ ได้ โดยสื่อที่ใช้ควรมีความหลากหลาย เป็นสื่อที่ถูกผลิตในพื้นที่นั้นๆ เพื่อใช้ในการสร้างความเข้าใจและความสอดคล้องร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารในพื้นที่ได้ง่าย ทั้งนี้ ได้มีการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนาสังคมไว้ว่า ในขณะที่ประเทศกำลังดำเนินการพัฒนา หรือในขณะที่กระบวนการพัฒนาทางสังคมหรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกำลังดำเนินไปนั้น หน้าที่สำคัญของการสื่อสารในสังคมก็คือ การให้ข่าวสาร ชักจูงใจ ให้ความรู้ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริม สนับสนุน และขยายงานการพัฒนาสังคมให้กว้างขวางออกไป การสื่อสารในลักษณะนี้จึงเรียกว่าเป็นการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

๒.๓.๖.๒ นวัตกรรมสื่อสารกับวิถีปฏิบัติใหม่ในสังคมดิจิทัล

สังคมดิจิทัลเป็นสังคมรวมกลุ่มของผู้คนที่มีการกิจกรรมเชิงความสัมพันธ์ รวมถึงการทำธุรกรรมและกิจกรรมในระหว่างกันผ่านระบบดิจิทัล เป็นสังคมที่ไม่ขึ้นกับอาชีพ อายุ เพศ ศาสนา ฐานะ ที่อยู่อาศัย สังคมดิจิทัลไม่แตกต่างจากสังคมบนโลกกายภาพ แต่ส่วนใหญ่เราอาจจะไม่เห็นตัวตนที่แท้จริงเหมือนในโลกกายภาพ สังคมดิจิทัลจึงมีความหมายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนกับสภาพแวดล้อมทางด้านดิจิทัล เป็นสังคมที่เกิดจากกลุ่มบุคคลที่มีความสนใจร่วมกันไม่ว่าจะอยู่ที่ใด จังหวัดใด มีความคิด วัฒนธรรม ประเพณีร่วมกัน มารวมกลุ่มทำกิจกรรมทางสังคมด้วยการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล ทั้งนี้เพราะเทคโนโลยีดิจิทัลทำให้การรวมตัวกันของสังคมออนไลน์เกิดขึ้นได้ง่าย มีสิ่งที่น่าสนใจ ไร้ขอบเขต เวลา และระยะทาง ส่งข้อมูลข่าวสารได้รวดเร็วทันที การรวมกลุ่มเป็นสังคมดิจิทัล ช่วยให้มนุษย์สามารถสร้างและพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ให้ประสบความสำเร็จได้มากยิ่งขึ้น

กิจกรรมหลายอย่างในชีวิตวิถีใหม่เกี่ยวข้องกับดิจิทัล การใช้สื่อสังคมดิจิทัลในการดำเนินชีวิตกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดา คนในสังคมสร้างโลกการอยู่ร่วมกันที่เสมือนจริงมากขึ้น ระเบียบแบบแผนเดิมของสังคม อันได้แก่ คุณธรรม จริยธรรม วิถีปฏิบัติ ประเพณี กฎระเบียบ กฎหมาย จึงต้องปรับเปลี่ยนและพัฒนาให้สอดคล้องไปกับชีวิตวิถีใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตของเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่มีพลังขับเคลื่อนสังคมให้ก้าวรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ทำให้การดำรงชีวิตของคนในสังคมก้าวเข้าสู่วิถีปฏิบัติใหม่ที่ขยายกว้างขึ้นโดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องเวลาและพื้นที่

วิถีปฏิบัติใหม่เพื่อการดำเนินชีวิตด้วยดีมีความสงบสุขในสังคมดิจิทัล จำเป็นต้องมีแนวปฏิบัติที่ดีภายในกรอบแห่งคุณธรรมและจริยธรรมอันดีงาม เช่นเดียวกับสังคมกายภาพ การติดต่อสื่อสารกันในยุคข้อมูลข่าวสารทำให้ควบคุมการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อได้ยาก เพราะเทคโนโลยีดิจิทัลทำให้ข้อมูลข่าวสารเคลื่อนที่แพร่กระจายได้ไว ดังนั้น การดำเนินกิจกรรมออนไลน์ในสังคมดิจิทัลในยุคชีวิตวิถีใหม่ จึงมีข้อแนะนำพอเป็นแนวปฏิบัติพื้นฐานดังนี้

๑. *ปฏิบัติตามกฎระเบียบสังคม* ในทุกสังคมจะมีระเบียบปฏิบัติ มีประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ที่กำหนดแนวประพฤติปฏิบัติเป็นของตัวเอง ในสังคมองค์กรย่อมมีการออกกฎระเบียบของตัวเอง ดังนั้นเมื่ออยู่องค์กรใด ก็ควรจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบและข้อบังคับขององค์กรนั้น และปฏิบัติตามแบบแผนที่ดีของสังคมชุมชนนั้น

๒. *การแบ่งปันความสุข* เป็นหลักการพื้นฐานการปฏิบัติง่าย ๆ หากเราไม่ชอบอะไร หรือไม่อยากให้ใครมาทำกับเราอย่างไร ก็อย่าทำอย่างนั้นกับผู้อื่น ซึ่งเป็นหลักการปฏิบัติที่ทำให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข สงบ และก่อประโยชน์ร่วมกัน เช่น การส่งข้อความระหว่างกันในวงสนทนา พึงระลึกเสมอว่า ได้ปฏิบัติต่อผู้อื่นเหมือนที่อยากให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อเราเช่นนั้น ดังนั้น จึงต้องปฏิบัติโดยสุภาพและเคารพซึ่งกันและกัน

๓. *ศีลธรรม* การดำเนินชีวิตของทุกคนมักมีหลักทางศาสนาหรือหลักศีลธรรม เป็นที่พึงพิงทางใจและเป็นแนวทางยึดถือในการประพฤติปฏิบัติ ในการใช้ชีวิตวิถีใหม่เช่นกัน ก็ต้องคำนึงถึงการกระทำที่ไม่ขัดกับหลักศีลธรรม เช่น การส่งข้อความเท็จ การพูดจาวาร้ายและส่อเสียด เป็นต้น

๔. *กฎหมายดิจิทัล* หากกฎระเบียบทางสังคมไม่สามารถควบคุมการอยู่ร่วมกันในสังคมให้มีความสุขได้ ก็จำเป็นต้องใช้กฎหมายในระดับที่สูงขึ้นไปควบคุม ซึ่งในปัจจุบันประเทศไทยมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการใช้ระบบดิจิทัลอยู่หลายฉบับ ที่สำคัญคือ พ.ร.บ. การกระทำความผิดทางคอมพิวเตอร์

๒.๓.๗. สรุป

การสื่อสารเพื่อการพัฒนา เป็นกระบวนการสื่อสารที่มุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ ทศนคติและพฤติกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาสังคมในทุกระดับ และการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ดีควรมีลักษณะที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้นๆ ได้ โดยสื่อที่ใช้ควรมีความหลากหลาย เป็นสื่อที่ถูกผลิตในท้องถิ่นนั้นๆ ทั้งนี้ เพื่อจะได้สร้างความเข้าใจและความสอดคล้องร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารได้โดยง่าย การสื่อสารเป็นการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน บทบาทของการสื่อสารเป็นหัวใจสำคัญใน

การสร้างเสริมความเข้มแข็งสู่การพัฒนาอย่างไม่สิ้นสุด และได้มีการสร้างแนวคิดทางทฤษฎีอธิบายความสัมพันธ์ต่างๆ ไว้อย่างหลากหลายโดยได้นำนักวิชาการด้านการสื่อสารได้ค้นพบและอธิบายทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารและนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาที่สำคัญที่นำมากล่าวไว้ในที่นี้ ได้แก่ ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Communication for Development Theory) ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation Theory) ทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด (Technology Determinism Theory) แนวคิดเรื่องเทคโนโลยีดิจิทัลกับการสื่อสารในโลกวิถีใหม่

การวางมาตรการจัดการกับการแพร่ระบาดของโรคมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ต้องปรับตัวอย่างมาก การดำเนินวิถีชีวิตหลายอย่าง ต้องปรับเปลี่ยน มีการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลมากขึ้น จนเป็นการปรับตัวเข้าสู่ชีวิตวิถีใหม่ (New Normal) ด้วยการใช้เทคโนโลยีช่วยดำเนินงานด้านดิจิทัลแบบเต็มรูปแบบ ประชาชนได้ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล ทำให้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปจากเดิม ชีวิตวิถีใหม่ที่เกี่ยวเนื่องกับการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล จำเป็นต้องวางรากฐาน ความรู้ความเข้าใจ เพื่ออยู่กับโลกดิจิทัล มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิต ที่เป็นการผสมผสานการดำเนินชีวิตบนโลกกายภาพกับโลกเสมือนดิจิทัล ที่มีแพลตฟอร์มการบริการแบบดิจิทัล ความสำคัญจึงอยู่ที่ประชาชนต้องพัฒนาความรู้ความสามารถ ทักษะ และความฉลาดทางดิจิทัล เพื่อเตรียมพร้อมสู่การเป็นพลเมืองดิจิทัล รวมไปถึงเรื่องของการเข้าใจถึงสิทธิ หน้าที่ คุณธรรม จริยธรรม และกฎหมาย ที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีดิจิทัลในระดับพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต เพื่อลดความเสี่ยงในการดำรงชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารในพระพุทธศาสนา

๒.๔.๑ ความหมายของนวัตกรรมการสื่อสาร

ก่อนที่จะวิจัยเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารในพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่าควรทำความเข้าใจกับคำว่า พุทธวิธีการสื่อสารเสียก่อน โดยคำว่า “พุทธวิธีการสื่อสาร” แยกออกเป็น ๒ คำใหญ่ๆ คือ พุทธวิธี+การสื่อสาร ซึ่งคำว่า “พุทธวิธี” ยังแยกออกเป็น ๒ คำ คือ พุทธ+วิธี = พุทธวิธี พุทธ ตรงกับบาลีว่า พุทฺโธ หมายถึง ผู้ตรัสรู้ หรือผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ซึ่งมีศัพท์วิเคราะห์ว่า “ผู้ทรงตื่น ทรงปลุก ทรงกระทำให้ตื่นตัวจากความหลับใหลด้วยอำนาจสัมโมหะพร้อมทั้งวาสนา, ผู้ทรงเบิกบาน แจ่มใส ทรงกระทำความเบิกบาน แจ่มใส”^{๓๑} ส่วนคำว่า “วิธี” ตรงกับบาลีว่า วิถี หมายถึง การจัดการ ซึ่งมีศัพท์วิเคราะห์ว่า “การจัดแจง”^{๓๒} ดังนั้น เมื่อรวมคำเข้าด้วยกันก็เป็น พุทธวิธี หมายถึง การจัดการของผู้รู้หรือพระพุทธเจ้า หรือการประกาศธรรมของผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ในคัมภีร์พระ

^{๓๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๗๐-๔๗๑: (สวาสสนสมโหมหนิททาย พุชฌมติ ปุชฌมติ ปุชฌณํ กรโธติติ พุทฺโธ, พุช ธาตุในความหมายว่า ตื่น ต ปัจจย, พุชฌมติ วิกสติ พุชฌณํ วิกสนํ กรโธติติ พุทฺโธ, พุช ธาตุในความหมายว่า เบิกบาน ต ปัจจย).

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๔: วิธียเตติ วิถี = การจัดแจง, วิ.บทหน้า ธาตุในความหมายว่า ทรงไว้ อี ปัจจย, ลบสระหน้า).

วินัยมีข้อความบ่งบอกถึงพุทธวิธี ดังภาษาบาลีที่ว่า “อสภชิ โข ภควา ปญจวคฺคิเย ภิกขุ สญญาเปตุ แปลว่า พระพุทธเจ้าทรงสามารถให้ภิกษุปัญจวคคีย์ยินยอมได้แล้ว”^{๓๓} “อภิกกนฺตํ ภนฺเต อภิกกนฺตํ ภนฺเต เสยฺยถาปี ภนฺเต นิกกุชชิตํ วา อุกกุชฺเชยฺย ปฏิจฺฉนฺนํ วา วิวเรยฺย มุฬฺหสฺส วา มคฺคํ อาจิกฺขเยยฺย อนฺธการเ วา เถลปฺชฺชิตํ ธาเรยฺย จกฺขุมฺโห รุปานิ ทกฺขณตฺติ เอวเมว ภควตา อนเภกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโต” แปลว่า พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคลหลางของทีที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูป”^{๓๔}

จากที่กล่าวพอรวมความได้ว่า พุทธวิธีการสื่อสาร หมายถึง กระบวนการการส่งข้อความข่าวสารหรือข้อมูลจากฝ่ายหนึ่งไปยังอีกฝ่ายหนึ่ง ให้เข้าใจตรงกัน โดยการจัดการของผู้รู้หรือพระพุทธเจ้า การสื่อสารทั่วไปนั้นจัดว่า เป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยหนึ่งในชีวิตประจำวันของมนุษย์ นอกเหนือจากปัจจัยที่เป็นความจำเป็นเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค แม้การสื่อสารจะไม่ได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับความเป็นความตายของมนุษย์เหมือนกับปัจจัยสี่ข้างต้น แต่การที่จะให้ได้มาซึ่งปัจจัยทั้งสี่นั้น ย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือแน่นอน มนุษย์อาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมใด ๆ ของตน และเพื่ออยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม การสื่อสารเป็นพื้นฐานของการติดต่อของมนุษย์ และเป็นเครื่องมือสำคัญของกระบวนการสังคม ยิ่งสังคมมีความสลับซับซ้อนมากเพียงใด และประกอบด้วยคนจำนวนมากเท่าใด การสื่อสารก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และสังคมที่นำมาซึ่งความสับสน ก่อให้เกิดความไม่เข้าใจ และความไม่แน่นอนแก่สมาชิกของสังคม ย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ดังนั้น ในปัจจุบันสื่อสารมวลชนได้มีบทบาทอย่างมากมาช่วยมาหาศาลต่อการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ของบุคคล กลุ่มชน องค์กรต่างๆ หลายระดับ ส่วนพุทธวิธีการสื่อสารก็ถือว่า เป็นปัจจัยหรือหัวใจหลักในการให้แนวทางชีวิต การดำรงอยู่ของมนุษย์ถ้าปราศจากการสื่อสารด้วยหลักพุทธวิธีแล้วก็จะเสื่อมดรอปรอนไปทุกแห่งหน ยากที่จะพบกับสันติภาพ ที่กำลังแสวงหากันอยู่ในระดับโลก

๒.๔.๒ ความเป็นมาของนวัตกรรมการสื่อสารในพุทธศาสนา

๒.๔.๒.๑ ความเป็นมาของนวัตกรรมการสื่อสารในพระพุทธศาสนา

การเกิดขึ้นของนวัตกรรมการสื่อสารในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและทรงเสวยวิมุตติสุข เมื่อสัปดาห์ที่ ๗ ผ่านไป พระองค์เสด็จจารัมภ์ราษฎรชาตินะ กลับไปยังต้นอุทปาลนิโครธทรงคำนึงถึงการที่จะทรงแสดงหรือสื่อสารธรรมโปรดประชาชน ในชั้นแรกพระองค์ทรงมีความขวนขวายน้อยเกิดความท้อในการที่จะสื่อสารธรรมโปรดสัตว์ เพราะทรงเห็นว่า สารคือธรรมที่ทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้นั้น เป็นสิ่งอันล้ำลึก ยากแก่ผู้ที่

^{๓๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒/๑๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๒๐.

^{๓๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๗/๒๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๔.

ยังยึดติดในกามคุณจะรู้ได้ แต่ก็ทรงตระหนักในหลักความจริงว่า มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ทั้งปวง มนุษย์เป็นเวไนยสัตว์ ดังพระดำริที่ว่า

ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้ร่ำรวยด้วยอภิลักขิตในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอทิปปัจจยดา หลักปฏิจจสมุปบาท ถึงแม้ฐานะอันนี้ ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นต้นหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ถ้าเราจะเพียงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเราเช่นนั้น ก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา”^{๓๕}

ต่อมา ท้าวสัทธัมมบดีพรหมทราบความดำริในพระราชหฤทัยของพระพุทธเจ้า ด้วยใจของตน ได้เกิดความคิดว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อการชวนชวายน้อย มิได้น้อมพระราชหฤทัยไปเพื่อทรงสื่อธรรม” จึงมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์พระพุทธเจ้าคุกเข่าเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประนมมือไปทางที่พระพุทธเจ้าประทับวางทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระพุทธเจ้าได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม เพราะจักมีผู้รู้ธรรม”^{๓๖}

จากความข้างต้นทั้งหมดได้สื่อให้เห็นว่า นวัตกรรมสื่อสารได้เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ ดังนี้คือ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ส่งสารก่อให้เกิดช่องทางการสื่อ ได้แก่คำว่า “โปรดแสดง” ซึ่งหมายถึงการสื่อโดยมีสาร ได้แก่ ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว ในขณะที่เดียวกันคำว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ เป็นต้น หมายถึงผู้ที่รับสาร ประเด็นตรงนี้เองที่ชี้ให้เห็นว่า ได้เกิดนวัตกรรมการสื่อสารที่เป็นกระบวนการอันประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ (๑) ผู้ส่งสาร ได้แก่พระพุทธเจ้า (๒) สาร ได้แก่ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว (๓) สื่อ ได้แก่การแสดงในรูปแบบต่าง ๆ และ (๔) ผู้รับสาร ได้แก่ มนุษย์ผู้เป็นเวไนยสัตว์ หรือผู้ฟัง ซึ่งเป็นนวัตกรรมการสื่อสารที่เริ่มจากนามธรรมและไปสู่ความเป็นรูปธรรมนั่นเอง ดังจะเห็นได้ว่า ในเวลาต่อมา พระพุทธเจ้าทรงอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นผู้รับสาร คือ (๑) สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อย มีธุลีในตามาก (๒) มีอินทรีย์แก่กล้า อินทรีย์อ่อน (๓) มีอาการดี มีอาการทราม (๔) สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก (๕) บางพวก มักเห็นปรโลกและโทษว่า น่ากลัวก็มี (๖) บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่า น่ากลัวก็มี แล้วได้ทรงพิจารณาผู้รับสาร คือมวลสัตว์เปรียบเทียบกับบัว ๓ ประเภท คือ ๑) ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นจากน้ำ จมอยู่ในน้ำ ๒) ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ๓) ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำไม่แต่น้ำ^{๓๗}

^{๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^{๓๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๒.

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔.

ครั้นพระองค์ทรงเห็นแล้ว ได้มีพระดำรัสตอบรับคำอาราธนาของท้าวสัทัมบดี
พรหมว่า

“สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะพึง จงปล่อยศรัทธามาเถิด
เราได้เปิดประตูมตรธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว
ท่านพรหม เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก จึงมิได้แสดง
ธรรมที่ประณีตคล่องแคล่ว ในหมู่มนุษย์”^{๓๘}

เมื่อรับคำกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรมของท้าวสัทัมบดีพรหมแล้ว
ทรงพิจารณาบุคคลที่ควรที่จะแสดงธรรมให้ฟัง ทรงนึกถึงพระดาบส ผู้เคยเป็นอาจารย์สอนกัมมัฏฐาน
ในสมัยที่ทรงแสวงหาโมกขธรรมอยู่คืออาหารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตร แต่อาพา
รดาบสได้เสียชีวิตไปก่อน ๗ วันแล้ว และอุททกดาบสก็ได้เสียชีวิตไปก่อน ๑ วันแล้ว ทรงนึกถึงพวก
ภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้เคยเฝ้าอุปฐากอยู่ ในสมัยที่พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียร ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม
จึงเสด็จตรงไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสีทันที เมื่อเสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
แล้ว ทรงชี้แจงให้พวกปัญจวัคคีย์ยอมรับในอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แล้วทรงแสดงปฐมเทศนา ธัมม
จักกัปปวัตตนสูตรแก่พวกเขา เมื่อแสดงธรรมจบ โภณทัตญะผู้เป็นหัวหน้า ได้ธรรมจักขุ (ดวงตาเห็น
ธรรม คือโสดาปัตติมรรคญาณ) เป็นโสดาบัน ทูลขอบวชเป็นพระภิกษุ พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ท่าน
ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาและได้สมญานามว่า “อัญญาโณ-
ทัตญะ” แปลว่า “โณทัตญะได้รู้แล้วหนอ” ต่อจากนั้น ทรงแสดงธรรมแก่คนที่เหลือ คือ วัปปะ
ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ทำให้ท่านเหล่านั้นได้ธรรมจักขุ ทั้งหมดได้ทูลขอบวชเป็นพระภิกษุใน
พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงบวชให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อจากนั้น ทรงแสดงอนัตต
ลักษณะสูตร ทำให้พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้บรรลุอรหัตผล^{๓๙}

จากเรื่องที่น่าเสนอข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า นวัตกรรมการสื่อสารมีความเป็น
รูปธรรมที่ชัดเจน เพราะมีกระบวนการประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ (๑) ผู้ส่งสาร ได้แก่
พระพุทธเจ้า (๒) สาร ได้แก่ธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรและอนัตตลักษณะสูตร (๓) สื่อ ได้แก่การแสดง
หรือวิธีการเทศนาธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรและอนัตตลักษณะสูตร และ (๔) ผู้รับสาร ได้แก่ ภิกษุปัญจ
วัคคีย์ คือพระอัญญาโณทัตญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ

ถ้าสังเกตจากเนื้อหาธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรถือว่า เป็นนวัตกรรมการสื่อสาร
ครั้งแรกที่พระพุทธองค์ทรงใช้ ทรงเริ่มต้นด้วยการเปิดต้นนวัตกรรมการสื่อสาร คือประกาศพุทธธรรม
ด้วยถ้อยคำที่แปลกใหม่ เหมือนกับภาษาหนังสือพิมพ์เรียกว่า “พาดหัวข่าวขึ้นปกหน้า ๑” พอเปิดตัว
ครั้งแรกก็ได้รับการตอบรับอย่างท่วมท้น ดังระเบิดเถิดเทิงไปทั่วจักรวาล เพราะเป็นการเริ่มต้นการ
สื่อสารแบบใหม่ของพระพุทธองค์ท่ามกลางการทำทลายการสื่อสารแบบเก่าและเป็นการแข่งขันกับลัทธิ
ต่าง ๆ อีกด้วย

^{๓๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๕.

^{๓๙} ตูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐-๒๔/๑๕-๓๑, วิ.อ. ๓/๑๙/๑๘.

ต่อจากนั้นมา ได้ทรงแสดงธรรมเทศนาอนุพุทฺธิกาและสามกัถสิกธรรมเทศนา คืออริยสัจ ๔ โปรตยสกุลบุตร ชาวกรุงพาราณสี แสดงธรรมโปรดมารดาบิดาและภรรยาของยะจนคนเหล่านั้นเลื่อมใสแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาเข้าถึงรัตนะ ๓ เป็นกลุ่มแรกในโลก ทรงแสดงธรรมโปรดสหายของพระยสะอีก ๕๕ คนจนทำให้บรรลुरुหัตตผล^{๔๐} รวมพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นในช่วงแรกนี้ ๖๐ รูป

๒.๔.๒.๒ กระบวนการของนวัตกรรมการสื่อสาร

เมื่อมีพระสาวกผู้เป็นพระอรหันต์ ๖๐ รูป พระพุทธองค์ก็ทรงส่งพระสาวกเหล่านั้นออกไปประกาศศาสนายังทิศต่าง ๆ ส่วนพระพุทธองค์เองเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พร้อมกับมีพระราชดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอทั้งหลายก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกัน สองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^{๔๑}

จากพุทธพจน์ข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการสื่อสารเป็นมาตรฐาน เพราะเป็นกระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตรงที่ว่า ผู้สื่อสารคือพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้ง ๖๐ รูป เป็นพระอรหันต์แล้วไม่มีภาระหน้าที่อื่นใดที่จะต้องทำเพื่อตนอีกต่อไป สิ่งที่ต้องทำ คือการออกไปใช้ช่องทางในการสื่อสารคือธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด มีทั้งเนื้อหาสารและพยัญชนะที่สมบูรณ์แบบ โดยกระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้า และพระสาวกนั้นได้มีทัศนคติ ความรู้ ระบบสังคม และวัฒนธรรมในองค์กร และผู้รับสารเองได้แก่นมนุษย์ที่มีธุลีในตาน้อยก็เกิดทัศนคติ ความรู้ ระบบสังคม และวัฒนธรรมในทิศทางเดียวกันด้วย และกล่าวได้ว่า ได้เกิดองค์การทางการสื่อสารขึ้น โดยมีบุคลากรคือพระสาวก ๖๐ รูป ที่จะทำงานด้านสื่อสาร ซึ่งมีมวลชนคือมนุษย์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อยเป็นเป้าหมาย ใช้ช่องทางสื่อสารบุคคลคือ การเดินทางไปรูปเดียวเพื่อแสดงธรรมหรือสื่อสารเนื้อหา ได้แก่ ธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น คือศีล ธรรมที่มีความงามในท่ามกลางคือสมาธิ และธรรมที่มีความงามในที่สุดคือปัญญา มีทั้งเนื้อหาสารและพยัญชนะที่สมบูรณ์แบบครบถ้วน ไม่ขาดตกบกพร่อง

^{๔๐} ตูรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๔๐.

^{๔๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

จากที่ได้กล่าวถึงความเป็นมาของนวัตกรรมการสื่อสารทำให้มองเห็นกระบวนการสื่อสารอันประกอบด้วยองค์ ๔ ซึ่งมีรอบและจุดประสงค์ ดังนี้ คือ

- ๑) ผู้ส่งสาร (Source) ได้แก่ พระพุทธเจ้า
- ๒) ข่าวสาร/เนื้อหา (Message) ได้แก่ ธรรมจักรกับปวัตตสูตร
อนุุปพิทกคา สามุสิกธรรม เป็นต้น
- ๓) ช่องทาง/สื่อ (Channel) ได้แก่ การแสดง หรือการเทศน์
- ๔) ผู้รับสาร (Receiver) ได้แก่ พระสาวก

๒.๔.๒.๓ กรอบของกระบวนการสื่อสาร

๑) ใคร (Who) ๒) อะไร (What) ๓) ที่ไหน (Where) ๔) เมื่อไร (When) ๕) ทำไม (Why) และ ๖) อย่างไร (How)

หากจะจับคู่เพื่อการวิเคราะห์ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้าจะเป็นดังนี้

ผู้ส่งสาร (Source)	ข่าวสาร (Message)	ช่องทาง/สื่อ (Channel)	ผู้รับสาร (Receiver)
Who ใคร	Who ใคร	Who ใคร	Who ใคร
What อะไร	What อะไร	What อะไร	What อะไร
Where ที่ไหน	Where ที่ไหน	Where ที่ไหน	Where ที่ไหน
When เมื่อไร	When เมื่อไร	When เมื่อไร	When เมื่อไร
Why ทำไม	Why ทำไม	Why ทำไม	Why ทำไม
How อย่างไร	How อย่างไร	How อย่างไร	How อย่างไร

มองแบบแนวราบ ผู้ส่งสาร (Source) ในประเด็นที่ว่า ใคร (Who) หมายถึง พระพุทธเจ้า เป็นผู้ส่งสาร ส่งข่าวสารหรือธรรมะ ทางช่องและส่งถึงผู้รับสารเป็นใคร เป็นต้น

ก. ประเภทของตัวสื่อสารตามแนวพุทธ

๑) สื่อบุคคล (พระพุทธเจ้า)

เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงวางแผนในการสื่อสารแก่พระสาวกแล้ว ก็ได้เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แต่ในระหว่างทางเสด็จ ทรงแสดงธรรมเทศนาอนุุปพิทกคาและสามกัณฐิกธรรมเทศนาโปรดกลุ่มภิกษุวัคคีย์กุมาร ๓๐ คน ทำให้พวกเขาบรรลอรหัตตผล^{๔๒} เมื่อเสด็จถึงตำบลอุรุเวลา-เสนานิคมแล้ว ทรงแสดงธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตรโปรดชฎิล ๓ พี่น้องคือ

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๖/๔๕-๔๖.

อุรุเวลกัสสปะ นทิกัสสปะ และคยากัสสปะ พร้อมกับขลิทที่เป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน ทำให้ทั้งหมด บรรลุอรหัตตผล^{๔๓}

ต่อจากนั้น เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ สวนตาลหนุ่ม แสดงธรรมเทศนาอนุพุทฺธิกาและสามกัถสิกธรรมเทศนาโปรดพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐ พร้อมด้วยบริวารจำนวน ๑๒ นหุต (๑๒๐,๐๐๐ คน) พระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใส ได้ธรรมจักขุ แสดงตนเป็นอุบาสกเข้าถึงพระรัตนตรัย ทรงน้อมถวาย พระเวฬุวันแด่พระพุทธองค์ สำหรับเป็นสถานที่อยู่บำเพ็ญธรรมของภิกษุสงฆ์ นับเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

ในชั้นแรก พระพุทธองค์ทรงให้กุลบุตรบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาด้วยพระองค์เอง แต่หลังจากที่ทรงส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูปออกไปประกาศพระพุทธศาสนายังทิศต่าง ๆ แล้ว ได้มีกุลบุตรผู้เลื่อมใสประสงค์ที่จะบวชได้เดินทางจากทิศไกลมาเข้าเฝ้าเป็นจำนวนมาก จึงทรงอนุญาตภิกษุสงฆ์ให้กุลบุตรบรรพชา อุปสมบท ได้โดยไม่ต้องมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ด้วยวิธีไตรสรณคมน์ คือ ผู้ประสงค์ จะบวชเปล่งวาจาว่า

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ. ทุตฺติยมปิ ฯ เปฯ ตุตฺติยมปิ ฯ เปฯ

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ. ทุตฺติยมปิ ฯ เปฯ ตุตฺติยมปิ ฯ เปฯ

ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ. ทุตฺติยมปิ ฯ เปฯ ตุตฺติยมปิ ฯ เปฯ

ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ^{๔๔}

เมื่อเปล่งวาจาตั้งน้อยอย่างละ ๓ ครั้งก็เป็นอันบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุโดยสมบูรณ์ ซึ่งถือได้ว่า เป็นการจัดการหรือขยายงานหรือว่าแบ่งงานให้พระสาวกได้ทำตามความถนัด

ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์นั้น ท่านสารีบุตร(อุตติสสະ) และท่านโมคคัลลานะ(โกถิตะ) ผู้เป็นศิษย์ของสฤชัยปริพาชกได้ชวนกันออกแสวงหาโมกขธรรม สารีบุตรพบท่านพระอัสสชีกำลังเดินบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ เกิดความเลื่อมใส จึงกราบเรียนขอให้แสดงธรรมให้ฟัง ท่านพระอัสสชีก็นำแสดงธรรม ซึ่งเป็นคำสรุปปริยาสัจ ๔ สัน ๆ ว่าดังนี้

“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ

พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๔๕}

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗-๕๔/๔๗-๖๕.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒-๔๓.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓, วิ.อ.๓/๖๐/๓๐.

ด้วยพระธรรมเทศนาที่เป็นคาถาสั้น ๆ นี้เอง ท่านสารีบุตรได้ธรรมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรมคือโสดาปัตติมรรคญาณ) กลับไปบอกท่านโมคคัลลานะผู้เป็นเพื่อน เมื่อท่านโมคคัลลานะได้ฟังแล้วก็ได้ธรรมจักขุ จากนั้นทั้งสองคนได้ชวนกันไปลาอาจารย์สญชัยปริพาชก แล้วออกจากสำนักไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ซึ่งประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เมื่อได้บรรพชาอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา แล้วไม่นานได้บรรลุอรหัตผล^{๔๖} ในกาลต่อมา ท่านพระสารีบุตรได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา

พระสงฆ์สาวกที่เที่ยวจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนายังที่ต่าง ๆ ได้ให้กุลบุตรผู้เลื่อมใสบรรพชาอุปสมบทตามที่ร้องขอ โดยไม่มีข้อกำหนดว่าด้วยการเป็นอุปัชฌาย์ การเป็นสัทวิहारิก กุลบุตรที่บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุใหม่ทั้งหลาย ไม่มีใครคอย ว่ากล่าวตักเตือน ไม่มีผู้สอนเกี่ยวกับกิริยามารยาท การนุ่งห่ม การขบฉัน เป็นต้น รวมทั้งพฤติกรรมที่ภิกษุเก่าและภิกษุใหม่มีต่อกันก็เป็นไปในทางที่ไม่เหมาะสม พระพุทธเจ้าจึงทรงวางระเบียบที่อุปัชฌาย์และสัทวิहारิกพึงปฏิบัติต่อกัน ตั้งแต่นั้นมา ทำให้เกิดอุปัชฌาย์วัตร สัทวิहारิกวัตร^{๔๗} รวมทั้งวิธีที่อุปัชฌาย์จะลงโทษสัทวิहारิกผู้ต่อต้าน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงงานด้านการสื่อสารมวลชน ทรงใช้ทั้งทฤษฎีการสื่อสาร พฤติกรรมการสื่อสาร องค์การทางการสื่อสาร และการจัดการองค์การการสื่อสารอย่างเป็นระบบระเบียบมาก่อนแล้ว จึงสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ได้มีพระสาวกไปทำการสื่อสารต่อให้แผ่หลาย โดยใช้คำพูด สีสันทาทาง บุคลิกลักษณะ เพื่อเป็นสื่อ โน้มน้าวจิตใจของผู้พบเห็น เมื่อพบเห็นแล้วก็เกิดเลื่อมใส เช่น อุปติสสะ (สารีบุตรปริพาชก) เห็นกิริยาอาการสำรวมของพระอัสสชิ ขณะกำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ว่า มีกิริยาก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า หยียดออก นำเลื่อมใส มีจักขุทอดลงถึงพร้อมด้วยอริยาบถ แล้วคิดว่า “ภิกษุรูปนี้คงเป็นพระองค์ใดองค์หนึ่งบรรดาพระอรหันต์ หรือท่านผู้ดำเนินสู่หนทางแห่งความเป็นพระอรหันต์ในโลกเป็นแน่”^{๔๘} สารีบุตรปริพาชกจึงติดตามไปข้างหลัง และเมื่อได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิที่ย่อสั้นๆ เพียงเล็กน้อยเท่านั้นก็เกิดเลื่อมใส ทำให้เกิดความต้องการพบพระพุทธเจ้า และได้ชักชวนโมคคัลลานปริพาชก กับปริพาชก ๒๕๐ คนไปเข้าเฝ้าทูลขอบรรพชาอุปสมบท^{๔๙}

๒) พุทธกิจ ๕ ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้า

คำว่า “พุทธกิจ” แปลตามตัวอักษรว่า “กิจของพระพุทธเจ้า” เป็นคำที่เรียกการปฏิบัติหน้าที่ของพระพุทธเจ้า ดังที่รังษี สุทนต่อธิบายว่า

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๓/๓๒-๓๙.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๖๗/๓๙-๔๒.

^{๔๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๓๒.

^{๔๙} วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๖๒/๓๖-๓๗.

การกระทำที่เรียกว่า “พุททกิจ” นี้พระพุทธองค์เองมิได้เคยตรัสเรียก ไม่ปรากฏคำว่า “พุททกิจ” ในพระไตรปิฎก คือ รูปศัพท์ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏการกระทำที่เรียกว่า พุททกิจ คำนี้เป็นคำที่ใช้เรียกกันในชั้นอธิบายความ พระสาวกเป็นผู้เรียกการบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกของพระพุทธเจ้าว่า “พุททกิจ” โดยกำหนดกิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำในแต่ละวัน เป็น ๕ อย่าง แล้วอธิบายว่า กิจ ๕ อย่างมีอะไรบ้าง กระทำในเวลาไหนถึงเวลาไหน เป็นการประมวลเรื่องราวการบำเพ็ญจริยวัตรของพระพุทธเจ้าที่เป็นไปส่วนมากเป็นเรื่อง ๆ ไป แต่มิใช่ว่ากิจที่พระองค์ทรงกระทำนั้น ต้องกระทำในเวลาที่กำหนดตามพุททกิจ จากการศึกษาข้อมูลแล้วปรากฏว่า กิจบางอย่างทรงกระทำในเวลาที่กำหนดเป็นกิจข้ออื่น^{๕๐}

กิจคือสิ่งที่พึงกระทำ สิ่งที่พึงกระทำก็คือหน้าที่ และพระพุทธเจ้าทุกองค์ ทรงบำเพ็ญกิจ ๕ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าจะทรงกระทำทุกวัน^{๕๑} กิจ ๒ ข้อแรก คือ ปุเรภัตตกิจ ปัจฉาภัตตกิจ เป็นกิจช่วงเวลากลางวัน กิจอีก ๓ ข้อ คือ ปุริมยามกิจ มัชฌิมยามกิจ ปัจฉิมยามกิจ เป็นช่วงเวลากลางคืน^{๕๒} ดังที่พระโอรณาจารย์ได้สั่งสอนกันต่อมา จนกระทั่งได้ประพันธ์เป็นคาถาแบ่งพุททกิจเป็น ๕ อย่างซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือสวดมนต์ว่า

พุทฺธพณฺเฑ ปิณฺฑปาตญฺ	สายณฺเฑ ธมฺมเทสนํ
ปโทเส ภิกฺขุโสภาทํ	อทฺตมรตเต เทวปญฺหนํ
ปจฺจุเสว คเต กาเล	ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ
เอเต ปณฺจวิธํ กิจฺเจ	วิโสธติ มุณิปฺงคโว

แปลความว่า เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เวลาเย็นทรงแสดงธรรม เวลาบ่ายคำประทาน โอวาทแก่เหล่าภิกษุ เวลาเที่ยงคืนตอบปัญหาเทวดา เวลาใกล้รุ่งทรงพิจารณาหา บุคคลที่สามารถบรรลुरुธรรมได้และที่ยังไม่สามารถบรรลुरुธรรม พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุณี ประเสริฐ ทรงบำเพ็ญกิจ ๕ อย่างนี้ ครบถ้วนบริบูรณ์^{๕๓}

พุททกิจทั้ง ๕ อย่าง คือ พระจริยวัตรที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติเป็นประจำทุกวัน ๕ ระยะเวลา การกำหนดเวลาเป็นระยะเวลา ๕ ระยะ ในคัมภีร์นิตเทสเป็นภาคของพระสารีบุตรเถระ ซึ่งท่านได้แสดงเรื่องที่คุณคคลมีสติในกาลทุกเมื่อ วัรรวม ๒๔ กาล มีระยะเวลาที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุททกิจรวมอยู่ด้วย คือ บุคคลพึงมีสติ ตลอดเวลาก่อนภัต ตลอดเวลาหลังภัต ตลอดเวลาปฐมยาม ตลอดเวลามัชฌิมยาม ตลอดเวลาปัจฉิมยาม ระยะเวลา ๕ ระยะนี้อยู่ในระยะ

^{๕๐} รังษี สุนทร, พุททกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงทำ คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎกเบื้องต้น, หน้า ๒๑.

^{๕๑} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๕-๔๗, ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๗, อจ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖-๕๘, อจ.เอก.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๑๒-๑๑๓.

^{๕๒} ที.สี.อ.ภินนวิฎฐิกา (บาลี) ๑/๒๔๗.

^{๕๓} พระศาสนโสภณ รวบรวมและแปล, คำบอกวัดใน สวดมนต์แปล, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๓-๓๔, พระศาสนโสภณ รวบรวมและแปล, สวดมนต์ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๓.

กาลที่ ๑๒-๑๖ ในระยะเวลา ๒๔ หน้านั้น^{๕๔} พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ คือพระพุทธเจ้าในอดีต พระพุทธเจ้าในอนาคต พระพุทธเจ้าในปัจจุบัน ประทับอยู่ ณ สถานที่ใดก็ตาม จะไม่ทรงละกิจ ๕ อย่าง พระองค์มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ตลอดเวลาทั้งปวงในการบำเพ็ญพุทธกิจ ๕ ระยะเวลา มีรายละเอียดดังนี้ คือ

๑. ปุริภัตตกิจ ในกิจ ๕ อย่างนั้น กิจก่อนฉันมีดังนี้ พระพุทธเจ้าเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ทรงปฏิบัติพระสรีระ เช่น ล้างพระพักตร์ เพื่ออนุเคราะห์ให้ภิกษุอุปฐากได้ถวายน้ำล้างพระพักตร์ น้ำบ้วนพระโอษฐ์ และเพื่อความผาสุกแห่งพระวรกายแล้ว จะทรงประทับยั้งอยู่ ณ อาสนะที่เสียบสังัด จนถึงเวลาออกบิณฑบาต พระองค์จะทรงนั่งอันตรวาสกคาดประคดเอว ทรงห่มจีวร ถือบาตร บางครั้งก็เสด็จพระองค์เดียว บางครั้งก็มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวารติดตามเสด็จไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านหรือยังนิคม บางครั้งก็เสด็จไปอย่างปกติ บางครั้งก็เสด็จไปอย่างมีปาฏิหาริย์

เวลาเสด็จไปอย่างมีปาฏิหาริย์ ก็จะมีลมพัดโชยอ่อน ๆ พัดนำหน้าแผ้วพื้นพสุธาให้สะอาดหมดจด ฝนก็จะโปรยปรายละอองน้ำลงระยับฝุ่นละอองในหนทาง ลอยเป็นเพดานอยู่เบื้องบน จะมีสายลมพัดหอบดอกไม้เนานาพรรณมาโรยลงตามระยะทางที่เสด็จไป ภูมิภาคที่ตอกลงก็จะราบต่ำลง ที่ราบต่ำก็จะสูงขึ้น ภาคพื้นจะราบเรียบเสมอกัน ในขณะที่ทรงย่างพระบาท จะมีปทุมบุปผชาติ สัมผัสมีมณฑลชวนสไบคอยรองรับพระยุคลบาท พอพระบาทเบื้องขวาวางลงในเขตหมู่บ้านหรือนิคม พระฉัพพรรณรังสีก็ฉายแสงแผ่ออกจากพระวรกาย พุ่งแล่นวนแวววิบ แสงจับบ้านเรือน ดังแสงทอง เลื่อมพราย และดั่งแวดวงด้วยแผ่นผ้างดงามวิจิตร

บรรดาสัตว์ เช่น ช้าง ม้า หมูวึก ซึ่งอยู่ในสถานที่ของตน ก็พากันส่งเสียงเปล่งสำเนียง อย่างเสนาะ เสียงกลอง เสียงพิณบรรเลงเป็นเพลงสวรรค์ เสื้อผ้าอาภรณ์ก็เข้าสวมกายของหมู่มนุษย์ ด้วยสัญญาณนี้ ประชาชนก็ทราบว่ วันนี้พระพุทธองค์เสด็จมาบิณฑบาตในย่านนี้ ต่างแต่งตัวนั่งห่ม เรียบร้อย พากันถือของหอมและดอกไม้ออกจากบ้านเรือนเดินไปตามถนนบูชาพระพุทธองค์ ด้วยของหอมและดอกไม้ ด้วยความเคารพ ถวายอภิวาทพระพุทธองค์ กราบทูลขอพระภิกษุสงฆ์ว่า “ข้าพระพุทธองค์ขอนิมนต์ภิกษุ ๑๐ รูปปรับภัตตาหาร ข้าพระองค์ขอนิมนต์ภิกษุ ๒๐ รูปปรับภัตตาหาร ข้าพระพุทธองค์ขอนิมนต์ภิกษุ ๕๐ รูปปรับภัตตาหาร ข้าพระองค์ขอนิมนต์ภิกษุ ๑๐๐ รูปปรับภัตตาหาร” และก็รับบาตรของพระพุทธองค์ ปูลาดอาสนะกราบทูลนิมนต์ให้ประทับนั่ง แล้วน้อมนำภัตตาหารเข้าถวาย โดยเคารพ

พระพุทธองค์พอเสวยภัตตาหารเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ทรงตรวจดูจิตสันดานของประชาชนหมู่นั้น ๆ แล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดให้ บางพวกรับนบถือไตรสรณคมน์ โปรดให้บางพวกสมาทานศีล ๕ แสดงธรรมโปรดให้บางพวกบรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อย่างไรก็ดี อย่างหนึ่ง แสดงธรรมโปรดให้บางพวกบวชแล้วบรรลุอรหัตตผล ครั้นทรงอนุเคราะห์มหาชนแล้ว จึงทรงลุกจากอาสนะเสด็จกลับพระวิหาร ประทับนั่ง ณ อาสนะในบริเวณศาลา ทรงรอคอยจนภิกษุสงฆ์

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน พ.ม. (บาลี) ๒๙/๖/๑๔-๑๕, พ.ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๓, พ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๐/๔๕, พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๐/๗๗, พ.ม.อ. (บาลี) ๗๗, พ.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๔๑๙.

ฉันทตาดอาหารเสร็จแล้ว ภิกษุผู้อุปัฏฐากก็เข้ากราบทูลให้ทรงทราบ จากนั้นพระองค์ก็จะเสด็จเข้าพระคันธกุฎี นี่เป็นปุระกัตตกิจ คือกิจก่อนฉัน

๒. ปัจฉากัตตกิจ ครั้นพระพุทธองค์ทรงพักผ่อนในพระคันธกุฎีแล้วก็เสด็จออกมาประทับนั่ง ณ ศาลาใกล้ ๆ พระคันธกุฎี ทรงล้างพระบาตร แล้วประทับยืนบนตั่งรองพระบาท ประทานโอวาทภิกษุสงฆ์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด การจะได้เกิดเป็นมนุษย์นั้นยาก การที่พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นก็ยาก การที่ขณะจะสมบูรณ์ก็ยาก^{๕๕} การที่จะพบพระสัทธรรมแสนยากยิ่ง การที่จะมีศรัทธาสมบูรณ์ก็ยาก การบวชก็ยาก การจะได้ฟังสัทธรรมก็ยาก”

เมื่อพระพุทธองค์ประทานโอวาทจบลง ภิกษุบางพวกก็ทูลขอภิกษุผู้มีมัญฐาน พระองค์ก็จะทรงประทานภิกษุผู้มีมัญฐานที่เหมาะสมแก่จริตของภิกษุเหล่านั้น จากนั้น ภิกษุทั้งหมดก็ถวายอภิวาทพระพุทธองค์แล้วกลับไปที่พักของแต่ละท่าน บางพวกเข้าไปยังป่า บางพวกเข้าไปยังบริเวณต้นไม้ บางพวกเข้าไปยังภูเขาแห่งใดแห่งหนึ่ง บางพวกไปยังสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ฯลฯ บางพวกไปยังสวรรค์ชั้นสวตตี

พระพุทธองค์ก็เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ถ้าจะทรงพักก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสี่หยา โดยช้างเผือกขาวครู่หนึ่ง พอพักพระวรกายแล้วก็เสด็จลุกขึ้น ทรงตรวจดูโลกในภาคที่ ๒

ในภาคที่ ๓ ประชาชนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่พระพุทธองค์พักอาศัยผู้ใดถวายทานในเวลาก่อนฉันแล้ว ถึงเวลาหลังฉันก็จะนุ่งห่มเรียบร้อย ถือของหอมและดอกไม้ไปประชุมกันในวิหาร

เมื่อประชาชนประชุมกันพร้อมแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จไปด้วยปาฏิหาริย์อันสมควรแล้วประทับนั่ง ณ พุทธอาสน์ที่จัดไว้แล้วทรงแสดงธรรมเหมาะสมแก่กาลเหมาะสมแก่สมัย พอทรงทราบว่าพอแก่เวลาแล้วก็ทรงส่งประชาชนกลับ ประชาชนก็พากันถวายอภิวาทพระพุทธองค์แล้วพากันกลับนี้เป็นปัจฉากัตตกิจ คือ กิจหลังฉัน

๓. ปุริมยามกิจ พอเสร็จกิจหลังฉันแล้ว ถ้าทรงประสงค์จะรดน้ำพระวรกาย ก็จะเสด็จลุกจากอาสนะ เข้าชุ่มสรองน้ำ ทรงใช้น้ำที่พระภิกษุอุปัฏฐากจัดไว้รดพระวรกายให้ชุ่มเย็น

^{๕๕} ขณะที่สมบูรณ์ในที่นี้ หมายถึงขณะที่บุคคลเกิดมาในสมัยที่พระพุทธเจ้าเกิดขึ้น และเป็นตนมีปัญญา ได้พบพระพุทธเจ้า ได้อยู่ประพาศิปรหมจรรย์-อง.อฏฐก. (บาลี) ๒๓/๒๙/๑๘๔-๑๘๗, อง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๒๙/๒๗๔-๒๗๘, การที่ได้ประพาศิปรหมจรรย์นั้น ถือว่าเป็นลาภที่ได้ดีแล้ว -ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๓๕/๑๑๘, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๕/๑๖๙-๑๗๐, ขโน โว ปฏิลทโธ : เธอทั้งหลายได้ขณะแล้ว ท่านอธิบายว่า อฏฐอกุขณวชิโต นวโมย ขโน ปฏิลทโธ มคคพรมจิริยวสา : ได้ขณะที่ ๙ อยู่ประพาศิปรหมจรรย์ซึ่งเว้นจากขณะ ๘ ขณะ - เนตติ.อ. (บาลี) ๒๘๑-๒๘๒.

พระภิกษุอุปัฏฐาก ก็จะนำอาสนะไปปูลาดในบริเวณพระคันธกุฎี พระพุทธรองค์ทรงนุ่งผ้าแดง ๒ ชั้น คาดประคตเอวห่มอุตตราสงฆ์เฉียงพระอังสะ เสด็จไปประทับนั่ง ณ ที่นั้น ทรงพักหลีกเร้นพระองค์เดียวครู่หนึ่งแล้วเสด็จไปยังสถานที่อุปัฏฐาก

ต่อจากนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็จะพากันมาจากที่พักแล้วเข้าเฝ้าพระพุทธรองค์ยังที่อุปัฏฐาก บรรดาภิกษุที่มา บางพวกก็จะทูลถามปัญหา บางพวกจะทูลขอกรรมฐาน บางพวกทูลขอฟังพระธรรมเทศนา พระพุทธรองค์ก็ทรงกระทำตามความประสงค์ของภิกษุเหล่านั้นอย่างสมบูรณ์ พระพุทธรองค์ก็ทรงกระทำตามความประสงค์ของภิกษุเหล่านั้นอย่างสมบูรณ์ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจจนตลอดยามต้น นี้เป็นปฐมยามกิจ คือ กิจในช่วงยามต้น

๔. มัชฌิมยามกิจ พอเสร็จกิจในช่วงยามต้น เมื่อภิกษุทั้งหลายถวายอภิวาทพระพุทธรองค์แล้ว พากันกลับที่พัก จากนั้นเวทดาในหมื่นโลกธาตु ก็ได้โอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธรองค์ แล้วทูลถามปัญหา พระองค์ทรงตอบปัญหาของเวทดาตลอดมัชฌิมยาม นี้เป็นมัชฌิมยามกิจ คือ กิจในช่วงยามตอนกลาง

๕. ปัจฉิมยามกิจ ช่วงปัจฉิมยาม พระองค์ทรงแบ่งเป็น ๓ ตอน เพื่อจะเปลื้องความเมื่อยล้าแห่งพระวรกายที่เกิดจากการประทับนั่ง จึงทรงจงกรมตอนหนึ่ง แล้วเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสืหาไสยาในตอนที่ ๒ ในตอนที่ ๓ เสด็จลุกขึ้นประทับนั่ง ตรวจดูโลกด้วยพระพุทจักขุ เพื่อหาบุคคลผู้ที่ได้สร้างสมบารมี มีทาน ศีล เป็นต้น ในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ นี้จัดเป็นปัจฉิมยามกิจ คือ กิจในช่วงยามสุดท้าย^{๕๖}

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ถือได้ว่า พุทธกิจทั้ง ๕ ประการ เป็นการสื่อสารที่พระพุทธรองค์ได้ใช้อยู่ตลอดเวลาทุกเสี้ยววินาที ไม่มีเวลาใดเลยที่ไม่เป็นการสื่อสาร

๑.๒) สารคือหลักธรรมที่พระพุทธรองค์ทรงสื่อ

หลักธรรม หรือเนื้อหาสารที่พระพุทธรองค์ทรงสื่อสารออกไปนั้นมาจากธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ เช่น สามกัมภังสิกธรรมเทศนา ได้แก่ อริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่พระองค์ตรัสรู้มาด้วยพระองค์เองด้วยสัมมัญญาญาณ ไม่ได้รับคำแนะนำในโลกุตตรธรรมจากผู้อื่น ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก^{๕๗} อริยสัจ ๔ นี้ เป็นศูนย์กลาง เป็นหัวใจแห่งความรู้ในพุทธปรัชญา หลักการและการปฏิบัติทั้งปวงในพระพุทธศาสนา ย่อมมีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรลุอริยสัจทั้ง ๔ ข้อนี้นี้ ดังความที่กล่าวเปรียบเทียบกับอริยสัจ ๔ กับรอยเท้าช้างว่า

^{๕๖} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๕-๔๗, ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๗, อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖-๕๘, อง.เอก.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๑๒-๑๑๓.

^{๕๗} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๓/๑๘๑, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๖/๒๓๗, ที.สี.ฎีกา อภินว. (บาลี) ๒/๒๙๘/๓๕๐.

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า ‘เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่’ แม้ ฉันทใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันทนั้นเหมือนกัน นับเข้าในอริยสัจ ๔”^{๕๘}

เนื้อหาสารในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ส่วนแรกเป็นเนื้อหาสารที่แสดงถึงหลักสำคัญของ พระพุทธศาสนาที่นำไปสู่แนวทางของภาคปฏิบัติเพื่อความดับแห่งทุกข์ และได้กลายเป็นวิถีของชาว พุทธนั่นคือ ทางสายกลาง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นส่วนสุดทั้ง ๒ ทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค หรือการประกอบตนให้หมกมุ่นพัวพันอยู่ในกามสุข และอัตตกิลมณานุโยค การทำตนให้ลำบากโดย เปล่าประโยชน์ ทางสายกลาง ได้แก่ มรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ หรือที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัฏฐะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

โดยสัมมาทิฐิ หรือความเห็นชอบ ซึ่งเป็นบุรพภาคแห่งการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ นั่นก็คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์-นิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)^{๕๙} หรือ ความรู้ในอริยสัจ ๔ นั่นเอง

หลักปฏิจาสมุปบาทยังมีความลึกซึ้งและสัมพันธ์กับสามัญลักษณะทั้งสาม คือ กฏไตร ลักษณะ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเนื้อหาสารเกี่ยวกับหลักอนัตตานั้น ถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งหลัก คำสอนที่ตั้งขึ้นใหม่ของพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน และแตกต่างจากแนวการ ปฏิรูปหรือการปฏิวัติคำสอนที่มีอยู่ในขณะนั้น^{๖๐} โดยปรากฏสาระสำคัญในอนัตตลักขณสูตร หรือสูตร ว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา ที่พระพุทธเจ้าทรงสื่อสารกับพุทธสาวกกกลุ่มแรก คือ ปัญจวัคคีย์ และ ยังผลให้พระสาวกกกลุ่มแรกนี้ได้บรรลุอรหัตตผล เป็นอริยบุคคลขั้นสูงสุดทุกรูป

สาระสำคัญของเนื้อหาสารในอนัตตลักขณสูตร กล่าวถึงการละอิตตาตัวตน การไม่ยึดมั่น ถือมั่นในอิตตาตัวตน เพราะสังขารทั้งหลาย อันได้แก่ขันธ์ ๕ ซึ่งได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นเป็นของไม่เที่ยง ไม่อยู่ในอำนาจบังคับ จึงเป็นทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งที่เป็นไปในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นหยาบหรือละเอียดก็ตาม^{๖๑}

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน วศิน อินทสระ, แนวการศึกษาพระสูตรต้นตอปฏิภาณและหัวใจการศึกษา พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๔.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑.

อาจกล่าวได้ว่า สังคมอินเดียยุคนั้นเป็นยุคที่ผู้คนชอบแสวงหาความรู้^{๖๒} แสวงหาสัจธรรมสูงสุด ออกบวชเพื่อบรรลุนิพพาน บรรลุอรหัตต์ แต่ในสมัยนั้นทฤษฎีของสังคม คือ ความคิด ความเชื่อ หนักไปตามหลักคำสอนในศาสนาพราหมณ์ รวมทั้งทฤษฎีอื่นๆ เช่น ลัทธิของครูทั้ง ๖ และการปฏิบัติแบบสุตโต ๒ ทาง ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตakilมณานุโยค ยังไม่ปรากฏหลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ ๔ หลักปฏิจจนสมุปบาท ทางสายกลาง หลักอนัตตาทมาก่อน เนื้อหาสารที่พระพุทธเจ้าทรงสื่อสารเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ หลักปฏิจจนสมุปบาท ทางสายกลาง หลักอนัตตา จึงเป็นของใหม่ เป็นเนื้อหาสารที่ไม่เคยมีศาสดา เจ้าลัทธิ นักปราชญ์คนใดนำมาสื่อสารมาก่อนเลย

จากที่กล่าวมา เมื่อพิจารณาอริยสัจ ๔ พบว่าสามารถจำแนกลงให้เหลือ ๒ ได้คือ อริยสัจในส่วนสมุทัยกับมรรค จัดเป็นอริยสัจในส่วนที่เป็นเหตุ ส่วนอริยสัจในส่วนทุกข์กับนิโรธ จัดเป็นอริยสัจในส่วนที่เป็น ผล ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าอริยสัจเป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยเหตุและผล ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาแห่งเหตุและผล ในขณะที่หลักปฏิจจนสมุปบาทก็กล่าวถึงความเป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปก็จะพบว่า สรรพสิ่งหรือสังขารทั้งหลายล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้นจากปัจจัยต่างๆ ที่มาประชุมรวมเข้าด้วยกัน อีกทั้งยังแปรเปลี่ยน ไม่เที่ยงแท้ ไม่อยู่ในอำนาจควบคุม ซึ่งหาได้มีแก่นสารสาระเป็นตัวตนให้ยึดถือได้ไม่ ซึ่งเนื้อหาสำคัญนี้มุ่งให้ผู้แสวงหาสัจธรรมสูงสุด รวมทั้งบุคคลทั่วไปละการยึดมั่นถือมั่นในความเป็นอัตตาตัวตน ซึ่งเป็นเนื้อหาสารที่ตรงกันข้ามกับแนวคิดที่มีอยู่ในสังคมอินเดียในขณะนั้น

นอกจากเนื้อหาสารอันสำคัญที่เป็นของใหม่ที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบแล้ว ยังมีเนื้อหาสารที่เป็นหลักสำคัญอีก ได้แก่ หลักกรรม และสังสารวัฏ อย่างไรก็ตามทั้งเรื่องหลักกรรม และเรื่องสังสารวัฏนั้นเป็นเนื้อหาสารที่มีการกล่าวถึงกันอยู่แล้วในลัทธิ ความเชื่อ หรือแนวคิดต่างๆ ในสมัยนั้น เช่น พราหมณ์ได้แสดงสังสารวัฏว่า^{๖๓}

วิญญาณทั้งหลายย่อมออกจากปฐมวิญญาน คือ พระพรหม ... แม้วิญญาณของสรรพสัตว์ก็ย่อมออกมาจากพระพรหมอันเดียวกัน เมื่อวิญญาณดวงใดหลุดออกจากพระพรหมแล้ว วิญญาณดวงเดียวกันนั้นย่อมเข้าสิงอยู่ในรูปต่างๆ นับครั้งนับชาติไม่ถ้วนได้ ชาติที่หนึ่งอาจเป็นเทวดา ชาติที่สองอาจเป็นมนุษย์ ชาติที่สามอาจเป็นดิรัจฉานหรือเป็นพฤษชาติ วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดนิ่ง ต้องเสวยสังสารทุกข์เพราะกรรมอยู่รำไปจนกว่าวิญญาณนั้นจะพบโมกษะ คือ ความหลุดพ้นจากความเกิด กลับเข้าสู่แหล่งที่มาเดิมคือพระพรหม

^{๖๒} คุรยละเอียดในเชิงอรรถปฐกฐาปาฐสูตร ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕.

^{๖๓} เตือน คำติ, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔), หน้า ๕-๖.

พราหมณ์สอนว่า คนต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างนี้เรื่อยไป ตราบที่ยังไม่สิ้นกิเลส กรรม และกิเลสจึงมีบทบาทมาก กล่าวคือ การกระทำใดก็ตามหากทำไปด้วยอำนาจกิเลสย่อมเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน เรียกว่า กรรม ซึ่งส่งผลให้มีการเวียนว่ายตายเกิด แต่การกระทำใดไม่มีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้องข้องเรียกว่า นิสกามกรรม การกระทำแบบนี้ไม่จัดเป็นกรรมจึงไม่มีผล ไม่ทำให้เวียนว่ายตายเกิด ผู้ที่ทำการแบบนี้มีแต่ผู้สิ้นกิเลส เข้าถึงโมกษะแล้วเท่านั้น จึงไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^{๖๔} ซึ่งพราหมณ์ได้แสดงหนทางสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดไว้ โดยการอธิบายว่า

วิญญาณของสรรพสัตว์ในโลกเป็นอาตมันส่วนย่อย ออกมาจากพระพรหม ซึ่งเป็นอาตมันส่วนใหญ่ (ปรมาตมัน) สากลโลกรวมอยู่ในวิญญาณของโลก คือ พระพรหม พระพรหมนั้นปราศจากเพศ ไร้รูป สิ่งอยู่ทั่วไปในสิ่งทั้งมวล เมื่อวิญญาณแห่งโลกเป็นอาตมัน วิญญาณของบุคคลก็เป็นอาตมันด้วย เพราะออกจากพระพรหม ดังนั้น วิญญาณของบุคคลก็คือ พระพรหมนั่นเอง ... ความรู้จักตนเองคือ รู้จักพรหม ความรู้จักพรหมเป็นทางเข้าสู่โมกษะ คือ ความรอดพ้น ใครรู้แจ้งในอาตมันของตนว่าเป็นอาตมันของโลก คือ พรหมนั้น ย่อมรอดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ^{๖๕}

นี่เป็นหนทางหนึ่ง เรียกว่า ชญามาร์ค แต่ก็ยังมีอีก ๒ หนทาง คือ กรรมมาร์ค หรือทางแห่งกรรมหรือการกระทำ หมายถึงการบำเพ็ญตบะและการบูชาโยนิ ส่วนหนทางที่ ๓ เรียกว่า ภักติมาร์ค คือ ทางแห่งการภักดีต่อพระเจ้า ยิ่งจงรักภักดีต่อพระเจ้ามากเท่าใด อ่อนน้อมพระเจ้ามากเท่าใด ก็จะทำให้พระเจ้าเห็นใจมากขึ้นเท่านั้น แล้วจะทรงช่วยให้เข้าถึงโมกษะได้^{๖๖}

นอกจากนี้ยังมีหลักปฏิบัติอื่นอีกที่เกิดขึ้นในสมัยเดียวกัน ต่างมุ่งหาทางรอดพ้นสังสารวัฏด้วยกัน ซึ่งมีหลักลัทธิมุ่งทางรอดพ้นจากสังสารวัฏถึง ๖๒ ลัทธิ ทุกลัทธิรับว่า สังสารวัฏเป็นบ่อแห่งทุกข์ ทางหนีสังสารวัฏต้องละโลกียสมบัติ และมีญาณความรู้แจ้งเท่านั้นที่จะหนีสังสารวัฏ เรียกว่าเข้าถึงโมกษะได้

อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับเรื่องกรรม และสังสารวัฏ โดยมีเนื้อหาสาระแตกต่างออกไป โดยมีเนื้อหาสาระที่แสดงแนวคิดซึ่งเป็นหลักสำคัญทางพุทธศาสนาโดยอธิบายได้ด้วยหลักปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ นั่นคือ การเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏนั้น ตั้งอยู่บนหลักแห่งอิทัปปิจจยาหรือปฏิจจสมุปบาท เพราะมีธรรมชาติปรากฏขึ้นด้วยการอิงอาศัยกันและดับไปด้วยเหตุปัจจัยเหมือนกัน^{๖๗} นั่นคือ ลักษณะความจริงของสรรพสิ่งนั้นมีลักษณะเป็นอนิจจัง

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : บุรพาสาน, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘๘.

^{๖๕} เดือน คำดี, พุทธปรัชญา, หน้า ๕-๖.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๒๘๘.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน เดือน คำดี, พุทธปรัชญา, หน้า ๗๔.

ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นสภาวะอันทนได้ยาก และอนัตตา เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย สิ่งต่างๆ มีอยู่ด้วยความสัมพันธ์ สิ่งทั้งหลายมีอยู่เพราะอาศัยเหตุปัจจัย ไม่มีความคงที่อยู่อย่างเดิม แม้แต่ขณะเดียว ไม่มีอยู่โดยตัวเองมันเอง คือ ไม่มีตัวตนที่เป็นตัวยืนโรจนินทร ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นหรือสลายไปโดยบังเอิญ^{๖๘} ความรู้เกี่ยวกับปัจจุสมุปบาททำให้ทราบว่า สังสารวัฏ คือ คือการเกิดดับของกระแสจิตที่เป็นผลจากความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขันธ ว่าสิ่งนี้เป็นตัวเราของเรา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ฯลฯ^{๖๙} เพราะอำนาจอวิชชา คือ ความไม่รู้ในอุปาทานขันธนี้เป็นเหตุให้ทำกรรม และจักต้องได้รับผลแห่งกรรม คือ วิบาก และเมื่อยังมีวิบาก ก็เป็นเหตุให้ทำกรรมอีก และต้องรับผลของกรรมอีก เป็นเช่นนี้วนเวียนไปไม่รู้จบ อดีตธรรม ได้แก่ อวิชชาและสังขาร หมายถึงสิ่งที่เกิดมาแต่อดีตที่ล่วงมาแล้วคือความไม่รู้และสิ่งปรุงแต่งในอดีต เป็นปัจจัยส่งผลไปถึงปัจจุบัน ปัจจุบันธรรม ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตน ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน และภพ หมายถึงสิ่งที่อยู่ในปัจจุบันนี้เท่านั้น กล่าวคือ ในปัจจุบันนี้มนุษย์เราเกิดมาพร้อมมียัตถภาพตัวตน และสัมภวชาติ คือจิตใจหรือวิญญาณที่ประกอบด้วยอารมณ์และความรู้สึกทางผัสสะมีเวทนา ตัณหา อุปาทานเป็นประจำอยู่โดยตลอดไปทั้งสิ้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ชาติต่อไป และอนาคตธรรม ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ หมายถึงเมื่อผ่านปัจจุบันไปแล้ว ธรรมในปัจจุบัน (ภพ) จะส่งผลให้เกิดในกำเนิด ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นชาติต่อไป ผลของการเกิดก็คือ ชรา ความแก่ มรณะ ความตาย โสกะ ความเศร้าโศก ปริเทวะ ความร้องไห้ ทุกขะ ความทุกข์กาย โทมนัส ความทุกข์ใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ เป็นต้น ความรู้ความเข้าใจสภาวะธรรมชาติที่เป็นสังสารธรรม ตามความเป็นจริง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ อันเป็นบุรพธรรมของอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือมรรคสังฆในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหนทางในการดำเนินไปสู่ความสิ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง^{๗๐}

นอกจากนี้ยังได้ทรงอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องกรรมตามหลักคำสอนของพราหมณ์หรือลัทธิ ความเชื่ออื่นๆ กล่าวคือ กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งเหตุและผล คือ กฎธรรมชาติ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นและเป็นไปในสากลจักรวาลนั้น เป็นไปตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติล้วนๆ ไม่มีพระเป็นเจ้าสูงสุดองค์ใดเข้ามาเกี่ยวข้อง สิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเกิดมีขึ้น ก็มีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อตั้งอยู่ก็มีเหตุปัจจัยทำให้ตั้งอยู่ เมื่อเปลี่ยนแปลงก็มีเหตุปัจจัยทำให้เปลี่ยนแปลง เมื่อแตกดับหรือเสื่อมสลายไปก็มีเหตุปัจจัยทำให้แตกดับ ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่เปลี่ยนแปลง และแตกดับไปโดยปราศจากเหตุปัจจัย ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปในธรรมชาติ ดำเนินไปตามกฎนี้ ที่เรียกว่าอิทัปปิจจยตาหรือปัจจุสมุปบาทนั่นเอง^{๗๑}

^{๖๘} เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, หน้า ๘๘.

^{๖๙} สุวัฒน์ จันทระจาง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๒.

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, หน้า ๗๖- ๘๑, ๘๘-๘๙.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐-๙๑.

กฎแห่งกรรมยังเป็นกฎทางศีลธรรม^{๗๒} ดังที่ปรากฏในฐานสูตร^{๗๓} หรือพระสูตรที่ว่าด้วยฐานะที่ควรพิจารณาเรื่อยๆ ซึ่งมีข้อหนึ่งกล่าวว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น” หรือที่รู้จักเป็นหลักการกว้างๆ ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว”^{๗๔} และกรรม คือการกระทำของบุคคลที่บุคคลได้กระทำไว้เองนั้น ย่อมจำแนกบุคคลให้เลวและดีต่างกัน^{๗๕} หาใช่อำนาจดลบันดาลของพระเจ้าหรือสิ่งใดไม่

ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นกรรมวาที คือ เชื่อว่า สรรพสัตว์มีกรรมเป็นของตน ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว และเป็นกิริยาที่ คือถือว่า การกระทำทุกอย่างมีผล เมื่อเหตุดีผลก็ต้องดี เมื่อเหตุชั่วผลก็ต้องชั่ว อย่างไรก็ตามพระพุทธองค์ก็ได้ทรงสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ถึงเนื้อหาสาระที่กล่าวถึงการทำความที่เป็นไปเพื่อการสิ้นกรรมด้วย คือ กรรมที่มีเจตนาเพื่อละกรรมและวิบากทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี^{๗๖} หรือการบรรลुธรรมหรือบรรลุอรหัตตนั้นเอง ซึ่งก็เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่ว่าบุคคลทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลเช่นนั้น นั่นคือ เมื่อทำเหตุเพื่อความสิ้นกรรม ย่อมได้รับผลคือความสิ้นกรรม การทำเหตุเพื่อความสิ้นกรรมก็คือ การดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเริ่มตั้งแต่สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบที่ว่าอุปาทานขันธทั้ง ๕ เป็นทุกข์ และสาเหตุแห่งทุกข์คือ ตัณหา การดับตัณหาเป็นความดับแห่งทุกข์ ซึ่งการกระทำที่สุดแห่งทุกข์นั้นสามารถกระทำได้ในอัฐภาพแห่งมนุษย์นี้เอง โดยบุคคลแต่ละบุคคลต้องเป็นผู้กระทำด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ที่กล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย”^{๗๗} โดยการมีตนเป็นที่พึ่งนั้น คือ ทรงให้พิจารณาหาสาเหตุแห่งความทุกข์ ได้แก่ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) นั้นเกิดขึ้นอย่างไร มีอะไรเป็นแดนเกิด และทรงกล่าวด้วยว่าเมื่อบุคคลไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ธรรมของสัตบุรุษ ก็จะยึดมั่นในอติตา ซึ่งจะต้องแปรผันไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ ความทุกข์ทั้งหลายเหล่านั้นก็เกิดขึ้น แต่เมื่อได้รู้ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้วว่า ขันธทั้ง ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในกาลก่อนและในบัดนี้ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็จะละทุกข์นั้นได้ เรียกว่าสามารถดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง^{๗๘}

^{๗๒} เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, หน้า ๙๑.

^{๗๓} อง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

^{๗๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^{๗๕} ดุราลละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๗๖} ดุราลละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑/๗๙-๘๑.

^{๗๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๓/๕๙.

^{๗๘} ดุราลละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๓/๕๙-๖๑.

จากที่กล่าวมานี้ เป็นเนื้อหาสาระที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสื่อสาร นั่นคือ มนุษย์มีศักยภาพที่จะบรรลุธรรม หรือดับทุกข์ได้ด้วยตนเอง เมื่อได้รับเนื้อหาสาระจากผู้ปฏิบัติดีแล้ว และปฏิบัติตามทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่ต้องอ้อนวอน พึงพาให้ผู้อื่นช่วยเหลือเพื่อบรรลุธรรมหรือดับทุกข์ให้ เพราะความทุกข์หรือกิเลสเกิดขึ้นและสั่งสมมาจากการกระทำของตนเอง อันเป็นเหตุปัจจัยที่เกิดจากการกระทำทั้งในอดีตและปัจจุบันตามหลักปฏิจาสมุปบาท กฎแห่งกรรม และสังสารวัฏ ซึ่งทั้งหมดสรุปลงในอริยสัจ ๔ นั่นเอง

๓) สื่อธรรม

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึง สื่อธรรม ซึ่งสามารถช่วยให้ผู้ฟัง หรือผู้รับสารเข้าใจได้ชัดเจนแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น สื่อในครั้งพุทธกาลที่พระพุทธองค์ทรงใช้อุปมา เช่น

๑. โสณสูตร

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนอุปมาการตีตบพัฒนาเปรียบด้วยการทำความเพียรว่า ถ้าเครื่องคัดเกินไปก็ฟังชาน ถ้าหย่อนยานไปก็ทำให้เกียจคร้าน ดังมีเรื่องโดยย่อว่า

ท่านพระโสณะปรารภความเพียรหนักเกินไปเดินจงกรมจนฝ่าเท้าแตก เมื่อเปลี่ยนมาคลานจงกรม จนเข้าและฝ่ามือก็แตกเป็นแผล จึงมีจิตฟุ้งชานท้อแท้ว่า ท่านด้อยวาสนาทางธรรม คิดจะลาสิกขา พระพุทธองค์ทรงทราบเหตุจึงทรงใช้สายพินเป็นสื่อ สอนพระโสณะว่า “เมื่อครั้งที่อยู่ครองเรือน เธอเป็นผู้เชี่ยวชาญในการตีตบพัฒนามิใช่หรือ” “เวลาสายพิน ตึงเกินไป หรือหย่อนเกินไป มีเสียงใช้การได้หรือ” “ใช้การไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า” “เวลาสายพินของเธอไม่ตึง ไม่หย่อนเกินไป ซึ่งอยู่ในระดับที่พอเหมาะ พินของเธอมีเสียงใช้การได้หรือ” “ใช้การได้ พระพุทธเจ้าข้า” “เช่นเดียวกัน ความเพียรที่ปรารภเกินไปย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งชาน ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ฉะนั้น เธอจงตั้งความเพียรให้พอดี จงปรับอินทรีย์ให้เสมอกันและจงถือเอานิมิตในความเสมอกันนั้น” ต่อมาไม่นานพระโสณะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๗๙}

๒. กกจูฬสูตร

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนอุปมาโดยเลื่อยที่มีความคมสามารถตัดอวัยวะทำให้เจ็บปวดด้วยการอดกลั้นระงับความโกรธต่อผู้ตำหนิหรือทำร้ายได้ ดังมีเรื่องโดยย่อว่า

พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระโมลลียผัคคุณะที่คลุกคลีกับภิกษุณีจนเกินเวลา เมื่อภิกษุตำหนิภิกษุณี ท่านก็โกรธแทน พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า ถ้าภิกษุจะติเตียนหรือทำร้ายภิกษุณีต่อหน้า หรือแม้ทำร้ายตัวท่านเองก็ควรละฉันทะ และวิตกอันเป็นความคิดแบบพรวาสเสีย ควร

^{๗๙} อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๓-๕๓๕.

สำเนียงว่า “จิตของเราจะไม่แปรผัน จะไม่เปล่งวาจาชั่วหยابและจะอนุเคราะห์ด้วยเมตตาจิต ไม่มีโทสะ”^{๘๐}

ทรงยกกรณีพระโมลลียผัดคุณะเป็นเหตุตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยโอวาทอุปมาด้วยเลื่อยว่า

หากพวกโจรใช้เลื่อยมีที่จับ ๒ ข้าง (จับคนละข้าง) เลื่อยตัดอวัยวะน้อยใหญ่ ยังมีใจคิดร้ายพวกโจร ผู้นั้นไม่เชื่อว่าจะทำตามพระโอวาท เพราะยังอดกลั้นไม่ได้ ควรสำเนียงว่า “จิตของเราจะไม่แปรผัน จะไม่เปล่งวาจาชั่วหยاب และจะอนุเคราะห์ด้วยเมตตาจิต ไม่มีโทสะ แม้เมตตาจิตให้บุคคลนั้น และจะแผ่เมตตาจิตอันไพบูรณ์ เป็นมัทศคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไป ยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าด้วยเมตตาจิต

ทรงสรุปว่า ภิกษุทั้งหลายควรมนสิการพระโอวาทซึ่งอุปมาด้วยเลื่อยนี้เนื่องๆ เพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน^{๘๑} ทรงใช้เลื่อย เป็นสื่อแทนสิ่งที่จะทำให้เกิดความเจ็บปวดทางร่างกายกับจิต อันเกิดจากการติเตียน หรือทำร้ายคนใกล้ชิด หรือตนเอง

ผู้วิจัยเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระปรีชาที่ใช้เลื่อย เพื่อเป็นสื่อธรรมแก่เหล่าภิกษุให้ทราบ ว่า พุทธสาวกของพระองค์จะต้องมีความอดทน แม้ว่าจะต้องถูกโจรจะใช้เลื่อยเป็นเครื่องประหารทำให้เจ็บปวดทางร่างกายก็จะอดทนได้ ต้องไม่โกรธด้วยการแผ่เมตตาจิต

๓. อลคัพพปมสูตร

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนอุปมา พิชเป็นสื่อ เปรียบกับการเล่าเรียน ปฏิบัติธรรมในทางที่ผิด ว่าเหมือนกับการจับงูพิษที่ผิดวิธี ดังมีเรื่องโดยย่อว่า

ภิกษุชื่ออริกฐะ มีความคิดว่า รู้ทั่วถึงธรรมที่พระพุทธทรงแสดงแล้ว กล่าวว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นธรรมก่อนันตราย^{๘๒} ก็ไม่สามารถก่อนันตรายแก่ผู้ช้องเสพได้จริง” พระอริกฐะรูปนี้เป็นพหูสูต เป็นธรรมกลึก รู้แต่อันตรายิกธรรมบางส่วน แต่ไม่รู้เรื่องอันตรายิกธรรมแห่งการล่วงละเมิดพระวินัยบัญญัติ เพราะเหตุที่ท่านไม่ฉลาดเรื่องวินัย ดังนั้นท่านจึงเกิดความคิดที่ผิดว่า “พวกคฤหัสถ์ที่ยุ่งเกี่ยวอยู่กับกามคุณ ที่เป็นโสดาบันก็มี เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามีก็มี แม้พวกภิกษุก็ยังเห็นรูปที่น่าชอบใจด้วยจักขุ ฯลฯ ถูกต้องสัมผัสผัสด้วยกาย ใช้สอยผ้าปูผ้าห่มอ่อนนุ่ม ยังถือว่าควรเพราะเหตุไร รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสของหญิงจึงจะไม่ควรสิ่งเหล่านั้นต้องควรแนนอน” เมื่อเกิดทิฐิชั่วขึ้นมาก็ได้แย้งพระสัพพัญญุตญาณคัดค้านเวสารัชชญาณว่า “โฉนพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติปฐมปาราชิกอย่าง

^{๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๒-๒๒๔/๒๓๓-๒๓๕.

^{๘๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๒/๒๔๔.

^{๘๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๓๔/๙.

กวดขันประจักษ์กันมหาสมุทร ในข้อนี้ไม่มีโทษ” โดยกล่าวว่า “เมณฺธรรม ไม่มีโทษ”^{๘๓} ไม่สามารถก่ออันตรายแก่ผู้ช้องเสพได้จริง” พระพุทธเจ้า รับสั่งให้พระอริยฐานะเจ้าเข้าเฝ้า ตรัสประณามว่าเป็นโมฆบุรุษ ไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่ทรงแสดงไว้ ทรงยืนยันว่าธรรมที่ตรัสรู้เป็นธรรมก่ออันตรายแก่ผู้ช้องเสพจริงๆ เช่น ตรัสว่า “กามทั้งหลายมีความยินดีน้อยมีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ ทรงเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก เหมือนขึ้นเนื้อเหมือนคบเพลิง หล้าเหมือนหลุมถ่านเพลิง เหมือนความฝัน เหมือนของที่ขอยืมมา เหมือนผลไม้คาคันเหมือนเชิยงหันเนื้อ เหมือนหอกหลา เหมือนหัวงู

ทรงสรุปว่า พระอริยฐานะกล่าวต่อพระองค์ด้วยทิวฐิที่เชื่อถือผิดๆ เชื่อว่าทำลายตนเองและประสปลังมิใช่บุญเป็นอันมาก รับสั่งเรียกภิกษุ ตรัสว่า “พระอริยฐานะจะสามารถมีญาณที่สูงส่งได้หรือไม่” ภิกษุกราบทูลว่า “มีไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า” พระอริยฐานะนั่งนิ่งก้มหน้าคอดก หมดปฏิภาณ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้เล่าเรียนธรรม^{๘๔} ผิด เหมือนบุรุษผู้ต้องการงูพิษ จับมันที่ขนดหางหรือที่หางจะถูกแวงกัดที่มือ ที่แขนหรือที่อวัยวะน้อยใหญ่อาจถึงตายหรือได้รับทุกข์ปางตายส่วนผู้เรียน ธรรมมาดีแล้ว เหมือนบุรุษต้องการงูพิษ จะใช้ไม้มีงามเหมือนขาแพะกดไว้แน่นแล้วจึง จับที่คออย่างมั่นคง แม้งูพิษนั้นจะรัดมือ แขนหรือที่อวัยวะน้อยใหญ่เขาก็ไม่ตาย ไม่ได้ รับทุกข์ปางตาย^{๘๕} ทรงอุปมาอีกว่า การแสดงธรรมของพระองค์เพื่อให้รู้ทั่วถึงธรรม รู้จักละความยึดมั่นถือมั่นในสภาวะธรรมทั้งหลาย ฉันทใด เปรียบเหมือนคนใช้แพข้ามแม่น้ำได้ แล้วก็ละทิ้งแพไว้ ไม่แบกแพไปด้วย ฉันทนั้น ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงใช้งูพิษเป็นสื่อ เปรียบกับการเล่าเรียน ปฏิบัติธรรมในทางที่ผิด ว่าเหมือนกับการจับงูพิษที่ผิดวิธี อาจเป็นอันตรายถึงตาย หรือเกือบตายได้ส่วนผู้เรียนธรรมาอย่างดี ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องแล้วเปรียบเหมือนวิธีการจับงูพิษที่ถูกต้องและปลอดภัย การแสดงธรรมของพระพุทธองค์ก็เพื่อความไม่ยึดมั่น ถือธรรมะนั้นเอาไว้เปรียบเหมือนผู้ข้ามแม่น้ำด้วยแพ เมื่อข้ามพ้นขึ้นฝั่งได้แล้วก็ละทิ้งแพ กล่าวคือไม่มีการยึดถือใดๆ อีกต่อไป

๔. จุฬสโรปมสูตร

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนอุปมาโดยแก่นไม้กับพรหมจรรย์ หรือแก่นแท้ให้มุ่งปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาดังมีเรื่องโดยย่อว่า พระพุทธเจ้าตรัสตอบ พราหมณ์ปิงคโลภจะที่เข้าไปเฝ้ากราบทูลถามว่า

^{๘๓} วิมหา.อ. ๒/๔๑๗/๔๑๘-๔๑๙, ม.ม.อ. ๒/๒๓๔/๙-๑๐.

^{๘๔} ม.ม.อ. ๒/๒๓๔/๑๔ : หมายถึง เล่าเรียนนิตถธรมปริยัติ คือ (๑) อลคัทพูปริยัติ การเล่าเรียนเปรียบด้วยงูพิษ มุ่งลากลักการะ (๒) นิตถธรมปริยัติ การเล่าเรียนมุ่งออกจากวิภวัญญะ (๓) ภณศาการิกปริยัติ การเล่าเรียนประจักษ์กำหนดรู้ขั้นแล้วละกิเลสได้แล้ว อบรมมรรค ทำให้แจ้งผลแล้ว เมื่อเล่าเรียนพุทธพจน์ เป็นผู้ทรงแบบแผน รักษาประเพณี ตามรักษาริยวงศ์ ดังนั้นในที่นี้จึงหมายถึงอายนัยที่ ๒.

^{๘๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๔-๒๔๘/๒๔๕-๒๖๗.

พวกสมณพราหมณ์ กล่าวคือ ปุณณะ กัสสปะ มักขลิ โคสาล อชิตะ เกสกะมพล ปุณะ-
กัจจายนะ สัญชัย เวลัฏฐบุตร นิครนถ์ นาฏบุตร^{๘๖} เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มี
ชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิได้รับการยกย่องว่าเป็นคนดี ครูเหล่านี้รู้จริง หรือไม่จริงตาม
ปัญญาของตน หรือว่าบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้” ตรัสว่า “ข้อที่ถามจงดไว้” แล้วทรงแสดง
ธรรมว่า “เปรียบเทียบบุรุษต้องการแก่นไม้ มีต้นไม้ที่มีแก่น กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้
เปลือกและสะเก็ดไป เข้าใจว่ากิ่งและใบเป็น “แก่นไม้” จึงตัดนำไป แสดงว่าไม่รู้จักแก่นไม้
บุคคลบางคนก็ฉันทันนั้น บวชเป็นบรรพชิตด้วยคิดว่า “ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริทเว
ทุกข์ โทมนัส อูปายาส ถูกความทุกข์ครอบงำ มีความทุกข์แล้วคิดว่าจะทำให้ทุกข์สิ้นไป มา
บวชแล้วเกิดมีลาภสักการะ สรรเสริญ จึงปลื้มใจ รู้สึกสมหวังยกตนข่มผู้อื่นว่า ภิกษุอื่นไม่มี
ชื่อเสียง มีศักดิ์น้อยไม่สร้างฉันทะไม่พยายามทำให้แจ้งธรรมอันยิ่ง และประณิดกว่าลาภ
สักการะและสรรเสริญ ประพฤติย่อหย่อน ท้อถอย อูบมา เหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ มี
ต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก และสะเก็ดไป เข้าใจว่า
กิ่งและใบเป็น “แก่นไม้” จึงตัดนำไป ฉันทันนั้นแก่นไม้ คือ พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีลาภสักการะ
สรรเสริญ เป็นอานิสงส์ มิใช่มีความสมบูรณ์แห่งศีล เป็นอานิสงส์ มิใช่มีความสมบูรณ์แห่ง
สมาธิเป็นอานิสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ พรหมจรรย์นี้มีเจตวิมุตติอันไม่กำเรบ
เป็นเป้าหมาย เป็นแก่นเป็นที่สุด”^{๘๗}

จากประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่า การที่พระพุทธองค์ทรงงดคำถามของพราหมณ์ว่า ‘อย่า
ไปสนใจเรื่องผู้อื่นให้สนใจแต่ในเรื่องของตน เพราะไม่เป็นประโยชน์ ไม่ทำให้พ้นทุกข์’ การที่พระพุทธ
องค์ตรัสเช่นนั้น ทรงใช้แก่นไม้ เป็นสื่อ ถึงแก่นแท้ คือพรหมจรรย์ ให้มุ่งปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลอัน
เป็นเป้าหมายสูงสุด ทรงเปรียบเทียบคนที่ต้องการแก่นไม้ ไม่รู้จักแก่นไม้ และแม้ครูทั้ง ๖ คนก็เช่นกัน
ก็ไม่รู้จัก เหมือนคนต้องการแก่นไม้ แต่กลับไม่รู้จักแก่นไม้ฉันทันนั้น

๕. สีสปาวนสูตร

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนอุปมาโดยใบประดู่ลายกับพระธรรมคำสอนของพระ
พุทธองค์ที่ทรงนำมาสั่งสอนดังมีเรื่องโดยย่อว่า พระพุทธเจ้าทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา
ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า

ใบประดู่ลายที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน” กราบทูลว่า
“ใบที่อยู่บนต้นไม่มากกว่าใบประดู่ลาย ที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย” “ ภิกษุ
ทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้ แต่มิได้บอกเธอก็มีมากเหมือนกันเพราะสิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่
จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนด ไม่

^{๘๖} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๕๖/๑๓๒, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๑๒/๑๔๑.

^{๘๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๒-๓๒๔/๓๔๘-๓๕๖.

เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อ
นิพพาน เพราะเหตุนั้นเราจึงมิได้บอกสิ่งที่เรากล่าวแล้ว คือ “ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” เพราะสิ่งนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อ
ความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน
เพราะเหตุนั้น เราจึงบอก เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็น
จริงว่า นี่คือ “ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”^{๘๘}

การใช้สิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติและเครื่องใช้ แม้กระทั่งสัตว์ร้ายมาเป็น สื่อ ถึงธรรมของพระ
พุทธองค์ การนำสื่อมาเป็นเครื่องช่วยอธิบาย ชี้แจง แนะนำเพื่อถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ พระพุทธ
องค์ทรงมีเป้าหมายที่ทรงเลือกโอกาสและเลือกประเภทของสื่อที่เป็นประโยชน์เหมาะสมกับจริตของ
บุคคลนั้นๆ

๒) สื่อสังคมและวัฒนธรรม

สังคมและวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับวิธีการสื่อสาร โดยมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่บริบท
ทางสังคมเป็นเสมือนข้อจำกัดและเป็นทั้งโอกาส ที่จะต้องทำการสื่อสารโดยใช้ช่องทางการสื่อสารให้
สอดคล้องกับบริบทของสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นอยู่นั้น จึงมีลักษณะเสมือนว่าวิธีการสื่อสารนั้นเป็น
กุศโลบายหรือกลยุทธ์อย่างหนึ่งในการสื่อสาร โดยบริบทของสังคมในสมัยพุทธกาลนั้นเป็นสังคมมุข
ปาฐะ ดังนั้นการสื่อสารที่เกิดขึ้นจึงเป็นการสื่อสารเชิงวจนะ หรือการใช้ถ้อยคำพูดจากกัน โดยอาศัยสื่อ
บุคคล ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับการสื่อสารด้วยลักษณะวิธีและช่องทางการสื่อสารนี้มาก
ดังที่ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในถิ่นแคว้นต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งแรกที่ทรงส่ง
พระอรหันตสาวก ซึ่งเป็นพระสาวกรุ่นแรกจำนวน ๖๐ รูปออกไปประกาศพระศาสนานั้น โดยเหตุที่ใน
สมัยนั้นต้องอาศัยสื่อบุคคลเป็นหลัก จึงทรงกำหนดไม่ให้พระสาวกไปทางเดียวกันสองรูป^{๘๙} ทำให้
สามารถกระจายสื่อบุคคล เป็นการเพิ่มช่องทางการสื่อสารไปยังกลุ่มผู้รับสารให้แพร่กระจายทางพื้นที่
ได้มากขึ้น อีกทั้งยังทรงอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะด้วยภาษาของตน^{๙๐} ทรงห้ามยกพุทธวจนะขึ้น
เป็นภาษาสันสกฤต^{๙๑} ทั้งนี้เพราะสังคมอินเดียเป็นสังคมที่แบ่งชนชั้นวรรณะ ภาษาสันสกฤตเป็นภาษา
ที่คนในวรรณะกษัตริย์และพราหมณ์ใช้ ซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าคนในวรรณะอื่นๆ การที่ทรงอนุญาตให้
เล่าเรียนพุทธวจนะด้วยภาษาของตน หรือภาษามคธนั้นทำให้พุทธวจนะหรือเนื้อหาสาร สามารถ
เข้าถึงผู้รับสารจำนวนมากได้ และเป็นที่เข้าใจได้ในคนทุกชนชั้นวรรณะแม้คนที่อยู่ในวรรณะต่ำ โดย
เหตุนี้เนื้อหาสารอันประกอบไปด้วยแนวคิด คำสอนทางพุทธศาสนาจึงสามารถแพร่กระจายไปยังผู้รับ
สารในสังคมพราหมณ์ในพื้นที่ต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางและทั่วถึงทุกชนชั้น

^{๘๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๓/๖๑๓.

^{๘๙} ดูรายละเอียดในมารกธา วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.ท.อ. ๓/๒๘๕/๓๑๗, วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑.

ในขณะที่บริบททางสังคมของอินเดียสมัยนั้นเป็นสังคมพราหมณ์มาแต่เดิม อีกทั้งยังมีปรัชญาแนวคิดอีกหลากหลายแนวคิดเฟื่องฟูอยู่ด้วย เนื่องจากเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและศาสนาในอินเดีย^{๙๒} ทั้งในด้านระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม และศาสนา ภายใต้สิ่งแวดล้อมที่เต็มไปด้วยคำถามทางปัญญานี้ สำนักคิดและปฏิบัติทางศาสนาได้ปรากฏขึ้นเป็นจำนวนมาก คนในสังคมจึงให้ความสนใจและชอบแสวงหาความรู้ต่างๆ ดังจะเห็นได้ว่าการสร้างศาลาขนาดใหญ่ไว้สำหรับให้นักบวชทั้งหลายได้ใช้เป็นที่พัก ที่แสดงทัศนะของตน หรือที่ประกาศลัทธิ ที่แลกเปลี่ยนปรัชญาแนวคิดกัน เช่น ศาลาถกแถลงชื่อเอกสภาละในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา ณ กรุงสาวัตถี^{๙๓}

พระพุทธเจ้าทรงใช้ช่องทางการสื่อสารนี้ด้วยเช่นกัน โดยเสด็จไปยังศาลาถกแถลงเพื่อสนทนากับปริพาชกทั้งหลาย เช่นที่เสด็จไปสนทนากับโฏฐูปาทปริพาชกพร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ รูป ในศาลาถกแถลงในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา^{๙๔} หรือที่เสด็จไปสนทนากับสกุททายิปริพาชกและปริพาชกผู้มีชื่อเสียงจำนวนมาก เช่น ปริพาชกชื่ออन्नการะ ปริพาชกชื่อวระระ ในศาลาถกแถลงที่เป็นอารามของปริพาชกอันเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ในเขตกรุงราชคฤห์^{๙๕} พระพุทธองค์ทรงเข้าไปสนทนากับปริพาชก นักบวชอัญเดียรฉัตรทั้งหลายเหล่านั้นด้วยท่าทีที่ไม่ได้เป็นปรปักษ์ ทรงใช้วิธีไต่ถามว่าพวกเขาสนทนาเรื่องใดค้างอยู่ จากนั้นทรงแสดงเรื่องนั้นตามแนวทางในพระพุทธศาสนา ทรงอธิบายอย่างแจ่มแจ้งเป็นลำดับๆ ไป และเชื่อมโยงเข้ากับหลักการหรือเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งปริพาชกเหล่านั้นได้ยกย่องชื่นชมคำกล่าวของพระองค์ในที่สุด แม้ว่าในครั้งแรกปริพาชกเหล่านั้นยังไม่เข้าใจก็ตาม แต่เมื่อเข้าใจถ่องแท้แล้วไม่เพียงแต่กล่าวชื่นชม บางคนประกาศตนเป็นอุบาสก บางคนทูลขอบรรพชา และมีความเพียรไม่ประมาท ก็สามารถทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผลได้

การที่ทรงสนทนาโต้ตอบกับโฏฐูปาทปริพาชก ซึ่งทูลถามเรื่องอภิสัญญานิโรธ (การดับของสัญญา) ซึ่งเป็นประเด็นหัวข้อที่สมณะ พราหมณ์ผู้มีลัทธิต่างกันได้มาชุมนุมสนทนากันที่ศาลาถกแถลง พระองค์ทรงอธิบายเรื่องสัญญามีเหตุมีปัจจัยเกิดดับตามหลักการในพระพุทธศาสนา คือ สัญญาอันหนึ่งดับไป สัญญาอันหนึ่งเกิดขึ้นแทน ดีขึ้นกว่าสัญญาเดิมเรื่อยๆ จนในที่สุดเมื่อเลิกคิด เลิกปรุงแต่ง สัญญาก็ดับไป ตามหลักวิชาปฏิบัติทางรูปฌานและอรุฌาน^{๙๖} ซึ่งเป็นเรื่องที่โฏฐูปาทปริพาชกไม่เคยได้ยินมาก่อนในการดับอภิสัญญาตามลำดับขั้นนี้ ทรงอธิบายเรื่องสัญญากับอัตตา เมื่อโฏฐูปาทปริพาชกยังไม่เข้าใจ พระองค์ทรงอธิบายเพิ่มเติมโดยยกอุปมาเปรียบเทียบต่างๆ และทรงอธิบาย

^{๙๒} Mitchell, Donald W., Buddhism : Introducing the Buddhist Experience, p.9

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕ และใน ที.สี.อ. ๔๐๖/๓๐๑ อ้างถึงในเชิงอรรถ ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕.

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕.

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๗/๒๗๘.

^{๙๖} ดูรายละเอียดในสุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๓๐๗.

เรื่องการได้อัตตา ๓ อย่าง คือ อัตตาหยาบ ซึ่งมีรูปประกอบด้วยธาตุ ๔ อัตตามีรูป ซึ่งเกิดจากใจ และอัตตาที่ไม่มีรูป ซึ่งเกิดจากสัญญา และทรงแสดงธรรมเพื่อให้ละอัตตา ๓ ประเภทนั้น โดยยกอุปมาเปรียบเทียบ จนไปภูฏปาทปริพาชกเข้าใจ และประกาศตนเป็นอุบาสก ส่วนจิตตะ หัตถิสาริบุตรซึ่งมาด้วยนั้นได้ทูลขออุปสมบท และมีความเพียรมุ่งมั่นพระนิพพานอยู่ในที่สุดก็ทำให้แจ้งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ได้^{๙๗}

ส่วนการเข้าไปหาสกุทหาปีปริพาชกในศาลาถกแถลง ซึ่งเป็นอารามที่ปริพาชกผู้มีชื่อเสียงทั้งหลายอยู่นั้น เมื่อทรงไต่ถามถึงเรื่องที่ปริพาชกทั้งหลายสนทนากันค้างไว้แล้ว สกุทหาปีปริพาชกทูลตอบว่าเรื่องที่พวกเขาสนทนากันนั้นขอให้พักไว้ก่อน แต่มีประเด็นที่พวกสมณพราหมณ์ผู้มีลัทธิต่างกันได้มาชุมนุมกันที่ศาลาถกแถลงนี้ได้สนทนากันไว้ นั่นคือ ในแคว้นมคธนี้มีสมณพราหมณ์ผู้เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดีจำนวนมากจำพรรษาอยู่ในกรุงราชคฤห์ แม้พระพุทธเจ้าก็เช่นกัน ในบรรดาท่านเหล่านั้นใครเป็นผู้ที่สาวกทั้งหลายสักการะเคารพ นับถือ บูชา และสาวกทั้งหลายสักการะ เคารพแล้วอาศัยใครอยู่ ทรงตรัสเล่าเรื่องในอดีตถึงการไม่แสดงความเคารพของศิษย์ทั้งหลายต่อครูทั้ง ๖ โดยไม่ยอมเจียบเสียมในขณะทีครูทั้ง ๖ กำลังอธิบายอยู่ และทรงตรัสถึงการแสดงความเคารพในพระพุทธเจ้าของสาวกว่าไม่มีเสียงเอะอะเลย แม้แต่เสียงไอหรือจามในขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังแสดงธรรมอยู่ ทรงตรัสธรรมที่เป็นเหตุให้แสดงความเคารพ ๕ ประการ ซึ่งนอกจากเคารพ สักการะแล้ว ยังอาศัยพระพุทธองค์อยู่ด้วย ธรรมเหล่านั้น ได้แก่ การเสวยพระกระยาหารน้อย ทรงสันโดษด้วยจีวร ด้วยบิณฑบาต ด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และทรงเป็นผู้สังัด ซึ่งหมายถึงมีวิเวก ๓ ประการ คือ (๑) กายวิเวก สงัดกาย ได้แก่ อยู่ผู้เดียว ทุกอิริยาบถ (๒) จิตตวิเวก ได้แก่ ได้สมาบัติ ๘ (๓) อุปธิวิเวก ได้แก่ บรรลุนิพพาน^{๙๘}

นอกจากนี้ยังตรัสธรรม ๕ ประการอื่นอีกที่เป็นเหตุให้ทำความเคารพและอาศัยพระพุทธองค์อยู่ ได้แก่ (๑) ความที่พระองค์ดำรงอยู่ในอริสัจ หรือศีลอันยอดเยี่ยม (๒) ทรงประกอบด้วยญาณที่สละอันยอดเยี่ยม คือ ปัญญาในมรรค ๔ และผล ๔ หรือวิปัสสนาปัญญาและมรรคปัญญา (๓) ทรงมีอธิปัญญา คือ พระปัญญาขั้นอันยิ่ง (๔) ทรงทำให้บุคคลทั้งหลายเข้มแข็งด้วยการตอบปัญหาในอริยสัจ ๔ คือ เรื่องทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และ (๕) ทรงบอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลายให้ปฏิบัติตาม คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปทาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์หรือองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ ๗ ประการ อริยมรรคมีองค์ ๘ วิโมกข์หรือธรรมเครื่องหลุดพ้น ๘ ประการ อภิกายตนะหรือญาณหรือฌานที่เป็นเหตุครอบงำนิรวรณ ๕ และอารมณ์ทั้งหลาย ๘ ประการ กสิณายตนะหรือป่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์ ๑๐ ประการ ฌาน ๔ วิชชา ๘ ข้อปฏิบัติแต่ละประการเหล่านี้เมื่อสาวกทั้งหลายปฏิบัติตามอยู่ เจริญให้มากยิ่งขึ้นได้บรรลุที่สุดแห่งอรรถัตถผลอันมีอภิญญาเป็นที่สุดและมีอภิญญาเป็นบารมี ธรรม ๕ ประการเหล่านี้เป็นเหตุให้สาวกทั้งหลายสักการะ เคารพ

^{๙๗} ตูรายละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๖-๔๔๓/๑๗๕-๑๙๖.

^{๙๘} ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๘-๒๔๑/๒๗๘-๒๘๖, ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๕๐.

นับถือ บูชาพระพุทธองค์ และยังอาศัยพระพุทธองค์อยู่ เมื่อพระองค์ตรัสจบแล้ว สกฤทหายิปรีพาทก มีใจชื่นชมยินดีในพระภาสิตของพระพุทธเจ้า^{๙๙}

แม้เมื่อคราวที่ทรงได้วาทะกับอุบาลีคหบดี พระพุทธองค์ทรงทราบและเข้าใจในบริบทแวดล้อมของพื้นที่ที่พระองค์เสด็จไปเป็นอย่างดีว่า เมืองนาลันทานี้มีพวกนิครนถ์อาศัยอยู่มาก แต่พระองค์ไม่ได้มีท่าทีเป็นปฏิปักษ์ นิครนถ์ชื่อทิมตปัสสีจึงเข้าไปสนทนากับพระองค์ถึงเรื่องประเภทของกรรมและกรรมใดให้ผลมากกว่า ซึ่งเป็นมูลเหตุให้อุบาลีคหบดีมาโต้วาทะกับพระองค์ แต่เมื่อพระองค์อธิบายด้วยการย้อนถามปัญหาและยกอุปมาเปรียบเทียบ จนอุบาลีคหบดีเข้าใจและยอมจำนน เขาก็ได้ประกาศตนเป็นอุบาสก โดยยืนยันถึง ๓ ครั้ง^{๑๐๐}

วิธีการสื่อสารที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในบริบททางสังคมของอินเดียที่เป็นอยู่ในสมัยนั้น ที่ผู้คนให้ความสำคัญ ใส่ใจ และแสวงหาปัญญา ความรู้ พระองค์ก็ทรงใช้โอกาสและช่องทางที่มีอยู่นั้น ทำการสื่อสาร โดยทรงได้ถามก่อนถึงเรื่องที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายสนทนาค้างกันอยู่ก่อน จากนั้นเมื่อเขาเหล่านั้นทูลตอบ หรือทูลถามความเห็นถึงประเด็นซึ่งเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ พระองค์ทรงตอบและอธิบายเพิ่มเติมตามหลักของพระพุทธศาสนาในลักษณะของการปฏิรูป และปฏิวัติเนื้อหาคำสอน ซึ่งเป็นประเด็นมาแต่ดั้งเดิม

ส่วนสังคมและวัฒนธรรมด้านการเมืองการปกครองที่เป็นอยู่ในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น มีความเกี่ยวข้องกับช่องทางและวิธีการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ พิจารณาได้ดังนี้คือ สังคมในสมัยนั้นปกครองในลักษณะที่มีพระราชาหรือกษัตริย์เป็นผู้ปกครองสูงสุด กล่าวคือปกครองโดยกษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นการปกครองนั้นจะเป็นแบบราชาธิปไตย หรือสาธารณรัฐก็ตาม ซึ่งพระราชาเหล่านี้มีอาณาเขตปกครองเป็นอิสระต่อกันแยกเป็นแคว้นต่างๆ ได้ ๑๖ แคว้น นับจากตะวันออกขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ คือ แคว้นอังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจติ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ ใน ๑๖ แคว้นนี้บางแคว้นได้สูญสิ้นหรือเสื่อมอำนาจลง บางแคว้นมีชื่อเสียงหรือกำลังเรื่องอำนาจขึ้นมา^{๑๐๑} ในบรรดาแคว้นที่มีอำนาจมากในเวลานั้นมีอยู่ด้วยกัน ๒ แคว้น คือ แคว้นโกศลมีพระราชาพระนามว่าปเสนทิ ปกครองอยู่ อีกแคว้นหนึ่งคือ แคว้นมคธ มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ปกครองอยู่^{๑๐๒}

เมื่อพระพุทธองค์ตัดสินพระทัยทำการสื่อสารเพื่อประโยชน์แก่ชนทั้งหลายแล้ว อันบุคคลผู้เป็นใหญ่ในชนทั้งหลาย ผู้สามารถบันดาลอาณาจักรให้เป็นไป ให้คุณให้โทษแก่ชนทั้งหลายได้ ก็คือ

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๓-๒๕๙/๒๘๘-๓๐๖.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖-๖๘/๕๓-๖๔.

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, หน้า ๗.

^{๑๐๒} ดูรายละเอียดในเสฐียร พันธงศรี, พุทธประวัติ มหายาน (พุทธประวัติ ฉบับค้นพบใหม่), หน้า ๓.

พระราชผู้ครองแคว้น ดังนั้นการทำการสื่อสารกับพระราชผู้ครองแคว้นย่อมเกิดผลมาก ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวก ๖๐ รูปไปประกาศธรรม ขณะนั้นพระองค์และพระสาวกอยู่ที่เมืองพาราณสี ซึ่งอยู่ระหว่างเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล กับเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ^{๑๐๓} ๒ แคว้นใหญ่ที่ทรงอำนาจ แต่พระองค์ควรจะเสด็จไปยังแคว้นใดก่อน สมัยนั้นแคว้นสักกะของพระราชบิดาของพระองค์ ตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นโกศล^{๑๐๔} จึงอาจยังไม่ใช่เวลาที่เหมาะสมที่พระองค์จะเสด็จไปแคว้นโกศล ส่วนแคว้นมคธอยู่ห่างจากแคว้นสักกะมากกว่าจึงมิได้แผ่อำนาจมารุกราน อีกทั้งแคว้นมคธในสมัยนั้น เมืองราชคฤห์ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นก็เป็นศูนย์กลางคมนาคมและการค้าบริพาชก สมณ พราหมณ์ผู้แสวงหาคำตอบทางปัญญาทั้งหลายในชมพูทวีปได้มารวมตัวกันที่เมืองนี้ และพระเจ้าพิมพิสารก็ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ของพวกนักบวชเหล่านั้นด้วย ในฐานะที่เป็นนักพรตในแคว้นของพระองค์^{๑๐๕} เมืองราชคฤห์และบริเวณใกล้เคียงจึงเป็นที่อยู่ของบรรดาสมณพราหมณ์บริพาชกผู้เป็นเจ้าลัทธิทั้งหลาย เช่น ชฎิลบูชาไฟ ๓ พี่น้อง และครูทั้งหก เป็นต้น และตำบลอรุเวลาเสนานิคมที่ชฎิลบูชาไฟ ๓ พี่น้องอาศัยอยู่ก็อยู่ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารนัก ดังนั้นเมื่อพระองค์ส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูปไปทุกทิศ พระองค์จึงตรัสว่า “แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม ”

เมื่อชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมศิษย์ทั้ง ๑,๐๐๐ คนบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าเจ้า บรรลุธรรมแล้ว พระองค์จึงเสด็จจาริกไปทางกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่เหล่านั้นซึ่งล้วนเคยเป็นชฎิลมาก่อน พระองค์เสด็จจาริกไปตามลำดับจนถึงกรุงราชคฤห์ จจึงอยู่ว่าพระองค์ทรงส่งพระอรหันตสาวก จำนวน ๖๐ รูปไปทุกทิศ โดยมีให้ไปทางเดียวกัน ๒ รูป นั้นหมายความว่า พระสาวก ๖๐ รูป ได้เดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ๖๐ แห่ง แห่งละ ๑ รูป สำหรับพระองค์ก็เช่นกัน เมื่อเสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมทั้งศิษย์ ๑,๐๐๐ คนนั้น ก็เสด็จไปเพียงลำพังพระองค์เดียว แต่การเสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแห่งแคว้นมคธนั้นแตกต่างออกไป พระองค์เสด็จพร้อมด้วยพระสาวกนับพันรูป ทั้งนี้เป็นการสื่อสารเชิงอวัจนะที่ส่งผลกระทบต่อผู้รับสารทางด้านอารมณ์ความรู้สึกอย่างยิ่ง ประกอบกับข่าวสารชื่อเสียงของพระพุทธเจ้าที่พระเจ้าพิมพิสารและชาวเมืองได้รับมาก่อนหน้าที่พระองค์จะเสด็จไปถึง ย่อมยังความศรัทธาเป็นเบื้องต้นให้เกิดขึ้นได้ก่อน

หลังจากนั้นเมื่อพระองค์ทำการสื่อสารให้พระเจ้าพิมพิสาร และมหาชนชาวมคธจำนวนมากได้บรรลุธรรมแล้ว พระองค์ทรงประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ทำการสื่อสารต่อไป เพื่อประดิษฐาน

^{๑๐๓} จากแผนภาพชมพูทวีปสมัยพุทธกาล ที่มา: พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, หน้า ๖. และจากแผนภาพ India and the region where the Buddha taught and lived : Keown, Damien., Buddhism A Very Short Introduction, (NY : Oxford University Press, 1996).

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดในเสฐียร พันธงศรี, พุทธประวัติ มหายาน (พุทธประวัติ ฉบับค้นพบใหม่), หน้า ๓.

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน เดือน คำดี, พุทธปรัชญา, หน้า ๑๔.

พระพุทธศาสนา และได้เสด็จจาริกไปยังเมืองอื่นๆ ในแคว้นต่างๆ รวมทั้งแคว้นโกศลด้วย เพื่อทรงทำการสื่อสารเพื่อประโยชน์แก่มหาชนทั้งหลาย ทั้งพระราชา สมณะ พราหมณ์ คหบดี มาณพ กุลบุตร กุลธิดา ทาส ทาสีทั้งหลาย โดยพระองค์ได้ประทับจำพรรษาที่กรุงสาวัตถี แคว้นโกศลมากถึง ๒๔ พรรษา^{๑๐๖}

นอกจากนี้จากบริบททางสังคมด้านต่างๆ นั้น หากพิจารณาในแง่ของกุศโลบายแล้ว พบว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสื่อสารที่เป็นการสื่อสารเชิงรุก กล่าวคือ การที่ทรงส่งพระสาวก กระจายไปยังพื้นที่ต่างๆ ในคราวเดียวกันถึง ๖๐ แห่ง รวมพระองค์ด้วยเป็น ๖๑ แห่ง เป็นการรุกไปในพื้นที่ให้ได้มากที่สุด ในขณะที่สังคมขณะนั้นบรรดาเจ้าลัทธิต่างๆ ตั้งสำนักเป็นหลักแหล่งค่อนข้างแน่นนอน เช่นที่มารวมตัวกันอยู่ในแคว้นมคธเป็นจำนวนมาก เช่น ชฎิล ๓ พี่น้อง และครูทั้ง ๖ กล่าวคือ ชฎิล ๓ พี่น้อง ตั้งสำนักอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม สัตยชัยปริพาชกพร้อมด้วยบริษัทปริพาชกหมู่ใหญ่ อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์^{๑๐๗} นิครนถ์ นาฏบุตรพร้อมกับบริษัทนิครนถ์เป็นจำนวนมาก อาศัยอยู่ที่เมืองนาลันทา^{๑๐๘} เป็นต้น แม้แต่พราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงหลายท่านก็อยู่ประจำที่ เช่น ฤๅณทัณพราหมณ์ อยู่หมู่บ้านชาณุมัต โสณทัณพราหมณ์อยู่ที่กรุงจัมปา จังกีพราหมณ์อยู่ที่หมู่บ้านโอปาสาทะ ตารุกขพราหมณ์อยู่ที่หมู่บ้านอิจฉานังคละ โปกขรสาติพราหมณ์อยู่ที่เมืองอุกกัฏฐะ ชาณุสโสณพราหมณ์อยู่ที่กรุงสาวัตถี โตทยพราหมณ์อยู่ที่หมู่บ้านตุทิ เป็นต้น^{๑๐๙} แม้เมื่อทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธแล้ว ก็ยังทรงเสด็จจาริกไปยังแคว้นต่างๆ ซึ่งทำให้มีพระอาราม หรือสำนัก (สาขา) ประจำอยู่ในแคว้นต่างๆ เป็นจำนวนมาก

การเที่ยวบิณฑบาตของพระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์ก็จัดเป็นการสื่อสารเชิงรุกในอีกวิธีหนึ่ง นั่นคือ เป็นโอกาสให้ได้ทำการสื่อสารกับผู้รับสารทั้งโดยการสื่อสารเชิงวัจนะหรือเชิงอวัจนะ เช่น ทรงรับบิณฑบาตของนางทาสีผู้หนึ่งที่ได้อวยรำข้าวขุบน้ำปิ้งสุก อาหารนั้นเป็นอาหารชั้นเลิศที่นางก็ทราบ และคิดว่าเมื่อพระพุทธองค์เสด็จผ่านเลยนางไปแล้วคงจะให้กาหรือสุนัขกิน แล้วเสด็จไปรับอาหารดีๆ ของพระราชามหาอำมาตย์ แต่พระองค์ทรงประทับนั่งเสวยขนมรำข้าวปิ้งนั้นให้นางเห็น และก็เสวยขนมรำข้าวปิ้งนั้นเท่านั้น เสวยเสร็จทรงแสดงธรรมโปรดนาง จนนางได้บรรลุโสดาปัตติผล^{๑๑๐} ในคราวที่เสด็จไปโปรดพระบิดาพร้อมทั้งพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ในครั้งแรกก็เช่นกัน พระเจ้าสุทโธทนะทรงรู้สึกอับอายที่เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตเที่ยวขออาหาร เมื่อพระพุทธองค์ตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมเสด็จเที่ยวขออาหารเลี้ยงชีวิต และทรงแสดงธรรมโปรดพระบิดาว่า “บรรพชิต ไม่พึงประมาทบิณฑบาตที่ตนเที่ยวเดินรับ พึงประพาสสุจริตธรรม ผู้ประพาสสุจริตธรรม ย่อม

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, หน้า ๑๑.

^{๑๐๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๑๐๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓.

^{๑๐๙} ที.สี.อ. ๕๑๙/๓๓๒ อ้างถึงในเชิงอรรถ ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๙/๒๓๐.

^{๑๑๐} รังษี สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงทำ คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎกเบื้องต้น, หน้า ๒๑.

อยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า” เมื่อตรัสพระคาถานี้จบลง พระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุโสดาปัตติผล พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมต่อไปอีกว่า “บรรพชิตพึงประพฤติสุจริตธรรม ไม่พึงประพฤติทุจริตธรรม ผู้ประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า” จบพระคาถานี้ พระเจ้าสุทโธทนะทรงบรรลุ สกทาคามิผล^{๑๑๑} ในกรณีของสารีบุตรปริพาชกก็เช่นกัน ที่ได้ธรรมจักขุ ในคราวที่พระอัสสชิกำลัง เทียวบิณฑบาต อันนำไปสู่การนำสหายโมคคัลลานปริพาชก และปริพาชกอีกจำนวน ๒๕๐ คนบวช ในพระพุทธศาสนา^{๑๑๒}

การเสด็จไปยังศาลาถกแถลง หรืออารามของพวกปริพาชกทั้งหลาย แล้วตรัสถามว่าคุย เรื่องอะไรกันค้างอยู่ ก็จัดเป็นการสื่อสารเชิงรุกด้วยเช่นกัน ในการเปิดโอกาสทำการสื่อสารก่อน หรือ ในคราวที่ทิมตปัสสีนิครนถ์มาสนทนาธรรมและอุบาลีคหบดีศิษย์คนสำคัญของนิครนถ์ นาฏบุตรมาได้ วาทะกับพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงทำการสื่อสารเชิงรุกโดยเป็นฝ่ายถามทิมตปัสสี และอุบาลีคหบดี ก่อน โดยมุ่งตรงเข้าสู่ประเด็นในทันที ทำให้อุบาลีคหบดีซึ่งตั้งใจมาโต้วาทะ จิยังไม่ได้โต้วาทะใดเลย ได้แต่ตอบปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นมา

๓) สื่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

อาจกล่าวได้ว่า สื่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คือสื่อประกอบทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ดังมีรายละเอียด คือ

- สื่อประกอบที่เป็นนามธรรม ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ทรงใช้สิ่งที่ผู้รับสาร ทราบมาก่อนแล้ว ซึ่งอาจเป็นแนวคิด หรือแนวปฏิบัติที่ผู้รับสารเคยทราบ หรือเคยประพฤติปฏิบัติมา ก่อน ดังเช่น การประพฤติปฏิบัติแบบอัทธิมกถาญายของปัญจวัคคีย์ ที่พระพุทธองค์ทรงชี้ว่าไม่มี ประโยชน์ ทำให้ท่านฤๅษีโณทกญะหนึ่งในกลุ่มปัญจวัคคีย์ได้รู้ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ไม่ว่า สิ่งใด ๆ ที่เกิดขึ้นมา ย่อมแตกดับไปทั้งหมด^{๑๑๓} หรือการบูชาไฟของชฎิลที่ไม่ใช่วิถีทางแห่งการเผา กิเลสที่แท้จริง^{๑๑๔} หรือการหยุดของพระองค์กับขององคุลีมาลนั้นแตกต่างกัน การหยุดของพระองค์ คือ หยุดปาณาติบาตได้โดยสิ้นเชิง ไม่ใช่หยุดเดินอย่างท้องคุลีมาลเข้าใจ^{๑๑๕} เป็นต้น

- สื่อประกอบที่เป็นรูปธรรม ดังตัวอย่างที่พระพุทธองค์ทรงใช้สิ่งที่เห็นด้วยตาที่อยู่รอบๆ นั้นเองเป็นสื่อประกอบการสื่อสารด้วยวิธีบรรยายหรืออธิบายธรรม ดังเช่น ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ใบ ประคูลายเป็นสื่อประกอบการบรรยายว่า สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แล้วแต่มิได้บอก ไม่ได้สอน ไม่ได้สื่อสาร

^{๑๑๑} คุรายละเอียดใน รังษี สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงทำ คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎก เบื้องต้น, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๑๑๒} คุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๒/๗๒-๗๖.

^{๑๑๓} คุรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓-๑๖/๑๓-๑๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๖/๒๐-๒๔

^{๑๑๔} คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗/๔๒๑-๔๒๔.

^{๑๑๕} คุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗-๕๔/๔๗-๖๖.

ให้รู้ว่ามีมากเหมือนใบไม้ที่อยู่บนต้นไม้ แต่ที่ไม่ได้สอนก็เพราะเป็นเรื่องไม่มีประโยชน์ สิ่งที่บอกหรือสื่อสารให้รู้ (เปรียบกับใบประดู่ลาย ๒ – ๓ ใบที่ทรงหยิบบมา) คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เพราะเป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๑๑๖}

จะเห็นได้ว่า สื่อที่เป็นรูปธรรม คือ พระพุทธรูปทรงใช้สิ่งของที่เห็นได้ด้วยตาเปล่า เป็นสื่อ ซึ่งสิ่งของนั้นมีอยู่ในขณะที่ทรงสั่งสอน เช่น ตอนที่พระพุทธองค์กับพระสาวกทั้งหลาย หลังจากอยู่จำพรรษาในฤดูฝนแล้วจะเสด็จออกจาริกไปในถิ่นต่าง ๆ เสด็จพักตามป่า เขา ทุ่งนา ริมฝั่งน้ำ หมู่บ้าน และที่พักที่มีทายกสร้างถวายเป็นที่พักระหว่างทาง ดังนั้น เวลาที่พระองค์ทรงสั่งสอนพระสาวกทั้งหลาย ในช่วงเสด็จจาริก สื่อที่ทรงใช้ประกอบการสั่งสอนจึงขึ้นอยู่กับเหตุการณ์และสถานที่ ช่วงที่เจ้าชายเทวทัต เข้ามาบวชได้ไม่นานท่านติดลากสักการะและการกล่าวชม พระพุทธรูปได้ทรงปรารภเรื่องของพระเทวทัตโดยทรงใช้^{๑๑๗} กิ่ง ใบ สะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นของต้นไม้^{๑๑๘} ที่ภิกษุทั้งหลายรู้จักดีมาเป็นสื่อเปรียบเทียบสั่งสอน ชี้ให้เห็นว่า ลากสักการะการกล่าวชมเปรียบด้วยกิ่งและใบไม้ ศีลเปรียบด้วยสะเก็ดต้นไม้ สมาธิเปรียบด้วยเปลือกต้นไม้ ญาณทัสสนะเปรียบด้วยกระพี้ต้นไม้ เจโตวิมุตติเปรียบด้วยแก่นของต้นไม้ จบพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ ภิกษุทั้งหลายต่างพากันชื่นชมยินดี^{๑๑๙}

เหตุผลที่ทรงใช้ต้นไม้ทั้งต้นเป็นสื่อในการสอนนั้น ก็เนื่องมาจากพระพุทธเจ้ากับพระสาวกทั้งหลายพักอาศัยในวัดที่เป็นสวนป่ามีต้นไม้มากบ้าง เสด็จจาริกแล้วพักอาศัยตามป่าบ้าง การใช้สื่อของพระพุทธองค์นั้นนอกจากทรงใช้สิ่งที่มีอยู่รอบ ๆ แล้วขึ้นอยู่กับมีปรากฏการณ์ผ่านเข้ามา ช่วงฤดูฝนพรรษาหนึ่ง พระพุทธเจ้าพักจำพรรษา ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี พระองค์ทรงใช้เมฆฝนประกอบการสั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า มีเมฆฝน ๔ ชนิดคือ

๑. เมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามแต่ไม่ตก
๒. เมฆฝนที่ตกโดยฟ้าไม่ร้องคำราม
๓. เมฆฝนที่ฟ้าไม่ร้องคำรามและไม่ตก
๔. เมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามและตก

ในทำนองเดียวกัน มีบุคคลเปรียบเหมือนเมฆฝน ๔ ชนิดนี้ คือ

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๔/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๑๑๗} คำว่า “ทรงใช้” นี้มิได้หมายความว่าทรงหยิบบมาเป็นอุปกรณ์การสอน เพียงแต่พระองค์ทรงพูดถึงเท่านั้น.

^{๑๑๘} ส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้ ถือว่า สื่อที่เป็นรูปธรรม.

^{๑๑๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๒๗๒-๒๘๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๓๔๐-๓๔๘.

๑. บุคคลที่ขอบพูดแต่ไม่ทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ร้องคำราม แต่ไม่ตก
๒. บุคคลที่ทำแต่ไม่พูดเปรียบเหมือนเมฆฝนที่ตกโดยฟ้าไม่ร้องคำราม
๓. บุคคลที่ไม่พูดและไม่ทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ไม่ร้องคำรามและไม่ตก
๔. บุคคลที่ขอบพูดและขอบทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามและตก^{๑๒๐}

เมื่อสิ้นฤดูฝนก็เข้าสู่เขตฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงออกพรรษา พระพุทธเจ้ากับพระสาวกทั้งหลายจะเสด็จออกจาริกไปในสถานที่ต่าง ๆ แต่ฤดูหนาวที่เกิด พระสูตรนี้ พระพุทธเจ้ายังประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี รุ่งเช้าวันหนึ่งในฤดูหนาว มีสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน^{๑๒๑} ตัวหนึ่ง มาอาศัยอยู่ในบริเวณที่พักของภิกษุทั้งหลาย มันอยู่ที่ไหน ๆ ก็คัน มีความทุกข์ทรมาน มันย้ายที่อาศัยไปเรื่อย ๆ ด้วยคิดว่าที่นั่นทำให้คันทุกข์ทรมาน ถึงเวลาแสดงธรรมพระพุทธองค์ทรงใช้สุนัขจิ้งจอกขึ้นเรือนประกอบการสอน โดยทรงชี้ให้เห็นว่า ภิกษุที่ถูกลามสัการะและการกล่าวชมครอบงำ ย่ำยีจิตจะพักที่ไหน ๆ ก็ทุกข์ทรมานในที่นั้น ๆ คือ จิตใจกระวนกระวายอยากได้ลามสัการะ อยากให้ผู้อื่นกล่าวชมสรรเสริญเยินยอเหมือนสุนัขจิ้งจอกขึ้นเรือน^{๑๒๒}

ในเวลาที่พระพุทธองค์เสด็จจาริกกับพระสาวกทั้งหลาย แล้วไปพักตามทุ่งนา พระองค์ก็ทรงใช้สื่ที่มีอยู่ตามทุ่งนาประกอบการสอน เช่น คราวหนึ่งทรงใช้หนุนาประกอบการสอนภิกษุทั้งหลายว่า มีหนุอยู่ ๔ ชนิด คือ (๑) หนุขุดรูแต่ไม่อยู่ (๒) หนุอยู่แต่ไม่ขุดรู (๓) หนุไม่ขุดรูและไม่อยู่ (๔) หนุขุดรูและอยู่ ในทำนองเดียวกัน มีบุคคลเปรียบเหมือนหนุ ๔ ชนิดนี้ คือ (๑) บุคคลที่เรียนธรรม แต่ไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนุที่ขุดรูแต่ไม่อยู่ (ปัจจุบันหมายถึงเรียนแต่ไม่ปฏิบัติ) (๒) บุคคลไม่เรียนธรรม แต่รู้ธรรมตามความเป็นจริงเปรียบเหมือนหนุที่อยู่แต่ไม่ขุดรู (ปัจจุบันหมายถึงไม่เรียนแต่ปฏิบัติ) (๓) บุคคลไม่เรียนธรรม และไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริงเปรียบเหมือนหนุที่ไม่ขุดรู และ ไม่อยู่ (ปัจจุบันหมายถึงไม่เรียนและไม่ปฏิบัติ) และ (๔) บุคคลเรียนธรรม และรู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนุขุดรูและอยู่ (ปัจจุบันหมายถึงทั้งเรียนและปฏิบัติ)^{๑๒๓}

บางคราว พระพุทธองค์ก็ทรงใช้ของเคี้ยวของฉัน เป็นสื่อประกอบการสื่อสาร เช่น คราวหนึ่ง ถึงเวลาแสดงธรรม พระองค์ทรงใช้มะม่วงประกอบการสอนภิกษุทั้งหลายว่า มะม่วง มี ๔ ชนิด คือ (๑) มะม่วงดิบแต่ผิวสุก (๒) มะม่วงสุกแต่ผิวดิบ (๓) มะม่วงดิบและผิวดิบ (๔) มะม่วงสุกและผิวสุก ในทำนองเดียวกัน มีบุคคลเปรียบเหมือนมะม่วง ๔ ชนิดนี้ คือ (๑) บุคคลมารยาทเรียบร้อย แต่ไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงดิบ แต่ผิวสุก (ในที่นี้หมายถึงภิกษุปุถุชนมารยาทดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทดีแต่จิตใจทรมาน) (๒) บุคคลมารยาทไม่เรียบร้อย แต่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงสุกแต่ ผิวดิบ (ในที่นี้หมายถึงภิกษุอรหันต์แต่

^{๑๒๐} วจตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๐๑/๑๑๖-๑๑๗, วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๑/๑๕๔-๑๕๕.

^{๑๒๑} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๖๔/๒๓๐, ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๖๕๐.

^{๑๒๒} คุรายละเอียดยใน ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๖๔/๒๒๐, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๔/๒๗๐-๒๗๑.

^{๑๒๓} วจ.จตุกก (บาลี) ๒๑/๑๐๗/๑๒๑๓-๑๒๔, วจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๐๗/๑๖๒-๑๖๓.

มารยาทไม่ดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทไม่ดีแต่จิตใจงาม) (๓) บุคคลมารยาทไม่เรียบร้อย และไม่รู้ธรรมเนียมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงดิบและฝัสดิบ (ในที่นี้หมายถึงภิกษุผู้ไม่รู้มารยาทไม่ดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทก็ไม่ได้จิตใจก็ทราม) (๔) บุคคลมารยาทเรียบร้อย และรู้ธรรมเนียมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงสุกและ ฝัสดูก (ในที่นี้หมายถึงภิกษุอรหันต์และมารยาทดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทดีและจิตใจงาม)^{๑๒๔}

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า สื่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมประกอบการสอนพุทธบริษัท ยังมีอีกจำนวนมาก ที่นำเสนอเป็นเพียงตัวอย่าง สื่อที่พระพุทธองค์ทรงใช้ เป็นวัตถุจัดอยู่ในลักษณะเป็นข้อเปรียบเทียบ เป็นการใช้วัตถุที่ผู้ฟังรู้จักดีประกอบการสื่อสาร ชี้ให้เห็นนามธรรมที่ไม่สามารถเห็นด้วยตาเปล่า ที่นำเสนอเป็นเรื่องตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สื่อในการแสดงธรรม ซึ่งพอจะกล่าวเป็นประเด็นได้ดังนี้คือ

๑) สื่อภาษา

ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทมีหลักฐานทางคัมภีร์พระพุทธศาสนามากมายอ้างถึงประเพณีการสืบทอดพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธเจ้าประกาศศาสนาอยู่ที่แคว้นมคธ ทรงใช้ภาษามาคธี หรือ มาคธีโกวหาร สั่งสอนประชาชน “มาคธีโกวหารนี้เองที่ พระพุทธโฆสจารย์ พระอรรถกถาจารย์ซึ่งมีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ อธิบายว่า เป็น “สภานิรุตติ” คือเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัส เมื่อพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว คำสอนของพระองค์ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดกันมา ล่วงถึงพุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราช ได้อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ และส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาไปยังต่างประเทศ พระมหินทเถระนำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานที่ลังกา ครั้นล่วงมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๕ ในรัชสมัยพระเจ้าวรมันที่ ๑ พระพุทธทวณะได้รับการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร

สมัยพุทธกาลมีภาษาที่ใช้กันในอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือแถบกลุ่มแม่น้ำคงคาที่แพร่หลายมี ๒ ภาษา คือ ภาษาสันสกฤตกับภาษาบาลี หรือมาคธี ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาชั้นสูงใช้กันวงการศาสนาพราหมณ์ ในวรรณกรรมและราชสำนัก เป็นภาษาที่ไพเราะแต่มีความสลับซับซ้อนทั้งในแง่ไวยากรณ์และการออกเสียง ส่วนภาษาบาลี เป็นภาษาง่ายๆ แพร่หลายในระหว่างคนชั้นกลางและชั้นต่ำ พระพุทธเจ้าจึงทรงใช้ภาษาบาลี ในการเผยแผ่พระธรรมของพระองค์ และทรงแนะนำให้พระสาวกใช้ภาษาตามที่ท้องถิ่นนั้นนิยมใช้

อนึ่ง ภาษามาคธีนั้น มีไวพจน์เรียกกันอยู่ ๒ คำ คือ ๑) มูลภาษา ภาษาดั้งเดิม ๒) ต้นติภาษา ภาษาแบบแผน และภาษาบาลีก็มีไวพจน์เรียกกันอยู่ ๒ คำนั้นเช่นกัน จึงสรุปได้ว่าภาษามาคธีก็คือบาลี ซึ่งเรียกว่ามูลภาษา หรือ ต้นติภาษา นั่นเอง^{๑๒๕}

^{๑๒๔} อด.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๐๕/๑๒๑-๑๒๒, อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๕/๑๖๑-๑๖๒.

^{๑๒๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศ.พิเศษ. คำบรรยายพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบัน บัณฑิตธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๕.

๒) สื่ออุปกรณ์

พระพุทธเจ้าทรงนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติใกล้ตัว หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นมาเป็นสื่อ เช่น ต้นไม้ ใบไม้ แก่นไม้ เปลือกไม้ กระพี้ ส่วนประกอบของต้นไม้ เป็นสื่อ เปรียบถึงลักษณะของสัตว์บุรุษ เช่น “สัตว์บุรุษทั้งหลาย เปรียบดังพฤษชาติ ให้ร่มเงาแก่บุคคลอื่นแต่ตนดำรงอยู่กลางแดด แม้ผลก็มีไว้สำหรับคนอื่นโดยแท้” ทรงใช้ สื่อ ต้นไม้ เช่น กิ่งไม้ ใบไม้ เปรียบกับลาภสักการะ สรรเสริญ สะเก็ดเปรียบกับศีล มรรยาท เปลือกเปรียบกับสมาธิ กระพี้ เปรียบกับญาณ ทักษะ ปัญญา แก่นเปรียบกับ อาสวัชฌญาณ หรือวิมุตติ (การหลุดพ้น)^{๑๒๖}

๓) สื่ออุปมา อุปมัย

พระพุทธเจ้าทรงใช้ สิ่งแวดล้อมนำมาเปรียบเทียบ เช่น ทรงเปรียบรอยเกวียนเหมือนความทุกข์ ติดตามคนชั่วที่เปรียบดังรอยเท้าโคว่า “ความทุกข์ติดตามคนชั่วเหมือนล้อเกวียนหมุนตามรอยเท้าโค” ทรงเปรียบเทียบเหมือนกับผ้า ๓ ชนิดว่า (๑) ทุศีล มีธรรมทราม เปรียบผ้าสีไม่งาม (๒) ให้ทุกข์แก่คนอื่น เปรียบผ้าเนื้อหยาบ (๓) ทำไทยทานของทายกให้มีอันเป็นสงน้อย เปรียบผ้าราคาต่ำ ทรงเปรียบเทียบเหมือนกับม้าอาชาไนย ๓ ชนิด ว่า (๑) มีศีลเปรียบม้ามี่มีสีงาม (๒) พากเพียรสม่ำเสมอ เปรียบม้ามี่กำลังดี (๓) รู้ริยสัจ เปรียบม้ามี่มีฝีเท้าเร็ว ทรงเปรียบเทียบบุคคล ๓ จำพวก กับรอยขีด ๓ ประเภทว่า (๑) บุคคลเปรียบด้วยรอยขีดในศิลา เป็นผู้ โกรธเป็นประจำ โกรธนาน (๒) บุคคลเปรียบด้วยรอยขีดบนแผ่นดิน เป็นผู้โกรธเป็นประจำแต่โกรธนาน (๓) บุคคลเปรียบด้วยรอยขีดในน้ำ เป็นผู้ถูกกว่าด้วยคำหนักๆ ก็ไม่โกรธ

๔) สื่อนิทาน ชาดก

พระพุทธเจ้า ทรงใช้ชาดกในการเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีต ทรงมีบุพเพนิวาสานุสสติญาณทำให้ทรงจำเหตุการณ์ เรื่องราวต่างๆ ในอดีตได้มากมาย ทรงนำมาใช้เป็น สื่อ สอนธรรมะ ทั้งที่เป็นอดีตพุทธะ ประวัติพระสาวก ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา

กล่าวโดยสรุป สื่อในสมัยพุทธกาลประกอบด้วย สื่อบุคคล ที่คือพระพุทธองค์ทรงสอน ด้วยคำพูด ท่าทาง เป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใสในลักษณะมหาบุรุษลักษณะ อัน เป็นสื่อ โนมน้าวจิตใจของผู้พบเห็น เมื่อพบเห็นแล้วก็เกิดเชื่อถือ แม้แต่บุคลิกกิริยาอาการของพระอัสสชิ ขณะที่กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ก็ยังเป็นที่เลื่อมใส แก่สารีบุตรปริพาชก เป็นต้น สื่อ ภาษา พระพุทธเจ้าทรงใช้บาลีท้องถิ่น และทรงแนะนำให้พระสาวกใช้ภาษาตามที่ท้องถิ่นนั้นนิยมใช้ สื่อ อุปกรณ์ พระพุทธเจ้าทรงนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติใกล้ตัว หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นมาใช้ สื่อ อุปมา อุปมัย พระพุทธเจ้าทรงใช้สิ่งแวดล้อมจากธรรมชาติ นำมาเปรียบเทียบ สื่อ นิทาน ชาดก พระพุทธเจ้า ทรงใช้ สื่อ ชาดก โดยการเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีต

^{๑๒๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓.

ข. จุดอ่อนของสื่อสารในปัจจุบัน

เนื่องจากการสื่อสารมีความก้าวหน้าและสังคมมีความซับซ้อนและมีขนาดใหญ่มากขึ้น สังคมยุคก่อนเก่าถูกเชื่อมโยงด้วยระบบการสื่อสารหลายรูปแบบ การสื่อสารเป็นกระบวนการ (Process) ที่มีความสำคัญต่อมนุษย์ทั้งในด้านการดำเนินชีวิต สังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา จนอาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารเป็นฟันเฟืองของเครื่องจักรกลแห่งสังคม ทำให้สังคมดำเนินต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง เนื่องจากการสื่อสารเป็นทั้งเครื่องมือ (Instrument) และวิธีการ (Means) ในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งต่อปัจเจกบุคคล ต่อองค์กร และต่อสังคม^{๑๒๗} โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสื่อสารเป็นกระบวนการการถ่ายทอดสารจากบุคคลฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าผู้ส่งสาร ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่าผู้รับสาร โดยผ่านสื่อ ซึ่งถ้าผู้ส่งสาร (Source) คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ต้องการ จะทำการสื่อสารความคิด ความรู้สึก ความต้องการ ข่าวสารและวัตถุประสงค์ของตน แต่ปัจจัย ๔ ประการ^{๑๒๗} ไม่มีประสิทธิภาพดังนี้ คือ

๑) ทักษะในการสื่อสาร (Communication Skills) ทักษะหมายถึงความสามารถ ความชำนาญในการสื่อสาร เช่น การเขียนและพูด (Writing and Speaking) เป็นทักษะในการเข้ารหัส (Encoding Skills) การอ่านและการฟัง (Reading and Listening) เป็นทักษะในการถอดรหัส (Decoding Skills) ความคิดหรือการใช้เหตุผล (Thought or Reasoning) อากัปกริยา (Gesturing) การเขียนภาพ (Drawing) การวาดภาพ (Painting) เป็นทักษะในการเข้ารหัส (Encoding Skills) การดู (Seeing) เป็นทักษะในการถอดรหัส (Decoding Skills) หรือโดยรวมคือทักษะด้านภาษานั้นเอง

๒) ทักษะคติ (Attitudes) คือความมีใจโน้มเอียงที่จะมีปฏิกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่งต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทักษะคิตก็คือท่าทีหรือความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในการสื่อสารของมนุษย์นั้น ทักษะคติของผู้ส่งสารเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถเพิ่มหรือลด ประสิทธิภาพของการสื่อสาร ทักษะคติของผู้ส่งสารแบ่งเป็น ๓ ประการ คือ (๑) ทักษะคติต่อตนเอง (Attitude Toward Self) (๒) ทักษะคติต่อเรื่องที่จะสื่อสาร (Attitude Toward Subject Matter) (๓) ทักษะคติต่อผู้รับสาร (Attitude Toward Receiver)

๓) ความรู้ (Knowledge) ปัจจัยประการที่สามที่มีผลต่อการสื่อสารของผู้ส่งสาร ก็คือความรู้ คนที่ไม่มีความรู้ย่อมไม่สามารถที่จะพูดหรือเขียนได้อย่างถูกต้อง และมีประสิทธิภาพ ในการสื่อสารนั้นความถูกต้องและประสิทธิภาพของการสื่อสารขึ้นอยู่กับความรู้ ๒ ประเภท คือ ความรู้เรื่องที่จะสื่อสาร และความรู้เรื่องกระบวนการการสื่อสาร

๔) สถานภาพในสังคมและวัฒนธรรม (Position within a Social-Cultural System) คนเป็นสมาชิกของสังคม และมีสถานภาพของตนในสังคมและวัฒนธรรมของสังคมที่ตนเป็นสมาชิก สถานภาพต่าง ๆ ของผู้ส่งสารมีอิทธิพลยิ่งต่อพฤติกรรมการสื่อสารของผู้ส่งสาร

^{๑๒๗} David K. Berlo, The Process of Communication, pp. 40 – 70.

ตำแหน่ง, บทบาท, หน้าที่, ศักดิ์ศรี, ความเชื่อ และค่านิยมทางวัฒนธรรม พฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับหรือไม่ยอมรับในสังคม, พฤติกรรมที่จะต้องกระทำตามวัฒนธรรม ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อความคิด และพฤติกรรมในการสื่อสารของผู้ส่งสาร และเป็นสิ่งที่คนอื่นในสังคมคาดหวังว่า ผู้ส่งสารควรจะปฏิบัติอย่างไรในการสื่อสาร

จากที่กล่าวมาจะได้เห็นว่า สิ่งที่สำคัญคือคุณสมบัติของผู้ส่งสาร แต่ผู้ส่งสารในปัจจุบันขาดคุณสมบัติดังกล่าว จึงกลายเป็นความอ่อนหรือจุดด้อยของการสื่อสารในปัจจุบัน

๒.๕ รูปแบบของพุทธวิธีการสื่อสาร

รูปแบบของพุทธวิธีการสื่อสารที่ประกอบด้วยประสิทธิภาพและประสิทธิผลหรือจะประสบกับความสำเร็จตามต้องการได้ ต้องวิเคราะห์คนฟังหรือผู้รับสาร ซึ่งมีหลายประเภท ต่างจิตต่างความคิด สนใจเรื่องที่ตนพอใจ ดังนั้น พระพุทธองค์เองเมื่อจะทรงสื่อสาร จึงทรงนำเอารูปแบบการสื่อสารต่าง ๆ มาสื่อตามความเหมาะสม รูปแบบการสื่อสาร คือ

๒.๕.๑ รูปแบบสากัจฉา หรือสนทนา

รูปแบบสากัจฉา หรือสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุด เพราะผู้ฟังได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ทำให้การเรียนการสอนสนุกสนาน ไม่รู้สึกรู้ว่า ตนกำลังเรียน หรือกำลังถูกสอน แต่จะรู้สึกว่ตนกำลังสนทนาปราศรัยกับพระพุทธเจ้าอย่างสนุกสนาน ในการสนทนานั้น พระองค์ทรงทำหน้าที้นำสนทนา คือทำหน้าที่ในการโยนคำถามให้ขบคิดแล้วตอนเข้าจุดสรุปอันเป็นประเด็นที่ต้องการ เช่น ทรงสนทนากับพระโสณโกฬิวิสะผู้บำเพ็ญเพียรอย่างหนักในป่าสิตวัน เติบจนกรมจนเท้าแตกทั้งสองข้าง แต่ก็ไม่บรรลุผลที่ต้องการ จึงคิดจะลาสิกขาไปเป็นผู้ครองเรือน ดังมีความว่า

พระพุทธเจ้า : โสณะ เธอเกิดความคิดเช่นนั้น จริงหรือ ?

โสณะ : ถูกแล้ว พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : เธอคิดอย่างไรเวลาสายพิษของเธอดึงเกินไป หย่อนเกินไป เสียงสายพิษของเธอไพเราะกระนั้นหรือ

โสณะ : หามิได้พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : แต่คราวใดสายพิษเธอไม่ดึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ตั้งอยู่ในระดับพอดี เสียงพิษของเธอไพเราะ เหมาะจะฟังได้ใช่ไหม

โสณะ : ถูกแล้ว พระเจ้าข้า

รูปแบบการสนทนานี้ พระพุทธองค์ทรงส่งเสริมให้พระสาวกใช้กัน ดังทรงยกย่องว่า “การสนทนาธรรมตามอุดมกาลเป็นมงคล” และจะมีศาลาเป็นที่นั่งสนทนาธรรมพระภิกษุสงฆ์ทุกฝ่าย เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ในเรื่อง พระองค์ก็จะเสด็จมาเอง^{๑๒๘} และรูปแบบที่น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อย ไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาใน

^{๑๒๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๒๑-๓๖๓.

พระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถาม นำคู่สนทนา เข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด

๒.๕.๒ รูปแบบบรรยาย

รูปแบบบรรยายจะทรงใช้เสมอในที่ประชุม ส่วนมากจะเป็นโอกาสที่มีคนฟังจำนวนมาก ดังที่ทรงแสดงธรรมเทศนาในเขตวันมหาวิหาร ในช่วงบ่ายของทุกวัน และที่น่าสังเกตคือ ผู้ฟังมักจะมี พื้นความรู้ หรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ในขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว ดังเมื่อแสดงแก้ปัญหาฉคีย์ ครั้งแรกทรงใช้วิธีการบรรยาย แบบบรรยายถึงความล้มเหลวของการทรมานกาย กับความหมกหมุ่นใน กาม แล้วชี้ทางสายกลางคือ มรรค ๘ และอริยสัจ ๔ เพราะสามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้อย่าง ละเอียด และรูปแบบบรรยาย นี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมี ประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใส ศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคน ประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้

ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดง ธรรมอยู่ในที่ประชุม นั้น แต่ละคนรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็น ความสามารถอัจฉริยอีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๒.๕.๓ รูปแบบตอบปัญหา

รูปแบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสื้อให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้การตอบให้เหมาะแก่ผู้ถามอาจถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน บางคนถามเพื่อให้ตอบคำถาม ในเรื่องที่สงสัยมานาน บางคนถามเพื่อลองภูมิ บางถามเพื่อข่มหรือปราบให้ผู้ตอบอับอาย บางคน ถามเพื่อเทียบเคียงกับความเชื่อ หรือคำสอนในลัทธิศาสนาของตน พระองค์ตรัสว่า การตอบ ปัญหาใด ๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม จึงทรงจำแนกรูปแบบการตอบ ปัญหาไว้ ๔ ประเภท^{๑๒๙} คือ

๓.๑) เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมา ตอบตายตัว ไม่มีเงื่อนไข เช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ ฟังตอบไปทีเดียวว่า ถูกแล้ว

๓.๒) ปฏิจจุจฉายาการณียปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถาม แล้วจึงแก้ ยกตัวอย่างเช่น โสตะก็เหมือนจักขุ ฟังย้อนถามว่า ที่ถามหมายถึงแง่ไหน ถ้าบอกว่า ในแง่เป็นเครื่องมอง ฟังตอบว่าไม่ เหมือนกัน ถ้าถามว่า ในแง่อนิจจัง จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน

๓.๓) วิวัชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ เป็นเรื่อง ๆ เป็นประเด็น ยกตัวอย่างเช่น พระพุทธองค์ทรงติเตียนตบะใช่หรือไม่ อย่ารีบตอบว่า ใช่หรือไม่ใช่ เพราะมีส่วนผิด ต้องแยกตอบว่า พระพุทธองค์ทรงติเตียนตบะที่ทรมานตนเอง แต่ทรงสรรเสริญว่า ความอดกลั้นเป็นยอดแห่งตบะ เป็นต้น

^{๑๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๕๗.

๓.๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตัดบทไปไม่ตอบ หรือที่ฟังยับยั้งเสีย เพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่ให้เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิดประโยชน์ เช่น ถามว่า ศาสดานั้นสอนอย่างนั้น อย่างนี้ อยากทราบว่ คำสอนของใครถูก คำสอนของใครผิด พระองค์มักจะตัดบทว่า เรื่องนั้นจงพักไว้ก่อน เราตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟังนี่คือวิธีพักปัญหาของพระองค์ นอกจากนี้ ท่านยังสอนให้คำนึงถึงเหตุแห่งการถามปัญหาด้วย ในเรื่องนี้ พระสารีบุตร อัครสาวก เคยแสดงเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ว่า “บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมถามปัญหากะผู้อื่น ด้วยเหตุ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๕ อย่าง คือ:-

- ๑) บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะความโง่เขลา เพราะความไม่เข้าใจ
- ๒) บางคน มีความปรารถนาลามก เกิดความอยากได้ จึงถามปัญหา
- ๓) บางคน ย่อมถามปัญหา ด้วยต้องการอวดเด่นข่มเขา
- ๔) บางคน ย่อมถามปัญหาว่ด้วยประสงค์จะรู้
- ๕) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยความดำริว่ว่า เมื่อเราถามแล้ว ถ้าเขาตอบได้ถูกต้อง ก็เป็นการดี แต่ถ้าเราถามแล้ว เขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขเขาโดยถูกต้อง”^{๑๓๐}

ในการตอบปัญหา นอกจากรู้รูปแบบการตอบแล้ว ถ้าได้รู้ซึ่งถึงจิตใจของผู้ถามด้วย ว่ เขาถามด้วยความประสงค์อย่างใด ก็จะสามารถกล่าวแก้ไขได้เหมาะสมแก่การ และตอบปัญหาได้ตรงจุด ทำให้การสอนได้ผลดียิ่งขึ้น

๒.๕.๔ รูปแบบวงกฏข้อบังคับ

รูปแบบวงกฏข้อบังคับ โดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎ และข้อบังคับให้พระสาวก หรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน เช่น เมื่อเกิดมีเรื่องว่เสียหายขึ้น หรือภิกษุ ที่ทำความผิดนำความเสียหายมาสู่หมู่สงฆ์ ก็ทรงบัญญัติพระวินัย โดยความเห็นชอบของสงฆ์ มีรูปแบบของพุทธวิธีการสื่อสาร ดังเช่น ในพรหมชาลสูตร^{๑๓๑} พระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุ ประมาณ ๕๐๐ รูป ขณะทรงพักแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกาซึ่งตั้งอยู่ ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา โดยทรงปรารภคำติเตียนพระรัตนตรัยของปริพาชกชื่อสุปปิยะ และคำสรรเสริญพระรัตนตรัยของพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์ ที่พวกภิกษุได้ยินเข้าแล้ว นำมาสนทนากัน พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายมิให้โกรธเมื่อถูกตำหนิติเตียน และมีให้ยินดีจนเหลือเมื่อได้รับคำสรรเสริญเยินยอ แต่ให้พิจารณาหาสาเหตุแห่งการติเตียนและการสรรเสริญนั้นๆ ตามความเป็นจริง แล้วชี้แจงให้เขาทราบว่าอะไรเป็นเรื่องจริง อะไรเป็นเรื่องเท็จ ต่อจากนั้นทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นว่า หลักธรรมของพระองค์สูงส่งกว่าลัทธิอื่นๆ ทั้ง ๖๒ ลัทธิที่แพร่หลายอยู่ในสมัยนั้น และมีสามัญญผลสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้คนสรรเสริญพระองค์ว่าได้แก่ ศีล ๓ ชั้น คือ (๑) จูฬศีล (ศีลอย่างเล็กน้อย) (๒) มัชฌิมศีล (ศีลอย่างกลาง) (๓) มหาศีล (ศีลอย่างใหญ่) กล่าวคือ คนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่ พระองค์ทรงงดเว้นจากข้อห้ามในจูฬศีล ๒๖ ข้อ ในมัชฌิมศีล ๑๐ ข้อ

^{๑๓๐} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๕/๒๕๖.

^{๑๓๑} ตูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑-๑๔๘/๑-๔๗.

และในมหาศีล ๗ ข้อ ทรงตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้คนสรรเสริญพระองค์อีกอย่างหนึ่งได้แก่พระ
สัพพัญญุตญาณ คือทรงรู้แจ้งธรรมะที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ประณีต คาคะเนเอาด้วย
เหตุผลไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต เมื่อทรงรู้แจ้งธรรมะนี้แล้ว ทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ตามได้ ด้วย
เหตุนี้คนทั้งหลายจึงกล่าวสรรเสริญพระองค์ และตรัสต่อไปว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกประกาศวาทะ
แสดงลัทธิ โดยปรารภชั้นส่วนอดีตซึ่งเรียกว่าบุพพัตถกัปิกวาทะ มี ๑๘ ลัทธิ และปรารภชั้น
ส่วนอนาคตและปัจจุบันซึ่งเรียกว่าอปันตกัปิกวาทะอีก ๔๔ ลัทธิ แต่เพราะพวกเขาไม่รู้ตามความ
เป็นจริง จึงถูกลัทธิเหล่านี้ครอบคลุมไว้เหมือนปลาที่ถูกแหครอบคลุมไว้มีอาจหลุดพ้นไปได้ จึงทรงถือ
ว่า ลัทธิเหล่านี้เป็นมิจฉาทิฎฐิ อย่างเช่น บุพพัตถกัปิกวาทะ ๑๘ ลัทธิ มีลัทธิที่ถือว่า “โลกไม่มีที่สุด”
เป็นต้น อปันตกัปิกวาทะ ๔๔ ลัทธิ มีลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อตตะที่มีรูป (อาศัยรูปอยู่) มี
สัญญา (ความรู้รู้รู้ขึ้นละเอียด) เป็นต้น ลัทธิพวกอปันตกัปิกวาทะ ๔๔ ลัทธินี้ รวมกับลัทธิพวกบุพ
พัตถกัปิกวาทะ ๑๘ ลัทธิ ก็เป็น ๖๒ ลัทธิ หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า ทิฎฐิ ๖๒

พระพุทธองค์ตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า พระองค์ทรงรู้แจ้งมูลเหตุแห่งทิฎฐิ
เหล่านี้ และทรงรู้ด้วยว่าผู้ที่ยึดถือทิฎฐิเหล่านี้มีคติและภพเบื้องหน้าเป็นอย่างไร พระองค์จึงไม่ทรงยึด
มั่นถือมั่น เมื่อไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น จึงทรงรู้แจ้งความเกิด ความดับ คุณ โทษแห่งเวทนา และอุบายวิธีที่
ทำให้สลัดเวทนา (การเสวยอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ออกไปได้ พระองค์จึงทรงหลุดพ้น
และตรัสย้ำว่า นี่แหละธรรมะอันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต คาคะเนเอาด้วย
เหตุผลไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต เมื่อพระองค์ทรงรู้แจ้งธรรมะนี้แล้ว ทรงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม
ด้วย จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญพระองค์ ส่วนสมณพราหมณ์ผู้มีทิฎฐิเหล่านี้ไม่รู้ความ
จริง บัญญัติทิฎฐิเหล่านี้ขึ้นตามความเข้าใจของตนเอง เป็นการแสหาการดิ้นรนของคนมีตัณหาคือ
ความทะยานอยากสิ่งอันน่าใคร่น่าปรารถนาผ่านทางอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อมี
ตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) เมื่อมีอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ (ความมีความ
เป็น) เมื่อมีภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ (ความเกิด) เมื่อมีชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย)
โสกะ (ความเศร้าโศก) ปรีเหวะ (ความ คร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ)
และอุปายาส (ความคับแค้นใจ)

พระสูตรนี้ให้สื่อได้ ๒ เรื่อง คือเรื่องศีลและเรื่องทิฎฐิ ซึ่งเป็นเรื่องบ่งบอกถึงความมี
สามัคคีหรือความไม่มีสามัคคี ความเจริญหรือความเสื่อม เป็นต้นของหมู่คณะหรือกลุ่มชนในสังคม
กล่าวคือถ้าหมู่คณะใดมีศีลเหมือนกัน (ศีลสามัญญตา) มีทิฎฐิเหมือนกัน (ทิฎฐิสามัญญตา) แสดงว่าหมู่
คณะนั้นสามัคคีกัน แต่ถ้ามีศีลไม่เหมือนกันก็ดี มีทิฎฐิไม่เหมือนกันก็ดี ก็แสดงว่าไม่สามัคคีกัน ในเรื่อง
ศีล พระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้ถึง ๓ ชั้น จากชั้นต่ำไปหาชั้นสูง ทรงเรียกว่า จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหา
ศีล รวม ๔๓ ข้อ (กล่าวไว้โดยละเอียดอีกครั้งหนึ่งในสามัญญผลสูตร ส่วนในสูตรอื่น ๆ เมื่อกล่าวถึงศีล
ก็จะปรากฏแต่โดยย่อ และให้ดูรายละเอียดในสามัญญผลสูตร) ทรงเน้นว่า พระองค์ทรงมีศีลเหล่านี้
โดยสมบูรณ์ คนทั้งหลายจึงสรรเสริญพระองค์ ส่วนสมณพราหมณ์บางพวกไม่มีศีลเหล่านี้

ในเรื่องทิฎฐิ ทรงจำแนกไว้ถึง ๖๒ ทิฎฐิ ซึ่งครอบคลุมทิฎฐิหรือลัทธิทั้งหมดที่แพร่หลาย
อยู่ในสมัยนั้น พระพุทธองค์ทรงสื่อสารไว้ว่า ทิฎฐิเหล่านี้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่ใช่ทางให้พ้นทุกข์ได้เลย แต่
กลับทำให้ผู้เชื่อถือต้องประสบทุกข์เหมือนปลาติดตาข่าย

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ทั้งภาคเอกสาร (Documentary research) และภาคสนามคือ (๑) รูปแบบการวิจัย (๒) การเก็บรวบรวมข้อมูล (๓) ประชากร กลุ่มตัวอย่างและผู้ให้ข้อมูลและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (๔) เครื่องมือการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (๕) การวิเคราะห์ข้อมูล มีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

ผู้วิจัยและคณะได้ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพด้านเอกสาร ศึกษา รวบรวม เรียบเรียง วิเคราะห์ ดังนี้

๑) การศึกษาแนวคิด ความเป็นมา หลักการ ระบบและกลไกการรู้เท่าทัน รูปแบบ และกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร และพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

๒) การศึกษาวิเคราะห์นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

๓) การพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ตั้งแต่ระดับนักวิชาการ ชุมชน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง

๔) การวิเคราะห์ต้นแบบและกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาในการพัฒนาประเทศไทยและนำไปออกแบบสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อใช้ในการลงภาคสนามสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักหรือสำคัญต่อไป

๓.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร

๑. รวบรวมเรื่องแนวคิด ความเป็นมา หลักการ ระบบและกลไกการรู้เท่าทัน รูปแบบ และกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร และพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่จากเอกสารในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตำรา หนังสือ บทความวิชาการ งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๒. รวบรวมเรื่องนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่จากแนวคิด ทฤษฎี โดยใช้แหล่งข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ ตำรา งานวิจัย และบทความวิจัยหรือวิชาการ และผลงานทางวิชาการที่ตีพิมพ์ทั้งภาษาไทยภาษาอังกฤษ ด้านธรรมนิเทศรวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ

๓. รวบรวมเรื่องการพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ตั้งแต่ระดับนักวิชาการ ชุมชน และองค์กร จากแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือ และจะได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก

๓.๓ ผู้ให้ข้อมูลหลักหรือสำคัญ

๑) นักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญ ได้แก่

- (๑) ศาสตราจารย์พิเศษ ศรีศักร วัลลิโภดม
- (๒) ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์
- (๓) พระสุธีวรบัณฑิต, รศ.ดร.
- (๔) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาสนะ เชิดชู
- (๕) นายสวຍ สิริปริญญา

๒) ผู้บริหารนโยบายตำบลโพธิ์สามต้น ประกอบด้วย

- (๑) ปลัด อบต. โพธิ์สามต้น
- (๒) รองนายก อบต. โพธิ์สามต้น

๓) ชาวบ้านในตำบลโพธิ์สามต้นเข้าร่วมกิจกรรม

๔) ศึกษาวิจัยในโดยการถอดความจากการสนทนาวិชาการและการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักหรือสำคัญในการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ดังนี้ คือผู้วิจัยและคณะถอดความจากการสนทนาวិชาการ ๕ รูป/คน และสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) เพิ่มเติมจำนวน ๔ คน ประกอบด้วย (๑) ผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร จำนวน ๒ รูป/คน ผู้บริหารองค์กร จำนวน ๒ รูป/คน และ (๓) ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมส่วนหนึ่ง

๓.๔ เครื่องมือการวิจัย: แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

ผู้วิจัยและคณะได้สร้างเครื่องมือการวิจัยคือการสัมภาษณ์เชิงลึกซึ่งได้ศึกษาจากเอกสารมาแล้วให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยและได้เสนอต่อสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เพื่อตรวจสอบประเด็นคำสัมภาษณ์ โดยมีประเด็นสัมภาษณ์ดังนี้ คือ

ประเด็นที่ ๑ ความคิดเห็นเกี่ยวกับระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร

ประเด็นที่ ๒ ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

ประเด็นที่ ๓ ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร ในยุควิถีชีวิตใหม่

ประเด็นที่ ๔ ความคิดเห็นเกี่ยวกับความคิดเห็นเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

ประเด็นที่ ๕ ความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้(การพัฒนากระบวนการ)นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
ประเด็นที่ ๖ ความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นอื่นๆ ที่จะเสนอแนะ

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย

ผู้วิจัยจะดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑) ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์ด้วยตนเอง พร้อมทั้งมีแบบสัมภาษณ์ เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพ สมุดจดบันทึกหรือใช้ระบบชุมสัมภาษณ์ ผู้บริหารองค์กรในระดับนโยบาย จำนวน ๕ คน ผู้เชี่ยวชาญการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร จำนวน ๕ รูป/คน ผู้นำชุมชนและองค์กรที่เกี่ยวข้อง จำนวน ๑๔ คน ประชาชนและเครือข่ายองค์กรที่ทำงานด้านกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่จำนวน ๑๔ คน โดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

๒) เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยในการสัมภาษณ์จะเน้นให้ผู้ร่วมสนทนาเสนอข้อคิดเห็นและปรับปรุงต่อไป

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยและคณะจะทำการถอดข้อมูลที่ได้จากการไปสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มประชากรดังกล่าว แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และพัฒนา พุทธนวัตกรรมการสื่อสารเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตคนไทย ในยุค ๔.๐ ที่เหมาะสมต่อไป

เมื่อรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลจากการสัมภาษณ์แล้ว ผู้วิจัยและคณะจะนำมาถอดใจความและวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การแปลความ การตีความ เปรียบเทียบให้เห็นและนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) สังเคราะห์ และพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ที่เหมาะสมต่อไป

บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย

ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการศึกษาวิจัยพร้อมบทสรุปองค์ความรู้ที่ได้ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ได้ตั้งไว้ โดยแบ่งเนื้อหาเป็น ๔ ส่วน คือ ๑) ผลการศึกษาเรื่องระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ ๒) ผลการศึกษาเรื่องรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ ๓) ผลการพัฒนาและเสนอการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ และ ๔) สรุปองค์ความรู้จากการวิจัยในรูปแบบแผนผังหรือแบบจำลอง (Model) ทั้งนี้จะได้กล่าวถึงระบบในแง่มุมของกระบวนการหรือขั้นตอนการปฏิบัติงานตามแผนการที่กำหนดเพื่อให้ได้ผลลัพธ์อันพึงประสงค์ และกล่าวถึงกลไกในแง่มุมของการทำให้ระบบมีการขับเคลื่อนหรือดำเนินอยู่ต่อไปได้

๔.๑ ผลการศึกษาเรื่องระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่

๔.๑.๑ ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยนวัตกรรมการสื่อสาร

ในเรื่องระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารนั้น เนื่องจากนวัตกรรมการสื่อสารเป็นการสื่อสารในรูปแบบใหม่ด้วยวิธีการทางเทคโนโลยีใหม่จากพื้นฐานทางความคิดใหม่ที่อาจยังไม่เคยมีมาก่อน หรือมีการประยุกต์ใช้แนวคิดหรือวิธีการเดิมร่วมกับการใช้เทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ เพื่อรองรับบริบทของสังคมและการสื่อสารใหม่ ที่จะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ก่อประโยชน์สูงสุดและส่งผลกระทบเชิงบวกต่อสังคมได้อย่างกว้างขวาง เป็นนวัตกรรมการสื่อสารที่สามารถสร้างหรือปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในสังคมหรือก่อให้เกิดการรวมตัวกันทางสังคมแบบใหม่ขึ้น นวัตกรรมการสื่อสารจึงเป็นกลไกสำคัญที่จะขับเคลื่อนให้คนในสังคมได้มีโอกาสรับรู้ เรียนรู้ และรู้เท่าทันภาวะวิกฤตไปในระยะเวลาเดียวกัน เป็นการสร้างความรู้และความเข้าใจให้สังคมหรือชุมชนได้ตระหนักถึงประเด็นปัญหาหรือภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้น เพื่อสร้างแรงสนับสนุนการตัดสินใจในการให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาและฟันฝ่าวิกฤตไปด้วยกัน ด้วยวิธีปฏิบัติที่สอดคล้องกันในวิถีทางเดียวกันอย่างพร้อมเพรียง

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยศึกษาเรื่องระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารที่มีแนวคิดในการดำเนินงานบนพื้นฐานแนวคิดของวงจรบริหารงานคุณภาพหรือวงจรเดมิ่ง PDCA และวงจรภาวะวิกฤตตามแนวคิดและทฤษฎีด้านภาวะวิกฤต ทั้งนี้ ในส่วนแนวคิดของวงจร PDCA ที่จัดเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาและบริหารการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้การบริหารงานมีคุณภาพนั้น นำมาใช้ขับเคลื่อนระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยนวัตกรรมการสื่อสาร ตามขั้นตอนกิจกรรม ๔ ขั้นตอน ดังนี้

- ทำแผน (P - Plan) ผู้บริหารองค์กรหรือผู้นำชุมชนกำหนดรู้ปัญหาในพื้นที่ที่อาจเกิดจากภาวะวิกฤต ประเมินและคาดเดาสาเหตุที่อาจก่อปัญหา ทำความเข้าใจสภาพการณ์ที่อาจเป็นปัญหาอย่างลึกซึ้ง เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจเลือกใช้มาตรการในการจัดการกับปัญหาในภาวะวิกฤตได้อย่างเหมาะสม และจัดทำรายละเอียดของแผนงานและแนวทางปฏิบัติ
- ลงมือ (D - Do) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องลงมือทำตามแผนงานและวิธีการที่กำหนดขึ้นเพื่อประเมินผลในเบื้องต้นว่า แผนและวิธีการแก้ไขปัญหานั้นถูกต้องและเหมาะสมหรือไม่ เพื่อจะได้นำมาพิจารณาใช้กำหนดทิศทางและวิธีการแก้ไขปัญหานั้นที่ถูกต้องและเหมาะสมต่อไป
- ตรวจสอบ (C - Check) หลังจากเริ่มลงมือทำตามแผนไปสักระยะหนึ่ง หน่วยงานจะต้องเริ่มตรวจสอบความคืบหน้าของสิ่งที่ได้ลงมือปฏิบัติไปแล้ว ได้ผลตามที่กำหนดไว้หรือไม่ เพื่อประเมินวิธีการแก้ไขปัญหาวงจรวิกฤตตามแผนว่าถูกต้อง เหมาะสม และเป็นไปในทิศทางที่กำหนดจริงหรือไม่ เพื่อเป็นแนวทางในการตัดสินใจในขั้นตอนต่อไป
- ปรับเปลี่ยน (A - Act) หากตรวจสอบและประเมินผลแล้ว ไม่ได้ตามแผนที่กำหนด หน่วยงานจะต้องปรับเปลี่ยนแผนและวิธีการบางอย่างที่จะทำให้เกิดการดำเนินงานที่จะทำให้คาดการณ์การเกิดภาวะวิกฤตได้ โดยเริ่มจากการวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้ผลลัพธ์ไม่เป็นไปตามแผน แล้วกำหนดมาตรการปรับเปลี่ยนหรือแก้ไขแผน และเมื่อได้ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์แล้ว จากนั้นจึงนำผลลัพธ์ที่ได้ผลนั้นไปสร้างเป็นมาตรฐานการปฏิบัติและนำไปใช้งานจริงในลำดับต่อไป

ในการนำแนวคิดวงจรควบคุมคุณภาพ PDCA ไปประยุกต์ใช้นั้น อาจมีการพิจารณาในเรื่องของวงจรภาวะวิกฤตตามแนวคิดและทฤษฎีด้านภาวะวิกฤตประกอบด้วย เพื่อให้ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตมีความแม่นยำและสามารถออกแบบกิจกรรมการสื่อสารรองรับได้ตรงตามเป้าประสงค์และลักษณะของเหตุการณ์ได้มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ แนวคิดและทฤษฎีด้านภาวะวิกฤตได้แบ่งวงจรของภาวะวิกฤตแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ คือ ๑) ระยะก่อนเกิดวิกฤต เป็นระยะการรับรู้ถึงสัญญาณของการเกิดภาวะวิกฤต และการหาวิธีการป้องกันไม่ให้เกิดภาวะวิกฤตนั้นแผ่ขยายไปในวงกว้าง ๒) ระยะเกิดวิกฤต เป็นช่วงของการรับรู้แล้วว่า ภาวะวิกฤตนั้นได้เกิดขึ้นและจำเป็นต้องคิดหาวิธีการแก้ไขเพื่อหยุดวิกฤตเหล่านั้นให้ได้โดยเร็วที่สุด และ ๓) ระยะหลังเกิดวิกฤต เป็นระยะการผ่านพ้นภาวะวิกฤตที่ต้องมีการเยียวยาและฟื้นฟู รวมไปถึงการป้องกันไม่ให้เกิดวิกฤตขึ้นอีกในครั้งต่อไป^{๑๓๒} พฤติกรรมการสื่อสารที่ตอบสนองต่อภาวะวิกฤตในแต่ละระยะจะมีระบบและกลไกในการขับเคลื่อนการปฏิบัติที่

^{๑๓๒} ปรีดี นกุลสมปรารถนา, การสื่อสารในภาวะวิกฤต (Crisis Communication), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.popticles.com/business/crisis-communication/> [๑ พ.ค. ๒๕๖๖].

แตกต่างกันตามสภาวะการณ์และระดับของผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากภาวะวิกฤต รวมไปถึงแนวทางและวิธีการในการสื่อสารเพื่อเผยแพร่ข่าวสารเหตุการณ์และข้อมูลความจริงให้สาธารณชนได้รับรู้ด้วย

วงจรของภาวะวิกฤตในแต่ละระยะจะมีระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตแตกต่างกันไปตามระยะของการเกิดและตามระดับความรุนแรงของเหตุการณ์วิกฤตที่เกิดขึ้น หรือตามลักษณะของกิจกรรมที่จำเป็นในแต่ละระยะ นวัตกรรมการสื่อสารที่ทำให้เกิดระบบและกลไกการเรียนรู้และการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัว ประกอบด้วยกิจกรรมในแต่ละขั้นตอนตามระยะต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. นวัตกรรมการสื่อสารในระยะก่อนเกิดภาวะวิกฤต

๑.๑ กำหนดรู้และคาดการณ์การเกิดภาวะวิกฤต

การกำหนดรู้และคาดการณ์เป็นการรับรู้และตระหนักถึงแนวโน้มของการเกิดเหตุการณ์หรือภาวะวิกฤตในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ที่จะทำให้องค์กรมีความตื่นตัวและเตรียมพร้อมที่จะรับมือกับภาวะวิกฤตที่จะเกิดขึ้นนั้น เช่น การประเมินสถานการณ์การเกิดภาวะวิกฤตที่จะส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่และผลกระทบเชิงพื้นที่ของคนในสังคม การคิดหาวิธีการแก้ไขและจัดเตรียมวิธีการรับมือกับเหตุการณ์ในทุกกรณี การเตรียมระดมกำลังคนและระดมความคิดเพื่อกำหนดแนวทางการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพในภาวะวิกฤต เป็นต้น นวัตกรรมการสื่อสารในระยะคาดการณ์การเกิดภาวะวิกฤตจะเป็นเรื่องของการจัดทำแผนนโยบายในการขับเคลื่อนการปฏิบัติการสื่อสาร มุ่งเน้นการสร้างการตระหนักรู้และความเข้าใจในภาวะวิกฤต เพื่อให้คนในสังคมได้รู้เท่าทันภาวะวิกฤตที่อาจเกิดขึ้นและตระหนักถึงแนวทางการรับมือกับเหตุการณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและไม่ตื่นตระหนกมากเกินไป

๑.๒ จัดเตรียมกำลังเพื่อการสื่อสารในภาวะวิกฤต

การจัดเตรียมกำลังเพื่อการสื่อสารในระยะก่อนเกิดภาวะวิกฤตนั้นเป็นการจัดเตรียมแนวทางปฏิบัติงานด้านสื่อสารร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ การกำหนดหน้าที่และบทบาทของคนในหน่วยงานหรือชุมชน อันประกอบด้วยผู้บริหารระดับสูงที่มีประสบการณ์เป็นผู้นำการปฏิบัติ ผู้บริหารด้านประชาสัมพันธ์ และทีมงานกฎหมายที่มีประสบการณ์ในภาวะวิกฤตเป็นที่ปรึกษา ทีมงานทุกคนจะต้องรับรู้ข้อมูลเดียวกันเพื่อการสื่อสารเรื่องเดียวกันในทิศทางที่พึงประสงค์เดียวกันอย่างมีประสิทธิภาพกับชุมชนในทุกระดับ เช่น องค์กร หมู่บ้าน ตำบล ชุมชน เป็นต้น การให้ข้อมูลและการแสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะ เช่น การแถลงข่าว ถือเป็นสิ่งสำคัญเพราะบางคำพูดอาจกระทบด้านที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย หรือกระทบความรู้สึกของประชาชน และอาจทำให้เกิดผลเชิงลบที่หนักขึ้นกว่าเดิม ดังนั้น การจัดเตรียมทีมงานจึงจำเป็นต้องมีทีมที่ปรึกษาด้านกฎหมายทำหน้าที่ช่วยพิจารณาก่อนการออกคำพูดและวิธีการสื่อสารที่จำเป็นและเหมาะสมด้วยเช่นกัน

๑.๓ จัดเตรียมผู้สื่อสารหลักในการสื่อสารออกสู่สาธารณะ

เมื่อมีสัญญาณของการก้าวเข้าสู่ภาวะวิกฤตเกิดขึ้นแล้ว สิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ การจัดเตรียมคนที่จะทำหน้าที่หลักในการสื่อสารและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวกับความคืบหน้าของเหตุการณ์ในระยะต่างๆ สู่สาธารณชน ซึ่งการกำหนดตัวแทนควรจะกำหนดตัวแทนหลักที่มีวุฒิภาวะ

พร้อมในทุกด้านเพียงคนเดียวที่มีอำนาจเด็ดขาดในการสื่อสารและแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าในภาวะวิกฤตได้ โดยคัดเลือกคนที่มีความชำนาญในการพูดต่อหน้าสาธารณชน มีบุคลิกลักษณะน่าเชื่อถือ มีความรู้ความสามารถ มีปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้เป็นอย่างดี และช่วยสนับสนุนข้อมูลในหลากหลายช่องทางการสื่อสารได้ คุณลักษณะสำคัญที่จำเป็น คือ เป็นผู้มีความรู้ความชำนาญ อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม และได้รับการฝึกฝนเป็นอย่างดี ทั้งนี้ เพื่อป้องกันความผิดพลาดอันอาจเกิดขึ้นจากการทำให้คำพูดที่ไม่เหมาะสมที่อาจเผยแพร่ออกไปทางสื่อสังคมออนไลน์อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง จนอาจกลายเป็นภาวะวิกฤตซ้ำซ้อนได้

๑.๔ จัดเตรียมระบบตรวจสอบการสื่อสารและระบบการรับเรื่องร้องเรียน

การจัดเตรียมระบบตรวจสอบการสื่อสารและระบบการรับเรื่องร้องเรียนต่างๆ รวมถึงการทดสอบการใช้งานระบบล่วงหน้าก่อนการเกิดภาวะวิกฤตเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเมื่อเกิดภาวะวิกฤตขึ้นแล้ว การดำเนินงานรองรับเหตุการณ์ทุกอย่างจะต้องมีความรวดเร็ว การปฏิบัติงานรับมือกับสถานการณ์วิกฤต จะทำให้คนในสังคมเห็นว่า องค์กรหรือชุมชนสามารถตอบสนองต่อภาวะวิกฤตได้ดีเพียงใด และใส่ใจจะแก้ไขปัญหาเหล่านั้นมากน้อยเพียงใด หากเกิดเหตุการณ์เชิงลบขึ้นและมีคนเผยแพร่ข่าวออกไปในสื่อสังคมออนไลน์ การแพร่กระจายอาจจะไปได้เร็วและแผ่ขยายไปเกินกว่าจะสามารถควบคุมเหตุการณ์ได้ และกลายเป็นเรื่องราวใหญ่โตได้ในที่สุด ดังนั้น จึงควรมีการระบุช่องทางการสื่อสารอย่างชัดเจนว่า ในภาวะวิกฤตหนึ่ง องค์กรควรจะมีช่องทางการสื่อสารในรูปแบบใดบ้าง ใครเป็นคนควบคุมช่องทางสื่อสารเหล่านี้ และควรมีระบบการแจ้งเตือนหรือเฝ้าระวังเหตุการณ์ เพื่อดูว่ามีใครพูดถึงเหตุการณ์ในประเด็นใดบ้าง เพื่อนำมาเตรียมความพร้อมในการชี้แจงหรือโต้ตอบข้อมูลในประเด็นต่างๆ การส่งข้อมูลข่าวสารให้กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องก็ควรมาจากแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้แหล่งเดียวกัน จากทีมงานเดียวกันเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการสื่อสารที่ผิดพลาด

๑.๕ กำหนดบุคคลที่เกี่ยวข้องและกำหนดบทบาทและหน้าที่

องค์กรหรือชุมชนจะต้องระบุบุคคลผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญทั้งหมด ทั้งภายในและภายนอกองค์กรหรือชุมชน รวมถึงการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้องนั้นๆ อย่างชัดเจน เพื่อการทำหน้าที่ได้ในทันทีที่เกิดภาวะวิกฤต และสามารถดำเนินความร่วมมือระหว่างกันได้อย่างต่อเนื่อง ผู้นำองค์กร/ชุมชน ควรชี้แจงรายละเอียดสำคัญให้ทุกคนได้รับรู้ เพื่อให้แน่ใจว่า การสื่อสารทั้งหมดจะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และมีข้อมูลเตรียมพร้อมสำหรับการสื่อสารกับคนกลุ่มต่างๆ ได้อย่างชัดเจนและเข้าใจง่าย รวมถึงการขอความร่วมมือและการสนับสนุนช่วยเหลือ เพื่อสร้างพลังและความเชื่อมั่นในการรับมือกับภาวะวิกฤตให้กับคนในสังคม

๑.๖ จัดเตรียมข้อมูลที่เหมาะสมในการสื่อสารสู่สาธารณะ

การจัดเตรียมข้อมูลและถ้อยคำที่เหมาะสมเพื่อใช้สื่อสารในช่วงก่อนภาวะวิกฤตย่อมมีจุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดสังคมตื่นตระหนกจนเกินไป จนอาจส่งผลให้เกิดความปั่นป่วนระส่ำระสายที่ไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งในช่วงก่อนเกิดภาวะวิกฤตนั้น ข้อมูลอาจเป็นเพียงการคาดการณ์ตามเหตุปัจจัยที่มี ยังไม่สามารถระบุรายละเอียดของเนื้อหาหรือถ้อยคำที่จะใช้สื่อสารสู่

สาธารณะอย่างตรงไปตรงมาได้ทั้งหมด ต่อเมื่อเกิดภาวะวิกฤตขึ้นแล้ว จึงจะสามารถมองเห็นหรือกำหนดเนื้อหาเต็มรูปแบบได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๒. นวัตกรรมการสื่อสารในช่วงเกิดภาวะวิกฤต

ในช่วงที่เกิดภาวะวิกฤต นับเป็นช่วงเร่งด่วนในการจัดการแก้ไขปัญหาให้ลุล่วง และจัดให้มีการรายงานหรือการออกแถลงการณ์เป็นฉบับ เพื่อแจ้งให้สังคมหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับรู้ข้อมูล/ความคิดเห็นโดยละเอียดทุกขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่เราจะเห็นในกรณีภาวะวิกฤตที่เป็นระดับประเทศหรือมีผลกระทบอย่างรุนแรงกว้างขวาง เช่น ภาวะการเกิดโรคระบาด สารพิษรั่วไหล ไฟไหม้ป่า เป็นต้น เพราะเหตุการณ์เหล่านี้ไม่สามารถจัดการได้ภายในระยะเวลาอันสั้น ดังนั้นการเตรียมการสื่อสารในช่วงภาวะวิกฤตนั้น ควรมีการระดมทีมงานทุกส่วนที่เกี่ยวข้องในลักษณะของการทำวอร์รูม (War Room) คือ การตั้งหน่วยปฏิบัติการเพื่อทำหน้าที่ควบคุม ดูแล และสั่งการในการวางแผนการสื่อสารเชิงรุกทั้งหมด เพื่อตรวจสอบรายละเอียดการทำงานและการสื่อสารทุกขั้นตอนได้ในทันทีทันใดแบบเรียลไทม์ (real time) สรุปขั้นตอนและวิธีการรับมือกับปัญหาและการแก้ไขปัญหาในทุกประเด็นที่มีผลกระทบ และนำมาเขียนเป็นถ้อยแถลงเพื่อใช้สื่อสารสู่สาธารณะ โดยจัดทำเป็นรูปแบบของการแถลงข่าว หรือเปิดเว็บไซต์เผยแพร่ข้อมูลการแก้ไขภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะ และรายงานรายละเอียดที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนตามความเป็นจริง

๓. นวัตกรรมการสื่อสารช่วงภายหลังภาวะวิกฤต

๓.๑ ประเมินสถานการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด

การเตรียมความพร้อมด้านการสื่อสารในช่วงที่ผ่านพ้นภาวะวิกฤต ถือเป็นสิ่งจำเป็นที่ควรมีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า เพื่อให้บุคคลหรือองค์กรสามารถมองเห็นภาพรวมของสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นในแต่ละระยะได้ และสามารถถ่ายทอดข้อเท็จจริงได้อย่างถูกต้องจากจุดเริ่มต้นของภาวะวิกฤตจนถึงจุดที่บุคคล/องค์กรสามารถแก้ไขปัญหาวิกฤตได้ ข้อมูลทั้งหมดจะต้องถูกนำมาเรียบเรียงเพื่อใช้ในการสรุปสถานการณ์ภายในทีมงานสื่อสารภาวะวิกฤต และเตรียมความพร้อมเพื่อการสื่อสารกับสังคมหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๓.๒ ตรวจสอบข้อความสำคัญและปรับใช้ให้เหมาะสม

ข้อความสำคัญ (Key Message) ที่ใช้สื่อสารตั้งแต่ระยะแรกของการเกิดภาวะวิกฤตไปจนถึงระยะที่ผ่านพ้นภาวะวิกฤตแล้ว จะเป็นข้อความที่ไม่เหมือนกัน การสื่อสารกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละกลุ่มก็ไม่เหมือนกัน หากเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤตย่อมต้องการทราบแนวทางการเยียวยา ทีมสื่อสารในภาวะวิกฤตจะต้องเตรียมข้อความสำคัญหรือข้อความหลักให้กับผู้บริหารเพื่อใช้ในการกล่าวแถลงการณ์ คำพูดหรือข้อความที่ใช้ถ่ายทอดผ่านสื่อก็จะมีลักษณะแตกต่างกันตามรูปแบบสื่อ เช่น หากใช้ทวีตเตอร์ซึ่งจำกัดความยาวของข้อความก็จำเป็นต้องใช้ข้อความที่สั้นกระชับแต่ได้ใจความ แต่ถ้าเป็นเว็บไซต์ก็สามารถเขียนข้อมูลได้อย่างเต็มรูปแบบ

๓.๓ วิเคราะห์เหตุการณ์หลังจากสิ้นสุดภาวะวิกฤต

หากมองในแง่มุมของการสื่อสารในภาวะวิกฤตแล้ว ขั้นตอนการวิเคราะห์เหตุการณ์หลังจากสิ้นสุดภาวะวิกฤตนี้ เป็นการวิเคราะห์ภาพรวมโดยสรุป ตั้งแต่เริ่มรับรู้ถึงโอกาสที่จะเกิดภาวะวิกฤต การเตรียมการรับมือ การจัดการกับปัญหา ซึ่งในเชิงการสื่อสารจะทำให้เราเห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลานั้นมีจุดบกพร่องอะไรบ้างหรือไม่ เพื่อหาทางแก้ไขหากเกิดภาวะวิกฤตขึ้นอีกในอนาคต สิ่งใดที่ได้อยู่แล้ว ก็จะต้องพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นเพื่อการตอบสนองที่รวดเร็วและแม่นยำมากขึ้น

สิ่งสำคัญของระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยนวัตกรรมการสื่อสาร ก็คือ การประเมินสถานการณ์และหยั่งรู้ล่วงหน้าและพยากรณ์ได้ว่า อะไรจะเป็นตัวบ่งชี้ถึงสาเหตุที่จะทำให้เกิดภาวะวิกฤตในรูปแบบต่างๆ ได้บ้าง ระดับความรุนแรงจะเป็นไปในลักษณะใด และวิธีการป้องกันแก้ไขจะเป็นไปในลักษณะใดได้บ้าง นวัตกรรมการสื่อสารจะช่วยขับเคลื่อนให้การสื่อสารมีความคล่องตัว และสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างรวดเร็วทันเหตุการณ์ และแผ่ขยายกว้างขวางออกไปสู่สังคมวงกว้างได้อย่างครอบคลุมและทั่วถึง นอกจากนี้ ยังช่วยสนับสนุนและส่งเสริมทีมงานสื่อสารให้สามารถเตรียมความพร้อมและลงมือปฏิบัติการสื่อสารในภาวะวิกฤตได้อย่างทันท่วงทีและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

๔.๑.๒ ระบบและกลไกการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารในภาวะวิกฤติ

เมื่อมีเหตุการณ์หรือภาวะวิกฤตเกิดขึ้นในสังคม ผู้คนต่างเฝ้าติดตามข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะจากสื่อสังคมออนไลน์ที่มีการปรับปรุงข้อมูลข่าวสารให้เป็นปัจจุบันอยู่ตลอดเวลาแบบทันทีทันใด ในหลายกรณีข้อมูลที่มาจากสื่อสังคมออนไลน์ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง และสร้างความตื่นตระหนกให้กับผู้รับสาร อย่างไรก็ตาม หลายคนก็ยังเลือกที่จะเชื่อข้อมูลข่าวสารจากสื่อสังคมออนไลน์อยู่เช่นเดิม ซึ่งนักจิตวิทยาสังคมได้ศึกษาเรื่องพฤติกรรม的开รับข้อมูลข่าวสารดังกล่าวพบว่า การส่งต่อข้อมูลข่าวสารแบบ “ปากต่อปาก” จากเพื่อน ครอบครัว หรือบุคคลใกล้ชิดนั้น เป็นกลวิธีในการเผยแพร่ข้อมูลที่ทรงอิทธิพลและก่อให้เกิดความไว้วางใจต่อผู้รับสารเป็นอย่างมาก เนื่องจากการทำให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกว่า ผู้ให้ข้อมูลข่าวสารไม่ได้รับประโยชน์หรือมีส่วนได้ส่วนเสียแต่อย่างใดจากการนำเสนอข้อมูลข่าวสารนั้น ๆ คนส่วนใหญ่จึงมักเลือกที่จะให้น้ำหนักกับข้อมูลที่ได้จากบุคคลในสื่อสังคมออนไลน์ ซึ่งเป็นบุคคลที่ตนเองรู้จักและสนิทสนมคุ้นเคยมากกว่า และเมื่อมีความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ในแง่มุมใดแล้ว ก็มักจะค้นหาข้อมูลมาสนับสนุนความคิดเห็นในแง่นั้น ๆ ของตนแต่เพียงอย่างเดียว โดยเลือกที่จะไม่เปิดใจรับฟังข้อมูลข่าวสารที่ขัดแย้งกับความเชื่อของตนเอง นักจิตวิทยาสังคมเรียกลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ว่า “อคติในการยืนยันความเชื่อของตน”^{๑๓๓} ซึ่งหมายถึง การที่บุคคลพยายามค้นหาข้อมูลมาสนับสนุน

^{๑๓๓} หยกฟ้า อิศรานนท์, (๘ ก.ค. ๖๑), “รู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารในภาวะวิกฤติ” ใน **บทความจากสารคดีทางวิทยุรายการจิตวิทยาเพื่อคุณ - วิทยุจุฬาฯ FM 101.5 MHz**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.psy.chula.ac.th/th/feature-articles/media-literacy> [๑ พ.ค. ๒๕๖๖].

สมมุติฐานหรือความเชื่อของตนเอง ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นอันตรายต่อการตัดสินใจและการแสดงพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในท่ามกลางสถานะที่ไม่ปกติ เช่น เหตุการณ์การเกิดภัยธรรมชาติ หรือเหตุการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อโรค เป็นต้น ทั้งนี้ การเปิดรับข้อมูลข่าวสาร โดยเฉพาะในเวลาที่มีเหตุการณ์ไม่ปกติหรือในช่วงภาวะวิกฤติ ควรเป็นการเปิดรับข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้าน พยายามลดอคติที่เกิดขึ้นในใจ วางใจให้เป็นกลาง รับฟังข้อมูลข่าวสารจากมุมมองที่หลากหลายอย่างมีสติ ไตร่ตรอง ใคร่ครวญให้รอบคอบ ไม่ตื่นตระหนกจนเกินไป รวมทั้งไม่มีปฏิกิริยาตอบโต้กลับต่อข้อมูลข่าวสารนั้นๆ ในทันทีทันใดหรือรวดเร็วเกินไป

นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตว่า การแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภาวะวิกฤติ โดยเฉพาะการแสดงความคิดเห็นบนสื่อสังคมออนไลน์ มักเป็นการแสดงความคิดเห็นที่ใช้ถ้อยคำรุนแรงกว่าปกติ โดยหลังจากที่ได้แสดงความคิดเห็นบางอย่างไปแล้ว ก็ยังรู้สึกเห็นด้วยกับสิ่งที่ตนเองแสดงความคิดเห็นลงไปมากขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ เนื่องจากคุณสมบัติสำคัญของการแสดงความคิดเห็นบนสื่อออนไลน์คือ การลดอัตลักษณ์ของตนเอง (Deindividuation) หมายถึง การที่เราไม่รู้สึกถึงความเป็นตัวเรา เนื่องจากการสนทนาและการแสดงความคิดเห็นผ่านทางสื่อออนไลน์นั้นกระทำผ่านคอมพิวเตอร์ โดยไม่ได้มีการพบปะเห็นหน้ากันจริง ๆ กับคนในสังคมออนไลน์ ดังนั้น คนจึงมีความกล้าหรือมีแนวโน้มที่จะแสดงความคิดเห็นที่ค่อนข้างรุนแรงกว่าปกติ การแสดงความคิดเห็นในสถานะนิรนามบนสื่อสังคมออนไลน์เช่นนี้ จะทำให้คนไม่รู้สึกถูกกดดันจากสังคม หรือรู้สึกแตกต่างไปจากบรรทัดฐานของคนส่วนใหญ่ ผู้คนจึงกล้าที่จะแสดงความคิดเห็นที่มาจากความรู้สึกนึกคิดของตนเองจริง ๆ ทำให้เมื่อแสดงความคิดเห็นไปแล้ว ก็มักจะเชื่อว่านี่คือสิ่งที่เราคิดจริง ๆ ทำให้เกิดการยึดถือในความคิดเห็นของตนเองมากขึ้น โดยที่อาจจะยังไม่ทันได้มีการกลั่นกรอง หรือมีบทพิสูจน์ยืนยันข้อเท็จจริงแต่อย่างใด และความคิดเห็นส่วนตัวของบุคคลหนึ่งๆ ดังกล่าวนั้นก็ได้เผยแพร่กระจายออกสู่สังคมทุกระดับในวงกว้างอย่างรวดเร็วผ่านสื่อสังคมออนไลน์ และอาจส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวมในหลากหลายมิติต่างกัน

ดังนั้น เมื่อพิจารณาพฤติกรรมตามธรรมชาติของมนุษย์บนพื้นฐานเชิงจิตวิทยาสังคมที่อาจเกิดขึ้นดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นที่ประจักษ์ว่า การเลือกรับข้อมูลข่าวสารจากเครือข่ายสื่อสังคมออนไลน์ จึงควรกระทำอย่างระมัดระวัง รอบคอบ มีวิจารณญาณ มีสติไตร่ตรอง และคิดพิจารณาหาข้อเท็จจริงให้รอบด้านเสียก่อน ก็จะช่วยให้ผู้รับสารได้มีโอกาสรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารในภาวะวิกฤติได้

๔.๑.๓ ระบบและกลไกการจัดการการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในภาวะวิกฤตชีวิต

ในช่วงที่เกิดเหตุการณ์โรคระบาดโควิด-19 ขึ้นทั่วโลกในระยะที่ผ่านมา (ปี พ.ศ. ๒๕๖๒ - ๒๕๖๕) นับว่าเป็นภาวะวิกฤตชีวิตของสังคมโลก เนื่องจากการแพร่ระบาดของเชื้อโรคได้ลุกลามไปอย่างกว้างขวางทั่วโลก ทำให้อัตราการเจ็บป่วยและเสียชีวิตของประชากรโลกเพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก ในภาวะวิกฤตชีวิตดังกล่าว การสื่อสารกับกลุ่มคนของสังคมอย่างชัดเจนและรวดเร็วที่สุดเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ การจัดการการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในภาวะวิกฤตชีวิต ถือเป็นแนวทางสำคัญอย่างยิ่ง โดยคนในสังคมจะต้องร่วมมือกันและเข้าร่วมมีบทบาทในการแก้ไขภาวะวิกฤต

ที่เกิดขึ้นร่วมกันเป็นองค์รวม และเป็นกระบวนการสำคัญที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การบริหารจัดการวิกฤตสุขภาพของภาครัฐ โดยมีแผนการสื่อสารที่เป็นระบบเพื่อสื่อสารไปยังประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส และเหมาะสมกับช่วงเวลา โดยคำนึงถึงบทบาทและการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกมิติเป็นสำคัญ เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกัน และสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชนทุกกลุ่ม ให้สามารถปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง ปลอดภัย อันจะส่งผลให้สังคมไทยผ่านพ้นวิกฤตชีวิตไปได้โดยเร็วที่สุด ทั้งนี้ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจากทุกกลุ่มทุกภาคส่วน ควรให้ความสำคัญอย่างจริงจังในเรื่องของจริยธรรมและคุณธรรม และไม่ขัดกับหลักกฎหมายของบ้านเมือง เป็นการสร้างการรู้เท่าทันสื่อ ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีดิจิทัล ให้แก่ประชาชนโดยถ้วนหน้า เพื่อให้สามารถเข้าถึง วิเคราะห์ นำไปใช้อย่างสร้างสรรค์ และตรวจสอบข้อมูลที่ได้รับจากสื่อต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง และลดผลกระทบที่ไม่พึงประสงค์จากการสื่อสารลงให้มากที่สุด เพื่อการปฏิบัติตนอย่างถูกต้องและปลอดภัยในภาวะวิกฤตชีวิต^{๑๓๔}

การสื่อสารในภาวะวิกฤตอย่างมีส่วนร่วมเน้นให้ครอบคลุมทั่วถึงในทุกระดับ ทั้งในเชิงของข้อมูลความรู้ที่ถูกต้องและสำคัญในแต่ละช่วงเวลา และในเชิงกลุ่มเป้าหมายที่ครอบคลุมทุกกลุ่มในสังคม ด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย และเข้าถึงได้โดยง่าย อย่างไรก็ตาม ในช่วงภาวะวิกฤตชีวิตที่สังคมจำเป็นต้องทำการสื่อสารระหว่างกันในระดับอย่างชัดเจนและรวดเร็วที่สุด องค์กรหรือชุมชนควรจะต้องกำหนดแนวทางไว้ดังตัวอย่างเช่น^{๑๓๕} ๑) การสื่อสารกับสาธารณชนในทางสร้างสรรค์ด้วยความเชื่อถือและไว้วางใจ ๒) การสื่อสารสู่สาธารณชนอย่างรวดเร็ว น่าเชื่อถือ โปร่งใส ตรงไปตรงมา ถูกต้องตามความเป็นจริง ครอบคลุมประเด็นอย่างกว้างขวาง เพื่อลดพฤติกรรมเสี่ยงของประชาชน ๓) วิเคราะห์การรับรู้และความเข้าใจของสาธารณชนว่า สาธารณชนคิดอย่างไร จะช่วยให้การสื่อสารทำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ๔) การวางแผนการสื่อสารในภาวะวิกฤตชีวิตโดยเฉพาะที่เกิดจากเหตุการณ์โรคระบาด จะต้องมีความพร้อมก่อนเกิดการแพร่ระบาด เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ระบบและกลไกการสื่อสารในภาวะวิกฤตจำเป็นจะต้องขับเคลื่อนด้วยการรับรู้ภาวะวิกฤตร่วมกันของคนในสังคมโดยรวมทั้งหมด เพื่อประเมินสถานการณ์ในการจัดการกับภาวะวิกฤตได้อย่างเหมาะสมและครอบคลุมครบถ้วนในทุกระดับ การมีส่วนร่วมของสังคมในภาวะวิกฤตเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวพันกับวิกฤตชีวิตที่คนในสังคมจำเป็นจะต้องรับรู้สถานการณ์ร่วมกัน มีความคิดและทัศนคติในการแก้ไขวิกฤตที่สอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน เห็นพ้องต้องกัน

^{๑๓๔} สมัชชาสุขภาพแห่งชาติครั้งที่ ๑๔, เอกสาร(ร่าง)มติ การจัดการการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมในวิกฤตสุขภาพ (ฉบับวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๔), สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล: <https://www.samatcha.org/file/8e039011-8c79-42b0-8e90-c7c2cd255785/preview> [๑ พ.ค. ๒๕๖๖].

^{๑๓๕} ปรีดี นุกุลสมปรารถนา, การสื่อสารในภาวะการเกิดโรคระบาด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.popticles.com/communications/pandemic-risk-communications/> [๑ พ.ค. ๒๕๖๖] และ กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ.

และพร้อมใจกันฟันฝ่าวิกฤตไปด้วยรูปแบบและวิธีการเดียวกันเป็นองค์กรรวม เพื่อขับเคลื่อนสังคมส่วนรวมให้ผ่านพ้นวิกฤตไปได้ด้วยกันทั้งหมด บนพื้นฐานความคิดของความเป็นเมตตาจิตและความเกื้อกูลกรุณาต่อกันในการรักษาตนและรักษาผู้อื่นด้วย เป็นการคุ้มครองรักษาซึ่งกันและกันในสังคมให้อยู่รอดปลอดภัย ให้อยู่ดีมีสุขร่วมกันสืบไป

๔.๑.๔ ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ของชุมชนหมู่บ้านโพธิ์สามต้น

๔.๑.๔.๑ ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารของชุมชนหมู่บ้านโพธิ์สามต้น

ยุควิถีชีวิตใหม่เป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงวิถีทางในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ภายหลังการเกิดภาวะวิกฤตจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 โดยพัฒนาการทางเทคโนโลยีเป็นแรงกดดันส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตไปเป็นแบบใหม่ที่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีด้านการสื่อสารมากขึ้น ทำให้ระบบการสื่อสารต้องดำเนินไปในรูปแบบใหม่ เป็นนวัตกรรมการสื่อสารในรูปแบบออนไลน์มากขึ้น ผสมกับแนวคิดใหม่ที่ใช้ในการออกแบบเชิงนวัตกรรมและสังคมรวมกันทำให้เกิดเป็นรูปแบบสื่อสังคมออนไลน์ ขึ้น และได้เข้ามามีบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากวิถีชีวิตของคนในสังคมในยุควิถีชีวิตใหม่ในปัจจุบัน การก้าวข้ามผ่านภาวะวิกฤตชีวิตที่เกิดจากการแพร่ระบาดของโรคไปสู่ภาวะภายหลังวิกฤตที่ส่งผลให้การดำเนินชีวิตเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากเช่นนี้ ย่อมทำให้คนในสังคมยังคงต้องปรับเปลี่ยนตัวเองอีกครั้งเพื่อความอยู่รอดในสังคมที่ไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป การเสริมสร้างพลังชีวิตเพื่อความอยู่รอดครั้งใหม่นี้มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดปลอดภัยมาได้จากภาวะวิกฤตระยะแรกของการแพร่ระบาดของโรค

ผลจากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากบทสัมภาษณ์ผู้แทนระดับผู้นำชุมชนของหมู่บ้านโพธิ์สามต้น อ. บางปะหัน จ. พระนครศรีอยุธยา พบว่า ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารของชุมชนหมู่บ้านโพธิ์สามต้นควรประกอบไปด้วยแผนงานและแผนปฏิบัติการระดับชุมชน ที่ประกอบไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ในหลายระดับตามความเหมาะสมกับพื้นที่ ดังนี้ ๑) การจัดทำข้อมูลองค์ความรู้ด้านภาวะวิกฤตและพัฒนาสื่อเพื่อใช้เผยแพร่ข้อมูล/ความรู้สู่ชุมชนในพื้นที่ ๒) การออกแบบและพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ที่ดึงดูดให้คนในพื้นที่ยินดีเข้าร่วม ๓) การจัดกิจกรรมอบรมและเผยแพร่ความรู้ด้านภาวะวิกฤตให้กับชุมชนในพื้นที่ ๔) การเลือกใช้พื้นที่ที่มีนัยสำคัญของชุมชน เช่น พื้นที่เชิงประวัติศาสตร์ พื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ พื้นที่เชิงวัฒนธรรม หรือพื้นที่ใจกลางชุมชน เป็นต้น จัดตั้งเป็นศูนย์รวมแห่งการเรียนรู้/ศูนย์รวมใจ/ศูนย์พิทักษ์ชุมชน เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ของชุมชน ๕) การจัดวางกรอบงานจิตอาสาและพัฒนาคนจิตอาสาในพื้นที่ให้มีความรู้ความสามารถที่จะเป็นแกนนำในการดำเนินกิจกรรมเชิงรุกในการช่วยเหลือ ดูแล และให้ความรู้ด้านภาวะวิกฤตกับชุมชน และ ๖) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเกื้อหนุนระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน เพื่อจัดสร้างสภาพแวดล้อมแห่งการเรียนรู้เท่าทันภาวะวิกฤตของชุมชนอย่างครบวงจร ทั้งนี้

สิ่งที่เป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จที่สำคัญที่สุดก็คือความร่วมมือแรงร่วมใจของคนในพื้นที่ที่จะช่วยกันปกป้องดูแลชุมชนให้อยู่รอดปลอดภัยจากภาวะวิกฤตนานาประการได้

๔.๑.๔.๒ นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ของชุมชนหมู่บ้านโพธิ์สามต้น

ผู้วิจัยมีแนวคิดในเรื่องการนำนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมเข้ามามีบทบาทในการเสริมสร้างพลังชีวิตของคนในสังคมยุควิถีชีวิตใหม่ เนื่องจากเชื่อมั่นว่า นวัตกรรมการสื่อสารที่พัฒนาอย่างก้าวหน้าระลอกในปัจจุบันจะสามารถนำพาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงคนในสังคม เพื่อเป็นหนทางช่วยบรรเทาทุกข์และเสริมสร้างพลังชีวิตในภาวะวิกฤตชีวิตได้มากขึ้น โดยผลจากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากบทสัมภาษณ์ผู้แทนระดับผู้นำชุมชนของหมู่บ้านโพธิ์สามต้น อ.บางปะหัน จ. พระนครศรีอยุธยา พบว่า นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมสำคัญที่จะช่วยให้คนในชุมชนหมู่บ้านโพธิ์สามต้นรู้เท่าทันภาวะวิกฤต และมีพลังชีวิตที่จะสามารถดำเนินชีวิตต่อไปในสังคมยุควิถีชีวิตใหม่ได้ คือ สติและความไม่ประมาท ทั้งนี้ โดยหลักพุทธธรรมนั้นเน้นความสำคัญของสติเป็นอย่างมากในการปฏิบัติจริยธรรมทุกขั้นตอน การดำเนินชีวิตและการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า “อัปมาทธรรม” หรือ “ความไม่ประมาท” อัปมาทธรรมนี้เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งสำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม มีความหมายหลักว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ

สติและความไม่ประมาท เป็นหลักพุทธธรรมที่ต้องใช้ในกิจการทุกอย่าง กล่าวคือ บุคคลพึงตามรักษาจิตด้วยสติ คือเป็นอยู่อย่างไม่ประมาท พระพุทธองค์ทรงแสดงคุณของความไม่ประมาทไว้นานาประการ เช่น ทำให้อกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วเสื่อมไป ทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น แม้ในปัจฉิมโอวาท ก็ทรงขอให้ภิกษุทั้งหลายยังประโยชน์ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท^{๑๓๖} อนึ่ง ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทย่อมยังมรรคมงคล ๘ ให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วให้เจริญเต็มบริบูรณ์ ทรงชักจูง แนะนำให้ภิกษุทั้งหลายสร้างความไม่ประมาทคือการรักษาใจด้วยสติด้วยตนเองในฐานะทั้ง ๔ คือ ละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต ละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต ละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก ทรงแสดงอานิสงส์ว่า เมื่อทำได้อย่างนี้ ย่อมไม่หว่าดเสียว ไม่หวั่นไหว ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง และไม่หว่าดหวั่นต่อความตายที่มาถึงข้างหน้า^{๑๓๗}

^{๑๓๖} วติน อินทสระ, **หลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: บริษัท ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๘๒-๘๙.

^{๑๓๗} สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๙/๒๕๓/๖๕ และ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เล่ม ๒๑/๑๑๖-๑๑๗/๑๖๐-๑๖๑

๑) ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยหลักธรรมของสติ

สติ คือ ความระลึกได้ ความตื่นตัวต่อหน้าที่ ความมีใจพร้อมอยู่กับสิ่งที่ทำ เป็นภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในการคอยรับรู้ต่อสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และตระหนักว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร ทำให้เกิดเป็นการดูแล รักษา ค้ำครองไว้ได้ ความเป็นผู้มีสติ คือ ความเป็นผู้ตื่นทางจิตอยู่เสมอ สติเป็นธรรมที่ทำให้บุคคลกระปรีะเปร่า ว่องไว ไม่เฉื่อยชาเกียจคร้าน จุดมุ่งหมายในการเจริญสติ คือ การละความอยากได้ (อภิชฌา) และความเศร้าเสียใจ/ไม่พอใจ (โทมนัส) เมื่อไม่มีทั้งความอยากได้และความเศร้าเสียใจ จิตก็ย่อมเป็นอิสระไม่เอียงไปทางข้างพอใจหรือไม่พอใจ สามารถดำเนินไปสู่ทางที่เป็นไปเพื่อความล่งพ้นความโศกเศร้าและความคร่ำครวญรำพัน จนถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์โทมนัสทั้งปวง ลักษณะการทำงานโดยทั่วไปของสตินั้น คือการไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย ไม่ปล่อยอารมณ์ให้ผ่านเรื่อยไป ไม่ปล่อยให้ความนึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ แต่คอยเฝ้าระวังจับตามดูอารมณ์ที่ผ่านมา ควบคุมตรวจตรากระแสการรับรู้ ความนึกคิด และพฤติกรรมทุกอย่างให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ คอยกำกับจิตไว้กับอารมณ์ที่ต้องการ อย่างไรก็ดี ในการเจริญสตินั้น จะต้องมียุทธวิธีอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ได้แก่ ความเพียร (คอยหนุนเร้าจิตไม่ให้ย่อท้อถอยหลัง) สติ (ตามกำหนดจับอารมณ์ให้ทันทุกขณะ) สัมปชัญญะ (ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันอารมณ์ที่กำหนด) อันได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาทิฐิ และสัมมาสติ ซึ่งเป็นองค์มรรคที่ต้องใช้ควบไปด้วยกันเสมอในการเจริญองค์มรรคทั้งหลายทุกข้อ^{๑๓๘}

หลักพุทธธรรมของสติมีความสำคัญเป็นอย่างมากในทางปฏิบัติ เพราะสติเป็นทั้งตัวการเหนี่ยวรั้งห้ามปรามจิต และหนุนประคองจิต ตามควรแก่กรณี ทั้งนี้ ประโยชน์ที่มุ่งหมายของการปฏิบัติฝึกฝนในเรื่องสติ ก็คือ เพื่อควบคุมรักษาสภาพจิตให้อยู่ในภาวะที่ต้องการ โดยตรวจตรากระบวนการรับรู้ และกระแสความคิด เลือกรับสิ่งที่ต้องการ กันสิ่งที่ไม่ต้องการออกไป ตรึงกระแสความคิดให้นิ่งเข้าที่ และทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย และเพื่อให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพที่เรียกว่าเป็นตัวของตัวเอง เพราะมีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย เป็นสุขโดยสภาพของมันเอง พร้อมทั้งจะเผชิญความเป็นไปต่างๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายอย่างได้ผลดี และในภาวะที่จิตเป็นสมาธิ อาจใช้สติเหนี่ยวนำกระบวนการรับรู้ และกระแสความคิด ทำขอบเขตการรับรู้และความคิดให้ขยายออกไปโดยมิติต่างๆ ได้ ก่อให้เกิดพลังในการรับรู้และการรู้เท่าทันสิ่งต่างๆ

๒) ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยหลักธรรมความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท (อัปมาทธรรม) หมายถึง การมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ ความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมในการครองชีวิตที่ช่วยทำให้เกิดการระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่วหรือเสื่อม คอยยับยั้งเตือนไม่ให้เพลิดเพลินมัวเมาหลุ่มหลงอยู่ คอยกระตุ้นไม่ให้หยุดอยู่กับที่ และคอยเร่งเร้าให้ชะมุกเขม้นที่จะเดินรุดหน้าอยู่เรื่อยไป ทำให้คนสำนึกในหน้าที่ของตนอยู่เสมอ โดย

^{๑๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริส จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๗๕๙-๗๖๔.

ตระหนักถึงสิ่งควรทำและไม่ควรทำ ทำแล้วและยังมิได้ทำ และช่วยให้ทำการต่างๆ ด้วยความรอบคอบ จึงเป็นองค์ธรรมสำคัญยิ่งในระบบจริยธรรม บุคคลไม่ควรประมาทในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพราะชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มั่งมีเปลี่ยนเป็นยากจนได้ ยากจนกลายเป็นมั่งมีได้ คนเคยแข็งแรง กลายเป็นคนอ่อนแอจนถึงช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ต้องคอยพึ่งพิงผู้อื่นก็มี ไม่ควรยกตนข่มผู้อื่น ไม่ควร ร่ำเรงยินดีเกินไปเมื่อประสบความสำเร็จอย่างใดอย่างหนึ่ง ควรนึกถึงภาวะที่ตรงกันข้ามไว้เสมอ เพื่อ ไม่ลอยเมื่อเฟื่องฟู และไม่ฟูบเมื่อตกต่ำลำบาก อย่างนี้จึงเรียกว่า การตามรักษาจิตด้วยสติ เป็นอยู่ อย่างไม่ประมาท ตามหลักพุทธธรรมแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความไม่ประมาทนี้เป็นองค์ธรรมเพียง ข้อเดียวที่สามารถยึดประโยชน์ไว้ได้ ๒ อย่าง คือ ประโยชน์ในปัจจุบันหรือที่ตามองเห็น (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) และประโยชน์ในเบื้องหน้าที่เลียดาเห็น (สัมปรายิกัตถะ)^{๑๓๙} ความไม่ประมาทเป็นเครื่องเร่งเร้าให้ เกิดความก้าวหน้าในธรรม และเป็นเครื่องวัดความก้าวหน้าในธรรมด้วย ความไม่ประมาทเป็นศูนย์ รวมของจริยธรรม และเป็นตัวเร่งให้เกิดการกระทำตลอดกระบวนการแห่งปฏิบัติการทางจริยธรรม ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงที่สุด ดังมีพุทธพจน์ตรัสเรียกว่าเป็นดุจรอยเท้าช้างที่ใหญ่ ซึ่งคุมรอยเท้าของสัตว์บก อื่นๆ ได้หมดทุกชนิด ความไม่ประมาทคุณคุณธรรมข้ออื่นทุกอย่างให้ออกทำงาน คุณธรรมข้ออื่นๆ ต้องมีความไม่ประมาทอกร่วมปฏิบัติงาน ถ้าประมาทเสียอย่างเดียว คุณธรรมข้ออื่นๆ ถึงแม้มีอยู่ มากมาย ก็เปล่าประโยชน์ ต่อเมื่อไม่ประมาทแล้ว คุณธรรมทั้งหลายจึงจะแสดงผลอย่างแท้จริง^{๑๔๐}

กล่าวโดยสรุป หลักพุทธธรรม ๒ ประการ คือ สติและความไม่ประมาท เป็นองค์ ธรรมสำคัญยิ่งในระบบจริยธรรมที่จะช่วยให้คนในสังคมดำรงอยู่อย่างรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตใน ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลก การตามรักษาจิตด้วยสติและดำรงชีวิตอย่างไม่ประมาท อยู่เสมอนับเป็นกลไกที่จะช่วยให้บุคคลรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ โดยมี นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมเป็นกลไกขับเคลื่อนให้เกิดระบบการลงมือปฏิบัติอย่างเป็น กระบวนการขั้นตอนที่จะส่งผลให้เกิดเป็นพลังในการดำเนินชีวิตต่อไปในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ของสังคมในยุควิถีชีวิตใหม่ วิธีการปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมในการใช้สติในฐานะอุปมาธรรมให้ บังเกิดผลดีที่สุดที่จะทำให้คนสามารถรู้เท่าทันภาวะวิกฤตได้ คือ การมีสติคอยกำกับดูแลทั้งกายและ ใจใน ๔ แห่ง คือ ๑) ตามดูรู้ทันร่างกายและพฤติกรรมของร่างกายเรา ๒) ตามดูรู้ทันความรู้สึกสุขทุกข์ ต่างๆ ของเรา ๓) ตามดูรู้ทันสภาพจิตที่เกิดขึ้นและเป็นไปต่างๆ ของเรา และ ๔) ตามดูรู้ทันความคิด นึกไตร่ตรองของเราให้เป็นไปตามความเป็นจริง ทั้งนี้ การดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้จะ ส่งผลให้ปัญญาคำพาคำที่ได้ผลดีที่สุด คือ ทำให้พิจารณาเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงตามเหตุ ปัจจย ไม่มีปรุงแต่ง ไม่มีอคติ ไม่ยึดติดตัวตนและความคิดของตนเป็นใหญ่ มีใจเป็นอิสระไม่ต้องพึ่งพิง เหตุปัจจัยภายนอก นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาทนี้จัดเป็น

^{๑๓๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๗๘/๑๒๕, อ.ง.น.ก. (ไทย) ๒๒/๓๒๔/๔๗๐.

^{๑๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ:

ระบบและกลไกสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนบ้านโพธิ์สามต้นได้มีสติระลึกรู้และมีปัญญาพิจารณารู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตได้ในที่สุด อันจะนำมาซึ่งพลังชีวิตในการดำรงอยู่ต่อไปในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างมีคุณค่าและมีความสุขในยุควิถีชีวิตใหม่ต่อไป

๔.๒ ผลการศึกษาเรื่องรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่

๔.๒.๑ รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารในบริบทต่างๆ

ปัจจุบันเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร เทคโนโลยีดิจิทัล ตลอดจนสื่อสังคมออนไลน์เป็นนวัตกรรมการสื่อสารสมัยใหม่ที่เข้าไปอยู่ใกล้ชิดในชีวิตของคนในสังคม ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตและการสื่อสารของคนในสังคมอย่างมีนัยสำคัญ วัฒนธรรมการสื่อสารเปลี่ยนแปลงไปจากการสื่อสารทางกายภาพแบบเผชิญหน้าไปเป็นการสื่อสารแบบเสมือนจริงผ่านสื่อสังคมออนไลน์ประเภทต่างๆ บุคคลติดต่อสื่อสารกันผ่านสื่อสังคมออนไลน์โดยไม่มีข้อจำกัดด้านพื้นที่ ระยะทาง และเวลาอีกต่อไป การกระจายข้อมูลข่าวสารเป็นไปได้อย่างรวดเร็วทันที่ทันใด การพัฒนาทางเทคโนโลยีการสื่อสารและสื่อสังคมออนไลน์ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารของคนในสังคมใน ๔ บริบท คือ การสื่อสารภายในบุคคล การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารแบบกลุ่ม และการสื่อสารมวลชนอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ ๑) การสื่อสารภายในบุคคล มีรูปแบบของการสร้างอัตลักษณ์ตนเองขึ้นบนโลกออนไลน์ ๒) การสื่อสารระหว่างบุคคล มีรูปแบบของการสื่อสารที่เน้นใช้สื่อสังคมออนไลน์ เพื่อลดความไม่แน่ใจในการเข้าสังคมและการสื่อสารแบบเผชิญหน้ากัน ๓) การสื่อสารแบบกลุ่ม มีรูปแบบการสื่อสารแบบข้ามวัฒนธรรม ที่อาจส่งผลให้เกิดพฤติกรรมการสื่อสารที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล ๔) การสื่อสารมวลชน มีรูปแบบการสื่อสารที่ต่างกันตามลักษณะของสื่อ ทั้งนี้ รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารในบริบทเหล่านี้จะช่วยให้การพิจารณา กำหนดรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตมีมิติของการบูรณาการมากขึ้นโดยเฉพาะในบริบทของการสื่อสารภายในบุคคลและการสื่อสารแบบกลุ่ม

๔.๒.๒ รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น

ในยุคชีวิตวิถีใหม่ พฤติกรรมการดำรงอยู่และวิถีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากความจำเป็นในการปรับตัวให้อยู่รอดปลอดภัยจากภาวะวิกฤตชีวิตที่เกิดจากการแพร่ระบาดของโรคภัยไข้เจ็บ บริบทแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงทำให้คนต่างต้องเรียนรู้สิ่งใหม่ มีแนวทางการประพฤติปฏิบัติใหม่ มีแนวคิดและมุมมองใหม่ มีทัศนคติใหม่ เพื่อดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมต่อไปได้ด้วยดี มีความสุขและประสบความสำเร็จในการดำรงตนอยู่ในสังคม สิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุกและเกื้อกูลกัน หากกล่าวตามแนวทางและหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว การฝึกฝนตนเองตามหลักศีลธรรมขั้นพื้นฐานที่เหมาะสมกับภูมิของตนเองอย่าง

สม่ำเสมอและต่อเนื่อง นับเป็นสิ่งที่ช่วยหล่อหลอมความคิดและสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้น อันจะเป็นความดีงามขั้นพื้นฐานที่จะช่วยจรรโลงสังคมให้อยู่ร่วมกันได้ด้วยดี

ผลจากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากบทสัมภาษณ์ผู้แทนของชุมชนหมู่บ้านโพธิ์สามต้น อ. บางปะหัน จ. พระนครศรีอยุธยา พบว่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่จะช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ให้กับคนในชุมชนภายหลังภาวะวิกฤตการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ก็คือ รูปแบบที่เกิดจากการพัฒนาแบบองค์รวมด้านศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อผลในเชิงคุณภาพและคุณธรรมที่จะเกิดขึ้นกับคนในสังคม กล่าวคือ เมื่อจะพัฒนาคน จะต้องพัฒนาแบบองค์รวมทั้งทางกาย จิต และปัญญา เป็นต้น อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้จะกล่าวถึงเพียงเรื่องศีลและศรัทธา ตามข้อมูลที่รวบรวมมาได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย โดยมีจุดมุ่งเน้นเรื่องการยึดมั่นในหลักการของศีลและศรัทธาเพื่อการเสริมสร้างพลังชีวิตในการดำเนินชีวิตในยุควิถีใหม่ โดยมีพื้นฐานแนวคิดที่ว่า ศีลเป็นข้อกำหนดอย่างต่ำที่สุดในทางความประพฤติของมนุษย์ เท่าที่จะทำให้สังคมมนุษย์อยู่กันได้โดยปกติสุข ให้แต่ละคนมีชีวิตที่ไม่มีโทษภัย ไม่เบียดเบียนกัน เป็นระเบียบวินัยเพื่อสร้างสังคมที่เรียบร้อย เป็นสภาพเกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิตของคนในสังคม รวมถึงสภาพเกื้อกูลของบุคคลในการสัมพันธ์กับผู้อื่นและบริบทแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ในระดับของศีลนั้น ศรัทธาเป็นองค์ธรรมสำคัญที่เกื้อกูลเป็นอันมาก เป็นกำลังเหนี่ยวรั้งและต้านปะทะ ทำให้คนมีหลักยึดมั่นและไม่ให้ยอมตามสิ่งชักจูงหลอกล่อให้ทำความชั่ว ศรัทธาที่ประสงค์ต้องเป็นความเชื่อที่เนื่องด้วยเหตุผลคือมีปัญหาารองรับเสมอ การมีศรัทธาเป็นเหมือนมีร่องไหลของกระแสความคิด เมื่อได้รับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เกินกำลังของศรัทธาที่มีอยู่ กระแสความคิดก็จะวิ่งเล่นไปตามร่อง หรือแนวทางที่ศรัทธาเตรียมไว้ ทำให้ไม่คิดไปในทางอื่นหรือทางที่ผิดศีลธรรม ดังนั้น สำหรับผู้ยังไม่หมดกิเลส ศีลจึงดำรงอยู่ดีด้วยศรัทธา^{๑๔๑}

๔.๒.๒.๑ รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมตามหลักการของศีล

ศีล คือ สาระเริ่มต้นของไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ที่แสดงให้เห็นถึงการประพฤติปฏิบัติของบุคคล รวมไปถึงภารกิจที่จะต้องทำในระดับชุมชนและสังคมด้วย เช่น การจัดวางระบบแบบแผน การจัดตั้งสถาบัน และการดำเนินกิจการต่างๆ เป็นต้น โดยมีวินัยเป็นฐานระบบเชื่อมโยงเข้าสู่ศีล เพื่อให้สาระของไตรสิกขาดำเนินไปตามจุดมุ่งหมายของสังคมหรือให้สังคมดำรงอยู่ในสาระของไตรสิกขา โดยนัยนี้ ศีลจึงมีความหมายครอบคลุมไปถึงการจัดสรรสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุและสังคมที่ปิดกั้นโอกาสในการทำความชั่ว และส่งเสริมโอกาสในการทำความดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดระเบียบชีวิต การจัดระบบสังคม และการจัดการกิจกรรมต่างๆ ตัวอย่างเช่น การจัดตั้งชุมชนหรือองค์กร ที่จะต้องมีการวางระบบระเบียบ กำหนดโครงสร้าง กำหนดกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ และบทบัญญัติต่างๆ เพื่อใช้ควบคุมความประพฤติและการปฏิบัติกิจกรรมของบุคคล จัดการกิจการของส่วนรวม ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นต้น

ศิลปะมีความหมายถึงการฝึกความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ โดยสาระของศิลปะ คือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์และรักษา ให้เอื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน แนวคิดจากหลักการของศิลปะก็คือการฝึกฝนตนให้บริบูรณ์ไปด้วยศิลปะ มีเป้าหมายเพื่อความเจริญงอกงามในการดำเนินชีวิตและความดีงามด้านความประพฤติที่ครอบคลุม ๓ มิติ คือ ด้านกาย วาจา และอาชีพ ดังนี้^{๑๔๒}

๑. สัมมาวาจา (วาจาชอบ) บุคคลผู้พัฒนาศีลมาถึงขั้นสัมมาวาจา ถือได้ว่า มีอุปนิสัยเว้นจากการใช้วาจาสร้างความแตกแยก เป็นคนยินดีในสามัคคี สมานคนที่แตกร้างให้สามัคคีกัน นิยมกล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความสามัคคี มีอุปนิสัยกล่าวถ้อยคำไม่มีโทษ นิยมกล่าวถ้อยคำมีสาระใช้อ้างเป็นหลักฐานได้ เป็นผู้ละเว้นจากการกล่าววาจาทุจริต (พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ พูดเสียดสี) กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ จับใจ มาตรฐานการแสดงออกของบุคคลผู้ประกอบด้วยสัมมาวาจามี ๒ ลักษณะ คือ

๑.๑ เว้นจากการกล่าวคำหรือเรื่องเสียดสี ๑๐ ประการ^{๑๔๓} ประกอบด้วย (๑) ขาดิกำเนิด (๒) ชื่อ (๓) ตระกูล (๔) หน้าที่การงาน (๕) ศิลปวิทยา (๖) ความเจ็บไข้ (๗) รูปลักษณ์ (๘) กิเลส (๙) อาบัติ/โทษทางวินัย (๑๐) คำด่า ด้วยเหตุว่า โดยธรรมชาติ มนุษย์ย่อมถือว่าคำหรือเรื่องทั้ง ๑๐ นี้ ความเป็นเฉพาะตัวของแต่ละคน ไม่ว่าดีหรือไม่ดี บุคคลอื่นจะนำไปแสดงออกในที่สาธารณะ อาจทำให้เกิดความรู้สึกไม่ดีได้

๑.๒ มีความละเอียดรอบคอบในการแสดงออกทางวาจายาวอย่างยั้งพิจารณาเวลา สถานที่ บุคคล ชุมชน อย่างถี่ถ้วนก่อนจะพูดหรือไม่พูดเรื่องหนึ่งๆ ถึงขั้นที่แม้เรื่องนั้นจะเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ มีประโยชน์ และถูกใจคนฟัง ก็ยังต้องพิจารณาเวลา สถานที่ บุคคล ชุมชน ให้ดีก่อนที่จะแสดงออกมา

๒. สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) บุคคลที่พัฒนาศีลสิกขามาถึงขั้นสัมมากัมมันตะ ถือได้ว่ามีความสะอาดทางกาย มีอุปนิสัยมิใช่เพียงแค่เว้นจากกายทุจริต (เช่น การตัดรอนชีวิต ลัก/ขโมย ประพฤติผิดในกาม) เท่านั้น แต่ยังมีอุปนิสัยดีงามละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก กล่าวคือ มีจิตเมตตา โอบอ้อมอารี เคารพสิทธิความเป็นเจ้าของของผู้อื่น

๓. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) บุคคลที่พัฒนาศีลสิกขามาถึงขั้นสัมมาอาชีวะ มิได้มีอุปนิสัยเพียงละเว้นจากมิชฉาชีพ และประกอบสัมมาชีพเท่านั้น ความดีงามในจิตใจยังมีความละเอียดก้าวเลยไปจากคำว่า สุจริต ขึ้นไปถึงคำว่า ยุติธรรม กล่าวคือ งดเว้นการค้าขายที่ไม่ควรประกอบ ๕ อย่าง ได้แก่ ค้าขายอาวุธ/เครื่องประหาร ค้าขายมนุษย์ ค้าขายเนื้อสัตว์ที่เลี้ยงไว้ขาย ค้าขายสิ่งมีนเมาและสิ่งเสพติด ศิลปินสัมมาอาชีวะมีความละเอียดอย่างยิ่ง มีนัยครอบคลุมทั้งคำว่า “สุจริต” และ “ยุติธรรม” มีสัดส่วนของเนื้อหาอยู่ในฝั่งโลกุตรมากกว่าอยู่ในฝั่งโลกียะ

^{๑๔๒} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาบุญโญ/วันจันทร์), **บูรณาการพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างพลังบริหาร**, หน้า ๒๑๑-๒๑๖.

^{๑๔๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒.

จากหลักการและแนวคิดและแนวปฏิบัติของศีลข้างต้น จะเห็นว่า การรักษาศีลนั้นมีมิติของการยกระดับการพัฒนาจิตใจที่ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้นไปตามลำดับ เสริมสร้างพลังชีวิตให้กล้าแข็งขึ้นโดยลำดับ เป็นการพัฒนาตนที่สามารถก้าวจากระดับโลกียะไปสู่ระดับของโลกุตระได้ วาจาชอบ (สัมมาวาจา) มีการพัฒนาจากระดับของการพูดจาไพเราะชวนฟังไปสู่ระดับของการพูดจาสร้างสรรค์สังคม ผู้ใกล้ชิดคนในสังคมให้มีความรักและสามัคคีเป็นองค์รวมของชาติได้ ให้คนมีพลังสร้างสรรค์สิ่งดีงามเพื่อจรรโลงสังคมและโลกได้ ส่วนงานชอบ (สัมมากรรมันตะ) พัฒนาจากการไม่ทำลาย ไม่ตัดรอน ไม่ประทุษร้ายไปสู่ระดับของการประพฤติปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเคารพในสิทธิของความเป็นมนุษย์เหมือนกัน ด้วยความเห็นอกเห็นใจ ด้วยความเมตตา ด้วยความปรารถนาดี ด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปรารถนาจะเห็นผู้อื่นมีความสุข มีความดีงาม และมีความเจริญงอกงามในชีวิตยิ่งขึ้นไป และเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) มีการพัฒนาจากระดับของการประกอบอาชีพสุจริตไม่เบียดเบียนใคร ไม่ย่อหย่อนในหน้าที่ไปสู่ระดับของการผดุงความยุติธรรมให้เกิดขึ้นและคงอยู่ในสังคม ไม่นิ่งเฉยดูตาในการเหยียดหยันความช่วยเหลือให้กับผู้อื่นที่กำลังประสบความเดือดร้อน ทั้งนี้ ในระบบแห่งพุทธธรรม ศีลเป็นข้อปฏิบัติขั้นเริ่มแรกสุดในระบบการพัฒนาชีวิต โดยมุ่งไปที่ความประพฤติพื้นฐาน องค์มรรคขั้นศีลสอนว่า ความรับผิดชอบขั้นพื้นฐานที่สุดของแต่ละบุคคล คือ ความรับผิดชอบต่อตนเอง ในการไม่ให้ความคิดที่จะทำความชั่วด้วยการเบียดเบียนหรือล่องละเมิดผู้อื่น อยู่ในจิตใจของตนเลย เมื่อมีความบริสุทธิ์นี้รองรับอยู่เป็นเบื้องต้นแล้ว ความรับผิดชอบนั้นจึงขยายกว้างออกไปถึงขั้นเป็นการธำรงรักษาและเสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าแห่งคุณธรรมของตน ด้วยการชวนชวนทำความดี บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่คนอื่น ๆ กล่าวคือ มีความรับผิดชอบต่อตนเองในการที่จะละเว้นความชั่ว และรับผิดชอบต่อคนอื่นในการที่จะทำความดีแก่เขา การกำหนดความหมายของศีลในแง่ของการละเว้นความชั่วเป็นข้อกำหนดในการปฏิบัติพื้นฐานแห่งความเป็นปกติ เมื่อมีความเรียบร้อยปกติปราศจากความยุ่งยากวุ่นวายเป็นพื้นฐาน ทั้งภายนอกและภายในแล้ว ฝ่ายความดีงามก็ค่อย ๆ ขยายออกไปได้อย่างไม่มีขอบเขตจำกัดและพัฒนาต่อไปสู่ความสมบูรณ์ได้ในที่สุด^{๑๔๔}

๔.๒.๒.๒ รูปแบบวัตรกรรมการสื่อสารพุทธธรรมตามหลักการของศรัทธา

ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความมั่นใจในคุณค่า ในประโยชน์ของสิ่งที่ตนกระทำอยู่ เมื่อทำการงานอะไรก็ตาม หากมีศรัทธา เข้าใจความหมายของสิ่งที่ทำ เชื่อมมั่นในคุณค่าและประโยชน์ของสิ่งนั้น เราจะมีกำลังใจที่จะทำ การงานก็ก้าวหน้าไปเป็นอย่างดี ศรัทธาเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิต เพื่อไปถึงจุดหมายดีงามตามที่ปรารถนา ถือว่าเป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มกำลังใจด้านจิตใจไม่ให้ขาดหายไป ศรัทธาเป็นปัจจัยทำให้เกิดปิติ ทำให้เกิดวิริยะคือความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติสิ่งที่เชื่อให้เห็นผลประจักษ์ ซึ่งนำไปสู่ปัญญาในที่สุด ช่วยให้เกิดกำลังใจ มีความเข้มแข็ง และไม่หวาดกลัว ศรัทธาเป็นส่วนหนึ่งของอินทรีย์ ๕ หรือพละ ๕ พละหมายถึงกำลังใจ กำลังใจเป็นสิ่งสำคัญในการประพฤติปฏิบัติ และศรัทธาจะเพิ่มพลังให้กับจิตใจของเราได้ ศรัทธาที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนาเป็นศรัทธาที่ประกอบ

^{๑๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริส จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๗๑๕.

ไปด้วยปัญญา เป็นศรัทธาที่ทำให้ชีวิตจิตใจเจริญงอกงาม และเป็นการผดุงเชิดชูพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง ศรัทธาที่ถูกต้องจะเป็นพลังขับเคลื่อนการทำ การพูด การคิด ไปสู่ความสำเร็จ^{๑๔๕}

ศรัทธาที่ลึกซึ้งลงไปก็คือ ความเชื่อมั่นต่อความหมายของวิถีชีวิตของตนเองว่า ชีวิตแบบไหนเป็นชีวิตที่ดีงาม เป็นชีวิตที่มีคุณค่า และถ้าเราเชื่อในวิถีชีวิตแบบใดแล้ว ได้ดำเนินชีวิตในวิถีทางนั้น อยู่ในวิถีชีวิตแบบนั้น แบบที่เราเห็นว่าดี มีคุณค่า ศรัทธาก็จะเกิดขึ้นลึกซึ้งลงไป ศรัทธาที่ลึกซึ้งมักเป็นศรัทธาทางศาสนา ศรัทธาในพระรัตนตรัยที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวสูงส่งในจิตใจ ซึ่งไม่ว่าเราจะทำอะไร จะดำเนินชีวิตอย่างไรก็ตาม เราก็มีศรัทธาที่ลึกอยู่ในใจเป็นฐานอันแน่นแฟ้น เป็นความเชื่อในสิ่งที่สูงสุด นอกจากนี้ ศรัทธายังช่วยให้เรามองเห็นความหมายของสิ่งที่ทำขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งคือ เป็นเครื่องฝึกตน เป็นการปฏิบัติในทางที่จะทำให้มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง จะทำอะไรก็เข้าใจตามที่เป็นอยู่อย่างนั้น และทำให้ถูกต้อง ทำให้ดียิ่งขึ้น โดยที่ตัวเราเองก็ได้พัฒนาศักยภาพของตัวเองให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย ผู้ที่ทำความดีโดยมีศรัทธา ถึงขั้นมีจิตใจลึกซึ้งในเวลาลงมือทำ จะมีความรู้สึกที่เรา กำลังพัฒนาตนเอง กำลังฝึกฝนตนเองให้ดีขึ้นในทุกขณะ ซึ่งจะทำให้รู้สึกว่าการทำอยู่นั้นเป็นสิ่งที่น่าทำเสมอทุกขณะทุกเวลา ไม่เบื่อหน่ายกลัดกลุ้ม นอกเหนือจากนั้นก็คือ การที่รู้สึกว่าได้ทำสิ่งที่เป็ณธรรม สิ่งที่ถูกต้อง มองเห็นสิ่งที่ทำนั้นตามความเป็นจริง ก็จะทำให้สามารถทำการงานทุกอย่างให้ดำเนินไปได้ด้วยดี คุณค่าของงานก็จะเกิดขึ้นในทุกระดับ เริ่มตั้งแต่เป็นการพัฒนาตนเองในทุกขณะที่ทำงานนั้น ไปจนกระทั่งเป็นเครื่องมือหาเลี้ยงชีพ

กล่าวโดยสรุป ในยุคชีวิตวิถีใหม่ที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีและเครื่องมืออุปกรณ์ล้ำสมัย นานาประการ ผู้คนต่างมีเทคโนโลยีและเครื่องมืออุปกรณ์อันทันสมัยเหล่านั้นเป็นเครื่องนำทางชีวิต และเป็นที่พักพิงของชีวิต ส่งผลให้การดำเนินชีวิตของคนในสังคมมีความเป็นปัจเจกสูงขึ้น มีอัตราตัวตนสูงขึ้น มีความเพียรและความอดทนน้อยลง มีการพึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลกันน้อยลง มีการปฏิสัมพันธ์แบบซึ่งหน้าในระหว่างบุคคลน้อยลง แต่ในขณะเดียวกันผู้คนก็มีที่พักทางใจน้อยลง มีความรู้สึกโดดเดี่ยวมากขึ้น และมีพลังชีวิตลดน้อยถอยลงจนไม่อาจสามารถดำรงตนอยู่ได้เมื่อต้องเผชิญกับความทุกข์ยากและความไม่สมปรารถนา ดังนั้น การสร้างคุณค่าในตนเองให้เพิ่มมากขึ้นด้วยการเอื้อเฟื้อสังคม ด้วยการเสียสละเวลา ด้วยการอุทิศตน เพื่อทำประโยชน์ให้สังคม ด้วยมองเห็นคุณค่าของชีวิตผู้อื่นเช่นเดียวกับเรา นับเป็นรูปแบบที่ดีของการสร้างพลังชีวิตให้เกิดขึ้นในยุคชีวิตวิถีใหม่นี้ ดังตัวอย่างที่ปรากฏในข่าวเช่น ร้านอาหารเปิดให้ผู้ด้อยโอกาสรับประทานอาหารฟรี บริการรถรับจ้างฟรีในวันสำคัญ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานจิตอาสาด้านต่างๆ เช่น มูลนิธิและจิตอาสาช่วยเหลือผู้เจ็บป่วย/ผู้ประสบภัย งานผู้พิพากษาสมทบที่ไม่มีค่าตอบแทน งานจิตอาสาสะพานบุญ งานจิตอาสาเสียงธรรม งานรับเรื่องร้องเรียนร้องทุกข์ การแสดงดนตรีในโรงพยาบาล เป็นต้น

^{๑๔๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **ชีวิตกับการทำงาน**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.watnyanaves.net/en/book-full-text/137> [๓ พ.ค. ๒๕๖๖]

มีข้อสังเกตว่า คนที่สามารถทำงานช่วยเหลือสังคมด้วยจิตอาสา ด้วยจิตมุ่งมั่นเพื่อสร้างสุขให้ผู้อื่น โดยไม่มุ่งหวังสิ่งตอบแทนใดๆ เป็นประโยชน์หลัก มักเป็นคนที่มีพื้นฐานด้านศีลธรรมที่ดีงามในระดับสูง กล่าวคือ เป็นคนมีจิตใจดี มีเมตตา ไม่ดูดยาย ชอบช่วยเหลือดูแลผู้อื่น และมีศีลเป็นฐานรักษากิจใจเป็นส่วนใหญ่ จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ด้วยหลักการของศีลนี้ คือ รูปแบบของงานจิตอาสา ที่ซึ่งเป็นงานที่ต้องการคนมีจิตใจที่เสียสละ คิดอยากมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือและดูแลสังคมด้วยจิตสาธารณะ ผู้วิจัยพบว่า ชุมชนบ้านโพธิ์สามต้นอาจจะออกแบบหรือกำหนดกิจกรรมที่สนับสนุนให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ในรูปแบบของงานจิตอาสา คนจิตอาสา ชุมชนจิตอาสา เครือข่ายความร่วมมือจิตอาสา โดยอาจเป็นเครือข่ายความร่วมมือระหว่างองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคชุมชน ตามลักษณะและความต้องการของพื้นที่

นอกจากนี้ หากพิจารณาตามหลักการของศรัทธาที่มักเป็นพลังช่วยสร้างความเชื่อมั่นในสิ่งที่คนในสังคมชื่นชอบและประสงค์จะเป็นตามต้นแบบนั้น และอาจโน้มน้าวให้กระแสนสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงกำหนดได้ ชุมชนบ้านโพธิ์สามต้นอาจพิจารณาใช้รูปแบบของการสร้างต้นแบบที่ทรงอิทธิพลทางความคิดต่อสังคมและวัฒนธรรมที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ทั้งนี้ อาจจะเป็นคนต้นแบบ อาชีพต้นแบบ พฤติกรรมต้นแบบ หรืออื่นๆ ที่เป็นกระแสนของสังคมแห่งยุคสมัย ที่จะสามารถโน้มน้าวและจูงใจให้คนประพฤติปฏิบัติตามสมณนิยม เพื่อช่วยขับเคลื่อนสังคมในทุกระดับให้ดำเนินไปในรูปแบบและทิศทางที่สังคมส่วนรวมพึงประสงค์

๔.๓ ผลการพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

๔.๓.๑ การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น

การนำเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น อ. บางปะหัน จ. พระนครศรีอยุธยา ตามหลักการของวงจรการสร้างนวัตกรรมที่ประกอบด้วยขั้นตอน ๗ ข้อ คือ ๑) หาข้อมูลความรู้เพื่อทำความเข้าใจเรื่องราว ๒) สร้างกรอบความคิดเพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรม ๓) สร้างต้นแบบนวัตกรรม ๔) สร้างแบบจำลองนวัตกรรม ๕) นวัตกรรม/สิ่งใหม่ ๖) ใช้งาน/ส่งเสริม ๗) เรียนรู้และปรับปรุง ทั้งนี้ ในการนำเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้นตามกรอบวงจรการสร้างนวัตกรรมได้ผลสรุปดังนี้

๑) ทีมงานเก็บข้อมูลโดยการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้นเพื่อรับทราบข้อมูลความคิดเห็นและประสบการณ์เกี่ยวกับรูปแบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมเสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ และการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ของคนในชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น

๒) ในช่วงภาวะวิกฤตการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 คนในชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น มีการติดต่อสื่อสารกันผ่านโทรศัพท์มือถือและสื่อสังคมออนไลน์ เช่น ไลน์ เฟซบุ๊ก เพื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และติดตามความคืบหน้าของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งเพื่อติดต่อประสานขอความช่วยเหลือ เมื่อเกิดเหตุการณ์วิกฤตติดเชื้ขึ้น ผ่านไปทางผู้นำชุมชน ทั้งนี้ กลุ่มที่มีความคล่องตัวในการใช้นวัตกรรมสื่อสารแบบออนไลน์จะเป็นกลุ่มเยาวชนและกลุ่มคนวัยทำงานเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุยังต้องพึ่งพากลุ่มเยาวชนให้ช่วยหาข้อมูลให้หรือรอรับฟังเหตุการณ์จากวิทยุและโทรทัศน์ ทั้งนี้ หากมีศูนย์หรือหน่วยงานส่วนกลางทำหน้าที่กระจายข้อมูลข่าวสารที่สามารถใช้ช่องทางในการแพร่กระจายข้อมูลได้หลายช่องทางพร้อมกันจากจุดเดียวกัน เพื่อให้ข้อมูลข่าวสารเข้าถึงกลุ่มคนทุกระดับทุกกลุ่มในเวลาเดียวกันเพื่อการรู้เท่าทันเหตุการณ์ไปพร้อมกัน ก็อาจจะช่วยให้การเตรียมความพร้อมในส่วนของการป้องกันตัวหรือการปกป้องชุมชนโดยรวมทำได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

๓) ผู้นำชุมชนรวบรวมความคิดสร้างสรรค์ และคัดกรองความคิดที่จะตอบโจทยปัญหาของชุมชนได้ดีที่สุด เพื่อเสนอแนวทางแก้ไข เช่น เสนอให้จัดตั้งศูนย์กลางกระจายข่าวของชุมชนแบบเรียลไทม์ (ออนไลน์ หรือออฟไลน์ หรือทั้งสองแบบ ตามบริบทที่เหมาะสม) หรือเสนอการใช้สื่อสังคมออนไลน์ที่มีอยู่แล้วสร้างเครือข่ายชุมชนผ่านแอปพลิเคชัน เช่น ไลน์ บนมือถือ เพื่อการรับและส่งข้อมูลข่าวสารที่เป็นปัจจุบันในทันทีแบบเรียลไทม์ จากนั้นอาจจะทำหรือไม่ทำประชาพิจารณ์หรือแบบสอบถามเพื่อรับฟังความคิดเห็นและรับการยอมรับจากชุมชน

๔) จัดตั้งศูนย์กลางกระจายข่าวชุมชนแบบเรียลไทม์ (ออนไลน์หรือออฟไลน์ หรือทั้งสองแบบ) และ/หรือสร้างต้นแบบชุมชนออนไลน์จำลอง โดยจัดทำห้องไลน์ติดต่อเฉพาะในระหว่างกลุ่มคนระดับหัวหน้าหมู่บ้านหรือบุคคลสำคัญที่เป็นหลักของชุมชนในแต่ละพื้นที่ย่อยในชุมชนบ้านโพธิ์สามต้นก่อน เพื่อทดลองว่าแนวคิดและวิธีการนี้สามารถตอบโจทยปัญหาและความต้องการของผู้ใช้งานในชุมชนได้หรือไม่ โดยการทดสอบความพึงพอใจเพื่อให้มีออกแบบ/สร้างสรรค์นวัตกรรมสามารถรวบรวมความคิดเห็นและข้อเสนอแนะก่อนไปสู่ขั้นตอนการสร้างจริง

๕) จัดตั้งศูนย์ข้อมูลชุมชน และ/หรือพัฒนาระบบการติดต่อสื่อสารของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้นผ่านแอปพลิเคชันไลน์

๖) เชิญชวนคนในชุมชนให้ทดลองใช้งานจริง และส่งเสริมให้มีการใช้งานอย่างกว้างขวาง โดยอาจมีการให้รางวัลหรือของขวัญสำหรับผู้เข้าร่วมโครงการและแสดงความคิดเห็นเพื่อส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนานวัตกรรมสื่อสารที่จัดทำขึ้น พร้อมทั้งติดตามความก้าวหน้าของการใช้งานนวัตกรรมฯ ต่อไป เพื่อสร้างความมั่นใจว่า นวัตกรรมสื่อสารที่พัฒนาขึ้นจะสามารถตอบโจทยปัญหาและความต้องการของผู้ใช้งานตามที่ตั้งเป้าหมายไว้

๗) เรียนรู้ข้อดี/ข้อเสีย/ปัญหา/อุปสรรค จากขั้นตอนการทดลองใช้งาน เช่น อาจมีปัญหาระบบการเชื่อมต่อเครือข่ายอินเทอร์เน็ต อาจมีปัญหาในการใช้ภาษาสื่อสารกับกลุ่มคน อาจมีปัญหาระบบการใช้อุปกรณ์สื่อสาร เป็นต้น เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงให้ใช้งานได้ดีที่สุดต่อไป

สรุปภาพรวมการพัฒนากระบวนการพัฒนวัตกรรมการสื่อสารเพื่อเพิ่มพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น ดังแสดงด้านล่างนี้

ขั้นตอนการพัฒนา กระบวนการนวัตกรรมการ	กิจกรรม
๑. รับรู้และเข้าใจปัญหา จากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่	>> กลุ่มผู้ใหญ่/สูงวัย เข้าถึงข้อมูลได้ช้า/เข้าไม่ถึงเลย
๒. สร้างกรอบแนวคิดนวัตกรรม เพื่อแก้ไขปัญหา	>> สร้างระบบการสื่อสารออนไลน์แบบศูนย์รวมที่คนในชุมชนทุก กลุ่มสามารถรับรู้และเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ในเวลาเดียวกัน
๓. สร้างต้นแบบนวัตกรรม	>> สร้างต้นแบบพัฒนวัตกรรมการสื่อสารออนไลน์ส่วนกลาง สำหรับชุมชนบนอุปกรณ์สื่อสารที่คนในชุมชนส่วนใหญ่ใช้งาน
๔. สร้างแบบจำลองนวัตกรรม	>> สร้างแบบจำลองพัฒนวัตกรรมการสื่อสารออนไลน์บน แอปพลิเคชัน “ไลน์” บนมือถือเพื่อประยุกต์ใช้ในชุมชน
๕. สร้างนวัตกรรม	>> สร้างชุมชนพัฒนวัตกรรมการสื่อสารออนไลน์บ้านโพธิ์สามต้น
๖. ทดลองใช้งาน	>> ทดลองใช้แบบจำลองนวัตกรรมกับกลุ่มผู้นำชุมชนย่อย เพื่อ ทดสอบประสิทธิภาพและรับรู้ปัญหา/อุปสรรคที่อาจเกิดขึ้น
๗. เรียนรู้/ปรับปรุง	>> เรียนรู้ข้อดี/ข้อเสียเพื่อปรับปรุงนวัตกรรมฯ ตามความต้องการ ของผู้ใช้งานตามตั้งเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้

๔.๓.๒ พุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ตามหลักของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะ ๓ ประการแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย เรียกว่าเป็นสามัญลักษณะ เพราะเป็นลักษณะที่เสมอเหมือนกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง กล่าวคือ^{๑๖} ๑) อนิจจัง (ไม่เที่ยง) มีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ยั่งยืน เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป ๒) ทุกขัง (ความเป็นทุกข์) มีลักษณะที่ไม่เป็นของคงทนถาวร เป็นภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ๓) อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) เป็นลักษณะของการไม่มีความเป็นตัวตนจริงแท้ที่ใครจะเป็นเจ้าของครอบครองสั่งบังคับให้เป็นไปอย่างไรได้ การศึกษาและทำความเข้าใจชีวิตตามหลักไตรลักษณ์จะทำให้ชีวิตดำเนินอยู่ด้วยปัญญา โดยเป็นการอยู่อย่างรู้เท่าทันสภาวะ และอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ โดยไม่มีความยึดมั่นในตัวตน และมีจิตใจที่หลุดพ้นเป็นอิสระและไม่มีทุกข์ อีกทั้งยังช่วย

^{๑๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *ชีวิตกับการทำงาน*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.watnyanaves.net/en/book-full-text/137> [๓ พ.ค. ๒๕๖๖], หน้า ๖๒-๖๕.

ให้เกิดความกระตือรือร้นและพลังในการทำความดี คิดสร้างสรรค์สิ่งที่ดี พร้อมทั้งจะทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมรอบข้างอยู่เสมอด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ อันจะเป็นการสร้างคุณค่าให้กับตนเองมากยิ่งขึ้นเพื่อชีวิตที่ดีงามสมบูรณ์พร้อมด้วยคุณงามความดีมากยิ่งขึ้น

ไตรลักษณ์เป็นจุดกำเนิดของจริยธรรม ความสำนึกในไตรลักษณ์เป็นเครื่องเร้าเตือนให้ไม่ประมาท ทำให้คนเว้นทำชั่ว ทำดี ทำกิจสร้างสรรค์ ทำให้มีการประพฤติจริยธรรมตั้งแต่ขั้นเริ่มต้นขึ้นไป จนในที่สุดเมื่อมีความรู้แจ้งชัดในไตรลักษณ์โดยสมบูรณ์ ก็จะทำให้สามารถดำรงจิตเป็นอิสระ หลุดพ้น เป็นเสรีโดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นจุดสูงสุดของจริยธรรม^{๑๔๗}

๑. อนิจจัง ในทางจริยธรรมขั้นต้น หลักอนิจจังสอนให้รู้ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย จึงช่วยไม่ให้เกิดความทุกข์เกินสมควรในเมื่อเกิดความเสื่อมหรือความสูญเสีย และช่วยไม่ให้เกิดความประมาทในเวลาเจริญ ในขั้นสูง ทำให้เข้าถึงความจริงโดยลำดับจนเข้าใจหลักอนัตตา ทำให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยจิตที่เป็นอิสระ ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ปราศจากทุกข์ อย่างที่เรียกว่ามีสุขภาพจิตสมบูรณ์ แท้จริง หลักอนิจจัง มักมีผู้นิยมนำมาใช้เป็นเครื่องปลอบใจตนเอง หรือปลอบใจผู้อื่น ในเมื่อเกิดพิบัติภัย ความทุกข์ ความสูญเสียต่างๆ ในด้านชีวิตภายใน หรือคุณค่าทางจิตใจโดยตรง หลักอนิจจัง ช่วยให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างผู้รู้เท่าทันความจริง ในขณะที่ทางด้านชีวิตภายนอก สามารถใช้ปัญญาหลักเว้นความเสื่อม และสร้างสรรค์ความเจริญต่างๆ

๒. ทุกขัง คุณค่าในทางจริยธรรมของหลักทุกขัง ได้แก่ การที่สิ่งทั้งหลายถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้น การเจริญ และการสลายตัว ทำให้เกิดความกดดัน ขัดแย้ง และการที่จะทนอยู่ในสภาพเดิมตลอดไปไม่ได้ ภาวะเช่นนี้แสดงว่า สิ่งทั้งหลายมีความบกพร่อง มีความไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว ความบกพร่องหรือความไม่สมบูรณ์นี้ ยิ่งมีมากขึ้นโดยสัมพันธ์กับกาลเวลาที่ผ่านไป และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอก เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งทั้งหลายที่จะรักษาสภาพของตนไว้ หรือขยายตัวเข้าสู่ความสมบูรณ์ จึงต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ตลอดเวลา การดำรงสภาพชีวิตที่ดีไว้ การนำชีวิตเข้าสู่ความเจริญ และความสมบูรณ์ จึงต้องมีการแก้ไขปรับปรุงตัวอยู่ตลอดเวลา

๓. อนัตตา ความเข้าใจในอนัตตามีคุณค่าสำคัญทางจริยธรรม คือ ๑) ในขั้นต้น ช่วยลดทอนความเห็นแก่ตน มิให้ทำการต่างๆ โดยยึดถือแต่ประโยชน์ตนเป็นสำคัญ ทำให้มองเห็นประโยชน์ในวงกว้าง ที่ไม่มีตัวตนมาเป็นเครื่องกีดกันจำกัด ๒) ในขั้นกลาง ทางด้านทฤษฎี ทำให้จิตใจกว้างขวางขึ้นสามารถเข้าไปเกี่ยวข้อง พิจารณา และจัดการกับปัญหาและเรื่องราวต่างๆ โดยไม่เอาตัวตน ความอยากของตน ตลอดจนความเห็น ความยึดมั่นถือมั่นของตนเข้าไปขัด แต่พิจารณาจัดการไปตามวัตรธรรม ตามตัวเหตุผล ตามที่มันเป็นของมันหรือควรจะเป็นแท้ๆ ๓) ในขั้นสูง การรู้หลักอนัตตา ก็คือการรู้สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นอย่างแท้จริง คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติถึงที่สุด ทำให้สลัดความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ ถึงความหลุดพ้น บรรลุอิสรภาพโดยสมบูรณ์ อันเป็นจุดหมายของพุทธธรรม

^{๑๔๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *ชีวิตกับการทำงาน*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.watnyanaves.net/en/book-full-text/137> [๓ พ.ค. ๒๕๖๖], หน้า ๑๒๐-๑๓๕.

บุคคลพึงรู้และเข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริง มีจิตใจที่เป็นอิสระ ถอนความยึดมั่นในเรื่องตัวตนได้ ซึ่งจะเป็นจุดเริ่มแรกที่ทำลายความเห็นแก่ตัว ทำลายความยึดมั่นในทิฐิ ที่เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้น จากนั้นใช้ปัญญามองให้เห็นเหตุปัจจัยทางด้านร้ายและด้านดีโดยมีสติกำกับ ใช้ปัญญาป้องกันเหตุแห่งความเสื่อมและสร้างเหตุแห่งความเจริญ โดยเข้าไปรู้เหตุปัจจัยแล้วแล้วจัดการแก้ไขปรับปรุง กล่าวคือ เมื่อรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มีชีวิตภายในที่อยู่ด้วยปัญญาแล้ว ก็จะสามารถอยู่ในสภาพสังคมแบบใดก็ตามที่เราตกลงจะสร้างขึ้นใหม่ได้ โดยจะต้องให้การศึกษาที่ถูกต้องแท้จริงแก่ทุกคน ให้พร้อมที่จะอยู่ในสภาพสังคมแบบใหม่ ดำเนินชีวิตวิถีใหม่ ที่คนในสังคมจะสร้างหรือกำหนดขึ้นใหม่ต่อไป ทั้งนี้ โดยการทำไปพร้อมกันทั้งสองทางคือทั้งในแง่ของตัวบุคคลและในแง่ของส่วนรวม

๔.๓.๓ การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ด้วยหลักของไตรลักษณ์

การระบาดของโรคโควิด-19 และพัฒนาการทางเทคโนโลยีเป็นแรงกดดันทำให้เกิดการปรับตัวของคนในสังคมไปจนถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปใช้เทคโนโลยีดิจิทัลมากขึ้น ระบบการสื่อสาร ผสมกับเทคโนโลยีและแนวคิดใหม่ ที่ใช้ในการออกแบบเชิงนวัตกรรมและสังคมรวมกันเป็นสื่อสังคมออนไลน์ เป็นสื่อใหม่ที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของสื่อเดิม และมีบทบาทสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตภายหลังภาวะวิกฤตโรคระบาดโควิด-19 ในปัจจุบัน ในยุคการสื่อสารดิจิทัล มีสื่อสังคมออนไลน์ที่ทุกคนเป็นทั้งผู้บริโภค และผู้สร้างข่าวสาร การสร้างข้อมูลบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ การแชร์ต่อ การกระจายข่าวสารเป็นไปอย่างรวดเร็ว ข้อมูลข่าวสารบนเครือข่ายที่เป็นสื่อดิจิทัล จึงมี ขาดการกลั่นกรอง ขาดการตรวจสอบในเรื่องข้อเท็จจริงและความถูกต้อง และที่สำคัญคือ ข้อมูลข่าวสารมักเขียนขึ้นตามมุมมองและความคิดของตนเองในแต่ละคน เพื่อสร้างกลุ่ม สร้างความเชื่อในกลุ่ม สร้างสำนักตามความเชื่อและศรัทธาของกลุ่ม การบริโภคข่าวสารที่โน้มเอียงทางด้านเดียวจึงทำให้เกิดการคล้อยตามและชื่นชอบในด้านที่ตนชอบ สื่อสังคมออนไลน์นี้จะมีบทบาทสำคัญในยุคชีวิตวิถีใหม่ เพราะคนสามารถแพร่กระจายข่าวได้อย่างรวดเร็วด้วยตนเองในเวลาใดก็ได้ และทำให้ผู้คนต่างก็สามารถจะมีบทบาทและมีอิทธิพลในสังคมขึ้นมาได้

ไตรลักษณ์ หรือ ลักษณะธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ๓ ประการ ได้แก่ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์บีบคั้น และความไม่มีตัวตน ช่วยให้คนดำรงชีวิตอยู่อย่างผู้รู้เท่าทันโลกและชีวิต รู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายเป็นสภาพปรุงแต่ง ไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน ต้องเปลี่ยนแปลงแปรปรวนไป ตามเหตุปัจจัยและเป็นธรรมดาของมันอย่างนั้นเอง เมื่อรู้เช่นนี้ ก็จะมีท่าทีของจิตใจที่ถูกต้องไม่ยึดติดในสิ่งทั้งหลาย การมองเห็นไตรลักษณ์จะทำให้เกิดแรงกระตุ้นให้คนใช้ชีวิต และเวลาให้เกิดคุณค่ามากที่สุด ผู้วิจัยได้นำหลักการของไตรลักษณ์มาพิจารณาประกอบการประยุกต์ใช้ในการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่จะช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ ดังนี้

๔.๓.๓.๑ การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่: หลักคิดอนิจจัง

ในส่วนของการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารในยุควิถีชีวิตใหม่ ตามหลักคิดของอนิจจัง คือ ความไม่ยั่งยืนและความเปลี่ยนแปลงผันแปรนั้น สามารถประยุกต์ใช้ในการออกแบบข้อมูลข่าวสาร หรือออกแบบช่องทางการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในยุคชีวิตวิถีใหม่ โดยให้มีจุดมุ่งเน้นอยู่ที่ “ความรวดเร็วทันใจและความใหม่สด” การปรับปรุงเนื้อหาและภาพประกอบบนสื่อออนไลน์ถือเป็นขั้นตอนสำคัญเพราะในโลกของอินเทอร์เน็ตมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา ผู้เข้าชมเว็บไซต์หรือสื่อออนไลน์อื่นๆ มักจะใช้เวลาในการค้นหาและเปิดผ่านเว็บไซต์ต่างๆ อย่างรวดเร็ว หากพบว่าเว็บไซต์หรือสื่อออนไลน์ของเราไม่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือมีข้อมูลใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเลย ผู้เข้าชมเว็บไซต์หรือสื่อออนไลน์ก็จะลดจำนวนลงเรื่อย ๆ จนอาจกลายเป็นเว็บไซต์หรือสื่อออนไลน์ที่ไม่มีคนเข้ามาเลย ดังนั้น การปรับปรุงเว็บไซต์หรือสื่อออนไลน์ให้มีข้อมูลใหม่และทันสมัยอยู่เสมอแบบเรียลไทม์ ก็จะทำให้เว็บไซต์หรือสื่อออนไลน์มีความทันสมัยและน่าติดตามตลอดเวลา คนก็จะสนใจเข้าชมเป็นประจำและมากขึ้นจนพัฒนาเป็นเว็บไซต์ยอดนิยมได้ในที่สุด การพัฒนาและปรับปรุงเนื้อหาและข้อมูลรวมทั้งคุณลักษณะของเว็บไซต์และสื่อออนไลน์สม่ำเสมอเป็นปัจจัยประการแรกของการประเมินคุณภาพเว็บไซต์และสื่อออนไลน์ ทั้งนี้ เนื่องจากเนื้อหาและข้อมูลที่ปรากฏออนไลน์จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ใช้บริการ ก็ต่อเมื่อข้อมูลนั้นเป็นข้อมูลที่แปลกใหม่ไม่ซ้ำใคร ทันสมัย และได้รับการปรับปรุงแก้ไขตามกาลเวลาอย่างเหมาะสมอยู่เสมอ ทั้งนี้ ข้อมูลจะต้องเป็นข้อเท็จจริงที่ตรวจสอบได้เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในการนำไปอ้างอิงใช้งานจริง

ในส่วนของการเข้าถึงข้อมูลของผู้ใช้บริการ หากมีข้อมูลสาธารณะสำคัญภายในเว็บไซต์หรือสื่อออนไลน์ ผู้ใช้บริการควรเข้าถึงข้อมูลนั้นได้ง่ายและรวดเร็ว โดยไม่มีความสลับซับซ้อนเกินไป ซึ่งการนำเสนอข้อมูลควรมีการจัดรูปแบบและหมวดหมู่ของข้อมูลอย่างเป็นระบบระเบียบเพื่อให้ง่ายต่อการตรวจสอบและใช้งานข้อมูล ข้อมูลที่ใช้ควรมีเนื้อหาทันสมัย โดยแสดงวันเวลาที่ปรับปรุงไว้ด้วย เว็บไซต์และสื่อออนไลน์ควรสามารถแสดงผลข้อมูลได้อย่างรวดเร็วในทันทีที่ใช้ โดยการแสดงผลของหน้าแรกจะต้องปรากฏอย่างรวดเร็ว ซึ่งจะเป็นการสร้างความพึงพอใจให้กับผู้ให้บริการได้ การจัดทำมีเดียเดีย เช่น ภาพประกอบเสียง ภาพเคลื่อนไหว ภาพกราฟฟิก ภาพวิดิทัศน์ ที่สอดคล้องกับเนื้อหาและเป็นประโยชน์ในการสร้างความเข้าใจให้กับผู้ให้บริการได้อย่างรวดเร็ว และช่วยสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้บริการและผู้รับบริการ จะเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับเว็บไซต์หรือสื่อออนไลน์ให้มีความน่าประทับใจและน่าติดตามมากขึ้นได้

๔.๓.๓.๒ การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่: หลักคิดทุกขัง

ในแง่มุมของผู้รับสาร การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อสังคมต่างๆ โดยเฉพาะสื่อออนไลน์ที่ผู้คนต่างสามารถเข้าถึงได้ง่ายในทุกที่ทุกเวลา ก็เป็นเหตุสร้างทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ตนได้ เพราะการเสพข่าวสารข้อมูลมากมายท่วมท้นอยู่ตลอดเวลา ทั้งที่เป็นข้อมูลจริงบ้างเท็จบ้าง ขอบใจบ้างไม่ขอบใจบ้าง แล้วปรุงแต่งความคิดให้เป็นไปตามอารมณ์ของตน ก็จะทำให้เกิดเป็นความอึดอัดขัดข้องใจได้ เมื่อเสพข่าวสารที่ตนไม่ชอบใจ ข้อมูลข่าวสารที่นำเสนอในสื่อสังคมนั้นมีทั้งความจริงและความ

คิดเห็น ซึ่งผู้รับสารจะต้องรู้เท่าทันและแยกแยะให้ได้ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นความคิดเห็นของผู้ส่งสาร นั้นเป็นมุมมองตามการรับรู้และความเข้าใจส่วนบุคคลของแต่ละคนต่างกันไป เป็นการแสดงความรู้สึก เป็นการคาดคะเน เป็นการแสดงความคิดเห็นตามความเชื่อของตนเองเท่านั้น ซึ่งอาจคลาดเคลื่อนไป จากข้อเท็จจริงของเรื่องราวที่ประสงคจะสื่อสารก็ได้ ผู้บริโภคสื่อสังคมรูปแบบใหม่จึงต้องเรียนรู้ที่จะ แยกแยะความจริงกับความคิดเห็นออกจากกัน ไม่ควรรีบเชื่อในสิ่งที่เห็น ที่แชร์ต่อกันมา หรือเรื่องที่ เขาเล่าว่า ควรต้องตรวจสอบและพิจารณาให้ดีเสียก่อน และควรคิดวิเคราะห์ได้ด้วยตนเองอย่างเป็น อิสระจากความคิดครอบงำและชวนเชื่อของผู้อื่น ความจริงคือสิ่งที่เกิดขึ้นจริง มีหลักฐานเชื่อถือได้ และตรวจสอบความถูกต้องได้ ส่วนความเห็นเป็นเพียงข้อคิดเห็นจากความรู้สึกส่วนตัวของผู้ส่งสาร เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ การพัฒนานวัตกรรมการสื่อสารให้ทำหน้าที่ด้วยคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อ สังคมเพื่อสร้างสรรค์และจรรโลงสังคมที่ดี จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมในยุควิถีชีวิตใหม่

อย่างไรก็ดี บทบาทสำคัญของสื่อสังคมออนไลน์ในอีกแง่มุมหนึ่ง นอกเหนือไปจากการสื่อสารข้อมูลความจริงอันเป็นหน้าที่พื้นฐานตามปกติ ก็คือ การมีส่วนร่วม สร้างสรรค์สังคมดีงามตามธรรม กล่าวคือ การมีบทบาทของการร่วมทุกข์ร่วมสุขและการปลุกปลอบใจ ในยามสังคมเกิดวิกฤต ตัวอย่างเช่น ในห้วงที่เกิดเหตุการณ์เลวร้ายขึ้นกับคนหมู่มากในสถานที่ใดก็ตาม เช่น แผ่นดินไหว โคลนถล่ม การสังหารหมู่ เป็นต้น หรือแม้เพียงเกิดเหตุยากลำบากกับบุคคลหนึ่งๆ เช่น เด็กพลัดตกลงไปในรู คนพลัดหลงอยู่ในป่า เป็นต้น และทันทีที่เหตุการณ์เผยแพร่ออกสู่การรับรู้ ของสังคม คนทั่วไปจะใช้สื่อสังคมออนไลน์กันมากยิ่งขึ้นในการติดตามข่าวสาร ในการแสดงความรู้สึก ต่อเหตุการณ์ ในการแบ่งปันประสบการณ์อันเลวร้ายของตน ในการแสดงความเห็นอกเห็นใจ ในการ ให้กำลังใจและปลุกปลอบใจ รวมทั้งในการแสดงความเอื้อเฟื้อด้วยการเสนอให้ความช่วยเหลือในทุก วิถีทาง เหล่านี้คือตัวอย่างของบทบาทการร่วมทุกข์ร่วมสุขและการปลอบประโลมสังคมของสื่อสังคม ออนไลน์ เป็นบทบาทที่สื่อสามารถดึงมวลชนให้สามัคคีและพร้อมใจกันหยิบยื่นสิ่งดีงามให้แก่กัน ซึ่งถือเป็นบทบาทใหญ่ที่ต้องอาศัยคุณธรรมขั้นสูงขึ้นไป

ดังนั้น การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารในยุคชีวิตวิถีใหม่ตาม หลักคิดของทุกขัง จึงควรจะต้องพิจารณาการออกแบบและจัดทำข้อมูลสื่อสารที่มุ่งเน้นไปที่การ นำเสนอความจริงและการสร้างความสุขเป็นสำคัญ กล่าวคือ การจัดทำข้อมูลจะต้องใช้ข้อความที่ พิสูจน์แล้วว่าจริง ถูกต้อง มีแหล่งที่มาชัดเจน ใช้ถ้อยคำสุภาพเหมาะสม สื่อความได้ชัดเจน ครอบคลุม ตรงประเด็น และเคารพสิทธิและคำนึงถึงมุมมองในด้านความคิดและความเชื่อรวมทั้งภูมิหลังของทั้งผู้ สื่อสารและผู้รับสาร สิ่งเหล่านี้จะช่วยเพิ่มระดับความเชื่อมั่นของผู้รับสารและสร้างความน่าเชื่อถือ ให้กับการสื่อสารทั้งระบบได้ ทั้งนี้ หากจะเทียบเคียงการใช้ถ้อยคำสื่อสารบนสื่อสังคมออนไลน์กับการ ใช้ถ้อยคำในการสื่อสารตามปกติ การออกแบบข้อมูลข่าวสารที่จะใช้เผยแพร่สื่อสารทางสื่อสังคม ออนไลน์ ควรยึดหลักการใช้ถ้อยคำตามหลักของสัมมาวาจาและปิยวาจาเป็นแนวคิดพื้นฐานในการ ออกแบบ

๔.๓.๓.๓ การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลัง ชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่: หลักคิดอนาคต

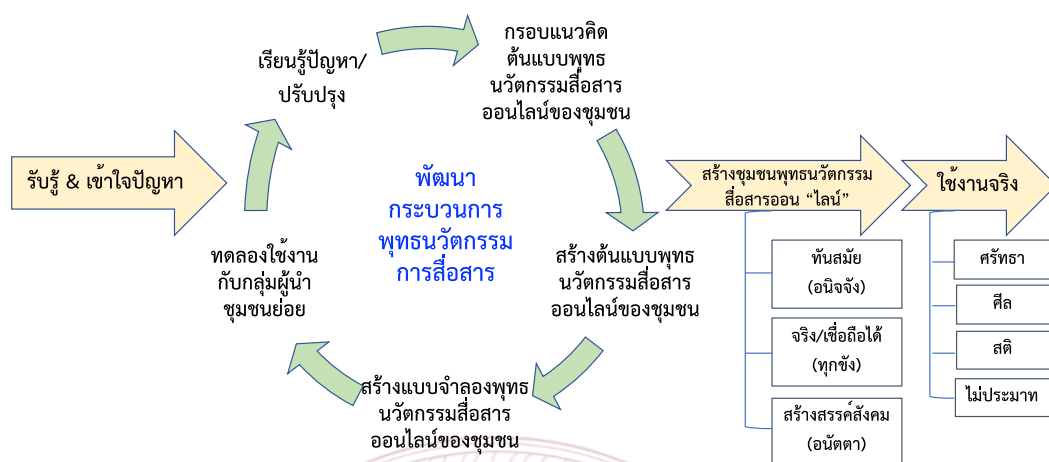
แนวคิดของการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่ช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ตามหลักของอนัตตา มีจุดมุ่งเน้นเรื่องการออกแบบข้อมูลหรือสื่อที่จะช่วยเกื้อหนุนให้เกิดความสามัคคีขึ้นในสังคม ให้เกิดการประพัตินให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม ขวนขวายช่วยเหลือและดูแลสังคม บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดจนถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงและส่งเสริมในทางจริยธรรม สื่อสังคมออนไลน์เป็นเครื่องมือในการสร้างความสุขให้เกิดขึ้นในสังคมได้ อาทิเช่น การแบ่งปันข้อมูลข่าวสารที่มีประโยชน์ การทำงานจิตอาสาช่วยเหลือสังคม การทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณประโยชน์ต่อสังคม เรื่องราวของกิจกรรมเหล่านี้สามารถนำมาเผยแพร่สื่อสารในกลุ่มสังคมออนไลน์ให้คนได้รับรู้กันอย่างทั่วถึงและรวดเร็ว

นอกจากนี้ ยังมีการออกแบบและจัดทำสื่อสังคมที่มีเนื้อหาสะท้อนความคิดและจิตใจอันดีงามของคนในสังคมผ่านเหตุการณ์ดีงามอันน่าประทับใจหนึ่งๆ เช่น แท็กที่รับส่งผู้โดยสารฟรีในวันเฉลิมพระชนมพรรษาฯ แม่ค้าเอื้อเพื่อให้อาหารฟรีกับคนไม่มีรายได้ เพื่อนบ้านเอื้อเพื่อช่วยเก็บผ้าให้กันในวันฝนตก สังคมช่วยระดมทุนบริจาคเงินให้เด็กนักเรียนยากจนในที่อดคิดทางไกล เป็นต้น ซึ่งเป็นการเผยแพร่เรื่องราวการเสียสละและการประพัตินเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้อื่น อันจะนำไปสู่การสร้างสรรค์สังคมอุดมคติหรือบุคลลอุดมคติที่จะเป็นแรงบันดาลใจให้คนรู้จักละตัวตนและเสียสละประโยชน์ตนเพื่อประโยชน์ต่อผู้อื่นต่อไป

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยเสนอการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่โดยอ้างอิงแนวคิดจากหลักการของไตรลักษณ์ คือ การมองเห็นความเปลี่ยนแปลงและความไม่ยั่งยืนของสิ่งต่างๆ และรู้เท่าทันความจริงนั้นตามหลักอนิจจัง การทำความเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและแสวงหาความสุขอย่างมีสติสัมปชัญญะตามหลักทุกขัง และการสละประโยชน์ตน มุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นตามหลักอนัตตา ผลของการพัฒนาก็คือ กระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารอันประกอบด้วย ๑. การออกแบบและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริงมีหลักฐานพิสูจน์ได้ และทันสมัยอยู่เสมอ ๒. การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ประกอบด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับที่จะพึงมีต่อกัน และ ๓. การออกแบบและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำส่งเสริมให้เกิดสังคมสามัคคี ยกย่องจิตใจของคนในสังคมให้มีจิตสาธารณะมุ่งบำเพ็ญสาธารณประโยชน์แก่ผู้อื่น ตลอดจนถึงเอาใจใส่ดูแลสังคมในทางจริยธรรมด้วย

๔.๔ สรุปองค์ความรู้จากการวิจัยในรูปแบบแผนผัง/แบบจำลอง (Model)

สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่องการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น ในรูปแบบแผนผัง ดังแสดงด้านล่างนี้

รูปที่ ๔.๑ แผนผังแสดงการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิต
ในยุควิถีชีวิตใหม่ของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น อ. บางปะหัน จ. พระนครศรีอยุธยา

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ๒) เพื่อศึกษารูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ และ ๓) เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ โดยผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

๑. นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาทจัดเป็นระบบและกลไกหนึ่งที่จะช่วยให้คนในสังคมมีสติและใช้ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิต พร้อมทั้งช่วยเสริมสร้างพลังใจและพลังชีวิตให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีคุณค่าและมีความสุขในยุควิถีชีวิตใหม่ หลักพุทธธรรม ๒ ประการ คือ สติและความไม่ประมาท เป็นองค์ธรรมสำคัญในระบบจริยธรรมที่จะช่วยให้คนมีชีวิตเป็นอยู่อย่างรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิต การตามรักษากิจด้วยสติและมีชีวิตเป็นอยู่อย่างไม่ประมาทอยู่เสมอก็จะเป็นกลไกที่ช่วยให้คนในสังคมรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตที่เกิดขึ้นได้ ทั้งนี้โดยมีนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนให้เกิดการลงมือปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้เกิดเป็นพลังในการดำเนินชีวิตในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ก้าวเข้าสู่ยุควิถีชีวิตใหม่ แนวปฏิบัติในการใช้สติให้เกิดผลดีที่สุดในการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตได้ คือ การมีสติคอยกำกับดูแลทั้งกายและใจใน ๔ แห่ง คือ ๑) พิจารณาความรู้ทันร่างกายและพฤติกรรมความเคลื่อนไหวของร่างกายของตน ๒) พิจารณาความรู้ทันความรู้สึกสุขและทุกข์ของตน ๓) พิจารณาความรู้ทันสภาพจิตใจที่เกิดขึ้นและเป็นไปของตน และ ๔) พิจารณาความรู้ทันความนึกคิดไตร่ตรองของตนให้เป็นไปตามความเป็นจริง เพราะการดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้จะส่งผลให้เกิดปัญญาพิจารณารู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความสภาพความเป็นจริงตามเหตุปัจจัย โดยไม่ยึดติดในอารมณ์และความคิดปรุงแต่งของตนเองเป็นใหญ่ ไม่ถูกครอบงำจากสิ่งเร้าภายนอก ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพเป็นตัวของตัวเอง เป็นสุขโดยสภาพของมันเองอย่างอิสระ พร้อมทั้งจะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นอย่างได้อย่างรู้เท่าทันและเกิดผลดี

๒. รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อยู่บนแนวคิดพื้นฐานของศีลและศรัทธา ศีลเป็นข้อกำหนดในทางความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุข เป็นระเบียบวินัยเพื่อสร้างสังคมที่เรียบร้อย ในระดับศีล ศรัทธาเป็นองค์ธรรมเกื้อกูลไม่让人ยอมตามสิ่งชักจูงหลอกล่อให้ทำความชั่ว การรักษาศีลนั้นมีมิติของการยกระดับการพัฒนาจิตใจที่ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้นไปตามลำดับ เสริมสร้างพลังชีวิตให้กล้าแข็งขึ้นโดยลำดับ เป็นการพัฒนานั้นที่สามารถก้าวจากระดับโลกียะไปสู่ระดับของโลกุตระได้ รูปแบบนวัตกรรมการ

การสื่อสารพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ด้วยหลักการของศีล คือ การที่บุคคลมีความรับผิดชอบขั้นพื้นฐานในระบบพัฒนาตนเองด้วยการรับผิดชอบต่อตนเองในการละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนทำร้ายคนอื่น แล้วขยายความรับผิดชอบนั้นให้กว้างขวางออกไปถึงขั้นเป็นความเจริญก้าวหน้าแห่งคุณธรรม โดยการชวนชวนทำความดีและบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ความดีงามเกื้อกูลก็จะพึงขยายออกไปได้อย่างไม่มีขอบเขตจำกัดและพัฒนาไปสู่ความสมบูรณ์ได้ในที่สุด เช่น การที่คนมีจิตอาสาเข้าร่วมในการช่วยเหลือและดูแลสังคมด้วยการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ตามกำลังเป็นต้น ส่วนศรัทธานั้นจะเป็นพลังขับเคลื่อนการคิด การพูด การทำ บนพื้นฐานของศีลให้ไปสู่ความสำเร็จ เพราะศรัทธาเป็นความเชื่อมั่นต่อความหมายของวิถีชีวิตที่ดีและมีคุณค่า รูปแบบนวัตกรรมสื่อสารพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่บนหลักการของศรัทธา อาจจะเป็นรูปแบบของการสร้างต้นแบบที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อสังคมและวัฒนธรรมขึ้น เพื่อช่วยขับเคลื่อนสังคมให้เป็นไปในรูปแบบและทิศทางที่สังคมชาติพึงประสงค์ เพราะศรัทธาจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นในสิ่งที่คนในสังคมขึ้นชอบและประสงค์จะเป็นตามต้นแบบนั้น และอาจโน้มน้าวให้กระแสของสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงกำหนดได้

๓. เสนอการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่โดยอ้างอิงแนวคิดจากคุณค่าทางจริยธรรมของไตรลักษณ์ คือ คุณค่าด้านการทำจิตใจให้เป็นอิสระจากอารมณ์และความคิดปรุงแต่ง รับรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และคุณค่าด้านการประพฤติปฏิบัติโดยไม่ประมาท พร้อมทั้งเสนอแนวทางปฏิบัติบนหลักการของไตรลักษณ์ ๓ ประการ คือ ๑) การมองเห็นและเข้าใจความเปลี่ยนแปลงและความไม่ยั่งยืนของสิ่งต่างๆ และรู้เท่าทันความจริงนั้นตามหลักอนิจจัง ๒) การทำความเข้าใจกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและแสวงหาความสุขของชีวิตอย่างมีสติสัมปชัญญะตามหลักทุกขัง และ ๓) การเข้าใจโลกและสังคมตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นในความคิดของตนเองและคำนึงถึงแต่ประโยชน์ตน มีใจเอื้อเฟื้อมุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นตามหลักอนัตตา ผลของการพัฒนา คือ กระบวนการพุทธนวัตกรรมสื่อสารอันประกอบด้วย ๑) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริง มีหลักฐานพิสูจน์ได้ ทันยุคสมัย ทันเหตุการณ์ที่ผันแปรไปอยู่เสมอ ๒) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ประกอบด้วยถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับ และ ๓) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำสร้างเสริมสังคมสามัคคี ยกย่องจิตใจของคนในสังคมให้สูงขึ้น ให้มีจิตสาธารณะมุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น ตลอดจนจนถึงเอาใจใส่ดูแลสังคมในทางจริยธรรมและคุณธรรมอีกด้วย

๕.๒ อภิปรายผล

ผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจนำมาอภิปรายผลดังนี้

๑. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ที่ว่า เพื่อศึกษาเรื่องระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤต ด้วยนวัตกรรมสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ เป็นผลการวิจัยที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อเก็บข้อมูลความคิดเห็นและประสบการณ์ของประชาชน

ในพื้นที่ที่ประสบเหตุการณ์วิกฤตโรคระบาดโควิด-19 และผ่านพ้นวิกฤตนั้นมาได้ด้วยดี และได้พากันก้าวเข้าสู่ยุควิถีชีวิตใหม่ภายหลังภาวะวิกฤต ที่การดำเนินชีวิตจำเป็นต้องพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ และเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่มากขึ้น พบว่า การรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นข้อเท็จจริงที่มาจากหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง และได้ทำการสื่อสารเผยแพร่ออกสู่สังคมโดยบุคคลผู้รับผิดชอบที่มีความรู้ความสามารถและมีบุคลิกภาพน่าเชื่อถือ ที่สามารถสื่อสารข้อมูลข่าวสารออกสู่สังคมทุกระดับของประเทศได้ชัดเจนและเข้าใจง่าย ใช้คำพูดแสดงความเอื้อเฟื้อ ห่วงใย และปลุกปลอบใจไม่ให้สังคมเกิดการตื่นตระหนก เรียกสติทุกคนในสังคมให้กลับคืนมาจากการความท้อแท้หวาดกลัวด้วยข้อเท็จจริงที่สร้างความหวังและพลังใจ คอยเตือนใจไม่ให้ทุกคนดำรงตนอยู่ในความประมาท ย่อมทำให้คนในสังคมตระหนักรู้ความเป็นไปของเหตุการณ์วิกฤตตามเหตุปัจจัยที่แท้จริง ไม่ถูกปลุกเร้าด้วยข้อมูลเท็จและข่าวลือหรือข้อคิดเห็นส่วนบุคคลที่เป็นเหตุให้ตื่นกลัว เช่นเดียวกับการมีภาวะผู้นำของผู้ในระดับชุมชนที่ช่วยขับเคลื่อนให้สังคมชุมชนกลับมามีสติระลึกรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ตื่นตระหนก แต่กลับมีความหวังและยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การมีสติและการไม่ประมาทในท่ามกลางภาวะวิกฤต ย่อมทำให้เกิดปัญญาพิจารณาเหตุปัจจัย เกิดการรับรู้และความเข้าใจในสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น และรู้เท่าทันเหตุการณ์ความเป็นไปที่เกิดขึ้นรอบตัวมากขึ้น ทำให้เกิดกำลังใจและพลังชีวิตที่จะสามารถจัดการกับการเปลี่ยนแปลงและต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมแวดล้อมแบบใหม่ได้มากขึ้น

ผลการวิจัยในเรื่องนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาท เป็นระบบและกลไกของการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตที่ช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ สอดคล้องกับแนวคิดของทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Communication for Development Theory) ของแดเนียล เลิร์นเนอร์ (Daniel Lerner) ที่กล่าวว่า สังคมที่กำลังพัฒนาจะต้องทำให้ประชาชนตระหนักถึงความจำเป็นของการพัฒนา โดยจะต้องทำให้ประชาชนตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเองได้ง่ายขึ้นและสามารถที่จะนำเอากลวิธีใหม่ๆ มาใช้ให้เกิดผลอย่างราบรื่นและรวดเร็ว ซึ่งบทบาทดังกล่าวนี้ การสื่อสารนั้นว่ามีความสำคัญอย่างมากที่จะช่วยสำรวจสถานะใหม่ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในสังคม ช่วยยกระดับความตื่นตัวของประชาชน ชี้นำและควบคุมกระบวนการเปลี่ยนแปลงในสังคม โน้มน้าวใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในสังคมให้เป็นไปตามกรอบการพัฒนาที่วางไว้ สอนทักษะใหม่ๆ แก่ประชาชน และสอนให้ประชาชนมีความคุ้นเคยกับสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป อันจะนำไปสู่ความเชื่อมั่นและการยอมรับสิ่งใหม่และนวัตกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมได้

๒. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ ที่ว่า เพื่อศึกษาเรื่องรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ พบว่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อ้างอิงจากหลักการของศีลและศรัทธาศีลเป็นข้อกำหนดพื้นฐานในประเพณีปฏิบัติของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุข เป็นระเบียบวินัยเพื่อสร้างสังคมที่เรียบร้อย สารของศีลคือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์รักษา ให้เอื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็น

พื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา เป็นมิติของการยกระดับการพัฒนาจิตใจที่ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น เสริมสร้างพลังชีวิตให้กล้าแข็งขึ้นโดยลำดับ โดยเฉพาะในภาวะที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง ศีลช่วยจัดสรรสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ปิดกั้นโอกาสในการทำชั่ว และส่งเสริมโอกาสในการทำความดี โดยเฉพาะการจัดระเบียบชีวิต จัดระบบสังคม และจัดกิจการของส่วนรวม โดยจัดตั้งชุมชน องค์กร หรือสถาบัน ที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความปกติสุข ในท่ามกลางบริบทสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง อันจะเป็นพื้นฐานที่ดีที่จะพัฒนาจิตใจให้ประณีตสูงขึ้น โดยการเสียสละประโยชน์ตน เกื้อกูลประโยชน์ผู้อื่น ส่วนศรัทธาเป็นความมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนเองมองเห็นว่า จุดหมายที่อยู่เบื้องหน้านั้นเป็นไปได้จริงแท้ และมีค่าควรแก่การไปให้ถึง เป็นพื้นฐานของการปรับเปลี่ยนความคิดและความเชื่อในความหมายของวิถีชีวิตของตนเอง ศรัทธาที่ประสงค์ต้องเป็นความเชื่อที่เนื่องด้วยเหตุผล และมีปัญญารองรับ อันจะช่วยเพิ่มพลังชีวิตและพลังใจของคน ทำให้ชีวิตจิตใจเจริญงอกงาม เป็นพลังขับเคลื่อนการกระทำ พูด และคิด ไปสู่ความสำเร็จ ดังเช่นเมื่อบุคคลมีศรัทธาหรือมีความเชื่อมั่นในคนๆ หนึ่ง หรือในแนวคิดหนึ่งๆ เขาก็จะยึดบุคคลนั้นหรือแนวคิดนั้นเป็นต้นแบบหรือเป็นแนวทางตั้งต้นในการประพฤติตนและปฏิบัติหน้าที่การงาน

ผลการวิจัยเรื่องรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิต ในยุควิถีชีวิตใหม่สอดคล้องกับแนวคิดของทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation Theory) ของ โรเจอร์ เอฟเวอร์เรตต์ (Rogers Everett) ซึ่งเป็นทฤษฎีทางพฤติกรรมศาสตร์ที่ใช้เป็นแนวทางทำกิจกรรมการขับเคลื่อนชุมชน ซึ่งจะให้รายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบของความคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ การนำไปปฏิบัติ หรือเทคนิคในการทำให้นวัตกรรมนั้นมีการนำไปใช้จากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง จนกระทั่งกลายเป็นเรื่องปกติหรือเป็นบรรทัดฐานของสังคมนั้นไป การแพร่กระจายนวัตกรรมจะประสบผลสำเร็จเมื่อสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ยอมรับ เห็นคุณค่าของนวัตกรรม และนำเอานวัตกรรมมาใช้ในชีวิตประจำวัน จนสามารถส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การแพร่กระจายนวัตกรรมประสบผลสำเร็จคือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชนและสื่อที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลง ที่สามารถขับเคลื่อนการปฏิบัติในบริบทของการเปลี่ยนแปลงได้ การเลือกผู้นำการเปลี่ยนแปลงควรเป็นคนในชุมชนที่ได้รับการยอมรับนับถืออย่างแท้จริง และมีลักษณะนิสัยคล้ายคลึงกันกับสมาชิกของชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีผลประโยชน์ส่วนตัวใดๆ ในการส่งเสริมนวัตกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงนั้น ย่อมมีความน่าเชื่อถือ ในขณะที่สื่อเพื่อการเปลี่ยนแปลงก็ต้องเป็นที่น่าเชื่อถือเช่นกัน

๓. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ ที่ว่า เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ พบว่า การอ้างอิงหลักคิดจากกฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (เข้าใจความเปลี่ยนแปลง) ทุกขัง (เข้าใจปัญหา) และอนัตตา (เข้าใจความต้องการของผู้อื่น) จะช่วยให้การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเกิดผลในทางเสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ได้ จุดเริ่มต้นคือการทำความคิดและจิตใจของตนเองให้เป็นอิสระจากอารมณ์และความคิดปรุงแต่ง และรับรู้และเข้าใจสิ่งที่เกิดตามเหตุปัจจัย แล้วจึงลงมือปฏิบัติด้วยความไม่ประมาทโดยการ ๑) มองเห็นและเข้าใจความเปลี่ยนแปลงและความไม่ยั่งยืนของสิ่งต่างๆ และรู้เท่าทันความจริงนั้นตามหลักอนิจจัง ๒) มองเห็นและเข้าใจปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและ

จัดการกับปัญหาเหล่านั้นด้วยสติปัญญาตามหลักทุกขัง และ ๓) มองเห็นและเข้าใจโลกและสังคมตามความเป็นจริง ไม่คำนึงถึงแต่ประโยชน์ตน มีใจเอื้อเฟื้อมุ่งทำประโยชน์ต่อผู้อื่นตามหลักอนัตตา ทั้งนี้โดยมุ่งหวังจะได้ผลลัพธ์ของการพัฒนาเป็นกระบวนการพุทธวัตกรรมการสื่อสารฯ ที่สอดคล้องกับหลักไตรลักษณ์ คือ ๑) แสวงหาและนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริงและทันสมัย ๒) จัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ใช้ถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน เสนอหนทางแก้ไขปัญหา และสะท้อนความเกี่ยวเนื่องต่อสังคม และ ๓) จัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำส่งเสริมความดีงามและพลังสามัคคี ยกระดับจิตใจของคนในสังคมในทางจริยธรรมและคุณธรรม

ผลการวิจัยในเรื่องการพัฒนาระบบการพุทธวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ มีแนวคิดที่คล้ายคลึงหรืออาจเทียบเคียงได้กับแนวคิดของทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด (Technological Determinism) ของมาร์แชล แม็คลูฮัน (Marshall McLuhan) ที่มองว่า เทคโนโลยีเป็นปัจจัยในการผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใดๆ ทางสังคม การปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการสื่อสารในแต่ละครั้ง จะทำให้เกิดการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามมาเสมอ เทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดกิจกรรมพื้นฐานของมนุษย์ เข้ามามีบทบาทเปลี่ยนแปลงระบบการดำรงชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่กระบวนการคิด ความรู้สึก และการกระทำต่างๆ รวมทั้งพฤติกรรมและระบบการใช้งานสื่อให้แตกต่างไปจากเดิม ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของปริมาณหรือรูปแบบการใช้งาน การรับเอาเทคโนโลยีการสื่อสารมาใช้ไม่ได้เป็นเพียงการนำเครื่องมือและเทคนิคทางอุตสาหกรรมเข้ามาใช้เท่านั้น หากแต่ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม ในด้านการทำงาน ในชุมชน และครอบครัวส่วนใหญ่แล้วจะถูกกำหนดโดยลักษณะของเทคโนโลยีด้วย แนวคิดพื้นฐานก็คือสื่อทุกชนิดคือการขยายประสบการณ์ด้านผัสสะของมนุษย์ (Extension of Experience) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ได้ขยายประสบการณ์ของมนุษย์ให้กว้างออกไปอย่างมาก พัฒนาการทางเทคโนโลยีการสื่อสารในยุคนี้ ทำให้อุปสรรคด้านเวลา รวมทั้งระยะทาง และสถานที่หมดไป ทฤษฎีนี้มองว่า เพียงตัวสื่อก็ถือว่าเป็นสารแล้ว (Medium is the message) การเปลี่ยนแปลงเพียงตัวสื่อเท่านั้นก็จะสามารถสร้างผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อประสบการณ์ต่างๆ ของมนุษย์ได้ และเมื่อเทคโนโลยีสารสนเทศเปลี่ยนแปลงไป รูปแบบและกระบวนการสื่อสารของสังคมก็จะเปลี่ยนตัวเองเข้าสู่โลกเทคโนโลยีสารสนเทศตามไปด้วย โดยที่ยังทำหน้าที่และบทบาทหลักในการเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารของตนเองอยู่

ความคล้ายคลึงของแนวคิดดังกล่าวอยู่ที่ว่า ผลการพัฒนาระบบการพุทธวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อาจเป็นตัวกำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางความคิดและทางการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมในยุควิถีชีวิตใหม่ได้ เนื่องจากพุทธวัตกรรมการสื่อสารในยุคสมัยใหม่จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีใหม่เป็นตัวนำหลักในการออกแบบและพัฒนาระบบการสื่อสารที่มุ่งหวังให้เกิดผลกระทบเชิงบวกในวงกว้างต่อสังคม โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงระบบและกระบวนการทางความคิด การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน การเปลี่ยนแปลงระบบการดำเนินชีวิต การเปลี่ยนแปลงระบบและพฤติกรรมสื่อสาร ที่จะช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ได้

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) ปัจจุบันยังมีนโยบายหรืองานวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการฟื้นฟูภายหลังภาวะวิกฤตไม่มาก โดยเฉพาะแนวนโยบายในการเยียวยาเชิงสังคมและแนวทางการฟื้นฟูพลังใจของบุคคล ดังนั้น จึงควรมีการนำนวัตกรรมการสื่อสารในเรื่องที่เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนารูปแบบและขั้นตอนที่ช่วยให้การปรับปรุงหรือการฟื้นฟูพลังใจภายหลังภาวะวิกฤตประยุกต์ใช้เป็นแนวทางโดยรวมของสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีมีเอกภาพของคนในสังคมภายหลังภาวะวิกฤต

๒) ควรมีการนำเอากลไกองค์กรและกลไกการดำเนินงานในการบริหารจัดการการสื่อสารหรือนวัตกรรมสื่อสารขององค์กรที่ช่วยฟื้นฟูพลังใจภายหลังภาวะวิกฤต หรือเพื่อสร้างบริบทแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ศึกษาปัจจัยแห่งความสำเร็จในการนำพุทธรูปนวัตกรรมการสื่อสารไปใช้เพื่อการฟื้นฟูพลังใจของคนในสังคมในบริบทสังคมภายหลังภาวะวิกฤต

๒) ศึกษาปัจจัยแห่งความสำเร็จในการนำพุทธรูปนวัตกรรมการสื่อสารไปใช้เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางประการของคนในสังคมในบริบทสังคมภายหลังภาวะวิกฤต

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กนกพร ฉิมพลี. การสื่อสารเพื่อการพัฒนาสังคม, [หนังสืออิเล็กทรอนิกส์], นครราชสีมา: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๖๑, แหล่งที่มา: <http://aritbooks.nrru.ac.th/?q=/public/viewcourse/takebook/39/> [๒๕ มี.ค. ๒๕๖๖].

ทัศนีย์ เจนวิถีสุข. “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๖-๘๗.

“.....”. การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม”, ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๙๓.

ประมะ สตะเวทิน. หลักนิติศาสตร์. (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙-๕๐.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๑,

(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๗๐-๔๗๑

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑).

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๓.

..... . ต้องฟื้นฟูวัดให้ชนบทพัฒนา สังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.

..... . พระธรรมวินัยกับพุทธบริษัท. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.

..... . พระพุทธศาสนาในอาเซียน. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

..... . รัฐกับพระพุทธศาสนา ถึงเวลาชำระล้างหรือยัง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.

..... . ศาสนาและเยาวชน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). การเสริมสร้างคุณลักษณะเด็กไทย. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ
การศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวน
สุนันทา, ๒๕๕๑.

_____ . กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๒.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. นนทบุรี: บริษัท เอส.
อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. นนทบุรี: บริษัท เอส.
อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน,
๒๕๕๖.

_____ . สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่พิเศษ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์
ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ้นแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ้นแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๗.

_____ . วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท
สำนักพิมพ์เพ้นแอนด์โฮม จำกัด), ๒๕๕๙.

พระศาสนโสภณ รวบรวมและแปล, คำบอกวัดใน สวดมนต์แปล, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๓-๓๔.

พระศาสนโสภณ รวบรวมและแปล, สวดมนต์ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๓.

รังษี สุทนธ์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงทำ คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎกเบื้องต้น, หน้า ๒๑.
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ปฏิสัมพันธ์ ๔ ที่ฉายแสงแห่งพุทธปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญดีมั่นคงการพิมพ์, ๒๕๖๔).

วัชรระ งามจิตรเจริญ. พุทธศาสนาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๕๐.

สายสมร นาคลดดา, “ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือการบริหารงานคณะสงฆ์และการบริหารงาน
องค์กร”, ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

สุวัฒน์ จันทระจาง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ,
๒๕๔๐).

(๒) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

ยง ภู่วรรณ และ ยืน ภู่วรรณ, ชีวิตวิถีใหม่และความฉลาดทางดิจิทัล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
<https://learningdq-dc.ku.ac.th/> [๒๗ มี.ค. ๒๕๖๖].

เรวัต ตันตยานนท์, **กระบวนทัศน์เทคโนโลยี**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.bangkokbiz-news.com/blogs/columnist/112185> [๒๗ มี.ค. ๒๕๖๖].

ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม, **ทักษะดิจิทัลก้าวสู่พลเมืองในศตวรรษที่ ๒๑**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.ops.go.th/main/index.php/knowledge-base/article-pr/1355-goto-citizens> [๒๗ มี.ค.๒๕๖๖].

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, <http://sathlearner.blogspot.com/2007/05/blog-post.html>, [๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๐].

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **ชีวิตที่เป็นอยู่ดี: ด้วยมีการศึกษาทั้ง ๓ ที่ทำให้พัฒนาครบทั้ง ๔**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://www.watnyanaves.net/en/book-reading/143/2> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๕].

_____. **ชีวิตกับการทำงาน**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <https://www.watnyanaves.net/en/book-full-text/137> [๓ พ.ค. ๒๕๖๖],

๒. ภาษาอังกฤษ

Daniel Lerner, **Communication for Development Administration in Southeast Asia**, (New York: Asia Society – SEADAG, 1972).

Everett M. Rogers, **Communication of Innovations: A Cross-Culture Approach**, (New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster, Inc., 1971)

Everett M. Rogers, **Diffusion of Innovations**, Third Edition, (New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster, Inc., 1983).

Singhal A. & Stapitanond P., “The Role of Communication in Development: Lessons Learned from a Critique of the Dominant, Dependency, and Alternative Paradigms” **The Journal of Development Communication**, Vol. 7 No. 2: (1996): 11-25

ภาคผนวก

ผนวก ก

หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อทำวิจัย

ที่ อว ๘๐๐๑.๑/พิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

๘ เมษายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธนวัตกรรมการสื่อสารให้สัมภาษณ์งานวิจัย

เรียน นายสว ย สิริปริญา รองประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ด้วย ข้าพเจ้า ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอฐสุ นักวิจัย สังกัด บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติโครงการวิจัย เรื่อง “การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่” รหัส MCU RS 800766031 เลขที่สัญญา ว.031/2566 ความทราบแล้วนั้น

เพื่อการนี้ โครงการวิจัยดังกล่าวพิจารณาแล้วเห็นว่า “ท่านเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านพุทธนวัตกรรมการสื่อสารจริง” จึงขออนุญาตสัมภาษณ์เชิงลึกท่านเพื่อเก็บข้อมูลใช้ประกอบการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่” เป็นลำดับสืบไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอฐสุ)

หัวหน้าโครงการวิจัย/ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร (ภาคเสาร์-อาทิตย์)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ประสาน: พระมหาชัชวาลย์ อนาลโย มือถือ: ๐๘๐-๓๐๗๗-๘๒๗ โทร: saraheyo101

นายสังวร อ่อนสนิท มือถือ: ๐๘๑ ๒๙๘ ๖๐๑๗

กำหนดการลงภาคสนาม
โครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทย
ในยุควิถีชีวิตใหม่” โดยบูรณาการสร้างพุทธนวัตกรรมการพัฒนาจิตใจและสังคม
กับโครงการส่งเสริมกิจกรรมทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
ณ สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์สามต้น อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
วันเสาร์ที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๖ เวลา ๐๙.๐๐ – ๑๓.๐๐ น.

เวลา	หัวข้อเรื่อง-กิจกรรม
๐๘.๔๕ - ๐๙.๐๐ น.	: เดินทางถึงสถานที่ ลงทะเบียน และเข้าห้องออนไลน์ผ่านระบบ ZOOM Meeting ID: 4884909371
๐๙.๐๐ - ๐๙.๑๕ น.	: พระมหาสันติ ธีรภทฺโท, ดร. เลขานุการสำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย กล่าวนำบูชาพระรัตนตรัย (พระครูวินัยธรรุ่งฤทธิ์ ลิตฺตินโน) : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอธสุ หัวหน้าโครงการวิจัย/ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร (ภาคเสาร์-อาทิตย์) กล่าวชี้แจงความเป็นมาวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่” โดยบูรณาการสร้างพุทธนวัตกรรมการพัฒนาจิตใจและสังคมกับโครงการส่งเสริมกิจกรรมทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
๐๙.๑๕ - ๑๑.๐๐ น.	: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอธสุ หัวหน้าโครงการวิจัย/ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร (ภาคเสาร์-อาทิตย์) อาจารย์ ดร.กนกวรรณ กรณาฤทธิโยธิน ผู้ร่วมวิจัย/อาจารย์พิเศษ ดร.สายสมร นาคลด ผู้ช่วยวิจัย/อาจารย์บรรยาย และ พระมหาชัชวาลย์ อนุบาลโย ผู้ช่วยวิจัย/นิสิต สัมภาษณ์เชิงลึก นายสว สิริปริญา รองประธาน สภาวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในประเด็น “การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่”
๑๑.๐๐ - ๑๒.๐๐ น.	: ฉันทาอาหารเพล/รับประทานอาหารกลางวัน
๑๒.๐๐ - ๑๓.๐๐ น.	: ลงพื้นที่สำรวจค่ายโพธิ์สามต้น เพื่อเตรียมความพร้อมจัดโครงการส่งเสริมกิจกรรมทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมในวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๖๖ นำโดย พระมหาสันติ ธีรภทฺโท, ดร. เลขานุการสำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอธสุ หัวหน้าโครงการวิจัย/ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร (ภาคเสาร์-อาทิตย์) อาจารย์ ดร.กนกวรรณ กรณาฤทธิโยธิน ผู้ร่วมวิจัย/อาจารย์พิเศษ และ ดร.สายสมร นาคลด ผู้ช่วยวิจัย/อาจารย์บรรยาย พร้อมด้วยตัวแทนนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร (ภาคเสาร์-อาทิตย์) ประกอบด้วย ๑) พระสมุห์ประเสริฐชัย ธมฺมธีโร ๒) พระมหาชัชวาลย์ อนุบาลโย ๓) นางสาวนัยนชนก หอมโกศล และนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร (ภาคเสาร์-อาทิตย์) ประกอบด้วย ๑) พระครูวินัยธรรุ่งฤทธิ์ ลิตฺตินโน ๒) พระธณภูมิ สมจิตโต ๓) นางสาวกุลิสรา ชินันท์
๑๓.๐๐ น.	: เดินทางกลับโดยสวัสดิภาพและปลอดภัย

หมายเหตุ: กำหนดการอาจมีการปรับได้ตามความเหมาะสม

ที่ อว ๘๐๐๑.๑/พิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

๘ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง เชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธนวัตกรรมการสื่อสารให้สัมภาษณ์งานวิจัย

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาสนะ เชิดชู ผู้อำนวยการสถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

ด้วย ข้าพเจ้า ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอธสุ นักวิจัย สังกัด บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติโครงการวิจัย เรื่อง “การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่” รหัส MCU RS 800766031 เลขที่สัญญา ว.031/2566 ความทราบแล้วนั้น

เพื่อการนี้ โครงการวิจัยดังกล่าวพิจารณาแล้วเห็นว่า “ท่านเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านพุทธนวัตกรรมการสื่อสารจริง” จึงขออนุญาตสัมภาษณ์เชิงลึกท่านเพื่อเก็บข้อมูลใช้ประกอบการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่” ในวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๖๖ เวลา ๑๗.๐๐ น. ห้องออนไลน์ผ่านระบบ ZOOM Meeting ID: 4884909371 เป็นต้นไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอธสุ)

หัวหน้าโครงการวิจัย/ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร (ภาคเสาร์-อาทิตย์)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ประสาน: พระมหาชัชวาลย์ อนาโย มือถือ: ๐๘๐-๓๐๗๗-๘๒๗ โทร: saraheyo101

นายสังวร อ่อนสนธิ มือถือ: ๐๘๑ ๒๙๘ ๖๐๑๗

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)
โครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิต
ของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่”

วันพุธที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๖ เวลา ๑๗.๐๐ – ๑๘.๐๐ น.

ห้องออนไลน์ผ่านระบบ ZOOM Meeting ID: 4884909371

เวลา	คำถามสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)
๑๗.๐๐-๑๗.๑๐ น.	๑. ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร
๑๗.๑๐-๑๗.๒๐ น.	๒. ท่านมองว่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ เป็นอย่างไร
๑๗.๒๐-๑๗.๓๐ น.	๓. ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิต ในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร - ด้านผู้สื่อสาร - ด้านเนื้อหาพุทธธรรม - ด้านสื่อ/ช่องทาง/เทคโนโลยี - ด้านผู้รับสาร
๑๗.๓๐-๑๗.๔๐ น.	๔. ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ควรเป็นอย่างไร
๑๗.๔๐-๑๗.๕๐ น.	๕. ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้(การพัฒนากระบวนการ) นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ควรเป็นอย่างไร
๑๗.๕๐-๑๘.๐๐ น.	๖. ท่านมีประเด็นอื่น ๆ ที่จะเสนอแนะอะไร

ผนวก ข
เครื่องมือการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

งานวิจัยเรื่อง

“การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของ
ประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่

The Development of Buddhist Communication Innovation
Process to Reinforce Life Power of Thai People in the New
Normal Age”

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แนวคำถามสัมภาษณ์เชิงลึกนี้ ผู้วิจัยได้ออกแบบเพื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม ในการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่” ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปประกอบการวิจัย โดยออกแบบการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์สามารถแสดงความรู้ ความคิดเห็นที่เป็นข้อเท็จจริง ซึ่งข้อมูลที่ได้ผู้วิจัยจะนำไปใช้ประโยชน์ทางวิชาการเท่านั้น โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
2. เพื่อศึกษารูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
3. เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

โดยแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ 2 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

1. ชื่อ-สกุล.....
2. อายุ.....
3. ระดับการศึกษา.....
4. ประสบการณ์การทำงาน.....
5. ตำแหน่ง/การงาน.....
6. องค์กร/สถานที่ทำงาน.....

ส่วนที่ 2 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

1. ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ อย่างไร (ผศ.ดร.บุญเลิศ โอฐสุ เป็นผู้สัมภาษณ์)
2. ท่านมองว่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ เป็นอย่างไร (พระมหาชัชวาลย์ อนุบาลโย เป็นผู้สัมภาษณ์)
3. ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร ในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร (ดร.สายสมร นาคลดา เป็นผู้สัมภาษณ์)
4. ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร (อ.ดร.กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน เป็นผู้สัมภาษณ์)
5. ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้(การพัฒนาระบบการ)นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร (ผศ.ดร.บุญเลิศ โอฐสุ เป็นผู้สัมภาษณ์)
6. ท่านมีประเด็นอื่นๆ ที่เสนอแนะอะไร (ผศ.ดร.บุญเลิศ โอฐสุ เป็นผู้สัมภาษณ์)

ขอขอบพระคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการให้สัมภาษณ์ครั้งนี้

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ โอฐสุ)

หัวหน้าโครงการวิจัย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผนวก ค
บทความการวิจัย

Journal of
Buddhist Innovation Review

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่
The Development of Buddhist Communication Innovation Process to Reinforce Life
Power of Thai People in the New Normal Age

Research Articles

บทความวิจัย

บุญเลิศ โอสุ

Boonlert Otsu

อาจารย์ผู้รับผิดชอบและประจำ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตและพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
พุทธนวัตกรรมการสื่อสาร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Responsible teacher and resident of the Buddhist Innovation Communication Program

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

boonlert.ot@mcu.ac.th

กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน

Kanokwan Karunatittiyotin

อาจารย์ผู้รับผิดชอบและประจำ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตและพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
พุทธนวัตกรรมการสื่อสาร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Responsible teacher and resident of the Buddhist Innovation Communication Program

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

kanokwan.kar@mcu.ac.th

Article history

Received: , 2024 / Revised: , 2024

Accepted: , 2024 / Available Online: , 2024

บทคัดย่อ

การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่ มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสาร

พุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ (2) เพื่อศึกษารูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ และ (3) เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการถอดบทเรียนการสัมมนาและสัมภาษณ์เชิงลึก ผลการวิจัยพบว่า นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาทจัดเป็นระบบและกลไกหนึ่งที่สามารถช่วยให้คนในสังคมมีสติและใช้ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิต พร้อมทั้งช่วยเสริมสร้างพลังใจให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีคุณค่าและมีความสุขในยุคชีวิตวิถีใหม่ ส่วนรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่อยู่บนแนวคิดพื้นฐานของศีลและศรัทธา โดยมีศีลเป็นข้อกำหนดและระเบียบวินัยด้านความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุขและสร้างสังคมให้เกิดความสงบเรียบร้อย สำหรับการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ใช้แนวคิดจากคุณค่าทางจริยธรรมของไตรลักษณ์ ประกอบด้วย 1) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริง มีหลักฐานพิสูจน์ได้ ทันยุคสมัย ทันเหตุการณ์ที่ผันแปรไปอยู่เสมอ 2) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ประกอบด้วยถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับ และ 3) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำสร้างเสริมสังคมสามัคคี ยกย่องจิตใจของคนในสังคมให้สูงขึ้น ให้มีจิตสาธารณะมุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น ตลอดจนการเอาใจใส่ดูแลสังคมในทางจริยธรรมและคุณธรรมด้วย

คำสำคัญ: การพัฒนา กระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร. การเสริมสร้างพลังชีวิต. ยุคชีวิตวิถีใหม่.

Abstract

The Developing innovative Buddhist communication processes that enhance the life force of Thai people in the new way of life era. The objectives are (1) to study the system and mechanism for knowing how to deal with life crises through innovative communication of Buddhism that strengthens life power in the new way of life. (2) to study the form of innovative communication of Buddhism that strengthens management power and Life power in the new way of life and (3) to develop and propose the development of innovative Buddhist communication processes that enhance life power in the new way of life. Using qualitative research methods with in-depth interviews. The research results found that Innovation in communicating the Buddhadharma regarding mindfulness and carelessness is organized as a system and mechanism that can help people in society be mindful and use their wisdom to consider and understand life crises. As well as helping to strengthen the mind to be able to continue living with value and happiness in the new way of life era. As for the innovative format for communicating Buddhism that strengthens executive power and life force in the new way of life, it is based on the basic concepts of precepts and faith. There are precepts as rules and discipline in the behaviour of people in society to live together normally and create a peaceful society. For the development of innovative Buddhist communication processes that enhance life power in the new way of life era, concepts from the ethical values of the Three Characteristics are used, consisting of 1) preparing and communicating truthful information; There is evidence to prove it, keeping up with the times and keeping up with events that are always changing. 2) Creating and communicating information that consists of polite

words, easy to understand, clear, reflects an understanding of the social situation. and reflects the generosity and support of people at all levels of society; and 3) preparing and communicating information that has words to promote social harmony. Raise the spirit of people in society to a higher level. To have a public mind focused on providing more benefit to others. As well as taking care of society in an ethically and morally way as well.

Keywords: Innovative Buddhist Communication Processes; Reinforce Life Power; New Normal Age

บทนำ

ในช่วงเวลาที่ทุกภูมิภาคทั่วโลกต้องประสบกับภาวะวิกฤตของการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา หรือโควิด-19 (COVID-19) ร่วมกันเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนานนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2562 เป็นต้นมา วิถีชีวิตของคนในสังคมตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับชุมชนและระดับประเทศต่างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพราะจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับเหตุการณ์และภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้น สิ่งจำเป็นในสภาพการณ์ที่ผู้คนต่างจำต้องโดดเดี่ยวตนเองออกจากสังคมเพื่อความปลอดภัยแห่งชีวิต คือ การติดต่อสื่อสาร เพราะการติดต่อสื่อสารจะนำพาให้สังคมได้เชื่อมโยงถึงกันอีกครั้งผ่านการรับรู้ข้อมูลและข่าวสารของสังคมร่วมกัน การติดต่อสื่อสารในภาวะวิกฤตเพื่อการรับรู้และเผยแพร่ข้อมูลและข่าวสารที่สำคัญจะต้องทำอย่างรวดเร็วฉับไว ถูกต้องแม่นยำ ชัดเจน รัดกุม และกระตุ้นปลุกเร้า เพื่อให้คนในสังคมได้รับรู้และเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นและสามารถจัดการตนเองให้สนองตอบต่อภาวะวิกฤตินั้นได้อย่างเหมาะสม ทันทั่วถึง และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ข้อมูลข่าวสารที่รับรู้ร่วมกันนี้จะช่วยกำหนดแนวความคิดและแนวทางประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมที่จะดำเนินต่อไปในบริบทสังคมใหม่ได้ นวัตกรรมสื่อสารจึงนับว่ามีบทบาทสำคัญในการนำเสนอรูปแบบใหม่และวิธีการใหม่ในการติดต่อสื่อสารที่จะช่วยหลอมรวมสังคมเข้าด้วยกันอีกครั้งในช่วงภาวะวิกฤตนี้ และรวมไปถึงแม้ภายหลังภาวะวิกฤตในบริบทของสังคมวิถีชีวิตใหม่ ด้วยการเป็นช่องทางสร้างการรับรู้และความเข้าใจในเรื่องการดำเนินชีวิต และการประพฤติปฏิบัติของสังคมที่จำต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่ การเลือกรูปแบบนวัตกรรมสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนสังคมให้เกิดการเรียนรู้และการเรียนรู้วิธีการจัดการกับภาวะวิกฤตนี้ได้อย่างทันทั่วถึงที่ร่วมกันนับเป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะในส่วนที่จะช่วยขับเคลื่อนการบริหารจัดการในภาวะวิกฤตจนสามารถผ่านพ้นและพลิกฟื้นคืนสู่สภาพปกติภายหลังภาวะวิกฤตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้ทำให้พัฒนาการด้านการสื่อสารนับการเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา โดยลำดับ เริ่มจากการประดิษฐ์โทรเลข โทรศัพท์ วิทยุ โทรทัศน์ ดาวเทียม อินเทอร์เน็ต คอมพิวเตอร์ เว็บไซต์ สมาร์ทโฟน และสื่อสังคมออนไลน์หรือโซเชียลมีเดีย (social media) ซึ่งถือเป็นนวัตกรรมสื่อสารล่าสุดในยุคปัจจุบันที่ทรงพลังอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและแนวทางการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม อันจะนำไปสู่การสร้างกรอบความคิดใหม่และบรรทัดฐานใหม่ให้เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของคนในสังคมได้ในอนาคต จากพัฒนาการของระบบการสื่อสารข้างต้น จะเห็นว่า เทคโนโลยีใหม่ๆ ทำให้การสื่อสารนับวันจะมีประสิทธิภาพสูงขึ้น และมีบทบาทช่วยให้การรับรู้ข่าวสารและปฏิสัมพันธ์ในระหว่างบุคคลกับบุคคลและในระหว่างบุคคลกับสังคมเกิดขึ้นได้ในเกือบทุกมิติ ทั้งในแนวนอนคือ มีการเชื่อมโยงและแพร่ขยายไปได้อย่างกว้างขวางทั่วโลก

ส่วนนวัตกรรมสื่อสารในยุคปัจจุบัน นวัตกรรมสื่อสารในรูปแบบดิจิทัลจัดเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด องค์กรต่างๆ ได้พัฒนาระบบการทำงานที่มีการนำเทคโนโลยีดิจิทัลเข้า

มาประยุกต์ใช้กับงานทุกด้านขององค์กร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่รากฐานของธุรกิจไปจนถึงกระบวนการส่งมอบให้กับลูกค้า (หรือที่เรียกว่า Digital Transformation) และสำหรับในแง่ของการติดต่อสื่อสาร ก็จะเป็นการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาประยุกต์ใช้เพื่อเพิ่มช่องทางในการติดต่อสื่อสารกับคนภายในองค์กร หรือสื่อสารกับคนภายนอกองค์กร ผ่านสื่อดิจิทัลหรือสื่อสังคมออนไลน์ (social media) ในรูปแบบต่างๆ เช่น เฟซบุ๊ก (facebook) ทวิตเตอร์ (twitter) เว็บบอร์ด (web board) เว็บบล็อก (web blog) แชทบอท (chatbot) เป็นต้น เป็นการสร้างกลยุทธ์ที่มุ่งเน้นการทำให้ลูกค้าสามารถเข้าถึงสินค้าและบริการได้จากสื่อหลากหลายช่องทาง เทคโนโลยีดิจิทัลช่วยให้ระบบการสื่อสารสามารถเชื่อมโยงข้อมูลของผู้บริโภคได้อย่างครบถ้วนรอบด้านผ่านทุกช่องทางบริการในระหว่างทุกแพลตฟอร์ม (platform) บนระบบดิจิทัล เป็นการผสานช่องทางทั้งหมดเข้าไว้เป็นหนึ่งเดียวอย่างมีประสิทธิภาพ และจะประมวลผลข้อมูลที่ได้จากทุกช่องทางนี้เพื่อออกแบบวิธีการตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภคเฉพาะรายบุคคลได้ แนวโน้มพฤติกรรมและแนวทางชีวิตวิถีใหม่ของคนไทย ([ออนไลน์]. ปรับตัวอย่างไร? ให้ชีวิตและธุรกิจอยู่รอดในยุค New Normal, 2563: [สืบค้นวันที่ 27 พฤษภาคม 2563], เข้าถึงได้จาก www.dharmniti.co.th) และข้อมูลของกรมสุขภาพจิต (กรมสุขภาพจิต, 2563: [สืบค้นวันที่ 13 พฤษภาคม 2564], เข้าถึงได้จาก www.dmh.go.th/news/view) ที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของนวัตกรรมการสื่อสารที่มีต่อการดำเนินชีวิตโดยเฉพาะในภาวะวิกฤต เช่น การใช้เทคโนโลยีและอินเทอร์เน็ต เทคโนโลยีการสื่อสารและอินเทอร์เน็ตจะเข้ามามีบทบาทกับการใช้ชีวิตในสังคมยุควิถีชีวิตใหม่มากขึ้นจากเดิมที่มีมากอยู่แล้ว กิจกรรมผ่านสื่อออนไลน์จะเข้าไปอยู่ในแทบทุกจังหวะของชีวิต เช่น การเรียนออนไลน์ การทำงานออนไลน์จากที่บ้าน การประชุมออนไลน์ การซื้อสินค้าออนไลน์ การทำธุรกรรมการเงินออนไลน์ เป็นต้น รวมถึงการเว้นระยะห่างทางสังคม ผู้คนในสังคมจะเห็นความสำคัญของการเว้นระยะห่างที่เป็นแนวทางการใช้ชีวิตช่วงวิกฤติโควิด-19 และจะดำเนินชีวิตแบบนั้นต่อไป โดยรักษาระยะห่างทางกายภาพเพิ่มขึ้น และใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการสื่อสารและการดำเนินชีวิตมากขึ้น เพื่อลดการปฏิสัมพันธ์ซึ่งหน้าและการออกไปในสถานที่สาธารณะต่างๆ แต่เน้นการทำกิจกรรมที่บ้านมากขึ้นการดูแลสุขภาพทั้งของตัวเองและคนรอบข้าง โดยคนในสังคมเกิดความคุ้นชินจากพฤติกรรมในช่วงวิกฤติโควิด-19 ที่ต้องดูแลสุขภาพอนามัยเพื่อป้องกันการติดเชื้อ ดังนั้น พฤติกรรมการใช้หน้ากากอนามัย และการทำความสะอาดอย่างถูกวิธี และหมั่นสังเกตตัวเองเมื่อไม่สบายจะยังคงมีต่อไป รวมถึงการหันมาใส่ใจสุขภาพด้วยการออกกำลังกาย และทำประกันสุขภาพจะมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น และการสร้างสมดุลชีวิต การมีโอกาสดำรงงานที่บ้าน ทำให้ผู้คนมองเห็นแนวทางที่จะสร้างสมดุลชีวิตในช่วงระหว่างอยู่บ้านมากขึ้น และจะเป็นแนวทางในการปรับสมดุลชีวิตระหว่างชีวิตส่วนตัว ชีวิตการทำงาน และชีวิตในสังคมให้สมดุลมากยิ่งขึ้น แนวโน้มพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตวิถีใหม่ดังกล่าวจะช่วยให้การตัดสินใจเลือกรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารเกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้งานได้มากที่สุดแต่ด้วยสภาพการณ์ของวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากภาวะวิกฤตโรคระบาดที่เกิดขึ้น ทำให้การดำเนินชีวิตในท่ามกลางภาวะไม่ปกติของสังคมมีข้อจำกัด ในขณะเดียวกันสังคมยังต้องร่วมกันฝ่าฟันวิกฤตให้ผ่านพ้น อีกทั้งยังต้องเตรียมพร้อมในการดำเนินชีวิตวิถีใหม่ภายหลังภาวะวิกฤตอีกด้วย การสื่อสารแนวความคิดและแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้สังคมได้มีโอกาสรับรู้ร่วมกันและพร้อมใจกันผลักดันตัวเองให้ก้าวต่อไป ย่อมเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น พุทธนวัตกรรมการสื่อสารควรจะต้องถูกหยิบยกขึ้นพิจารณาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในรูปแบบที่เหมาะสมและทรงพลังเพื่อช่วยขับเคลื่อนสังคมวิถีชีวิตใหม่ให้ดำเนินต่อไปได้ในที่สุด

สำหรับสังคมไทยในวิถีชีวิตแบบพุทธยังคงมีความสำคัญในเชิงความเชื่อและการเป็นขนบธรรมเนียม ประเพณีดั้งเดิม วัฒนธรรมและประเพณีไทยหลายส่วนเกิดขึ้นจากการนำหลักของพระพุทธศาสนามาประพจน์ ปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมไทย การพิจารณาทบทวนภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับการสื่อสารที่มีมาแต่เดิมใน พระพุทธศาสนานับเป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่ง เพราะภูมิปัญญาความรู้ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าและประโยชน์ อันเป็นความจริง แท้ที่ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะได้ศึกษาเพื่อนำมาพิจารณาใช้แก้ปัญหาอันเนื่องเกี่ยวกับการ สื่อสารที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่เป็นไปในทางที่มีคุณค่าเชิงคุณธรรม และเกิดประโยชน์สุข อย่างไรก็ดี สังคมในสมัยพุทธกาลเป็นสังคมที่มีการสื่อสารโดยการทรงจำสืบทอดโดยต่อหน้า หรือปากต่อปาก คำว่า “การสื่อสาร” ในภาษาบาลีที่เป็นศัพท์บัญญัติเฉพาะในพระไตรปิฎกมิได้มีบัญญัติขึ้น โดยตรง จึงไม่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นเรื่องราวหรือเป็นหมวดหมู่ที่เกี่ยวกับการ สื่อสารตามคำอธิบายเกี่ยวกับการสื่อสารอย่างในปัจจุบัน แต่กระนั้นก็ตาม พฤติกรรมการสื่อสารก็มีอยู่และเป็น ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย การสื่อสารที่มีอยู่นั้นปรากฏในรูปของการสั่งสอนและเผยแผ่หลักธรรมและเนื้อหาเรื่องราวในแบบมุขปาฐะ จึงมักเกี่ยวเนื่องอยู่ในเรื่องของสัมมาวาจา หรือวาจาสุภาสิต เป็นส่วนใหญ่ มิได้ถูกจัดรวบรวมอย่างชัดเจนเฉพาะเจาะจงลงในหัวข้อเรื่องการสื่อสาร ในสังคมแบบพุทธที่ เกิดขึ้นเป็นสังคมชีวิตวิถีใหม่นี้ พระพุทธเจ้าทรงตั้งชุมชนที่เรียกว่า ภิกษุสงฆ์ขึ้นตามหลักการและความมุ่งหมายที่ ทรงกำหนดไว้โดยเฉพาะให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุดแก่การปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และ เผยแพร่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้กว้างขวางออกไปเพื่อประโยชน์สุขของสังคมโดยรวม การตั้ง ชุมชนภิกษุสงฆ์ขึ้นนี้ส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบสถานภาพของบุคคลในสังคม และระบบ ความสัมพันธ์ในระหว่างบุคคลโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะระบบวรรณะในสังคมแบบพราหมณ์ พระพุทธองค์ได้ทรง บัญญัติระเบียบข้อบังคับต่างๆ ขึ้นเพื่อควบคุมความเป็นอยู่และความประพฤติทั่วไปของภิกษุที่เป็นสมาชิกของ สังคมสงฆ์นั้น ระเบียบข้อบังคับต่างๆ เหล่านี้ก็คือ พระวินัยที่เป็นประมวลบทบัญญัติที่ประกอบด้วยสิกขาบท ต่างๆ อันประกอบด้วยข้อกำหนดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัว ข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ในสังคมสงฆ์ และความสัมพันธ์กับคนภายนอกสังคมสงฆ์ ได้แก่กฤตยัตถ์ทั้งหลาย ตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ รวมถึงระเบียบว่าด้วยการปกครองและการดำเนินกิจการต่างๆ ของสงฆ์ เป็นต้น โดยทรง แสดงวัตถุประสงค์ ซึ่งเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายของการบัญญัติสิกขาบท 10 ประการ ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือ ส่วนรวมคือเพื่อความเรียบร้อยดีงามที่เป็นไปโดยความเห็นชอบร่วมกันและความผาสุกของสงฆ์ ว่าด้วยประโยชน์ แก่บุคคลคือ เพื่อช่มบุคคลผู้เกื้อกูล เพื่อกำราบคนหน้าด่านไม่รู้จักอาย เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดี งาม ว่าด้วยประโยชน์แก่การเจริญธรรมพัฒนาชีวิตคือเพื่อปิดกั้นความเสื่อมเสียที่ก่อความเดือดร้อนในปัจจุบัน เพื่อป้องกันความเสื่อมเสียที่ก่อความเดือดร้อนในภายหน้า และว่าด้วยประโยชน์แก่ประชาชนคือเพื่อความ เลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ไม่เลื่อมใสแล้ว และว่าด้วยประโยชน์แก่พระ ศาสนาคือเพื่อความดำรงมั่นแห่งสัทธรรม และเพื่อสนับสนุนวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: เล่ม 1 ข้อ 20 หน้า 37) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, 2539, เล่ม 1 ข้อ 20 หน้า 37 และ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: เล่ม 24 ข้อ 31 หน้า 74) วัตถุประสงค์เหล่านี้แสดงถึงเจตนารมณ์ที่เน้นความดีงามและประโยชน์สุขของ สังคมเป็นอย่างมาก โดยแบ่งเป็นประโยชน์สุขของชุมชนสงฆ์หรือของพระพุทธศาสนา และประโยชน์สุขของ ประชาชนผู้เลื่อมใสและจะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (พุทธธรรม ฉบับปรับ

ขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 40, 2557, หน้า 921-922). อนึ่ง ในการสื่อสารเพื่อการบริหารแต่ละครั้ง พระพุทธเจ้าทรงใช้หลัก 4 ส. ซึ่งมีคำอธิบายเชิงประยุกต์เข้ากับการบริหารดังนี้ 1. สันทิสสนา (แจ่มแจ้ง) อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง ช่วยให้ปฏิบัติตามได้โดยง่าย 2. สมาทปนา (จงใจ) อธิบายให้เห็นจริงด้วย ขวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ 3. สมุตเตชนา (แก้แค้น) ระวังใจให้แก้แค้น ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและกระตือรือร้นในการทำให้สำเร็จได้ และ 4. สัมปหังสนา (ร่าเริง) สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2547, หน้า 53) สำหรับรูปแบบของการสื่อสารนั้น โดยมากมีลักษณะเป็นการสนทนา ตอบปัญหา ได้วาทะ เทศนาธรรม โดยมีวิธีการปฏิสัมพันธ์กับผู้รับสาร ดังนี้ 1. ใช้การสื่อสารสองทาง ด้วยรูปแบบการสนทนา หรือแบบถาม-ตอบ ใน 2 ลักษณะ คือ สนทนาโดยใช้เหตุผลในเชิงตรรกะและถาม-ตอบ โดยถามให้ผู้ฟังแสดงความเห็น หรือถามเพื่อให้เกิดความคิดเห็นคล้อยตาม 2. ใช้วิธีย้อนถาม (ปัญหา) ให้คิดเอง ตอบเอง 3. ใช้วิธียกอุปมาอุปไมยประกอบ 4. อธิบายหรือตอบคำถาม โดยเปิดโอกาสให้ซักถามได้เต็มที่ และ 5. นำเสนอเนื้อหาสาระไปตามลำดับจากง่ายไปหายาก ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และพุ่งตรงเข้าสู่ประเด็นในทันที ทั้งนี้ มีพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรม เรียกกันว่า องค์แห่งพระธรรมกถึก เกี่ยวกับการตรัสแสดงธรรมของพระองค์แก่ผู้อื่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงหลักการและวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการตรัสสอนหลักธรรมแก่พุทธบริษัท (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: เล่ม 22 ข้อ 159 หน้า 205) รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมในทัศนะของพุทธศาสนาในปัจจุบัน ได้สรุปคุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไว้ ดังนี้คือ (1) เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความเข้าใจและความเคารพซึ่งกันและกันในระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร และต่างฝ่ายต่างมีความรับผิดชอบในการสื่อสารของตน (2) เป็นการสื่อสารที่อยู่บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริงที่เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน (3) เป็นการสื่อสารที่แต่ละบุคคลสามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง โดยเริ่มจากการสื่อสารกับตนเองก่อนลำดับแรก (4) เป็นการสื่อสารที่ประกอบด้วยสติ อยู่กับปัจจุบัน รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงด้วยความคิดและความเห็นที่ถูกต้อง ไม่ว่าผู้สื่อสารจะอยู่ในฐานะของผู้ส่งสารหรือผู้รับสาร และไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น (6) เป็นการสื่อสารที่ก่อให้เกิดปัญญา (6) เป็นการสื่อสารที่มุ่งแต่ประโยชน์ ไม่ว่าการสื่อสารนั้นจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือกับบุคคลอื่น (7) เป็นการสื่อสารที่สร้างสรรค์ในทางที่ดีงามหรือเป็นการสื่อสารในทางบวก นำไปสู่การกระทำที่ดีงามทั้งต่อตนเองและผู้อื่น พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ 5, 2547, หน้า 52)

จากการศึกษาเรื่องสภาวะการณ์ในปัจจุบันที่โลกกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤติ อันเป็นเหตุทำให้สังคมและวิถีชีวิตของคนในสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากทั้งในระบบความคิดและแนวทางการประพฤติปฏิบัติ ทำให้นวัตกรรมสื่อสารซึ่งนับว่ามีอิทธิพลค่อนข้างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและพฤติกรรมของคนในสังคม ทั้งในแง่ของการเข้าถึงกลุ่มคนได้อย่างกว้างขวางและในแง่ของเวลาอันรวดเร็ว เป็นนวัตกรรมทางเลือกที่น่าสนใจที่จะหยิบยกขึ้นศึกษา เพื่อหารูปแบบนวัตกรรมสื่อสารที่จะช่วยรองรับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี และจากการศึกษาแนวคิดและการปฏิบัติในเรื่องการสื่อสารของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล ที่ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางความคิดและทัศนคติของคนในสังคมได้อย่างสิ้นเชิงอย่างแพร่หลาย กว้างขวางในระยะเวลาไม่นาน ทำให้เห็นว่า รูปแบบและวิธีการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้นนอกจากจะมีประสิทธิภาพสูงสุดในแง่ของการนำไปประยุกต์ปฏิบัติแล้ว ยังมีประสิทธิภาพสูงสุดในด้านคุณธรรมอีกด้วย เพราะการประพฤติปฏิบัตินั้นเป็นไปตามครรลองแห่งพระสัทธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่

ศึกษาว่า ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ และรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมโดยเฉพาะในส่วนที่จะช่วยเสริมสร้างพลังการบริหารในยุควิถีชีวิตใหม่นั้นมีรูปแบบใดบ้าง แล้วจึงพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
2. เพื่อศึกษารูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
3. เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 ผู้วิจัยและคณะได้ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพด้านเอกสาร ศึกษา รวบรวม เรียบเรียง วิเคราะห์ ดังนี้

- 1) ศึกษา รวบรวม เรียบเรียงแนวคิด ความเป็นมา หลักการ ระบบและกลไกการรู้เท่าทัน รูปแบบและกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร และพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ จากเอกสารในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตำรา หนังสือ บทความวิชาการ งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- 2) ศึกษา รวบรวม เรียบเรียงแนวคิด ความเป็นมา หลักการ ระบบและกลไกการรู้เท่าทัน รูปแบบและกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร และพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่จากเอกสารในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตำรา หนังสือ บทความวิชาการ งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- 3) ศึกษา รวบรวม เรียบเรียงเรื่องการพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ตั้งแต่ระดับนักวิชาการ ชุมชน และองค์กร จากแหล่งข้อมูลที่มีการสัมมนาแล้วมาเป็นข้อมูลด้านเอกสาร
- 4) การวิเคราะห์ต้นแบบและกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาในการพัฒนาประเทศไทยและนำไปออกแบบสัมภาษณ์เชิงลึกต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 ผู้วิจัยและคณะได้สร้างเครื่องมือการวิจัยคือการสัมภาษณ์เชิงลึกซึ่งได้ศึกษาจากเอกสารมาแล้วให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยและได้เสนอต่อสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เพื่อตรวจสอบประเด็นคำสัมภาษณ์ โดยมีประเด็นสัมภาษณ์ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ความคิดเห็นเกี่ยวกับระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ประเด็นที่ 2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ประเด็นที่ 3 ความคิดเห็นเกี่ยวกับความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร ในยุควิถีชีวิตใหม่

ประเด็นที่ 4 ความคิดเห็นเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
ประเด็นที่ 5 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้ (การพัฒนาระบบการ) นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ และประเด็นที่ 6 ประเด็นอื่น ๆ

ขั้นตอนที่ 3 ผู้วิจัยและคณะจะถอดความจากการสัมภาษณ์วิชาการ 3 รูป/คน และจะสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) จำนวน 4 คน ประกอบด้วย (1) ผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร จำนวน 5 รูป/คน ผู้บริหารองค์กร จำนวน 3 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 ผู้วิจัยและคณะได้ปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือการวิจัยคือการสัมภาษณ์เชิงลึกซึ่งได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และได้นำไปทดสอบสัมภาษณ์นิสิตปริญญาเอกและปริญญาโท สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสารก่อนลงภาคสนาม โดยแบบสัมภาษณ์ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร

ประเด็นที่ 2 ท่านมองว่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ เป็นอย่างไร

ประเด็นที่ 3 ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหาร ในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร

ประเด็นที่ 4 ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร

ประเด็นที่ 5 ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาและแนวทางประยุกต์ใช้ (การพัฒนาระบบการ) นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ อย่างไร

ประเด็นที่ 6 ท่านมีประเด็นอื่น ๆ ที่เสนอแนะ อย่างไร

ขั้นตอนที่ 5 ผู้วิจัยและคณะได้รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกแล้วโดยสัมภาษณ์ในพื้นที่และสัมภาษณ์ผ่านระบบชุม โดยได้ทำการกำหนดการแล้วออกหนังสือเชิญผู้ให้ข้อมูลสำคัญ/หลัก เมื่อถึงวันเวลาได้เชิญเข้าห้องชุมที่เตรียมไว้ และได้บันทึกภาพเสียงเก็บข้อมูลที่เป็นเนื้อหาไว้ ที่เป็นผู้นำไปถอดความเพื่อนำมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์เพื่อสร้างโมเดลเป็นพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

ขั้นตอนที่ 6 ผู้วิจัยและคณะได้นำข้อมูลที่เป็นเนื้อหาที่ได้บันทึกเสียงเก็บไว้มาถอดความและทำการวิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผลการศึกษาวิจัย และได้นำเสนอผลการศึกษาวิจัย (Descriptive Presentation) ตามลำดับต่อไป

ผลการวิจัย

การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ 2) เพื่อศึกษารูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ และ 3) เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ผลการวิจัยพบว่า

1. นวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาทจัดเป็นระบบและกลไกหนึ่งที่จะช่วยให้คนในสังคมมีสติและใช้ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิต พร้อมทั้งช่วยเสริมสร้างพลังใจและพลังชีวิตให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีคุณค่าและมีความสุขในยุควิถีชีวิตใหม่ หลักพุทธธรรม ๒ ประการ คือ สติและความไม่ประมาท เป็นองค์ธรรมสำคัญในระบบจริยธรรมที่จะช่วยให้คนมีชีวิตเป็นอยู่อย่างรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิต การตามรักษาจิตด้วยสติและมีชีวิตเป็นอยู่อย่างไม่ประมาทอยู่เสมอจะเป็นกลไกที่ช่วยให้คนในสังคมรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตที่เกิดขึ้นได้ ทั้งนี้ โดยมีนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนให้เกิดการลงมือปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้เกิดเป็นพลังในการดำเนินชีวิตในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ก้าวเข้าสู่ยุควิถีชีวิตใหม่ แนวปฏิบัติในการใช้สติให้เกิดผลดีที่สุดในการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตได้ คือ การมีสติคอยกำกับดูแลทั้งกายและใจใน 4 แห่ง คือ 1) พิจารณาความรู้ทันร่างกายและพฤติกรรมความเคลื่อนไหวของร่างกายของตน 2) พิจารณาความรู้ทันความรู้สึกสุขและทุกข์ของตน 3) พิจารณาความรู้ทันสภาพจิตใจที่เกิดขึ้นและเป็นไปของตนและ 4) พิจารณาความรู้ทันความนึกคิดไตร่ตรองของตนให้เป็นไปตามความเป็นจริง เพราะการดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้จะส่งผลให้เกิดปัญญาพิจารณารู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริงตามเหตุปัจจัย โดยไม่ยึดติดในอารมณ์และความคิดปรุงแต่งของตนเองเป็นใหญ่ ไม่ถูกครอบงำจากสิ่งเร้าภายนอกทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพเป็นตัวของตัวเอง เป็นสุขโดยสภาพของมันเองอย่างอิสระ พร้อมทั้งจะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นอย่างได้อย่างรู้เท่าทันและเกิดผลดี

2. รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อยู่บนแนวคิดพื้นฐานของศีลและศรัทธา ศีลเป็นข้อกำหนดในทางความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุขเป็นระเบียบวินัยเพื่อสร้างสังคมที่เรียบร้อย ในระดับศีล ศรัทธาเป็นองค์ธรรมเกื้อกูลไม่让人ยอมตามสิ่งชักจูงหลอกล่อให้ทำความชั่ว การรักษาศีลนั้นมีมิติของการยกระดับการพัฒนาจิตใจที่ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้นไปตามลำดับ เสริมสร้างพลังชีวิตให้กล้าแข็งขึ้นโดยลำดับ เป็นการพัฒนาด้านที่สามารถก้าวจากระดับโลกียะไปสู่ระดับของโลกุตระได้ รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ด้วยหลักการของศีล คือ การที่บุคคลมีความรับผิดชอบขั้นพื้นฐานในระบบพัฒนาตนเองด้วยการรับผิดชอบต่อตนเองในการละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนทำร้ายคนอื่น แล้วขยายความรับผิดชอบนั้นให้กว้างขวางออกไปถึงขั้นเป็นความเจริญก้าวหน้าแห่งคุณธรรม โดยการชวนช่วยทำความดีและบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ความดีงามเกื้อกูลก็จะพึงขยายออกไปได้อย่างไม่มีขอบเขตจำกัดและพัฒนาไปสู่ความสมบูรณ์ได้ในที่สุด เช่น การที่คนมีจิตอาสาเข้าร่วมในการช่วยเหลือและดูแลสังคมด้วยการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ตามกำลังเป็นต้น ส่วนศรัทธานั้นจะเป็นพลังขับเคลื่อนการคิด การพูด การทำ บนพื้นฐานของศีลให้ไปสู่ความสำเร็จ เพราะศรัทธาเป็นความเชื่อมั่นต่อความหมายของวิถีชีวิตที่ดีและมีคุณค่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่บนหลักการของศรัทธา อาจจะเป็นรูปแบบของการสร้างต้นแบบที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อสังคมและวัฒนธรรมขึ้น เพื่อช่วยขับเคลื่อนสังคมให้เป็นไปในรูปแบบและทิศทางที่สังคมชาติพึงประสงค์ เพราะศรัทธาจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นในสิ่งที่คนในสังคมชื่นชอบและประสงค์จะเป็นตามต้นแบบนั้น และอาจโน้มน้าวให้กระแสของสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงกำหนดได้

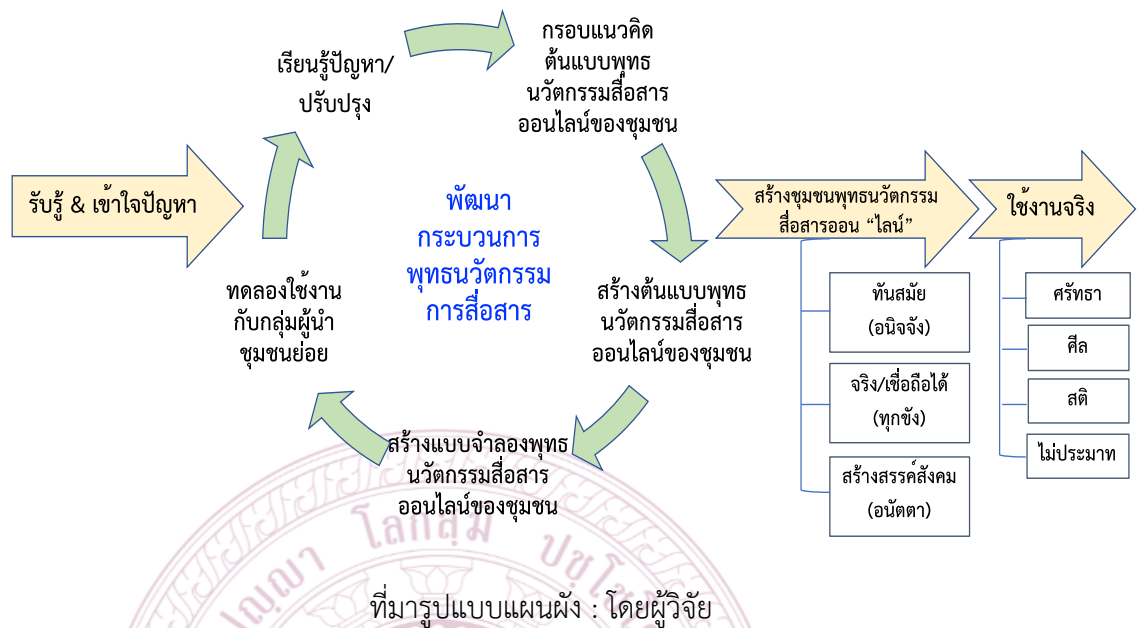
3. การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่โดยอ้างอิงแนวคิดจากคุณค่าทางจริยธรรมของไตรลักษณ์ คือ คุณค่าด้านการทำจิตใจให้เป็นอิสระจากอารมณ์และ

ความคิดปรุงแต่ง รับรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และคุณค่าด้านการประพฤติปฏิบัติโดยไม่ประมาท พร้อมทั้งเสนอแนวทางปฏิบัติบนหลักการของไตรลักษณ์ ๓ ประการ คือ ๑) การมองเห็นและเข้าใจความเปลี่ยนแปลงและความไม่ยั่งยืนของสิ่งต่างๆ และรู้เท่าทันความจริงนั้นตามหลักอนิจจัง ๒) การทำความเข้าใจกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและแสวงหาความสุขของชีวิตอย่างมีสติสัมปชัญญะตามหลักทุกขัง และ ๓) การเข้าใจโลกและสังคมตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นในความคิดของตนเองและคำนึงถึงแต่ประโยชน์ตน มีใจเอื้อเฟื้อมุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นตามหลักอนัตตา ผลของการพัฒนา คือ กระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารอันประกอบด้วย ๑) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริง มีหลักฐานพิสูจน์ได้ ทันยุคสมัย ทันเหตุการณ์ที่ผันแปรไปอยู่เสมอ ๒) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ประกอบด้วยถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับ และ ๓) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำสร้างเสริมสังคมสามัคคี ยกย่องจิตใจของคนในสังคมให้สูงขึ้น ให้มีจิตสาธารณะมุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น ตลอดจนถึงเอาใจใส่ดูแลสังคมในทางจริยธรรมและคุณธรรมอีกด้วย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ผู้วิจัยได้เสนอการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่จากแนวคิดหลักการของไตรลักษณ์ คือ การมองเห็นความเปลี่ยนแปลงและความไม่ยั่งยืนของสิ่งต่างๆ และรู้เท่าทันความจริงนั้นตามหลักอนิจจัง การทำความเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและแสวงหาความสุขอย่างมีสติสัมปชัญญะตามหลักทุกขัง และการสละประโยชน์ตน มุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นตามหลักอนัตตา ผลของการพัฒนาก็คือ กระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารอันประกอบด้วย 1. การออกแบบและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริง มีหลักฐานพิสูจน์ได้ และทันสมัยอยู่เสมอ 2. การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ประกอบด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับที่จะพึงมีต่อกัน และ 3. การออกแบบและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำส่งเสริมให้เกิดสังคมสามัคคี ยกย่องจิตใจของคนในสังคมให้มีจิตสาธารณะมุ่งบำเพ็ญสาธารณประโยชน์แก่ผู้อื่น ตลอดจนถึงการเอาใจใส่ดูแลสังคมในทางจริยธรรมด้วย

สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่องการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น ในรูปแบบแผนผัง ดังแสดงด้านล่างนี้

อภิปรายผล

ผลการวิจัยสามารถอภิปรายได้ดังต่อไปนี้

1. ผลการวิจัยเรื่องระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤต ด้วยนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ เป็นผลการวิจัยที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อเก็บข้อมูลความคิดเห็นและประสบการณ์ของประชาชนในพื้นที่ที่ประสบเหตุการณ์วิกฤตโรคระบาดโควิด-19 และผ่านพ้นวิกฤตนั้นมาได้ด้วยดี และได้พากันก้าวเข้าสู่วิถีชีวิตใหม่ภายหลังภาวะวิกฤต ที่การดำเนินชีวิตจำเป็นต้องพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่และเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่มากขึ้น พบว่า การรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นข้อเท็จจริงที่มาจากหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง และได้ทำการสื่อสารเผยแพร่ออกสู่สังคมโดยบุคคลผู้รับผิดชอบที่มีความรู้ความสามารถและมีบุคลิกภาพน่าเชื่อถือ ที่สามารถสื่อสารข้อมูลข่าวสารออกสู่สังคมทุกระดับของประเทศได้ชัดเจนและเข้าใจง่าย ใช้คำพูดแสดงความเอื้อเฟื้อ ห่วงใย และปลูกปลอบใจไม่ให้สังคมเกิดการตื่นตระหนก เรียกสติทุกคนในสังคมให้กลับคืนมาจากความท้อแท้หวาดกลัวด้วยข้อเท็จจริงที่สร้างความหวังและพลังใจ คอยเตือนใจไม่ให้ทุกคนดำรงตนอยู่ในความประมาท ย่อมทำให้คนในสังคมตระหนักรู้ความเป็นไปของเหตุการณ์วิกฤตตามเหตุปัจจัยที่แท้จริง ไม่ถูกปลุกเร้าด้วยข้อมูลเท็จและข่าวลือหรือข้อคิดเห็นส่วนบุคคลที่เป็นเหตุให้ตื่นกลัว เช่นเดียวกับการมีภาวะผู้นำของผู้มีระดับชุมชนที่ช่วยขับเคลื่อนให้สังคมชุมชนกลับมามีสติระลึกถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ตื่นตระหนก แต่กลับมีความหวัง และยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การมีสติและการไม่ประมาทในท่ามกลางภาวะวิกฤต ย่อมทำให้เกิดปัญหาพินิจพิจารณาเหตุปัจจัยเกิดการรับรู้และความเข้าใจในสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น และรู้เท่าทันเหตุการณ์ความเป็นไปที่เกิดขึ้นรอบตัวมากขึ้น ซึ่งตรงกับประเด็นที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ย้ำเสมอว่า “ในการเจริญสตินั้นจะต้องมีธรรมข้ออื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ได้แก่ ความเพียร (คอยหนุนเร้าจิตไม่ให้ย่อท้อถอยหลัง) สติ (ตามกำหนดจับอารมณ์ให้ทันทุกขณะ) สัมปชัญญะ (ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันอารมณ์ที่กำหนด) อันได้แก่

สัมมาวายามะ สัมมาทิฐิ และสัมมาสติ ซึ่งเป็นองค์มรรคที่ต้องใช้ควบไปด้วยกันเสมอในการเจริญองค์มรรคทั้งหลายทุกข้อ (พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ 40, 2557, หน้า 759-764) และสอดคล้องกับปรัชญาของ พงศ์ นาสิริกุล ที่ได้นำเสนอแนวคิดกรรมวิธีการดำเนินชีวิตของคนโสดยุคใหม่ในสังคมไทยเชิงบูรณาการ โดยได้เน้นความไม่ประมาทโดยฐานะ 4 ให้มีสติเครื่องรักษาจิตโดยสมควรแก่ตนเองเพื่อไม่ไปสู่ความ ไม่ประมาทมีสติรักษาคุ้มครองจิต กำกับจิต ความคิด คำพูด ต้องมีสติกำกับตักเตือนตัวอยู่เสมอ ไม่ว่าจะคิด จะพูด จะทำ สิ่งใดๆ ไม่ยอมถลำลงไปในทางที่เสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำความดี ตระหนักดีถึงสิ่งที่ต้องทำถึงกรรมที่ต้องเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำอย่างจริงจังและดำเนินรุดหน้าตลอดเวลา การมีสติถือเป็นสิ่งสำคัญในการใช้ดำเนินชีวิต (แนวคิดกรรมวิธีการดำเนินชีวิตของคนโสดยุคใหม่ในสังคมไทยเชิงบูรณาการ, วารสารพุทธนวัตกรรมการบริหารศรัณ, 2566; 4 (2): 51-52) และทำให้เกิดกำลังใจและพลังชีวิตที่จะสามารถจัดการกับการเปลี่ยนแปลงและต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมแวดล้อมแบบใหม่ได้มากขึ้น ซึ่งมีผลการวิจัยในเรื่องนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาท เป็นระบบและกลไกของการรู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิตที่ช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตในยุคชีวิตวิถีใหม่ สอดคล้องกับแนวคิดของทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Communication for Development Theory) ของแดเนียล เลิร์นเนอร์ (Daniel Lerner) ที่กล่าวว่า สังคมที่กำลังพัฒนาจะต้องทำให้ประชาชนตระหนักถึงความจำเป็นของการพัฒนา โดยจะต้องทำให้ประชาชนตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเองได้ง่ายขึ้นและสามารถที่จะนำเอากลวิธีใหม่ๆ มาใช้ให้เกิดผลอย่างราบรื่นและรวดเร็ว ซึ่งบทบาทดังกล่าวนี้ การสื่อสารนับว่ามีความสำคัญอย่างมากที่จะช่วยสำรวจสถานะใหม่ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในสังคม ช่วยยกระดับความตื่นตัวของประชาชน ชี้นำและควบคุมกระบวนการเปลี่ยนแปลงในสังคม โน้มน้าวใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในสังคมให้เป็นไปตามกรอบการพัฒนาที่วางไว้ สอนทักษะใหม่ๆ แก่ประชาชน และสอนให้ประชาชนมีความคุ้นเคยกับสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป อันจะนำไปสู่ความเชื่อมั่นและการยอมรับนวัตกรรมใหม่หรือสิ่งใหม่ และนวัตกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างรวดเร็ว (Daniel Lerner (Communication for Development Administration in Southeast Asia, 1972, p. 15)

2. ผลการวิจัยเรื่องรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ พบว่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อ้างอิงจากหลักการของศีลและศรัทธา ศีลเป็นข้อกำหนดพื้นฐานในประเพณีปฏิบัติของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุข เป็นระเบียบวินัยเพื่อสร้างสังคมที่เรียบร้อย สารของศีลคือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์รักษา ให้เอื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา เป็นมิติของการยกระดับการพัฒนาจิตใจที่ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น เสริมสร้างพลังชีวิตให้กล้าแข็งขึ้นโดยลำดับ โดยเฉพาะในภาวะที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง ศีลช่วยจัดสรรสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ปิดกั้นโอกาสในการทำชั่ว และส่งเสริมโอกาสในการทำความดี โดยเฉพาะการจัดระเบียบชีวิต จัดระบบสังคม และจัดกิจการของส่วนรวม โดยจัดตั้งชุมชน องค์กร หรือสถาบัน ที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความปกติสุข ในท่ามกลางบริบทสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง อันจะเป็นพื้นฐานที่ดีที่จะพัฒนาจิตใจให้ประณีตสูงขึ้น โดยการเสียสละประโยชน์ตน เกื้อกูลประโยชน์ผู้อื่น ส่วนศรัทธาเป็นความมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนเองมองเห็นว่า จุดหมายที่อยู่เบื้องหน้านั้น

เป็นไปได้จริงแท้ และมีค่าควรแก่การไปให้ถึง เป็นพื้นฐานของการปรับเปลี่ยนความคิดและความเชื่อในความหมายของวิถีชีวิตของตนเอง ศรัทธาที่ประสงค์ต้องเป็นความเชื่อที่เนื่องด้วยเหตุผล และมีปัญหารองรับอันจะช่วยเพิ่มพลังชีวิตและพลังใจของคน ทำให้ชีวิตจิตใจเจริญงอกงาม เป็นพลังขับเคลื่อนการทำ พูด และคิด ไปสู่ความสำเร็จ ดังเช่นเมื่อบุคคลมีศรัทธาหรือมีความเชื่อมั่นในคนๆ หนึ่ง หรือในแนวคิดหนึ่งๆ เขาก็จะยึดบุคคลนั้นหรือแนวคิดนั้นเป็นต้นแบบหรือเป็นแนวทางตั้งต้นในการประพฤติตนและปฏิบัติหน้าที่การทำงาน ซึ่งผลการวิจัยเรื่องรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่สอดคล้องกับแนวคิดของทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation Theory) ของโรเจอร์ เอฟเวอร์เรตต์ (Rogers Everett) ที่ได้เสนอทฤษฎีทางพฤติกรรมศาสตร์โดยใช้เป็นแนวทางทำกิจกรรมการขับเคลื่อนชุมชน ซึ่งจะให้รายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบของความคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ การนำไปปฏิบัติ หรือเทคนิคในการทำให้นวัตกรรมนั้นมีการนำไปใช้จากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง จนกระทั่งกลายเป็นเรื่องปกติหรือเป็นบรรทัดฐานของสังคมนั้นไป การแพร่กระจายนวัตกรรมจะประสบผลสำเร็จเมื่อสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ยอมรับ เห็นคุณค่าของนวัตกรรม และนำเอานวัตกรรมมาใช้ในชีวิตประจำวัน จนสามารถส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม Rogers Everett (Diffusion of Innovations Third Edition, 1983, p. 15) A Division of Simon & Schuster, Inc.. ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การแพร่กระจายนวัตกรรมประสบผลสำเร็จคือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชนและสื่อที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลง ที่สามารถขับเคลื่อนการปฏิบัติในบริบทของการเปลี่ยนแปลงได้ การเลือกผู้นำการเปลี่ยนแปลงควรเป็นคนในชุมชนที่ได้รับการยอมรับนับถืออย่างแท้จริง และมีลักษณะนิสัยคล้ายคลึงกันกับสมาชิกของชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีผลประโยชน์ส่วนตัวใดๆ ในการส่งเสริมนวัตกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงนั้น ย่อมมีความน่าเชื่อถือ ในขณะที่สื่อเพื่อการเปลี่ยนแปลงก็จะต้องเป็นที่น่าเชื่อถือเช่นกัน

3. ผลการวิจัยเรื่องการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ พบว่า การอ้างอิงหลักคิดจากกฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (เข้าใจความเปลี่ยนแปลง) ทุกขัง (เข้าใจปัญหา) และอนัตตา (เข้าใจความต้องการของผู้อื่น) จะช่วยให้การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเกิดผลในทางเสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ได้ จุดเริ่มต้นคือการทำความเข้าใจของตนเองให้เป็นอิสระจากอารมณ์และความคิดปรุงแต่ง และรับรู้และเข้าใจสิ่งที่เกิดตามเหตุปัจจัย แล้วจึงลงมือปฏิบัติด้วยความไม่ประมาทโดยการ 1) มองเห็นและเข้าใจความเปลี่ยนแปลงและความไม่ยั่งยืนของสิ่งต่างๆ และรู้เท่าทันความจริงนั้นตามหลักอนิจจัง 2) มองเห็นและเข้าใจปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและจัดการกับปัญหาเหล่านั้นด้วยสติปัญญาตามหลักทุกขัง และ 3) มองเห็นและเข้าใจโลกและสังคมตามความเป็นจริง ไม่คำนึงถึงแต่ประโยชน์ตน มีใจเอื้อเพื่อมุ่งทำประโยชน์ต่อผู้อื่นตามหลักอนัตตา ทั้งนี้ โดยมุ่งหวังจะได้ผลลัพธ์ของการพัฒนาเป็นกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารฯ ที่สอดคล้องกับหลักไตรลักษณ์ คือ 1) แสวงหาและนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริงและทันสมัย 2) จัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ใช้ถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน เสนอหนทางแก้ไขปัญหา และสะท้อนความเกื้อกูลต่อสังคม และ 3) จัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำส่งเสริมความดีงามและพลังสามัคคี ยกระดับจิตใจของคนในสังคมในทางจริยธรรมและคุณธรรม โดยผลการวิจัยในเรื่องการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่มีแนวคิดที่คล้ายคลึงหรืออาจเทียบเคียงได้กับแนวคิดของทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด (Technological Determinism) ของมาร์แชล แม็คลูฮัน (Marshall McLuhan) ที่มอง

ว่า เทคโนโลยีเป็นปัจจัยในการผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใดๆ ทางสังคม การปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการสื่อสารในแต่ละครั้ง จะทำให้เกิดการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามมาเสมอ เทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดกิจกรรมพื้นฐานของมนุษย์ เข้ามามีบทบาทเปลี่ยนแปลงระบบการดำรงชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่กระบวนการคิด ความรู้สึก และการกระทำต่างๆ รวมทั้งพฤติกรรมและระบบการใช้งานสื่อให้แตกต่างไปจากเดิม ไม่ว่าจะในแง่ของปริมาณหรือรูปแบบการใช้งาน การรับเอาเทคโนโลยีการสื่อสารมาใช้ไม่ได้เป็นเพียงการนำเครื่องมือและเทคนิคทางอุตสาหกรรมเข้ามาใช้เท่านั้น หากแต่ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม ในด้านการทำงาน ในชุมชน และครอบครัวส่วนใหญ่แล้วจะถูกกำหนดโดยลักษณะของเทคโนโลยีด้วย แนวคิดพื้นฐานก็คือ สื่อทุกชนิดคือการขยายประสบการณ์ด้านผัสสะของมนุษย์ (Extension of Experience) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ได้ขยายประสบการณ์ของมนุษย์ให้กว้างออกไปอย่างมาก พัฒนาการทางเทคโนโลยีการสื่อสารในยุคนี้ ทำให้อุปสรรคด้านเวลา รวมทั้งระยะทาง และสถานที่หมดไป ทฤษฎีนี้มองว่า เพียงตัวสื่อก็ถือว่าเป็นสารแล้ว (Medium is the message) การเปลี่ยนแปลงเพียงตัวสื่อเท่านั้นก็จะสามารถสร้างผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อประสบการณ์ต่างๆ ของมนุษย์ได้ และเมื่อเทคโนโลยีสารสนเทศเปลี่ยนแปลงไป รูปแบบและกระบวนการสื่อสารของสังคมก็จะเปลี่ยนตัวเองเข้าสู่โลกเทคโนโลยีสารสนเทศตามไปด้วย โดยที่ยังทำหน้าที่และบทบาทหลักในการเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารของตนเองอยู่ (Marshall McLuhan, Technological Determinism) ความคล้ายคลึงของแนวคิดดังกล่าวอยู่ที่ว่า ผลการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อาจเป็นตัวกำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางความคิดและทางการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมในยุควิถีชีวิตใหม่ได้ เนื่องจากพุทธนวัตกรรมการสื่อสารในยุคสมัยใหม่จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีใหม่เป็นตัวนำหลักในการออกแบบและพัฒนากระบวนการสื่อสารที่มุ่งหวังให้เกิดผลกระทบเชิงบวกในวงกว้างต่อสังคม โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงระบบและกระบวนการทางความคิด การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน การเปลี่ยนแปลงระบบการดำเนินชีวิต การเปลี่ยนแปลงระบบและพฤติกรรมสื่อสาร ที่จะช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ได้

บทสรุป

การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่สามารถเริ่มจากนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาทจัดเป็นระบบและกลไกหนึ่งที่สามารถช่วยให้คนในสังคมมีสติและใช้ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันภาวะวิกฤตชีวิต พร้อมทั้งช่วยเสริมสร้างพลังใจให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีคุณค่าและมีความสุขในยุควิถีชีวิตใหม่ ส่วนรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อยู่บนแนวคิดพื้นฐานของศีลและศรัทธา โดยมีศีลเป็นข้อกำหนดและระเบียบวินัยทางความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุขและสร้างสังคมให้เกิดความเรียบร้อย สำหรับการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่สามารถใช้แนวคิดคุณค่าทางจริยธรรมของไตรลักษณ์ประกอบด้วย 1) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริง มีหลักฐานพิสูจน์ได้ ทันยุคสมัย ทันเหตุการณ์ที่ผันแปรไปอยู่เสมอ 2) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ประกอบด้วยถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับ และ 3) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำสร้างเสริมสังคมสามัคคี ยกย่องจิตใจของคนในสังคมให้สูงขึ้น

ให้มีจิตสาธารณะมุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น ตลอดจนการเอาใจใส่ดูแลสังคมในทางจริยธรรมและคุณธรรมอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่องการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่สามารถนำไปเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย คือ (1) ปัจจุบันยังมีนโยบายหรืองานวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับนวัตกรรมการสื่อสารเพื่อการฟื้นฟูพลังใจภายหลังภาวะวิกฤตไม่มาก โดยเฉพาะแนวนโยบายในการเยียวยาเชิงสังคมและแนวทางการฟื้นฟูพลังใจของบุคคล ดังนั้น จึงควรมีการนำนวัตกรรมการสื่อสารในเรื่องที่เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนารูปแบบและขั้นตอนที่จะช่วยให้การปรับปรุงหรือการฟื้นฟูพลังใจภายหลังภาวะวิกฤตไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางโดยภาพรวมของสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีมีเอกภาพของคนในสังคมภายหลังภาวะวิกฤต และ (2) ควรมีกองกึ่งกลางและกลไกการดำเนินงานในการบริหารจัดการการสื่อสารหรือนวัตกรรมการสื่อสารขององค์กร ที่สามารถช่วยฟื้นฟูพลังใจภายหลังภาวะวิกฤต หรือเพื่อสร้างบริบทแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

ส่วนข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป คือ (1) ศึกษาปัจจัยแห่งความสำเร็จในการนำพุทธนวัตกรรมการสื่อสารไปใช้เพื่อการฟื้นฟูพลังใจของคนในสังคมในบริบทสังคมภายหลังภาวะวิกฤต และ (2) ศึกษาปัจจัยแห่งความสำเร็จในการนำพุทธนวัตกรรมการสื่อสารไปใช้เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางประการของคนในสังคมในบริบทสังคมภายหลังภาวะวิกฤต

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2547). *พุทธวิธีในการสอน*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันสื่อธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ 40. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมมในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุวัฒน์ จันทระจำนงค์. (2540). *ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.

วารสาร

- ณัฐพงศ์ นาคศิริกุล. (กันยายน-ธันวาคม). นวัตกรรมวิถีการดำเนินชีวิตของคนโสดยุคใหม่ในสังคมไทยเชิงบูรณาการ. *บทความวิจัย*. วารสารพุทธนวัตกรรมการปริทรรศน์. 2566. 4 (2): 51-52.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- ซูเปอร์โพล เผยแพร่โดยธรรมนิติ. (2563). [ออนไลน์]. ปรับตัวอย่างไร? ให้ชีวิตและธุรกิจอยู่รอดในยุค New Normal. [สืบค้น 27 พ.ค.2565]. www.dharmniti.co.th.
- กรมสุขภาพจิต. (2563). [ออนไลน์]. *New Normal ชีวิตวิถีใหม่*. [สืบค้น 13 ส.ค.2564]. www.dmh.go.th/news/view.

วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

ทัศนีย์ เจนวิถีสุข. (2554). การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก.

สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

หนังสือภาษาต่างประเทศ

Daniel Lerner. (1972). *Communication for Development Administration in Southeast Asia*. New York: Asia Society – SEADAG.

Everett M. Rogers. (1971). *Communication of Innovations: A Cross-Culture Approach*, New York: The Free Press. A Division of Simon & Schuster, Inc..

Everett M. Rogers. (1983). *Diffusion of Innovations. Third Edition*. New York: The Free Press. A Division of Simon & Schuster, Inc..

ผนวก ง

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่

สามารถนำกระบวนการและผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในสาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร พระพุทธศาสนา ปรัชญา สันติศึกษา ฯลฯ ในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง

๒. นำผลการศึกษาไปสะท้อนข้อมูลในพื้นที่ศึกษา

เป็นการศึกษาเอกสารและเก็บข้อมูลเชิงพื้นที่ที่ส่งเสริมให้มีการใช้การพัฒนากลกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่ช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่ ที่สามารถนำไปเป็นแนวทางในเชิงนโยบาย คือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องมียุทธศาสตร์ประชาสัมพันธ์ให้สังคมและประชาชนในพื้นที่และประชาชนทั่วไปเข้าใจและเข้าถึงเรื่องการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่จะช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่ ที่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วภายหลังการเกิดภาวะวิกฤติโรคระบาดโควิด-19 กล่าวคือ หน่วยงานภาครัฐควรมีแบบแผนการใช้นวัตกรรมการสื่อสาร โดยมุ่งเน้นใช้รูปแบบที่อ้างอิงวิถีพุทธ เพื่อประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ค่านิยม อุดมการณ์ และหลักการที่ถูกต้องของการสื่อสารข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อสาธารณะและสื่อสมัยใหม่ออนไลน์ได้อย่างรวดเร็ว ฉับไว ถูกต้อง และทั่วถึงในทุกระดับ นอกจากนี้ยังได้นำผลการศึกษาไปอ้างอิงใช้กับโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๖ อีกด้วย

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

๓.๑ ได้นำผลงานวิจัยไปลงตีพิมพ์เป็นบทความวิจัยในวารสารไทย (TCI) วารสารกลุ่มที่ ๑ ได้แก่ วารสารพุทธนวัตกรรมปริทรรศน์ มจร. (Journal of Buddhist Innovation Review) เผยแพร่ออนไลน์ ๑๐ เมษายน ๒๕๖๗

๓.๒ ได้มีการเรียนการสอนในรายวิชาสัมมนาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสารในการเรียนการสอนระดับบัณฑิตศึกษา และมีการอ้างอิงข้อมูลในการดำเนินโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่วิจัยใน ปี พ.ศ. ๒๕๖๖

ผนวก จ

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา และผลที่ได้รับของโครงการ**

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจภาคสนามในพื้นที่จริง	ทำให้ทราบ ๑) สภาพการณ์และแนวทางการติดต่อสื่อสารระหว่างกันของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น อ. บางประหัน จ. พระนครศรีอยุธยา ในช่วงเกิดภาวะวิกฤตโรคโควิด-19 ระบาด ๒) แนวคิด/หลักการระบบและกลไกการรู้เท่าทัน รูปแบบและกระบวนการพุทธนวัตกรรมสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ๓) หลักพุทธธรรมและทฤษฎีนวัตกรรมการสื่อสารและแนวทางการพัฒนาและประยุกต์ใช้นวัตกรรมสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่	นำไปสู่การศึกษาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์	ได้ทราบ ๑) สภาพการณ์และแนวทางการติดต่อสื่อสารของชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น อ. บางประหัน จ. พระนครศรีอยุธยา ในช่วงเกิดภาวะวิกฤตโรคโควิด-19 ระบาดตามความเป็นจริง ๒) หลักการของระบบและกลไกการรู้เท่าทัน และรูปแบบกระบวนการพุทธนวัตกรรมสื่อสารที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ๓) แนวทางการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมสื่อสารที่สอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิตใหม่ของชุมชนฯ และเสริมสร้างพลังชีวิตของสมาชิกในชุมชนภายหลังภาวะวิกฤต รวมถึงหลักพุทธธรรมที่เกื้อกูลการพัฒนากระบวนการฯ

๒. วิเคราะห์การ พัฒนากระบวนการ พุทธนวัตกรรมการ สื่อสารที่เสริมสร้าง พลังบริหารและพลัง ชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ ที่มีความสัมพันธ์ ในทางสังคมและ วัฒนธรรม	ทำให้ทราบหลักการของ การพัฒนากระบวนการ พุทธนวัตกรรมการสื่อสาร ที่เสริมสร้างพลังบริหาร และพลังชีวิตของคนใน สังคมในยุควิถีชีวิตใหม่ที่มี ความสัมพันธ์ในทางสังคม และวัฒนธรรม	บรรลุวัตถุประสงค์ของ โครงการฯ ข้อ ๑-๓	ได้ทราบหลักการและ แนวทางการพัฒนา กระบวนการพุทธ นวัตกรรมการสื่อสารที่ เสริมสร้างพลังบริหารและ พลังชีวิตของคนในชุมชน ในยุควิถีชีวิตใหม่ที่มี ความสัมพันธ์ในทางสังคม และวัฒนธรรมของชุมชน
๓. นำเสนอราย งานวิจัยฉบับร่าง สมบูรณ์	หลักธรรมและแนวทาง การพัฒนาพุทธนวัตกรรม การสื่อสารและการ ประยุกต์ใช้พุทธนวัตกรรม การสื่อสารที่เสริมสร้าง พลังบริหารและพลังชีวิต ในยุควิถีชีวิตใหม่ของ ชุมชนภายหลังภาวะวิกฤต	แก้ไขแล้วเสร็จ	ได้วิธีการวิเคราะห์ สังเคราะห์และนำผล การวิจัยไปสร้างเป็นแบบ แผน/รูปแบบพุทธวัต กรรมการสื่อสารที่ช่วย เสริมสร้างพลังบริหารและ พลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
๔. นำเสนอ ผลงานวิจัย โดยลง ตีพิมพ์เป็นบทความ วิจัย	ตีพิมพ์ในวารสาร พุทธนวัตกรรมปริทรรศน์ (Journal of Buddhist Innovation Review) และเผยแพร่ทางออนไลน์ วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๗	บรรลุวัตถุประสงค์ใน การเผยแพร่ ผลงานวิจัย	ได้รับการตีพิมพ์ใน วารสารพุทธนวัตกรรม ปริทรรศน์ (Journal of Buddhist Innovation Review) และเผยแพร่ ทางออนไลน์วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๗

ผนวก ฉ

แบบสรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่	ว.031/2566 รหัส MCU RS 800766031
ชื่อโครงการ	การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่
หัวหน้าโครงการ	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บุญเลิศ โอธูสุ ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย สังกัดคณะพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โทร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐ มือถือ: ๐๘๑-๖๓๑-๘๗๐๔, ๐๙๕-๔๕๖-๒๗๒ Facebook: Lert Boleheart อีเมล: boleheart@gmail.com Line: bole19
ความเป็นมาและความสำคัญ	ในช่วงเวลาที่ทุกภูมิภาคทั่วโลกต้องประสบกับภาวะวิกฤตของการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาหรือโควิด-19 (COVID-19) ร่วมกันเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนานนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2562 เป็นต้นมา วิถีชีวิตของคนในสังคมตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับชุมชนและระดับประเทศต่างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพราะจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับเหตุการณ์และภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้น สิ่งจำเป็นในสภาพการณ์ที่ผู้คนต่างจำต้องโดดเดี่ยวตนเองออกจากสังคมเพื่อความปลอดภัยแห่งชีวิต คือ การติดต่อสื่อสาร เพราะการติดต่อสื่อสารจะนำไปให้สังคมได้เชื่อมโยงถึงกันอีกครั้งผ่านการรับรู้ข้อมูลและข่าวสารของสังคมร่วมกัน การติดต่อสื่อสารในภาวะวิกฤติเพื่อการรับรู้และเผยแพร่ข้อมูลและข่าวสารที่สำคัญจะต้องทำอย่างรวดเร็วฉับไว ถูกต้องแม่นยำ ชัดเจน รัดกุม และกระตุนปลุกเร้า เพื่อให้คนในสังคมได้รับรู้และเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นและสามารถจัดการตนเองให้สนองตอบต่อภาวะวิกฤตินั้นได้อย่างเหมาะสม ทันทั่วถึง และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ข้อมูลข่าวสารที่รับรู้ร่วมกันนี้จะช่วยกำหนดแนวความคิดและแนวทางประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมที่จะดำเนินต่อไปในบริบทสังคมใหม่ได้ นวัตกรรมสื่อสารจึงนับว่ามีบทบาทสำคัญในการนำเสนอรูปแบบใหม่และวิธีการใหม่ในการติดต่อสื่อสารที่จะช่วยหลอมรวมสังคมเข้าด้วยกันอีกครั้งในช่วงภาวะวิกฤตนี้ และรวมไปถึงแม้ภายหลังภาวะวิกฤตในบริบทของสังคมวิถีชีวิตใหม่ ด้วยการเป็นช่องทางสร้างการรับรู้และความเข้าใจในเรื่องการดำเนินชีวิตและการประพฤติปฏิบัติของสังคมที่จำต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่ การเลือกรูปแบบนวัตกรรมการติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนสังคมให้เกิดการเรียนรู้และการเรียนรู้วิธีการจัดการกับภาวะวิกฤตนี้ได้อย่างทันทั่วถึงที่ร่วมกันนับเป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะในส่วนที่จะช่วยขับเคลื่อนการบริหารจัดการในภาวะวิกฤตจนสามารถผ่านพ้นและพลิกฟื้นคืนสู่สภาพปกติภายหลังภาวะวิกฤตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้ทำให้พัฒนาการด้านการสื่อสารนำปการเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาโดยลำดับ จนถึงปัจจุบันสื่อสังคมออนไลน์ผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตหรือโซเชียลมีเดีย (social media) ถือเป็นนวัตกรรมสื่อสารล่าสุดในยุคปัจจุบันที่ทรงพลังอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและแนวทางการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม อันจะนำไปสู่การสร้างกรอบความคิดใหม่และบรรทัดฐานใหม่ให้เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของคนในสังคมได้ในอนาคต จากพัฒนาการของระบบการสื่อสารข้างต้น จะเห็นว่า เทคโนโลยีใหม่ๆ ทำให้การสื่อสารนับวันจะมีประสิทธิภาพสูงขึ้น และมีบทบาทช่วยให้การรับรู้ข่าวสารและปฏิสัมพันธ์ในระหว่างบุคคลกับบุคคลและในระหว่างบุคคลกับสังคมเกิดขึ้นได้ในเกือบทุกมิติ ทั้งในแนวระนาบคือ มีการเชื่อมโยงและแพร่ขยายไปได้อย่างกว้างขวางทั่วโลก นวัตกรรมสื่อสารในรูปแบบดิจิทัลจัดเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด องค์กรต่างๆ ได้พัฒนาระบบการทำงานที่มีการนำเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามาประยุกต์ใช้กับงานทุกด้านขององค์กร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่รากฐานของธุรกิจไปจนถึง

กระบวนการส่งมอบให้กับลูกค้า และสำหรับในแง่มุมมองของการติดต่อสื่อสาร ก็จะเป็นการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาประยุกต์ใช้เพื่อเพิ่มช่องทางในการติดต่อสื่อสารกับคนภายในองค์กร หรือสื่อสารกับคนภายนอกองค์กร ผ่านสื่อดิจิทัลหรือสื่อสังคมออนไลน์ (social media) ในรูปแบบต่างๆ เช่น เฟซบุ๊ก (facebook) ทวิตเตอร์ (twitter) เว็บบอร์ด (web board) เป็นต้น เทคโนโลยีดิจิทัลช่วยให้ระบบการสื่อสารสามารถเชื่อมโยงข้อมูลของผู้บริโภคได้อย่างครบถ้วนรอบด้านผ่านทุกช่องทางบริการในระหว่างทุกแพลตฟอร์ม (platform) บนระบบดิจิทัล เป็นการผสานช่องทางทั้งหมดเข้าไว้เป็นหนึ่งเดียวอย่างมีประสิทธิภาพ และจะประมวลผลข้อมูลที่ได้จากทุกช่องทางนี้เพื่อออกแบบวิธีการตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภคเฉพาะรายบุคคลได้ สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของนวัตกรรมการสื่อสารที่มีต่อการดำเนินชีวิตโดยเฉพาะในภาวะวิกฤต เทคโนโลยีการสื่อสารและอินเทอร์เน็ตได้เข้ามามีบทบาทต่อการใช้ชีวิตในสังคมยุควิถีชีวิตใหม่มากขึ้น กิจกรรมผ่านสื่อออนไลน์ได้เข้าไปอยู่ในแทบทุกจังหวะของชีวิต เช่น การเรียนออนไลน์ การทำงานออนไลน์จากที่บ้าน การประชุมออนไลน์ การซื้อสินค้าออนไลน์ การทำธุรกรรมการเงินออนไลน์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงวิกฤติโรคโควิด-19 ระบาด ผู้คนในสังคมจะเห็นความสำคัญของการเว้นระยะห่างทางกายภาพมากขึ้น อันถือเป็นแนวทางการใช้ชีวิตช่วงวิกฤติโควิด-19 และจะยังคงดำเนินชีวิตแบบนั้นต่อไป โดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการสื่อสารและการดำเนินชีวิตมากขึ้น เพื่อลดการปฏิสัมพันธ์ซึ่งหน้าและการออกไปในสถานที่สาธารณะต่างๆ แต่เน้นการทำกิจกรรมที่บ้านมากขึ้น การมีโอกาสดำรงงานที่บ้านทำให้ผู้คนมองเห็นแนวทางที่จะสร้างสมดุลชีวิตในช่วงระหว่างอยู่บ้านมากขึ้น และจะเป็นแนวทางในการปรับสมดุลชีวิตระหว่างชีวิตส่วนตัว ชีวิตการทำงาน และชีวิตในสังคมให้สมดุลมากยิ่งขึ้น แนวโน้มพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตวิถีใหม่ดังกล่าวจะช่วยให้การตัดสินใจเลือกรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารเกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้งานได้มากที่สุด แต่ด้วยสภาพการณ์ของวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากภาวะวิกฤตโรคระบาดที่เกิดขึ้น ทำให้การดำเนินชีวิตในท่ามกลางภาวะไม่ปกติของสังคมมีข้อจำกัด ในขณะเดียวกันสังคมยังต้องร่วมกันฝ่าฟันวิกฤตให้ผ่านพ้น อีกทั้งยังต้องเตรียมพร้อมในการดำเนินชีวิตวิถีใหม่ภายหลังภาวะวิกฤตอีกด้วย การสื่อสารแนวความคิดและแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้สังคมได้มีโอกาสรับรู้ร่วมกันและพร้อมใจกันผลักดันตัวเองให้ก้าวต่อไป ย่อมเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น พุทธนวัตกรรมการสื่อสารควรจะต้องถูกหยิบยกขึ้นพิจารณาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในรูปแบบที่เหมาะสมและทรงพลังเพื่อช่วยขับเคลื่อนสังคมวิถีชีวิตใหม่ให้ดำเนินต่อไปได้ในที่สุด

สำหรับสังคมไทย การใช้ชีวิตวิถีพุทธยังคงมีความสำคัญในเชิงความเชื่อและการเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม วัฒนธรรมและประเพณีไทยหลายส่วนเกิดขึ้นจากการนำหลักของพระพุทธศาสนามาประพจน์ปฏิบัติสืบต่อกันมา การพิจารณาทบทวนภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับการสื่อสารที่มีมาแต่เดิมในพระพุทธศาสนานับเป็นสิ่งน่าสนใจยิ่ง เพราะภูมิปัญญาความรู้ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าและประโยชน์ อันเป็นความจริงแท้ที่ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะได้ศึกษาเพื่อนำมาพิจารณาใช้แก้ปัญหอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสารที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่เป็นไปในทางที่มีคุณค่าเชิงคุณธรรม และเกิดประโยชน์สุข อย่างไรก็ตาม สังคมในสมัยพุทธกาลเป็นสังคมที่มีการสื่อสารโดยการทรงจำสืบทอดโดยต่อหน้าหรือปากต่อปาก คำว่า “การสื่อสาร” ในภาษาบาลีที่เป็นศัพท์บัญญัติเฉพาะในพระไตรปิฎกมิได้มีบัญญัติขึ้นโดยตรง จึงไม่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นเรื่องราวหรือเป็นหมวดหมู่ที่เกี่ยวกับการสื่อสารตามคำอธิบายเกี่ยวกับการสื่อสารอย่างในปัจจุบัน แต่กระนั้นก็ตาม พฤติกรรมการสื่อสารก็มีอยู่และเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย การสื่อสารที่มีอยู่นั้นปรากฏในรูปของการสั่งสอนและเผยแผ่หลักธรรมและเนื้อหาเรื่องราวในแบบมุขปาฐะ จึงมักเกี่ยวเนื่องอยู่ในเรื่องของสัมมาวาจา หรือวาจาสุภาสิตเป็นส่วนใหญ่ มิได้ถูกจัดรวบรวมอย่างชัดเจนเฉพาะเจาะจงลงในหัวข้อเรื่องการสื่อสาร

ในสังคมแบบพุทธที่เกิดขึ้นเป็นสังคมชีวิตวิถีใหม่นี้ พระพุทธเจ้าทรงตั้งชุมชนที่เรียกว่า ภิกขุสงฆ์ขึ้นตามหลักการและความมุ่งหมายที่ทรงกำหนดไว้โดยเฉพาะให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุดแก่การปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และเผยแผ่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้กว้างขวางออกไปเพื่อประโยชน์สุขของสังคมโดยรวม การตั้งชุมชนภิกขุสงฆ์ขึ้นนี้ส่งผล

กระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบสถานภาพของบุคคลในสังคม และระบบความสัมพันธ์ในระหว่างบุคคลโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะระบบวรรณในสังคมแบบพราหมณ์ พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติระเบียบข้อบังคับต่างๆ ขึ้นเพื่อควบคุมความเป็นอยู่และความประพฤติทั่วไปของภิกษุที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์นั้น ระเบียบข้อบังคับต่างๆ เหล่านี้ก็คือ พระวินัยที่เป็นประมวลบทบัญญัติที่ประกอบด้วยสิกขาบทต่างๆ อันประกอบด้วยข้อกำหนดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัว ข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมสงฆ์ และความสัมพันธ์กับคนภายนอกสังคมสงฆ์ ได้แก่กฎหัตถ์ทั้งหลาย ตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ รวมถึงระเบียบว่าด้วยการปกครองและการดำเนินกิจการต่างๆ ของสงฆ์ เป็นต้น โดยทรงแสดงวัตถุประสงค์ ซึ่งเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายของการบัญญัติสิกขาบท ๑๐ ประการ ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวมคือเพื่อความเรียบร้อยดีงามที่เป็นไปโดยความเห็นชอบร่วมกันและความผาสุกของสงฆ์ ว่าด้วยประโยชน์แก่บุคคลคือ เพื่อชมบุคคลผู้เกื้อยา เพื่อการบาคนหน้าด้านไม่รู้จักอาย เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม ว่าด้วยประโยชน์แก่การเจริญธรรมพัฒนาชีวิตคือเพื่อปิดกั้นความเสื่อมเสียที่ก่อความเดือดร้อนในปัจจุบัน เพื่อป้องกันความเสื่อมเสียที่ก่อความเดือดร้อนในภายหน้า และว่าด้วยประโยชน์แก่ประชาชนคือเพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนทีเลื่อมใสแล้ว และว่าด้วยประโยชน์แก่พระศาสนาคือเพื่อความดำรงมั่นแห่งสัทธรรม และเพื่อสนับสนุนวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ดังกล่าวเหล่านี้แสดงถึงเจตนารมณ์ที่เน้นความดีงามและประโยชน์สุขของสังคมเป็นอย่างมาก โดยแบ่งเป็นประโยชน์สุขของชุมชนสงฆ์หรือของพระพุทธศาสนา และประโยชน์สุขของประชาชนผู้เลื่อมใสและจะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อนึ่ง ในการสื่อสารเพื่อการบริหารแต่ละครั้ง พระพุทธเจ้าทรงใช้หลัก ๔ ส. ซึ่งมีคำอธิบายเชิงประยุกต์เข้ากับการบริหารดังนี้ ๑. สันทิสสนา (แจ่มแจ้ง) อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง ๒. สมาทปนา (จงใจ) อธิบายให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับ และนำไปปฏิบัติ ๓. สมุตเตชนา (แก้แล้วกล้า) เราใจให้แก้แล้วกล้า ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและกระตือรือร้นในการทำสำเร็จได้ และ ๔. สัมปหังสนา (ร่าเริง) สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร สำหรับรูปแบบของการสื่อสารนั้น โดยมากมีลักษณะเป็นการสนทนา ตอบปัญหา ไต่ถามหา เทศนาธรรม โดยมีวิธีการปฏิสัมพันธ์กับผู้รับสาร ดังนี้ ๑. ใช้การสื่อสารสองทาง ด้วยรูปแบบการสนทนา หรือแบบถาม-ตอบ ใน ๒ ลักษณะ คือ สนทนาโดยใช้เหตุผลในเชิงตรรกะ และถาม-ตอบ โดยถามให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็น หรือถามเพื่อให้มีความคิดเห็นคล้อยตาม ๒. ใช้วิธีย้อนถาม (ปัญหา) ให้คิดเอง ตอบเอง ๓. ใช้วิธียกอุปมาอุปไมย ประกอบ ๔. อธิบายหรือตอบคำถาม โดยเปิดโอกาสให้ซักถามได้เต็มที่ และ ๕. นำเสนอเนื้อหาสาระไปตามลำดับจากง่ายไปหายาก ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และพุ่งตรงเข้าสู่ประเด็นในทันที ทั้งนี้ มีพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรม เรียกกัน ว่า องค์แห่งพระธรรมกถึก เกี่ยวกับการตรัสแสดงธรรมของพระองค์แก่ผู้อื่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงหลักการและวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการตรัสสอนหลักธรรมแก่พุทธบริษัท รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมในทัศนะของพุทธศาสนาในปัจจุบัน ได้สรุปคุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไว้ ดังนี้คือ (๑) เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความเข้าใจและความเคารพซึ่งกันและกันในระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร และต่างฝ่ายต่างมีความรับผิดชอบในการสื่อสารของตน (๒) เป็นการสื่อสารที่อยู่บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริงที่เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน (๓) เป็นการสื่อสารที่แต่ละบุคคลสามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง โดยเริ่มจากการสื่อสารกับตนเองก่อนลำดับแรก (๔) เป็นการสื่อสารที่ประกอบด้วยสติ อยู่กับปัจจุบัน รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงด้วยความคิดและความเห็นที่ถูกต้อง ไม่ว่าผู้สื่อสารจะอยู่ในฐานะของผู้ส่งสารหรือผู้รับสาร และไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น (๕) เป็นการสื่อสารที่ก่อให้เกิดปัญญา (๖) เป็นการสื่อสารที่มุ่งแต่ประโยชน์ ไม่ว่าการสื่อสารนั้นจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือกับบุคคลอื่น (๗) เป็นการสื่อสารที่สร้างสรรค์ในทางที่ดีงามหรือเป็นการสื่อสารในทางบวก นำไปสู่การกระทำที่ดีงามทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

จากการศึกษาเรื่องสภาวะการณ์ในปัจจุบันที่โลกกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤติ อันเป็นเหตุทำให้สังคมและวิถีชีวิตของคนในสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากทั้งในระบบความคิดและแนวทางการประพฤติปฏิบัติ ทำให้วัตรกรรมการสื่อสารซึ่งนับว่ามีอิทธิพลค่อนข้างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและพฤติกรรมของคนในสังคม ทั้งในแง่ของการเข้าถึงกลุ่มคนได้อย่างกว้างขวางและในแง่ของเวลาอันรวดเร็ว เป็นวัตรกรรมทางเลือกที่น่าสนใจที่จะหยิบยกขึ้นศึกษา เพื่อหารูปแบบวัตรกรรมการสื่อสารที่จะช่วยรองรับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี และจากการศึกษาแนวคิดและการปฏิบัติในเรื่องการสื่อสารของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล ที่ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางความคิดและทัศนคติของคนในสังคมได้อย่างสิ้นเชิงอย่างแพร่หลาย กว้างขวางในระยะเวลาไม่นาน ทำให้เห็นว่า รูปแบบและวิธีการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้นนอกจากจะมีประสิทธิภาพสูงสุดในแง่ของการนำไปประยุกต์ปฏิบัติแล้ว ยังมีประสิทธิภาพสูงสุดในด้านคุณธรรมอีกด้วย เพราะการประพฤติปฏิบัตินั้นเป็นไปตามครรลองแห่งพระสัทธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่า ระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤติชีวิตด้วยวัตรกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ช่วยเสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ และรูปแบบวัตรกรรมการสื่อสารพุทธธรรมโดยเฉพาะในส่วนที่จะช่วยเสริมสร้างพลังการบริหารในยุควิถีชีวิตใหม่นั้นสามารถมีรูปแบบใดได้บ้าง แล้วจึงพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตรกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาระบบและกลไกการรู้เท่าทันภาวะวิกฤติชีวิตด้วยวัตรกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
- ๒) เพื่อศึกษารูปแบบวัตรกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่
- ๓) เพื่อพัฒนาและเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตรกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยการพัฒนาระบบการพุทธนวัตรกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่พบว่า

๑) **วัตรกรรมการสื่อสารพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องสติและความไม่ประมาท** จัดเป็นระบบและกลไกหนึ่งที่จะช่วยให้คนในสังคมมีสติและใช้ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันภาวะวิกฤติชีวิต พร้อมทั้งช่วยเสริมสร้างพลังใจและพลังชีวิตให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีคุณค่าและมีความสุขในยุควิถีชีวิตใหม่ หลักพุทธธรรม ๒ ประการ คือ ๑) สติ และ ๒) ความไม่ประมาท เป็นองค์ธรรมสำคัญในระบบจริยธรรมที่จะช่วยให้คนมีชีวิตเป็นอยู่อย่างรู้เท่าทันภาวะวิกฤติชีวิต การตามรักษาจิตด้วยสติและมีชีวิตเป็นอยู่อย่างไม่ประมาทอยู่เสมอจะเป็นกลไกที่ช่วยให้คนในสังคมรู้เท่าทันภาวะวิกฤติชีวิตที่เกิดขึ้นได้ ทั้งนี้ โดยมีวัตรกรรมการสื่อสารพุทธธรรมทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนให้เกิดการลงมือปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้เกิดเป็นพลังในการดำเนินชีวิตในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ก้าวเข้าสู่ยุควิถีชีวิตใหม่ แนวปฏิบัติในการใช้สติให้เกิดผลดีที่สุดในการรู้เท่าทันภาวะวิกฤติได้ คือ การมีสติคอยกำกับดูแลทั้งกายและใจใน ๔ แห่ง คือ ๑) พิจารณาความรู้ทันร่างกายและพฤติกรรมความเคลื่อนไหวของร่างกายของตน ๒) พิจารณาความรู้ทันความรู้สึกสุขและทุกข์ของตน ๓) พิจารณาความรู้ทันสภาพจิตใจที่เกิดขึ้นและเป็นไปของตนและ ๔) พิจารณาความรู้ทันความนึกคิดไตร่ตรองของตนให้เป็นไปตามความเป็นจริง เพราะการดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้จะส่งผลให้เกิดปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งทั้งหลายตามความสภาพความเป็นจริงตามเหตุปัจจัย โดยไม่ยึดติดในอารมณ์และความคิดปรุงแต่งของตนเองเป็นใหญ่ ไม่ถูกรอบงำจากสิ่งเร้าภายนอกทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพเป็นตัวของตัวเอง เป็นสุขโดยสภาพของมันเป็นเองอย่างอิสระ พร้อมทั้งจะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นอย่างได้อย่างรู้เท่าทันและเกิดผลดี

๒) รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่อยู่บนแนวคิดพื้นฐานของศีลและศรัทธา ศีลเป็นข้อกำหนดในทางความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุข เป็นระเบียบวินัยเพื่อสร้างสังคมที่เรียบร้อย ในระดับศีล ศรัทธาเป็นองค์ธรรมเกื้อกูลไม่ให้คนยอมตามสิ่งชักจูงหลอกล่อให้ทำความชั่ว การรักษาศีลนั้นมีมิติของการยกระดับการพัฒนาจิตใจที่ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้นไปตามลำดับ เสริมสร้างพลังชีวิตให้กล้าแข็งขึ้นโดยลำดับ เป็นการพัฒนาตนที่สามารถก้าวจากระดับโลกียะไปสู่ระดับของโลกุตระได้ รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ด้วยหลักการของศีล คือ การที่บุคคลมีความรับผิดชอบขั้นพื้นฐานในระบบพัฒนาตนเองด้วยการรับผิดชอบต่อตนเองในการละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนทำร้ายคนอื่น แล้วขยายความรับผิดชอบนั้นให้กว้างขวางออกไปถึงขั้นเป็นความเจริญก้าวหน้าแห่งคุณธรรม โดยการชวนชวนทำความดีและบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ความดีงามเกื้อกูลก็จะพึงขยายออกไปได้อย่างไม่มีขอบเขตจำกัดและพัฒนาไปสู่ความสมบูรณ์ได้ในที่สุด เช่น การที่คนมีจิตอาสาเข้าร่วมในการช่วยเหลือและดูแลสังคมด้วยการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ตามกำลังเป็นต้น ส่วนศรัทธานั้นจะเป็นพลังขับเคลื่อนการคิด การพูด การทำ บนพื้นฐานของศีลให้ไปสู่ความสำเร็จ เพราะศรัทธาเป็นความเชื่อมั่นต่อความหมายของวิถีชีวิตที่ดีและมีคุณค่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่บนหลักการของศรัทธา อาจจะเป็นรูปแบบของการสร้างต้นแบบที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อสังคมและวัฒนธรรมขึ้น เพื่อช่วยขับเคลื่อนสังคมให้เป็นไปในรูปแบบและทิศทางที่สังคมชาติพึงประสงค์ เพราะศรัทธาจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นในสิ่งที่คนในสังคมขึ้นชอบและประสงค์จะเป็นตามต้นแบบนั้น และอาจโน้มน้าวให้กระแสของสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงกำหนดได้

๓) การพัฒนากระบวนการพุทธวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่โดยอ้างอิงแนวคิดจากคุณค่าทางจริยธรรมของไตรลักษณ์ คือ คุณค่าด้านการทำจิตใจให้เป็นอิสระจากอารมณ์และความคิดปรุงแต่ง รับรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และคุณค่าด้านการประพฤติปฏิบัติโดยไม่ประมาท พร้อมทั้งเสนอแนวทางปฏิบัติบนหลักการของไตรลักษณ์ ๓ ประการ คือ ๑) การมองเห็นและเข้าใจความเปลี่ยนแปลงและความไม่ยั่งยืนของสิ่งต่างๆ และรู้เท่าทันความจริงนั้นตามหลักอนิจจัง ๒) การทำความเข้าใจกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและแสวงหาความสุขของชีวิตอย่างมีสติสัมปชัญญะตามหลักทุกขัง และ ๓) การเข้าใจโลกและสังคมตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นในความคิดของตนเองและคำนึงถึงแต่ประโยชน์ตน มีใจเอื้อเฟื้อมุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นตามหลักอนัตตา ผลของการพัฒนาคือ กระบวนการพุทธวัตกรรมการสื่อสารอันประกอบด้วย ๑) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่เป็นความจริง มีหลักฐานพิสูจน์ได้ ทันยุคสมัย ทันเหตุการณ์ที่ผันแปรไปอยู่เสมอ ๒) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่ประกอบด้วยถ้อยคำสุภาพ เข้าใจง่าย ชัดเจน สะท้อนความเข้าใจในสภาพการณ์ของสังคม และสะท้อนความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันของคนในสังคมทุกระดับ และ ๓) การจัดทำและสื่อสารข้อมูลข่าวสารที่มีถ้อยคำสร้างเสริมสังคมสามัคคี ยกย่องจิตใจของคนในสังคมให้สูงขึ้น ให้มีจิตสาธารณะมุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น ตลอดจนถึงเอาใจใส่ดูแลสังคมในทางจริยธรรมและคุณธรรมอีกด้วย

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

- สามารถนำกระบวนการและผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในสาขาวิชาพุทธวัตกรรมการสื่อสาร พระพุทธศาสนา ปรัชญา ฯลฯ ในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง โดยการใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

- สามารถใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในสาขาวิชาพุทธวัตกรรมการสื่อสาร พระพุทธศาสนา ปรัชญา ฯลฯ ที่เกี่ยวข้อง คือ สามารถนำไปเป็นแนวทางในเชิงนโยบายเพื่อออกแบบแผนปฏิบัติการในการช่วยยกระดับความตื่นตัวของประชาชนในภาวะวิกฤตและภายหลังภาวะวิกฤต รวมไปถึงการชี้แนะและควบคุมกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยโน้มน้าวใจให้คนยอมรับที่จะเปลี่ยนแปลง

พฤติกรรมของตนเองให้เป็นไปตามกรอบการพัฒนาที่กำหนด ยอมรับข้อมูลความรู้และทักษะใหม่ สร้างความคุ้นเคยกับสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงระบบและกระบวนการทางความคิด การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและระบบการดำเนินชีวิตประจำวัน การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและระบบการสื่อสาร จนกระทั่งมีความเชื่อมั่นที่จะเผชิญกับสิ่งใหม่และพร้อมรับมือกับนวัตกรรมการสื่อสารที่เกิดขึ้นในสังคมได้

การนำไปประชาสัมพันธ์

อยู่ในระหว่างนำผลงานวิจัยไปลงตีพิมพ์เป็นบทความวิจัยในวารสารไทย (TCI) วารสารกลุ่มที่ ๑ ได้แก่ วารสารพุทธนวัตกรรมปริทรรศน์ (Journal of Buddhist Innovation Review) เผยแพร่ทางออนไลน์วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๗ และจะเผยแพร่ทางเว็บไซต์ บัณฑิตวิทยาลัย มจร. ต่อไป

แบบ สพ.๐๘.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๖๗

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ. ดร. ตำแหน่ง คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ที่อยู่ ๗๙ หมู่ที่ ๑ ถ.พหลโยธิน กิโลเมตรที่ ๕๕ ต.ลำไทร อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๖

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเรื่อง
การพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ The Development of Buddhist
Communication Innovation Process to Reinforce Life Power of Thai People in the New Normal Age

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ ผศ. ดร.บุญเลิศ โอษฐ์ และ ดร.กนกวรรณ กรณาฤทธิโยธิน

ได้นำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- ☒ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- ☒ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- ☐ การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- ☒ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๖ จนถึง ๓๐ กันยายน ๒๕๗๑

ผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. จัดทำระบบ กลไก และรูปแบบกระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ได้

๒. เป็นแนวทางการพัฒนาใหม่ที่เสริมสร้างพลังชีวิตให้กับประชาชนคนไทยหลังภาวะวิกฤตโรคระบาดโควิด-๑๙ ได้

ขอรับรองว่า ข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ.....

(.....พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ. ดร.)

ตำแหน่ง.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

ผนวก ข ภาพกิจกรรมโครงการ

งานสัมมนาโครงการส่งเสริมทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
และโครงการการพัฒนากระบวนการพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร
ที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่

๒๖ เมษายน ๒๕๖๖

ณ ชุมชนบ้านโพธิ์สามต้น อ. บางปะหัน จ. พระนครศรีอยุธยา

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) ผศ. ดร.บุญเลิศ โอฐสุ
(ภาษาอังกฤษ) Assist. Prof. Dr. Boonlert Otsu
๒. ตำแหน่ง ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร
อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย สังกัดคณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. หน่วยงานและสถานที่ติดต่อ
 - บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐ มือถือ: ๐๘๑-๖๓๑-๘๗๐๔, ๐๙๕๔๕-๖๒๗๒
อีเมล: boonlert.ot@mcu.ac.th, boleheart@gmail.com
Facebook: Lert boleheart
 - ๗๙ หมู่ที่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๓๑๗๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๓๕-๒๔-๘๐๕๔, ๐-๓๕๒๔-๘๐๕๕ มือถือ ๐๙๕-๔๕๖-๒๖๗๒
๔. ประวัติการศึกษา
 - นักระถมชั้นเอก, เปรียญธรรม ๘ ประโยค
 - พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา
 - พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาวิชาธรรมนิเทศ
 - พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
๕. ประสบการณ์พิเศษ
 - ประธานสามเณรวัดพ่าย อำเภอมะนัง จังหวัดนครราชสีมา ปี ๒๕๓๗
 - ผู้ช่วยครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดพ่าย นครราชสีมา ปี ๒๕๓๘
 - อาจารย์บรรยายพิเศษ มจร. วิทยาเขตนครราชสีมา ปี ๒๕๔๓
 - ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลีชั้นสูงสุดของกระทรวงศึกษาธิการ ปี ๒๕๓๓-๒๕๕๖
๖. ประสบการณ์การทำงาน
 - วิปัสสนาจารย์ให้การฝึกอบรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนิตยปริยญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 - กรรมการควบคุมดูแลการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่ นิตยปริยญาโท-เอก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 - วิปัสสนาจารย์ให้การฝึกอบรมธรรมภาคปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานประจำโครงการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานสำหรับพระสงฆ์และประชาชนทั่วไป, งานปฏิบัติธรรมเฉลิมพระ

เกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

สำนักงานพุทธมณฑล สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

- วิทยาการฝึกอบรม บรรยายพิเศษ ตามสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ
- วิทยาการบรรยายธรรมทางวิทยุกระจายเสียงของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และวิทยาการบรรยายธรรมทางวิทยุโทรทัศน์ TTV3 รายการสนทนาธรรม และ ASTV รายการธรรมาโลภิตัน
- เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ส่วนธรรมนิเทศ สำนักส่งเสริมพระพุทธศาสนา มจร
- อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มจร.
- ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาวิชาธรรมนิเทศ

๗. ผลงานทางวิชาการ

๗.๑ สารนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/ดุษฎีนิพนธ์

- จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในสังคมไทย
- กระบวนการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ตามแนวสติปัฏฐาน ๔
- การฝึกตน (อรรถสีกขา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิเทศมณฑล (หลวงพ่อกุณปริสุทโธ)
- การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์อันตราย ๕ โดยเปรียบเทียบกับญาณ ๑๖ ในผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๗.๒ งานวิจัย

- ดร. บุญเลิศ โอธสุ และคณะ (๒๕๕๘). การใช้สื่ออุปกรณ์ในการสื่อสารของพระพุทธรูป. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- ดร. บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์,และคณะ (๒๕๕๘). การศึกษาผลของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อระดับของความดันโลหิต. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร่วมกับสภาวิจัยแห่งชาติ.

- ดร. บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ และคณะ (๒๕๕๙). การศึกษาผลของการปฏิบัติอานาปานสติกัมมัฏฐานที่มีต่อคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยที่ได้รับการล้างไตทางช่องท้อง. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร่วมกับสภาวิจัยแห่งชาติ.

- ดร. บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ รองศาสตราจารย์ บำรุง สุขพรรณ และคณะ (๒๕๕๙). แบบแผนการสื่อสารของสหกรณ์ออมทรัพย์ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้วยหลักธรรมและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคงและยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร่วมกับสภาวิจัยแห่งชาติ.

- ดร. บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ และคณะ (๒๕๖๑). **การศึกษาผลของการปฏิบัติอานาปานสติกัมมัฏฐานที่มีต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร่วมกับสภาวิจัยแห่งชาติ.

๗.๓ บทความวิชาการ/บทความวิจัย

- ดร. บุญเลิศ โอธสุ (๒๕๕๖). “อินทรีย์ ๕ ความเป็นใหญ่ที่สามารถพาเราไปยังสถานที่ที่ไม่เคยไป”. **ดุสิตปริทรรศน์ นิตยดุสิตบัณฑิตรุ่นที่ ๖ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มจร.** ฉบับที่ ๑ : ๑๔ พ.ค.๒๕๕๖, ปีที่ ๑.

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ (๒๕๕๗). “อปัสเสนธรรม ธรรมคุณนักพึงเพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม”. **การประชุมวิชาการระดับชาติ ในเรื่องพุทธบูรณาการเพื่อการพัฒนาจิตใจและสังคม ครั้งที่ ๑.**(พระนครศรีอยุธยา: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๓-๒๔ ก.ค. ๒๕๕๗), หน้า ๕๘๙-๕๙๘.

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ (๒๕๕๘). “การพัฒนาจิตตามหลักจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตามดูจิต)”. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร (ฐาน TCI กลุ่มที่ ๑).** ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม- เมษายน ๒๕๕๘, หน้า ๓๓-๕๓. https://tci-thailand.org/wpcontent/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MTY5ODc2

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ และคณะ. (๒๕๕๘). “การศึกษาผลของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อระดับของความดันโลหิต”. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร (ฐาน TCI กลุ่มที่ ๑).** (ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๘), หน้า ๓๑-๔๔. https://tci-thailand.org/wp-content/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MTY5ODk3

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ ผู้ร่วมกับ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ และคณะ. (๒๕๕๙). “การศึกษาผลของการปฏิบัติอานาปานสติกัมมัฏฐานที่มีต่อคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยที่ได้รับการล้างไตทางช่องท้อง”. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร (ฐาน TCI กลุ่มที่ ๑).** ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๙, หน้า ๑๒๘-๑๔๓. https://tci-thailand.org/wpcontent/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MTg4NTUw.

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ ดร.ปณัฏฐา ลีลายุทธ. (๒๕๖๐). “จริยธรรมและจรรยาบรรณสื่อมวลชนยุคดิจิทัล”. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร (ฐาน TCI กลุ่มที่ ๑).** ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๖๐, หน้า ๑๗๖-๑๘๙. https://tci-thailand.org/wp-content/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MjEzODE0.

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ (๒๕๖๑). “บทวิจารณ์หนังสือ “พุทธปรัชญา”. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร (ฐาน TCI กลุ่มที่ ๑). ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑ มกราคม – เมษายน ๒๕๖๑, หน้า ๒๐๗-๒๑๒. https://tci-thailand.org/wpcontent/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MzA2Njc4.

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ ดร.สายสมร นาครดา. (๒๕๖๑) “รูปแบบการประยุกต์ใช้ภิกขุปาฏิโมกข์เพื่อการบริหารองค์กรแนววิถีพุทธ”. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. (ฐาน TCI กลุ่มที่ ๑). ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม – เมษายน ๒๕๖๑, หน้า ๑๖๑-๑๗๓. https://tci-thailand.org/wp-content/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MjMwODEy

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ พระมหาทวี มหาปัญญา (ละ ลง) วราพร กนกปรเมษฐ์ (๒๕๖๑). ศึกษาการจัดสรรทรัพยากรตามหลักโศกวิภาค 4 ในพระพุทธศาสนา ของสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนปากเกร็ดร่วมใจ 2 จังหวัดนนทบุรี. วารสารวิจัยและพัฒนา วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ https://tci-thailand.org/wpcontent/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MjE3MTMy

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ และคณะ (๒๕๖๑). “การใช้สื่อและอุปกรณ์ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้า”. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร (ฐาน TCI กลุ่มที่ ๑). ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๖๑, หน้า ๕๘๔-๕๙๔. https://tci-thailand.org/wp-content/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MzExMzc4

- ดร.บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ รศ.บำรุง สุขพรรณ (๒๕๖๑). “การฟื้นฟูคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่ได้เข้าร่วมโครงการการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน”. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร (ฐาน TCI กลุ่มที่ ๑). ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๓ กันยายน – ธันวาคม ๒๕๖๑, หน้า ๑๑-๒๓. https://tci-thailand.org/wp-content/themes/magazinestyle/tci_search/article.html?b3BlbkFydGljbGUmaWQ9MzA2Njc4.

- บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ รศ.บำรุง สุขพรรณ และคณะ (๒๕๖๒). “แบบแผนการสื่อสารของสหกรณ์ออมทรัพย์ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้วยหลักธรรมและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคงและยั่งยืน”. วารสารวิจัยวิชาการ มจร.นครสวรรค์ (ฐาน

TCI). ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ ๒๕๖๒, หน้า ๓๕-๓๖. https://tci-thailand.org/wp-content/themes/magazine-style/tci_search/advance_search.html

-บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ รุจี ตันติอัครโยธิน (๒๕๖๔). “นัยคติในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในภาษาพาดหัวข่าวของหนังสือพิมพ์ออนไลน์” ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๖๔: ๙๓-๑๐๖. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/227257>

-บุญเลิศ โอธสุ ร่วมกับ ขวัญตระกูล บุทธิจักร (๒๕๖๖). “พุทธนวัตกรรมการสื่อสารเพื่อสุขภาพที่ดีทางการเงิน” ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๓ พฤษภาคม-สิงหาคม. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/JBIR/article/view/267120/179509>

ประวัติ

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) ดร.กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน
(ภาษาอังกฤษ) Dr. Kanokwan Karunarithiyothin
๒. ตำแหน่ง อาจารย์
๓. สาขาที่เชี่ยวชาญ พุทธนวัตกรรมการสื่อสาร/ปรัชญา/พระพุทธศาสนา/วิปัสสนาภาวนา
๔. หน่วยงาน บัณฑิตวิทยาลัย (หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๕. ประวัติการศึกษา

- ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๖. ผลงานทางวิชาการ (งานวิจัย/บทความวิจัย/หนังสือ/ตำรา)

๖.๑ วิทยานิพนธ์/บทความวิชาการ/บทวิจารณ์หนังสือ/สารนิพนธ์/ดุษฎีนิพนธ์

- วิเคราะห์หัตถิปาฎิหาริย์ของพุทธปรัชญาเถรวาท (ได้นำเสนอเป็นบทความวิชาการระดับชาติ)
- จิตนิยมในพุทธปรัชญามหายานสำนักโยคาจารย์
- ภูมิปัญญาวิชาเซ็น บทวิเคราะห์คำสอนปรมาจารย์โดเก็น
- วิเคราะห์วิญญานของพุทธปรัชญาเถรวาท
- ศึกษาวิเคราะห์อภยวิญญานตามแนวคิดของพุทธปรัชญาสำนักโยคาจารย์ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท (บทความวิจัยได้รับการตีพิมพ์ฐาน TCI: 1 เรื่อง “อภยวิญญานตามแนวคิดของพุทธปรัชญาสำนักโยคาจารย์ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท”)

๖.๒ งานวิจัย

- กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน ร่วมกับ ดร.บุญเลิศ โอฐสุ และคณะ (๒๕๕๙). “การใช้สื่ออุปกรณ์ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้า”. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยร่วมกับสภานิติบัญญัติแห่งชาติ. (จำนวน ๑๕๗ หน้า)
- กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน ร่วมกับ ดร.ชญาณันันท์ หนูไชยะนันท์ และคณะ (๒๕๕๙). “พุทธวิธีการสื่อสารเพื่อสร้างสัมมาทิฐิ”. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยร่วมกับสภานิติบัญญัติแห่งชาติ. (จำนวน ๑๖๘ หน้า)
- กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน ร่วมกับ รศ. บำรุง สุขพรรณ และคณะ (๒๕๖๐). “แบบแผนการสื่อสารของสหกรณ์ออมทรัพย์ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้วยหลักธรรมและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคงและยั่งยืน”. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร:

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยร่วมกับสภาวิจัยแห่งชาติ.
(จำนวน ๑๕๓ หน้า)

๖.๓ บทความวิจัย

- กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน ร่วมกับ ดร.บุญเลิศ โอฐสุ และคณะ (๒๕๖๑). “การใช้สื่อและอุปกรณ์ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้า”. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๑: ๕๘๔-๕๙๔.

- กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน ร่วมกับ ดร.ชญานันท์ หนูไชยะนันท์ และคณะ. “พุทธวิธีการสื่อสารเพื่อสร้างสัมมาทิฐิ”. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ บัณฑิตวิทยาลัย มจร. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๑: ๕๐-๖๔.

- กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน ร่วมกับ รศ. บำรุง สุขพรรณ และคณะ. “แบบแผนการสื่อสารของสหกรณ์ออมทรัพย์ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้วยหลักธรรมและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคงและยั่งยืน”. วารสารวิจัยวิชาการ วิทยาเขตนครสวรรค์ มจร. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๒: : ๓๕-๕๒.

๗. กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์/คุษุณิพนธ์/อาจารย์ผู้บรรยายสอนระดับบัณฑิตวิทยาลัย

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติผู้ช่วยงานวิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) ดร. สายสมร นาคลดา

(ภาษาอังกฤษ) Dr. Saisamorn Naklada

๒. ตำแหน่ง ผู้ช่วยงานวิจัย

๓. หน่วยงาน โครงการวิจัยการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตของประชาชนไทยในยุควิถีชีวิตใหม่, บัณฑิตวิทยาลัย (หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๔. ประวัติการศึกษา

- ศิลปศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาภาษาอังกฤษ) คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาภาษาศาสตร์) คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ธรรมศึกษาชั้นเอก
- บาลีศึกษา ชั้นประโยค บ.ศ. ๖

๕. ประสบการณ์การทำงาน

- ครูสอนภาษาอังกฤษและวัฒนธรรมอเมริกัน, The Consortium of World Experiment in International Living, World Education, and Save the Children Federation (US-Funded Non-Profit Organization), ศูนย์ผู้ลี้ภัยชาวอินโดจีนเพื่อการโยกย้ายและตั้งถิ่นฐานในประเทศสหรัฐอเมริกา, อ. พนัสนิคม จ. ชลบุรี
- อาจารย์ ๔, สถาบันภาษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ศูนย์รังสิต จ.ปทุมธานี
- หัวหน้างานวิเทศสัมพันธ์, ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, อุทยานวิทยาศาสตร์ประเทศไทย จ. ปทุมธานี
- นักวิจัย/ผู้จัดการโครงการวิจัย, สถาบันนวัตกรรมเทคโนโลยีสารสนเทศ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตบางเขน, กรุงเทพฯ
- เจ้าหน้าที่ด้านเศรษฐกิจ (Economic Affairs Officer), คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติสำหรับเอเชียและแปซิฟิก (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific: UNESCAP), เพื่อดำเนินงานความร่วมมือเฉพาะกิจในงานวิจัยด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อสนับสนุนการ

อำนวยความสะดวกทางการค้าระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก ในนามผู้แทน
คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ (๒๕๕๓)

๖. ผลงานทางวิชาการ

๖.๑ วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์/ดุษฎีนิพนธ์/บทความวิจัย

- การเปลี่ยนแปลงวิเศษณานุประโยคบอกเวลาในสมัยรัตนโกสินทร์ (วิทยานิพนธ์)
- ศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (สารนิพนธ์)
- ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือการบริหารงานคณะสงฆ์และการบริหารองค์กร (ดุษฎีนิพนธ์)
- รูปแบบการประยุกต์ใช้ภิกขุปาฏิโมกข์เพื่อการบริหารองค์กรแนววิถีพุทธ, วารสารสันติศึกษา (บทความวิจัย)

๖.๒ ผลงานวิจัย/บทความวิชาการ/หนังสือ/อื่นๆ

- E-Commerce Readiness in East Asian APEC Economies: A Precursor to Determine HRD Requirements and Capacity Building (APEC-Funded), Asia and Pacific Economic Co-operation/APEC Publication, 2002, (Researcher and Co-author)
- คลื่นยักษ์สึนามิ: คลื่นอภิมหาภัย แปลจาก Tsunami: The Great Waves, โครงการเผยแพร่ความรู้ของมูลนิธิชัยพัฒนา, ๒๕๔๘, (ผู้แปลร่วม)
- Analysis of Export and Import Processes of Selected Products in Thailand (UNESCAP/Asia Pacific Research and Training Network on Trade Working Paper 2011), (Main author)
- Law and Regulations for Paper Digitization in Thailand (The 2011 International Computer Science and Engineering Conference/ICSEC, 2011), (Co-author)
- Data Harmonization and Modeling Guide for Single Window Environment, UNESCAP Publication, 2012, (Co-author)
- ตรวจทานงานปริวรรตคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕, งานปริวรรตคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับฉันทาภิบาล ตันฉบับภาษาบาลีอักษรพม่า, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโอสถ นครปฐม, ๒๕๖๔ (คณะทำงานตรวจทาน)